

INSTITUTET
FÖR RÄTTSVETENSKAPLIG FORSKNING
[LXXXVIII]

JAN SANDSTRÖM

HEMBUD OCH
LÖSNINGSRÄTT VID
ÖVERGÅNG AV AKTIE

STOCKHOLM
P A NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

EX LIBRIS

Knut Rodhe

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

INSTITUTET
FÖR RÄTTSVETENSKAPLIG FORSKNING
[LXXXVIII]

JAN SANDSTRÖM

HEMBUD OCH
LÖSNINGSRÄTT VID
ÖVERGÅNG AV AKTIE

HANDELSHÖGSKOLAN I STOCKHOLM
BIBLIOTEKET

10 0079524 8

STOCKHOLM
P A NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

ISBN 91-1-767191-4
© P A Norstedt & Söners förlag 1976
Studentlitteratur ab
Lund 1976

Aurkeni, Löningsrättshjälper. Oslo 1976.

Rec. av Aurkeni, TFR 1979, 624 ff.

— — — — och så var det professorn
som sedan han avslutat en avhandling
med en viss tillfredsställelse yttrade:
— Det finns bara två som kan begripa
den här boken. Gud Fader och jag själv.
Efter någon tid läste han om sitt verk
och konstaterade sedan resignerat:
— Nu är det bara Gud Fader som förstår
boken — — — —

Förord

Frågan om fåmansbolagets skatterättsliga och civilrättsliga ställning har under lång tid utgjort en av associationsrättens huvudfrågor. Det mindre företaget (familjeföretaget) med sin ofta starkt begränsade delägarkrets och en utpräglad persongemenskap står många gånger betydligt närmare handelsbolaget, än den bolagstyp som utgör förebilden för gällande och kommande aktiebolagslagstiftning.

Det är mot den nu skisserade bakgrunden som denna bok belyser och analyserar de praktiska och juridiska problem, vilka möter delägarna i fåmansbolaget när dessa vill begagna lagstiftningens redskap — hembudsklausulen — som medel att bevara bolagets personliga prägel och hålla delägarkretsen sluten.

Flera kolleger, arbetskamrater och praktiker i olika funktioner såväl i som utom Sverige har med sina upplysningar och synpunkter verksamt bidragit till att ge framställningen en stark praktisk förankring. Jag tackar dem alla och vill särskilt nämna vännerna Knut Rodhe, Jan Hellner och Jan Ramberg, vilka mera närgånget följt mitt arbete och med sina synnerligen initierade och välmotiverade påpekanden i olika avseenden varit mig till stor hjälp. Det är min förhoppning, att jag skall ha förmått tillgodogöra mig all denna sakkunskap.

Ett alldeles särskilt tack vill jag också rikta till min ständiga sekreterare Eva Gunne, som tålmodigt stått ut med det ryckiga arbete jag påtvingat henne under utskriften av flera manuskriptomgångar. Att hon dessutom som vanligt gjort ett synnerligen gott arbete, framgår av den omständigheten att hon alltjämt har sin arbetsplats i rummet bredvid mitt.

Min tacksamhet riktar sig även mot jur. kand. Jan Steneby, som med påstådd förtjusning och stor noggrannhet läst korrektur.

Min hustru, son och dotter har för husfridens skull i stort sett låtit mig hållas, för vilket jag ber att härmed få framföra mitt djupt kända tack. Tack, gumman min, tack ni kära små!

Under hela forskningsperioden för det nu redovisade projektet har jag erhållit fortlöpande generösa ekonomiska bidrag från Institutet för rättsvetenskaplig forskning. Bidrag har även utgått från Torsten och Ragnar Söderbergs stiftelser, Emil Heijnes stiftelse för rättsvetenskaplig forskning samt Statens råd för samhällsforskning. För det förtroende som härigenom visats mig framför jag mitt hjärtliga tack.

Göteborg i augusti 1976

Jan Sandström

Förkortningar

A (2d)	Atlantic Reporter (Second Series)
ABL 1944	Lag om aktiebolag 1944
ABL 1975	Lag om aktiebolag 1975
A.C.	Appeal Cases
AG	Aktiengesellschaft
A.L.R. (2d)	American Law Reports Annotated (Second Series)
AP-fonden	Allmänna pensionsfonden
ApS	Anpartsselskab
A/S	Aksjeselskap
BGB	Bürgerliches Gesetzbuch
BL	Lagen om handelsbolag och enkla bolag
BRFL	Lag om bostadsrättsföreningar
BRL	Bostadsrättslagen
BV	Beslotene naamloze vennootschappen
Cir.	Circuit Court (Federal Court of Appeal)
DAL	Danska aktiebolagslagen
Del.Ch.	Delaware Chancery
Ds Ju	Justitiedepartementet (departementsstencil)
EG	Europeiska Gemenskapen
F.2d	Federal Reporter Second Series
FABL	Finska aktiebolagslagen
FJFT	Tidskrift, utg. av Juridiska föreningen i Finland
FL	Föreningslagen
GmbH	Gesellschaft mit beschränkter Haftung
HD	Svenska eller finska Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
HRR	Höchtsrichterliche Rechtsprechung
JB	Jordabalken
JW	Juristische Wochenschrift
KG	Kammergericht
KG	Kommanditgesellschaft
LFA	Lag om förenklad aktiehantering
LM	Festschrift. Juhlajulkaisu. Suomalainen Lakimiesyhdistys 1898 22/10 1948, H-fors 1948

LU	Lagutskottet
Mich	Michigan
N.C.	North Carolina
N.E.	North Eastern Reporter
NFT	Nordisk Försäkringstidskrift
NJA (A)	Nytt juridiskt arkiv, avd. I (nr i notisavd)
NJA II	Nytt juridiskt arkiv, avd. II
NRt	Norsk Retstidende
NV	Opene naamloze vennootschappen
N.W. (2d)	North Western Reporter Second Series
N.Y.	New York
OR	Schweizerisches Obligationenrecht
Ot prp	Odelstingets propositioner
P (2d)	Pacific Reporter (Second Series)
Prop	Proposition
PRV	Patent- och registreringsverket
RG	Reichgericht
R.P.S.	Revue pratique des sociétés civiles et commerciales
RR	Regeringsrätten
RR	Rådhusrätten
RÅ	Regeringsrättens årsbok
SA	Société Anonyme
SAG	Die Schweizerische Aktiengesellschaft. Zeitschrift zur Besprechung von Rechts-, Steuer- und Wirtschaftsfragen der Aktiengesellschaften
SARL	Société à responsabilité limitée
S.Ct.	Supreme Court
S.E.	South Eastern Reporter
SFS	Svensk författningssamling
SJA	Schmidt. Juridiskt arkiv
SkN	Skattenytt
SOU	Statens offentliga utredningar
SPRL	Société des personnes à responsabilité limitée
SvJT	Svensk juristtidning
TfR	Tidsskrift for rettsvitenskap
TR	Tingsrätten
TSA	Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund
UfR (B)	Ugeskrift for Retsvæsen (Afd. B)
UL	Utsökningslag
Wash	Washington
Wash. U.L.Q.	Washington University Law Quarterly
W.L.R.	Weekly Law Reports
ZSR	Zeitschrift für Schweizerisches Recht

Innehåll

Förord		V
Förkortningar		VII
Kapitel I	Delägarskap och andelsrätt	1
1.	Andelsrätters överlåtbarhet	3
1.1.	Principen om akties fria överlåtbarhet	3
1.2.	Medlemsskap i ekonomisk förening	7
1.3.	Delägarskap i handelsbolag	10
1.4.	Medlemskap i bostadsrättsförening	12
1.5.	En allmän associationsrättslig princip	13
2.	Begränsningar i andelsrätters överlåtbarhet	14
2.1.	Aktierätt i aktiebolag	14
2.2.	Andelsrätt i ekonomisk förening	16
2.3.	Andelsrätt i handelsbolag	18
2.4.	Andelsrätt i bostadsrättsförening	19
2.5.	Konklusioner	21
3.	Den praktiska situationen	22
3.1.	Hembudsförbehållens räckvidd	22
3.2.	Aktiebolagsformens användning	24
3.3.	Olika bolagstyper	32
3.4.	Föryttringsbegränsningars förekomst och former	36
4.	Den nya aktiebolagslagen	42
4.1.	ABL 1975	42
4.2.	Aktiebolagsutredningen	43
5.	Undersökningens problem och uppläggning	46
5.1.	Probleminventering	46
5.2.	Material	47
5.3.	Disposition	48
Kapitel II	Motiv och former för överlåtelsebegränsningar	51
6.	Grundläggande motiv	53
6.1.	Den svenska rättsutvecklingen	53

6.2.	Rättsutvecklingen i övriga nordiska länder	59
6.3.	Rättsutvecklingen i andra utländska rättsordningar	67
6.4.	Analys och sammanfattning	70
7.	Former för överlåtelsebegränsningar	77
7.1.	Hembudsklausulen	78
7.2.	Förköpsklausul	81
7.3.	Samtyckesklausul	85
7.4.	Sammanfattning och slutsatser	88
Kapitel III	Utländsk rätt	91
8.	Utländska aktiebolagslagstiftningar	93
8.1.	Norge	93
8.2.	Danmark	98
8.3.	Finland	102
8.4.	Tyskland	107
8.5.	Frankrike	110
8.6.	Schweiz	114
8.7.	Belgien	116
8.8.	Holland	119
8.9.	England	121
8.10.	USA	124
8.11.	Sammanfattning	129
Kapitel IV	Hembudsklausulens legala konstruktion	133
9.	Den legala regleringens huvudsyfte	135
9.1.	Lösningförbehåll eller hembudsklausul	139
9.2.	Rättighetsutlösande faktorer	140
9.3.	De lösningsberättigades krets	143
9.4.	Partiell eller total inlösen	146
9.5.	Hembudsskyldigheten	147
9.6.	Lösninganspråk och erläggande av lösen	151
9.7.	Lösenbeloppet och dess fastställande	156
9.8.	Beslut om införande av hembudsklausul	162
9.9.	»Modell-klausulen»	165
Kapitel V	Konsortialavtalens begränsningsklausuler	169
10.	Koncentration och spridning av ägarkontroll	171
10.1.	Begränsningsklausuler i konsortialavtal i öppna aktiebolag	176
10.2.	Begränsningsklausuler i konsortialavtal i slutna aktiebolag	183
10.3.	Begränsningsklausuler i kompanjonsavtal	190
10.4.	Begränsningsklausuler i samarbetsavtal mellan aktiebolag	192
10.5.	Sammanfattande synpunkter	194

Kapitel VI	Hembudsklausulen i rättstillämpningen	197
11.	Problemöversikt	199
11.1.	Allmänt om tolkningen av hembudsklausuler	202
11.2.	Konkret tolkning av hembudsklausuler	211
11.3.	Förvärv på grund av exekutiv försäljning	221
11.4.	Förvärv på grund av fusion	225
11.5.	Hembudsskyldighetens utövande	230
11.6.	Styrelsens skyldigheter	250
11.7.	Lösningsanspråket	253
11.8.	Lösenbeloppets fastställande och erläggande	260
11.9.	Sammanfattande synpunkter	269
Kapitel VII	Avtalade föryttringsbegränsningars rättsverkningar	273
12.	Undersökningsområde	275
12.1.	Föryttringsbegränsningars obligationsrättsliga verkningar	276
12.2.	Föryttringsbegränsningars sakrättsliga verkningar	280
12.3.	Avtalade föryttringsbegränsningar och hembudsklausul	291
Kapitel VIII	Sammanfattande synpunkter på undersökningen	295
13.	Undersökningens huvudresultat	297
13.1.	Hembudsklausulens avigsidor	298
13.2.	Fåmansbolaget från lagstiftarens synpunkt	300
13.3.	Fåmansbolagens särskilda problem	303
13.4.	Reformförslag	305
Rättsfallsregister		311
Litteraturregister		315
Sakregister		332

KAPITEL I
DELÄGARSKAP OCH
ANDELSRÄTT

1. ОБЩАЯ
2. ОБЩАЯ
3. ОБЩАЯ

1. Andelsrätters överlåtbarhet

1.1 Principen om akties fria överlåtbarhet

En ofta upprepad grundsats i den aktiebolagsrättsliga litteraturen är principen om akties fria överlåtbarhet. För svensk rätts vidkommande är principen upptagen i 9 § 2 mom. ABL 1944 (3 kap. 2 § ABL 1975), som uttalar att bolagsordningen inte får innehålla andra inskränkningar i rätten att förfoga över aktie än sådana, som angår hembudsskyldighet (70 § ABL 1944; 3 kap. 3 § ABL 1975) och utlänningsförbehåll (177 § ABL 1944; 17 kap. 1 § ABL 1975). De flesta utländska lagstiftningar om aktiebolag upptar samma grundsats, vilken sålunda utgör en av hörnstenarna i den aktiebolagsrättsliga konstruktionen.

Principen om akties fria överlåtbarhet bildar den självklara utgångspunkten för denna undersökning.¹ Satsen innebär närmare besett att aktieägaren äger fritt förfoga över aktien – vanligen konkretiserad i ett aktiebrev – genom att sälja den, byta den, pantsätta den, ge bort den eller testamentera bort den. Vidare att aktien kan övergå på annan person genom arv eller bodelning. Aktien kan också utmätas för aktieägarens gäld och utgöra en av tillgångarna i aktieägarens konkurs. Betraktad från rent förmögenhetsrättslig synpunkt utgör sålunda grundsatsen inte något överraskande moment. Aktien utgör såsom förmögenhetsobjekt lös egendom och är liksom sådan egendom i princip fritt överlåtbar.

Av intresse i detta sammanhang är i stället aktieägarens möjligheter att inom ramen för bolagsavtalet och i förhållande till bolaget förfoga över aktien, och det är här som uttalandet i 9 § 2 mom. ABL 1944 har sin betydelse. Aktien utgör en fixerad andel i bolaget, oftast grundad på en kapitalinsats. Den andelsrätt i bolaget som aktien representerar brukar vanligen sägas omfatta dels förvaltningsrättsliga befogenheter,

¹ Karlgren, Stiftelseurkund s 16 not 27 (på s 17) uttalar om aktiedelägares i princip oinskränkta befogenhet att fritt förfoga över aktie följande: » – något som är av genomgripande betydelse för aktiebolagsinstitutets utformning, måhända väl så viktigt som frånvaron av personlig ansvarighet – – – ».

dels ock direkta förmögenhetsrättsliga rättigheter.² Till de förra hör framför allt rätten att deltaga i och rösta på bolagsstämma, för att därigenom påverka bolagets förvaltning, medan i de senare ingår rätten att få ta del av resultatet av bolagets verksamhet i form av vinstutdelning eller utbetalning vid nedsättning av aktiekapital och vid bolagets upplösning. När nu en aktie byter ägare, är huvudregeln den att förvärvaren inträder i samtliga en aktieägare tillkommande rättigheter och att ingen sådan rättighet kan övergå eller överlåtas separat.³ Detta förhållande är en följd av förbudet att splittra aktierätten, som anses framgå ur regeln om akties odelbarhet i 3 § 3 st. ABL 1944.⁴

Att en aktie är odelbar ansågs ursprungligen innebära endast ett förbud mot att klyva aktien i flera mindre aktieandelar.⁵ Så småningom utvidgades emellertid principen till att avse även förbud mot splittring av aktier, dvs förbud mot att någon eller några av de befogenheter som följer av aktieinnehavet skiljs från de övriga.⁶ Grunden till splittringsförbudet är det naturliga sambandet mellan de i aktierätten ingående förvaltningsbefogenheterna och de ekonomiska rättigheterna. Det anses sålunda att rösträtten med nödvändighet måste motsvaras av en kapitalinsats och att endast den, som själv har ett ekonomiskt intresse i bolaget, kan påräknas utnyttja sitt inflytande så att det i största mån harmonierar med bolagets och övriga aktieägars intressen.⁷ Splittringsförbudet har också motiverats med att separata överföringar av rösträtten skulle medföra svårigheter att avgöra, vem rösträtten egentligen tillkommer och det har vidare anförts, att sådana

² Nial, Aktiebrev s 6 ff; jfr densamme, Aktiebolag s 18 och Associationsrätt s 53 samt Rodhe, Aktiebolagsrätt s 107.

³ Se dock det i 200 § ABL 1944 upptagna undantaget beträffande testamentarisk nyttjanderätts- och avkomsträttshavares rösträtt. Jfr Rodhe a a s 153.

⁴ Karlgren a a s 25 f, SOU 1941:9 s 39 f; jfr Nial, Aktiebolag s 21 och Associationsrätt s 58 f samt Roos, Rösträtt s 189 ff, Rodhe a a s 125 f och Stenbeck m fl s 17. Den nya aktiebolagslagen (cit ABL 1975), som träder i kraft 1 januari 1977, upptar ej någon särskild regel om akties odelbarhet. Principen anses gälla utan uttryckligt stadgande och utmönstrandet av lagregeln har icke åsyftat någon ändring av principen, se SOU 1971:15 s 120 och Prop 1975:103 s 289.

⁵ Aktien kan dock vara föremål för samäganderätt, men i förhållande till bolaget måste samägarna uppträda enhetligt, se Prop 1975:103 a s.

⁶ Se härom Roos a a s 190 f. Roos (s 192) ställer sig kritisk till att man sammanfört förbuden under en gemensam princip och anför att splittringsförbudet redan tidigare torde ha varit gällande svensk rätt.

⁷ SOU 1941:9 s 488 f, Roos a a s 194 samt Nial, Associationsrätt s 59.

överföringar skulle öppna möjligheter till ett kringgående av lagregler om t.ex. förvärvsförbud och minoritetsskydd.⁸

Förvaltningsbefogenheterna är sålunda i princip oupplösligt förenade med aktierätten, vilket anses medföra att aktieägaren inte kan överlåta rösträtten för sig och ej heller vid överlåtelse av aktie kan förbehålla sig rätten att framdeles rösta för densamma. En tillfällig överföring av rösträtten kan visserligen ske genom att aktieägare ger annan fullmakt att rösta för aktien. Men en sådan fullmakt kan inte göras oåterkallelig och det kan därför här inte bli fråga om någon förbjuden splittring av aktierätten.⁹

Det finns dock flera undantag från aktiebolagslagens huvudregel att det endast är aktieägaren eller hans ombud eller företrädare, som får utöva rösträtt och andra förvaltningsbefogenheter i bolaget.¹⁰ Enligt 220 § ABL 1944 (3 kap. 15 § ABL 1975) är viss nyttjanderätts- eller avkomsthavare berättigad att företräda aktien och enligt särskilda regler om rösträtt för aktier, som innehas av den fjärde AP-fonden, kan fondstyrelsen delegera rösträtt för sina aktier i ett företag till löntagarens representanter i företaget.¹¹ Beträffande aktier som ingår i aktiefond gäller vidare att det fondbolag, som förvaltar fonden, skall införas i aktieboken i stället för fondandelsägarna. De senare anses visserligen som ägare av de i fonden ingående aktierna, men de har i princip inte rätt att påverka fondens förvaltning. Den uppgiften ankommer i stället på fondbolaget, som utövar rösträtt i enlighet med särskilda bestämmelser i 17 § aktiefondslagen.¹² Slutligen skall beträffande avstämningsbolag anmärkas, att rätten att delta i bolagsstämma tillkommer den som upptagits som aktieägare i den utskrift av aktieboken avseende förhållandena tio dagar före stämman, som skall hållas tillgänglig för aktieägarna vid stämman.¹³ Om en aktieöverlåtelse äger rum mindre än tio dagar före stämman medför denna regel, att den förutvaran-

⁸ Se Roos a a s 195 f.

⁹ Jfr Roos a a s 197 ff och den där förda diskussionen kring problemet oåterkallelig rösträttsfullmakt. Se även Prop 1975:103 s 290 och NJA 1972 s 29; jfr Nial, Associationsrätt s 61, som framkastar att fullmakten troligen kan göras oåterkallelig i samband med pantsättning av aktie genom ett avtal om fullmaktens bestånd så länge panträtten består.

¹⁰ Se om huvudregeln Sandström, Aktiebok.

¹¹ 9 kap. 2 § tredje stycket ABL 1975; jfr Prop 1975:103 s 198, 393.

¹² Prop 1975:103 s 328, 389.

¹³ 9 kap. 1 § andra stycket ABL 1975.

de aktieägaren har möjlighet att delta i stämman utan att vara »verklig aktieägare».¹⁴

Vad beträffar de ekonomiska rättigheterna åter följer ABL en mjukare linje. Splittringsförbudet anses inte hindra överlåtelse av sådana ekonomiska rättigheter som frigjorts ur aktierätten och fått karaktär av självständiga rättigheter.¹⁵ Sålunda har aktieägare möjlighet att särskilt överlåta honom tillkommande rätt att teckna nya aktier eller rätten att erhålla fondaktier vid en beslutad ökning av aktiekapitalet. Av större betydelse är kanske ändå möjligheten att särskilt överlåta rätten till redan beslutad vinstutdelning, vilken vanligen på grund av kuponginnehav kan göras gällande av förvärvaren som en vanlig fordringsrätt.¹⁶

En aktieägare har inte rätt att efter uppsägning av bolagsavtalet utträda ur bolaget och kräva tillbaka sin andel av aktiekapitalet.¹⁷ Detta förhållande är en följd av bolagets skyldighet att under dess bestånd bevara aktiekapitalet intakt till förmån för bolagets borgenärer. Aktieägarens kapital är sålunda bundet i bolaget, utan att han har någon möjlighet att återkräva det så länge bolaget består. Detta kan synas vara en sträng regel mot den aktieägare, som önskar omfördela sina kapitaldispositioner eller som helt enkelt vill rädda sitt kapital ur en förlustbringande verksamhet. Så har också lagstiftaren uppfattat situationen, och det är för att råda bot härpå som man i lagstiftningen upptagit grundsatsen om att aktien skall kunna överlåtas fritt. Denna princip bereder då trots allt aktieägaren en möjlighet att »utträda» ur bolaget.¹⁸

Lagberedningen har i sitt år 1941 avgivna förslag till aktiebolagslag uttalat följande:¹⁹

»Att i ett aktiebolag aktierna äro fritt överlåtbara sammanhanger därmed, att aktieägarnas kapital är bundet i bolaget under dettas bestånd, vilket kan bliva mycket långvarigt, och att i bolagets angelägenheter den enskilde aktieägaren i regel är un-

¹⁴ Se Prop 1975:103 s 387 f. Motsvarande situation i bolag, som ej är avstämningsbolag, kan ej uppkomma, eftersom överlåtaren förlorar sin rösträtt i och med överlåtelsen och förvärvaren ej kan utöva någon rösträtt innan han införts som ägare i aktieboken; jfr Sandström a a vid not 38–40 och Nial, Associationsrätt s 60.

¹⁵ Prop 1975:103 s 232, 290; jfr Stenbeck m fl s 17, Nial, Associationsrätt s 61 f. samt Rodhe a a s 125 f. Splittringsförbudet kan dock inte sättas ur kraft genom totalavhändelse av en i aktien ingående rättighet som är grunden till sådant anspråk, t ex rätten till andel av bolagets vinst. Frågan, i vad mån och med vilken rättsverkan partiell överlåtelse av en aktieägarers ännu ej frigjorda ekonomiska rättigheter kan ske, har överlämnats till rättsvetenskap och rättstillämpning.

¹⁶ 3 kap. 14 § första stycket ABL 1975; jfr Prop 1975:103 s 327.

¹⁷ Prop 1975:103 s 228 f; jfr Rodhe a a s 107.

¹⁸ Prop 1975:103 s 229; jfr Nial, Associationsrätt s 65 f.

¹⁹ SOU 1941:9 s 262; jfr Nial, Aktiebrev s 78 samt Kôersner s 1.

derkastad majoritetens bestämmanderätt. I gengäld för kapitalinsatsens bundenhet och i viss mån såsom ett skydd mot majoritetsmissbruk tillerkännes aktieägaren rätt att överlåta sin aktie utan hinder av övriga aktieägare eller organ för bolaget. En motsatt princip skulle i många fall avhålla kapitalplacering i aktier och därmed försvåra näringslivets kapitalförsörjning. Den fria överlåtbarheten är också från övriga delägars synpunkt i allmänhet utan betänkligheter, när det gäller aktiebolaget, som ju – i motsats till andra bolagsformer – till sin hela struktur är en fullt utpräglad kapitalassociation, där delägens person träder i bakgrunden.»

Detta uttalande ger i första hand uttryck för den meningen, att principen om akties fria överlåtbarhet får uppfattas som en compensation till aktieägaren för att hans andel i bolaget icke kan utbrytas. Men ser man närmare på vad lagberedningen säger, finner man dessutom angivna en del andra argument för upprätthållande av denna princip. Sålunda påpekas, att en minoritetsaktieägare kan önska lämna bolaget därför att han är underkastad majoritetens bestämmanderätt, ett förhållande som för honom framstår som ett majoritetsförtryck. Än vidare framhålls, att delägens person i allmänhet inte – eller endast i ringa utsträckning – har någon betydelse för bolaget, vilket medför att det för bolaget är likgiltigt, vem som utövar de aktierättsliga funktionerna. Ett ytterligare skäl för upprätthållandet av principen om fri överlåtbarhet framtas i detta uttalande, när man påpekar behovet av aktiens rörlighet som ett led i stimulansen av näringslivets kapitalförsörjning. Här är det omsättnings- och kreditintresset som spelar in, och genom att anknyta aktierätten till ett aktiebrev har lagstiftaren gjort sitt för att underlätta överlåtelse av aktie.

1.2. Medlemskap i ekonomisk förening

Vänder man sig så för ett ögonblick till de ekonomiska föreningarna och betraktar förhållandena där, återfinner man en helt annan bild. Den typiska ekonomiska föreningen bygger på sina medlemmar och deras framtida prestationer, vilket medför att den måste ha en viss kontroll över medlemsstocken.¹ I motsats till förhållandena i ett aktiebolag – i varje fall den typ av aktiebolag, som lagstiftaren utgår ifrån – är därför det personliga inslaget av väsentlig betydelse i den ekonomiska föreningen. En annan skillnad i förhållande till aktiebolaget är, att man i föreningen lägger betydligt mindre vikt vid att bevara föreningens

¹ Stjernquist s 26, Linden s 16 och Hagbergh-Nisell s 9.

kapital.² Föreningslagens liberalare inställning i detta avseende sammanhänger med att medlemmarna kan åläggas, att utöver sin insats göra ytterligare tillskott. Andelen eller insatsen är ej heller såsom en aktie en fixerad kvotdel av förmögenheten, vilket har sin förklaring i att medlemsstocken kan ökas och att antalet medlemmar sålunda kan växla.

De framdragna skillnaderna sätter naturligtvis sina spår i den enskilde medlemmens möjligheter att förfoga över sitt medlemsskap. Liksom aktierätten i aktiebolaget är medlemskapet i föreningen en sammanfattande benämning på medlemmens förvaltningsbefogenheter och de direkta förmögenhetsrätterna.³ Men på grund av den betydelse som man i den ekonomiska föreningen tillmäter medlemmens person, kan inte de i medlemskapet ingående rättigheterna sammanhållas så rigoröst som i aktiebolaget. Från medlemskapet som sådant håller man isär de ekonomiska rättigheter som ingår däri, vad som i lagen kallas andel, nämligen de rättigheter som är knutna till insatser i föreningen, rätten att erhålla vinstutdelning och rätten att få del i de behållna tillgångar som kan finnas vid föreningens upplösning.⁴ Denna uppdelning får återverkan på den enskilde medlemmens förhållande till föreningen.⁵

Enligt huvudregeln kan medlem i ekonomisk förening när som helst säga upp sitt medlemskap och avgå ur föreningen.⁶ Därvid har han in dubio krav på att få ut sitt eventuella tillskott. En sådan avgång aktualiserar inte frågan om föreningens upplösning, utan medför på sin höjd ett övervägande från föreningens sida att ta in någon ny medlem. Där emot kan medlemmen inte överlåta sitt medlemsskap, eftersom detta är personligt och ej heller kan det utmätas eller ingå i medlemmens konkursbo.⁷ Om en medlem avlider, får detta gentemot föreningen samma verkan som om han sagt upp sig till utträde. Under uppsägningstiden har dödsboet samma rättigheter och skyldigheter som tillkom medlemmen. Avgången sker vid uppsägningstidens slut, även om dödsboet då ännu skulle vara oskiftat.⁸ Regeln om medlemskapets per-

² Jfr Rodhe, Föreningslagen s 70, Stjernquist s 37 ff, Linden s 16 f.

³ Linden s 10 ff, Nial, Associationsrätt s 58.

⁴ Hagbergh-Nisell s 44, 50, Nial, Associationsrätt s 58.

⁵ Linden s 20, Stjernquist s 29 f, Rodhe, Föreningslagen s 30.

⁶ 14 § första stycket FL.

⁷ Linden s 13, Rodhe, Föreningslagen s 41, Nial, Associationsrätt s 58.

⁸ 12 § FL; jfr Rodhe, Föreningslagen s 39 och Nial, Associationsrätt s 58 f.

sonlighet är en konsekvens av nödvändigheten för föreningen att upprätthålla kontroll över medlemsstockens sammansättning.

Även om sålunda medlemmen i princip fritt kan avgå ur föreningen, kan stadgarna försvåra avgången genom att föreskriva viss uppsägnings-tid eller bestämma att insatsen inte skall återbetalas vid avgången. I sådana fall kan medlemmen ha ett intresse av att snabbare än vad stadgarna tillåter kunna avgå ur föreningen och tillgodogöra sig det värde, som andelen kan representera. Det är mot denna bakgrund man har att förstå regeln om att medlemmen har rätt att överlåta sin andel, dvs. de direkta ekonomiska rättigheterna, omfattande rätt till vinstutdelning, rätt att återfå insatsen vid avgång och vid föreningens upplösning samt rätt att utfå mot insatserna proportionell andel vid nedsättning av insatskapitalet.⁹

Av det sagda framgår att det är blott andelen som kan överlåtas, inte medlemskapet i dess helhet. Möjligheten att överlåta andelen får betraktas som en kompensation för eventuella inskränkningar i möjligheten att avgå ur föreningen, som kan föreskrivas i stadgarna. Här dyker alltså återigen tanken upp på att skapa en motvikt till en delägares eller medlems läsning till en sammanslutning, om än denna läsning på intet sätt har samma innehåll som i aktiebolaget.¹⁰

Förutom att andelen kan överlåtas kan den övergå på annan person på grund av bodelning, arv eller testamente.¹¹ Den kan också pantsättas, utmätas och försäljas exekutivt.¹² När en andel övergår på annan person blir förvärvaren inte därigenom medlem, utan han får i vanlig ordning söka sitt inträde i föreningen.¹³ Överlåtaren – eller den tidigare medlemmen – kvarstår dock såsom medlem i sina förvaltningsbefogenheter tills dess frågan om förvärvarens upptagande som ny medlem prövats av föreningen.¹⁴ Man bör då märka att föreningen inte kan vägra någon inträde som medlem utan särskilda skäl, på vilka lagen såsom exempel nämner verksamhetens art, omfattning och syfte.¹⁵ Andra inträdesvillkor än sådana som kan motiveras under dessa grunder får föreningen inte uppställa.

⁹ 13 § FL.

¹⁰ Jfr Nial, Associationsrätt s 58 ff.

¹¹ 12, 13 §§ FL; jfr Linden s 211 ff.

¹² Linden s 226 ff, Nial, Associationsrätt s 58.

¹³ 12, 13 §§ FL.

¹⁴ Linden s 232 ff.

¹⁵ 11 § FL; jfr Hagbergh-Nisell s 44 ff.

Principen att medlem i ekonomisk förening kan fritt överlåta sin andel kan sägas utgöra en parallell till den i aktiebolagsrätten omhuldade grundsatsen om akties fria överlåtbarhet. Emellertid kan man inte bortse ifrån att förhållandena i de båda sammanslutningarna är mycket olika, och att grundsatsen uppbärs av helt olika motiv i de båda fallen. I den typiska ekonomiska föreningen är medlemmens person av större betydelse än i aktiebolaget, och föreningen har redan genom att ange arten och omfattningen av sin verksamhet jämte syftet därmed skaffat sig en regulator, som förhindrar att föreningen drabbas av ovälkomna personer. Mot bakgrund härav är det relativt ofarligt att tillåta en fri övergång av andelen. En sådan regel har närmast till syfte att underlätta för medlemmen att förfoga över värdet av sina rättigheter i förhållande till föreningen och öka hans möjligheter att få tillbaka det kapital han investerat. Däremot har omsättnings- och kreditintresset inte någon betydelse här, och förkroppsligandet av andelsrätten i ett andelsbevis el. dyl. har heller inte samma rättsverkningar som utfärdandet av ett aktiebrev, utan tjänar fastmer blott som ett bevismedel.¹⁶ Den tidigare antydda parallelliteten i reglernas innebörd reduceras därför till satsen att en bundenhet att lösgöra kapital ur sammanslutningen skall kompenseras genom fria eller relativt fria överlåtelsemöjligheter.

1.3. Delägarskap i handelsbolag

På liknande sätt utfaller en jämförelse med handelsbolaget. Beträffande denna bolagstyp gäller ju, att bolagsman i princip kan utträda ur bolaget när som helst genom att säga upp bolagsavtalet.¹ En förutsättning härför är dock att bolagsmannen enligt lagen eller bolagsavtalet har rätt därtill.² Uppsägning medför i princip att bolaget skall upplösas. Bolaget skall då träda i likvidation, varvid dess skulder betalas, tillgångarna realiseras och fördelas mellan bolagsmännen efter deras an-

¹⁶ Se till frågan om verkningarna av en överlåtelse av andelsrätten i förhållande till överlåtarens borgenärer Rodhe, Föreningslagen s 44 ff, Linden s 218 f, Hagbergh-Nisell s 50 f, Hessler s 253 f och Nial, Associationsrätt s 79. Jfr beträffande bostadsrätt NJA 1971 s 66 samt överlåtelse av aktie å vilken aktiebrev ej utfärdats, Zitting i FJFT 1973 s 317 ff och SOU 1941:9 s 174 ff.

¹ 25, 26 och 27 §§ BL; jfr Nial, Handelsbolag s 246 ff, Associationsrätt s 65 och Roos, Handelsbolag s 31 f.

² 25, 26 och 27 §§ BL.

delar. När skifte skett anses bolaget upplöst. En uppsägning kan emellertid, om bolagsavtalet så bestämmer, medföra att den uppsägende i stället utlöses ur bolaget, som därefter fortsätter verksamheten med de övriga bolagsmännen.³ Rättsverkan av ett sådant utträde är att den utträdande bolagsmannens andelsrätt upphör och ersätts med ett obligationsrättsligt anspråk på utfäendet av ett avgångstillgodohavande.

Däremot kan en bolagsman inte sätta någon annan i sitt ställe utan att de nuvarande bolagsmännen samtyckt till detta.⁴ Här möter vi återigen och i än högre grad den i den ekonomiska föreningen uppmärksammade principen om betydelsen av den enskilde medlemmens person. I handelsbolag är de personliga relationerna mellan bolagsmännen själva kärnan i bolagsavtalet. De hyser förtroende för varandras affärsskicklighet, personliga egenskaper och ekonomiska ställning, vilket allt har avgörande betydelse för verksamhetens drift, inte minst med hänsyn till regeln om bolagsmans personliga och solidariska gäldsansvar. En person kan sålunda inte tvinga sig på ett handelsbolag, och bolaget behöver inte angiva något skäl varför inträde nekas.

Trots att det råder förbud för bolagsman att utan de övrigas samtycke sätta annan i sitt ställe, ger lagen honom möjlighet att förfoga över de till andelen hörande ekonomiska rättigheterna. Han kan alltså i denna omfattning fritt överlåta sin andel i bolagstillgångarna till annan.⁵ En sådan överlåtelse har inte mot bolaget annan verkan än att förvärvaren äger utfå, under bolagets bestånd, vad bolagsmannen enligt 11 § BL ägt lyfta och vid bolagsskifte den del av behållna tillgångar, som belöper på bolagsmannen.⁶ Dessutom har förvärvaren rätt att liksom bolagsmannen uppsäga bolaget eller eljest påfordra dess upplösning. Efter överlåtelse är det sålunda förvärvaren som har rätt till ränta, arvode och vinst, som i framtiden kan komma att utfalla på andelen, och det är han som har rätt att vid bolagsskifte utfå den del av de behållna tillgångarna, som belöper på bolagsmannen. Däremot är det alltså bolagsmannen-överlåtaren som har kvar sin rätt att delta i handhavandet av bolagets angelägenheter.⁷

³ 30 § BL.

⁴ 4 § BL. Enligt Nial, Associationsrätt s 65, är bestämmelser om rätt för bolagsman att sätta annan i sitt ställe sällsynta i vanliga handelsbolag, medan sådana bestämmelser framstår som naturligare i kommanditbolag såvitt angår kommanditdelägarna.

⁵ 23 § BL. Jfr Nial, Handelsbolag s 235 ff och Roos, Handelsbolag s 20.

⁶ 23 § BL.

⁷ Nial, Handelsbolag s 243, Roos, Handelsbolag s 20.

Även i handelsbolaget har man således funnit en utväg att mildra den bundenhet som bolagsförhållandet innebär för bolagsmännen, genom att separera de i delägarskapet ingående förvaltningsbefogenheter-na och ekonomiska rättigheterna samt tillåta bolagsmännen att fritt förfoga över sina andelar. Vi har emellertid genom att som jämförelse införa förhållandena i handelsbolaget avlägsnat oss väl långt från aktiebolagens särskilda problem.

1.4. Medlemskap i bostadsrättsförening

Betydligt närmare de egenartade förhållande som råder i ett aktiebolag kommer man, när man granskar förhållandena i en bostadsrättsförening. Medan en medlem i en vanlig ekonomisk förening alltid äger utträda ur föreningen och därvid in dubio äger rätt att få tillbaka insatsen om den finns i behåll, äger medlem i en bostadsrättsförening aldrig utträda med återfående av insats, så länge han har kvar sin bostadsrätt.¹ Den enda utvägen för honom att förvandla sin bostadsrätt i pengar är att överlåta den. Liksom i aktiebolaget det insatta kapitalet är bundet i bolaget så länge detta består, framträder en bostadsrätts-havares rätt till den ideella andelen i föreningen endast vid bostadsrättsföreningens upplösning. Men då det för en rättsinnehavare, som inte längre kan eller vill begagna sig av lägenheten, måste finnas möjligheter att tillgodogöra sig det värde som bostadsrätten representerar, har han beretts utrymme att överlåta bostadsrätten. Detta är ju samma huvudskäl, som anförs till stöd för principen om akties fria överlåt-barhet. Å andra sidan upphör därmed alla likheter. Medlemskapet i föreningen är personligt och kan inte överlåtas – endast bostadsrätten. En förvärvare av bostadsrätten kan sålunda vägras inträde i föreningen, om han inte uppfyller de villkor för medlemskap som stadgarna föreskriver, eller om föreningen inte skäligen kan nöjas med honom som bostadsrättshavare.² Kan förvärvare inte godtas som medlem, är överlåtelsen ogiltig.³

¹ 53 § första stycket BRL. Se Knutsson-Lindqvist s 39, 123. De rättigheter som ingår i bostadsrätten är normalt oskiljaktiga. Den i bostadsrätten ingående nyttjanderätten kan dock förverkas (33 §) utan att medlemmen går förlustig bostadsrättens ekonomiska värde. Bostadsrätt kan också innehas av flera och andel i bostadsrätt kan fritt överlåtas, pantsättas etc. av innehavaren; jfr Knutsson-Lindqvist s 16.

² 11 § första stycket BRL. Se Knutsson-Lindqvist s 49 ff.

³ 13 § första stycket BRL. Se Knutsson-Lindqvist s 53 f.

Förbudet för medlem mot utträde ur bostadsrättsförening så länge bostadsrätten innehas av honom vilar ytterst på samma grunder, som i aktiebolagsrätten anförts såsom stöd för att binda aktieägarens insats. Det skulle nämligen innebära en otrygghet för föreningens verksamhet och stora påfrestningar på föreningens ekonomi, om den skulle tvingas tillgodose krav på inlösen av bostadsrätten.⁴ Det är tydligt att man som en motvikt mot denna medlemmens eller delägarans ekonomiska bundenhet i förhållande till sammanslutningen, som närmar sig ett personligt ansvar för sammanslutningens förbindelser eller i vart fall kan bli ödesdiger för medlemmen eller delägaren, måste ge honom andra möjligheter att frigöra sig ekonomiskt.⁵

1.5. En allmän associationsrättslig princip

Det sagda torde gälla, om än inte med samma styrka, beträffande förhållandet mellan medlem och en vanlig ekonomisk förening samt mellan bolagsman och handelsbolag. Även i dessa fall motiveras den fria överlåtbarheten av andelen med argument, som talar för att den får betraktas som en kompensation för eventuella föreliggande svårigheter att frigöra de ekonomiska intressena ur sammanslutningen. Man skulle rent av kunna framställa saken så att det till synes föreligger en i associationsrätten genomgående princip att låta de ur andelsrätten härledda ekonomiska rättigheterna vara fritt överlåtbara. Att denna princip uppenbarligen får större betydelse i vissa typer av associationer förringar inte dess karaktär av associationsrättslig grundsats. Sådana växlingar finner sin förklaring i associationens karaktär av öppen eller sluten samt i den betydelse associationen tillmäter medlemmens eller delägarans person. På grund av förbudet mot splittring av aktie får principen ytterligare en dimension i aktiebolagsrätten. En överlåtelse av aktie innebär sålunda att även »medlemskapet» övergår på förvärvaren.

⁴ SOU 1969:4 s 155, 157.

⁵ SOU 1969:4 s 157.

2. Begränsningar i andelsrätters överlåtbarhet

2.1. Aktierätt i aktiebolag

När man som den svenska aktiebolagslagen väljer att förankra sina regler i en bolagsrättslig miljö, där bolagens aktieägare blott betraktas som kapitalplacere, faller det sig naturligt att utgå från grundsatsen om akties fria överlåtbarhet och att endast undantagsvis medge avsteg från denna princip. Eftersom aktiebolagslagen dessutom tar föga hänsyn till existensen av olika aktiebolagstyper och därmed så att säga i princip skär alla bolag över en kam, blir det även från denna synpunkt följdriktigt att lagen kommer att inta en restriktiv hållning till förekomsten av begränsningar i överlåtbarheten.¹

Lagstiftaren kan emellertid inte helt bortse ifrån de särskilda problem och behov som uppkommer i de fall, då aktieägarens person faktiskt har betydelse för bolagets verksamhet och drift och när bolagets intresse blir inriktat på att hålla aktierna inom en trängre krets. Det har redan antytts, att ABL 1944 i två avseenden möjliggör för bolaget att i sin bolagsordning uppta regler, som begränsar aktieägarens rätt att fritt förfoga över sin aktie. Bolagsordningen kan sålunda dels föreskriva hembudsskyldighet för förvärvare av namnaktie (70 §), dels uppta förbehåll om förbud för utlänningar och vissa rättssubjekt att förvärva bolagets aktier (177 §). Det är endast förbehåll om hembudsskyldighet av namnaktie, som skall behandlas i denna undersökning.

Sådana förbehåll omöjliggör inte för en aktieägare att förfoga över aktie genom överlåtelse till utomstående, och lägger ej heller hinder i vägen för att aktie kan övergå till någon utomstående på grund av familjerättsligt förvärv.² Verkan av förbehållet visar sig i stället på det sättet, att förvärvaren av aktie blir skyldig att hembjuda aktien till ti-

¹ Se t.ex. Rodhe, Aktiebolagsrätt s 10 f.

² Kretsen av möjliga lösningsberättigade har utvidgats i ABL 1975, se 3 kap 3 § och Prop 1975:103 s 314 ff. Jfr också framställningen nedan s 78 ff.

digare aktieägare, som därigenom blir i tillfälle att lösa in den. På detta sätt vinner bolagets aktieägare kontroll över att aktierna inte sprids utanför en redan bestående krets. Den nye förvärvaren kan nämligen inte införas i aktieboken innan det visat sig att lösningsrätten inte kommer att begagnas.³ Så länge ett sådant införande inte skett, kan förvärvaren inte utöva några förvaltningsbefogenheter och han är också utestängd från deltagande i fondemission och andra utbetalningar till aktieägarna än vinstutdelning. Däremot kan han lyfta vinstutdelning och är också berättigad att delta i nyemission. Inte heller den överlåtande aktieägaren kan utöva några förvaltningsbefogenheter. Han är inte längre aktieägare och så snart bolaget får kännedom om att han avhämtat sig aktien, är han utesluten från röstning.⁴ Aktien blir på detta sätt passiverad såvitt angår möjligheten att utöva rösträtt för densamma. Det finns anledning att återkomma till detta problem längre fram i framställningen.⁵

Det är sålunda aktieägarna själva som avgör om förvärvaren skall »släppas in». Anmäler sig ingen av dem med lösningsanspråk, blir följden att förvärvaren accepteras som aktieägare och kan vinna inskrivning i aktieboken. Om däremot någon eller några aktieägare vill utöva sin lösningsrätt, måste förvärvaren avstå aktierna till den eller de lösningsberättigade i den ordning, som närmare kan föreskrivas i lagen eller i bolagsordningen.

På detta sätt har ABL velat tillgodose ett eventuellt behov och intresse hos bolaget av att kunna låsa aktiernas spridning och kontrollera delägarkretsens sammansättning. Aktiebolag som begagnar sig av möjligheten att införa förbehåll om hembudsskyldighet betecknas fortsättningsvis i denna undersökning såsom *slutna bolag*. Motsatsen – ett *öppet* bolag – blir sålunda beteckningen på ett aktiebolag, vars aktier inte på detta sätt underkastas några begränsningar i överlåtbarheten.⁶ Det skall anmärkas att termerna slutet och öppet härvid användes i en helt annan mening än som vanligen förekommer i associationsrätten. När man i den rättsvetenskapliga litteraturen talar om aktiebolaget såsom en slutet association, avses därmed att beskriva att antalet aktier

³ 39 § 1 mom tredje stycket ABL 1944.

⁴ Jfr SOU 1941:9 s 488, Roos, Rösträtt s 224, Nial, Associationsrätt s 60 och Sandström, a a vid not 38–40.

⁵ Se nedan s 81.

⁶ Se närmare nedan s 32 ff; jfr samma terminologi i Roos, Rösträtt s 35.

är fixerat, så att utöver detta antal nya aktier inte kan utges utan ändring av bolagsordningen. Och när man betecknar den ekonomiska föreningen såsom en öppen sammanslutning, menas därmed att den är konstruerad för ett växlande medlemsantal samt att medlem har rätt att utträda och utomstående rätt att inträda.⁷ Den slutenhet som åstadkoms genom ett förbehåll om hembudsskyldighet i bolagsordningen och som här ger anledning till att beteckna bolaget såsom slutet avser alltså att beskriva en helt annan situation.

Vad som kan intressera bolaget är, att de till aktien hörande förvaltningsbefogenheterna inte övergår på olämpliga subjekt. Däremot är det av mindre intresse för bolaget, vem som står som bärare av de med aktien förenade ekonomiska rättigheterna, och hembudsskyldigheten avser heller inte att lägga några hinder i vägen för den aktieägare, som önskar frigöra sitt kapital ur bolaget genom att särskilt överlåta de i aktierätten ingående ekonomiska rättigheterna.

Det skall anmärkas, att när framställningen här och i det följande använder uttryck som »bolagets behov och intresse», därmed avses majoritetens behov och intresse. På liknande sätt avses med uttrycket »olämpliga personer» sådana personer, som från majoritetens synpunkt inte är önskvärda som aktieägare.

2.2. Andelsrätt i ekonomisk förening

I den ekonomiska föreningen, som enligt vad nyss anförts, brukar betecknas som öppen i den meningen att dess medlemstal kan ökas eller minskas utan att stadgarna behöver ändras, ligger problemen helt anorlunda till.¹ Medlemskapet kan, som redan konstaterats, inte överlåtas och föreningen kan därför inte ställas i en situation, som motsvarar den som nyss skisserats beträffande aktiebolag. Å andra sidan kan föreningen utsättas för ansökningar om medlemskap, som just på grund av öppenhetsprincipen inte kan avslås. Föreningen får sålunda inte vägra någon inträde som medlem utan särskilda skäl. Detta uttrycks i lagen så att vägran får ske endast »såframt med hänsyn till arten eller omfattningen av föreningens verksamhet eller föreningens syfte eller annan orsak särskilda skäl äro därtill».²

⁷ Se t ex Nial, Associationsrätt s 25 ff, 63 ff och Roos, Rösträtt s 270 ff.

¹ Se Nial, Associationsrätt s 25 ff.

² 11 § första stycket FL.

Denna regel utgör föreningens regulator till skydd för att drabbas av olämpliga medlemmar. Inträdesvillkoren kan konkretiseras i stadgarna, men får ej gå längre än vad som kan motiveras av verksamhetens art, omfattning och syfte.³ Eftersom föreningen själv i stadgarna bestämmer ramen för sin verksamhet, kan den emellertid härigenom åstadkomma att föreningen i realiteten blir öppen endast för en mycket snäv krets. Det blir i första hand registreringsmyndighetens sak att pröva, om i stadgarna förekommande inträdesvillkor håller sig inom de i lagen uppdragna gränserna. Sökande, som vägras inträde, kan dra frågan inför allmän domstol.⁴ Domstolen kan åsidosätta villkor, som är alltför hårda enligt en objektiv bedömning och som av denna anledning aldrig borde passerat registreringsmyndighetens granskning. Rättelse kan också vinnas, om förening godtyckligt avvisar sökande som uppfyller stadgevillkoren eller som, utan att några villkor upptagits i stadgarna, fyller lagens krav. Även subjektiva villkor, som upptagits i stadgarna eller som utan att så skett tolkningsvis måste anses gälla, kan utgöra grund för vägran till inträde. En person, som kan förväntas vålla föreningen eller dess medlemmar skada eller olägenhet av någon betydelse, kan föreningen därför ha rätt att avvisa.⁵

Den ekonomiska föreningen har sålunda goda möjligheter att kontrollera medlemsstocken genom att avvisa personer, som på grund av subjektiva eller objektiva orsaker inte passar in i verksamhetens art, omfattning och syfte. Denna kontrollmöjlighet hämmas inte av regeln om andelens fria överlåtbarhet. Den som förvärvat en andel har som huvudregel inte större rätt att vinna inträde än varje annan person. Den fria överlåtbarheten av andelen kan därför upprätthållas som princip, utan att föreningens intressen kommer till skada. Detta förhållande torde vara det reella skälet för att uppfatta principen såsom tvingande.⁶ Den enskilde medlemmens rätt, att vinna utträde ur föreningen samt att få tillgodogöra sig det ekonomiska värdet av sitt medlemskap, väger tyngre än föreningens intresse av att begränsa andelens överlåtbarhet, för att på så sätt försöka skaffa sig ytterligare kontroll över medlemsstocken. Föreningens intressen är tillräckligt tillgodosedda genom regeln om medlemskapets oöverlåtbarhet. Ett generellt för-

³ Hagbergh-Nisell s 45 ff, Rodhe, Föreningslagen s 33.

⁴ Hagbergh-Nisell s 46.

⁵ Se beträffande här diskuterade frågor Linden s 70 ff, Rodhe, Föreningslagen s 32 ff och Hagbergh-Nisell s 45 ff.

⁶ Jfr Linden s 214 ff.

bud i stadgarna mot överlåtelse av andel bör därför betraktas som ogiltigt och detsamma bör gälla sådana överlåtelseförbud som förbjuder andelens övergång till annan än medlem.⁷ På liknande sätt torde man få behandla stadgebestämmelser som gör andelsöverlåtelsen beroende av styrelsens samtycke, eftersom en sådan konstruktion ofta leder till samma resultat som ett uttryckligt överlåtelseförbud.⁸

Skälen för att underkänna klausuler, som går ut på eller har den praktiska effekten av ett överlåtelseförbud, gör sig däremot inte gällande med samma styrka vid begränsningar, som innebär att andel inte får överlåtas förrän den hembjudits till föreningen eller de andra medlemmarna och det visat sig att dessa inte begagnat sig av sin lösningsrätt.⁹ Visserligen medför sådana klausuler en avsevärd inskränkning i rätten att fritt överlåta andelar, samtidigt som de reducerar medlemmens obetingade rätt att sälja andelen till högstbjudande. Men dessa negativa effekter undviks när, som vanligen är fallet, klausulerna innehåller uttömmande bestämmelser om inlösningsförfarandet, sättet för värdering av andelar m.m.¹⁰ Det finns därför skäl att anta att sådana klausuler i stadgarna, i den mån de inte sätter den överlåtande medlemmen i ett sämre ekonomiskt läge, har full rättsverkan.¹¹

2.3. Andelsrätt i handelsbolag

När det personliga deltagandet i sammanslutningen träder i förgrunden, synes det rimligt, att associationen skall ha relativt fria händer att avgöra, vem som skall få delta. Detta gäller, som vi redan sett, i särskilt hög grad beträffande förhållandena i handelsbolaget. Delägarskapet i en sådan sammanslutning kan inte överlåtas, utan att samtliga bolagsmän lämnar sitt samtycke därtill.¹ Däremot har bolagsman rätt

⁷ Jfr Linden s 214 ff, 226 ff, som anför (s 214 f), att sådana förbudsklausuler icke kan tolkas annat än som ett förbud mot överlåtelse av medlemskap. Han påpekar också att man i praktiken inte så noga förmår skilja mellan andelsöverlåtelse och överlåtelse av medlemskap.

⁸ Linden s 215 f.

⁹ Linden s 217.

¹⁰ Linden s 217, Hagbergh–Nisell s 53. Jfr Skarstedt, Ekonomiska föreningar s 62 ff.

¹¹ Linden s 217, Hagbergh–Nisell s 53.

¹ Bolagsavtalet kan dock ge möjlighet åt bolagsman att överlåta hela medlemskapet till annan (eventuellt med lösningsrätt för förutvarande bolagsmän), Nial, Handelsbolag s 233 f, 245 not 3.

att disponera över sin andel genom överlåtelse, med den verkan som anges i 23 § BL. En sådan disposition kan nämligen inte träda bolagets intresse av att hålla ifrån sig vissa personer för när. Liksom ifråga om den ekonomiska föreningen finns det därför anledning att utgå ifrån, att den begränsade överlåtelsemöjligheten enligt 23 § inte kan sättas ur kraft.² Däremot torde stadgandet inte lägga hinder i vägen för att i bolagsavtalet upptas bestämmelser, som begränsar deläggarens möjligheter att överlåta sin andel, under förutsättning att avtalet samtidigt balanserar inskränkningen med för delägaren tillfredsställande inlösningsbestämmelser.³

2.4. Andelsrätt i bostadsrättsförening

Om nu jämförelsen utsträcks till att omfatta förhållandena i bostadsföreningar, sker ett närmande till de särskilda problem som aktualiseras i samband med överlåtelse av andelsrätt i aktiebolag. Vi har redan observerat att det personliga medlemskapet i aktiebolag endast är ett accessorium till andelen och att medlemsrätten i sin helhet framstår som en förmögenhetsrätt. Detta får till följd att en överlåtelse av aktie in dubio medför övergång av såväl de förvaltningsrättsliga befogenheterna som de direkta ekonomiska rättigheterna. På liknande sätt kan i bostadsrättsföreningarna den medlemmarna tillkommande nyttjanderätten till särskilda lägenheter betraktas som ett accessorium till medlemmens ideella andel i föreningen. Den ideella andelen kan sålunda inte övergå särskilt, utan endast i samband med överlåtelse av hela bostadsrätten. Sammanliknandet med andelsrätten i aktiebolag motiveras av att den i bostadsrätten ingående nyttjanderätten till särskild lägenhet närmast är att betrakta som »förvaltningsbefogenhet». På samma sätt som aktien fritt kan överlåtas, kan bostadsrätten i princip övergå helt fritt mellan olika rättssubjekt.

Men här tar också likheterna slut. För att kunna utöva bostadsrätten måste förvärvaren antingen vara medlem eller antas som medlem.¹ Och medlemskapet är något som inte kan överlåtas, eftersom det är personligt. En överlåtelse av bostadsrätten medför emellertid inte en ovillkorlig rätt för förvärvaren att vinna inträde i föreningen. Bostads-

² Jfr Nial, Handelsbolag s 245, Linden s 214.

³ Jfr med förhållandena i ekonomisk förening, ovan s 17 f.

¹ 10 § BRL. Se Knutsson–Lindqvist s 47 ff.

rättslagens 11 § föreskriver härom, att förvärvare inte får vägras inträde i föreningen »om han uppfyller de villkor för medlemskap som föreskrives i stadgarna och föreningen skäligen kan nöjas med honom som bostadsrättshavare». Med uttrycket »skäligen kan nöjas med honom» avses inte endast att förvärvaren skall kunna svara för de ekonomiska förpliktelserna, som kan komma att åligga honom som bostadsrättshavare, utan även att hans personliga egenskaper är sådana, att han kan anses lämplig som medlem i föreningen. Självfallet får emellertid medlemskap vägras bara om objektivt godtagbara skäl här för föreligger. I princip står det en bostadsrättsförening fritt att bestämma de villkor, som skall gälla för medlemskap. Av främst sociala skäl uppställer dock lagen för några särskilda fall vissa särbestämmelser, som innebär att rätten för föreningarna att helt fritt uppställa villkor för medlemskap i realiteten blir begränsad.² Förvärvare av bostadsrätt, som vägrats inträde i föreningen, kan få föreningens beslut prövat av hyresnämnden.³

Bostadsrättsföreningar har sålunda, i motsats till aktiebolagen, stora möjligheter att vid prövning av ansökningar om medlemskap skaffa sig kontroll över medlemsstockens sammansättning. Däremot kan bostadsrättsföreningarna lika litet som aktiebolagen hindra, att bostadsrätten övergår från en person till en annan. Rätten att överlåta andelsrätten är ju, som tidigare påpekats, en följd av andelshavarens bundenhet till föreningen respektive bolaget. Det måste finnas starka skäl för varje inskränkning i denna rätt. Bostadsrättslagen intar härvidlag en mycket restriktiv hållning. Medan det i den tidigare gällande lagen om bostadsrättsföreningar var tillåtet att i stadgarna uppta förbehåll om lösningsrätt för föreningen eller medlemmarna vid övergång av bostadsrätt, har den nya bostadsrättslagen inskränkt möjligheten att göra sådant förbehåll till förvärv av annan lägenhet än bostadslägenhet.⁴ Det ansågs nämligen att innehavare av bostadslägenhet hade ett berättigat behov av att kunna överlåta sin bostadsrätt i syfte att genom byte skaffa sig annan bostad.⁵ Ifråga om bostadsrätt till lokal förelåg inte några likartade skäl, och det anfördes av utredningen att det för en förening med enbart lokaler tvärtom kunde te sig ändamålsenligt med

² Se t ex 11 § BRL; jfr Prop 1971:12 s 110 ff.

³ 52 § BRL.

⁴ Se härom 29 § BRFL och 14 § BRL.

⁵ SOU 1969:4 s 180 f.

lösningsförbehåll. Bostadsrättslagen går sålunda här längre än aktiebolagslagen beträffande möjligheterna att begränsa andelsrättens överlåtbarhet. Några direkta jämförelser synes emellertid vara svåra att göra med hänsyn till det speciella syftet bakom en bostadsrättsupplåtelse eller med ett förvärv av sådan rätt.

2.5. Konklusioner

Det anförda visar emellertid enligt mitt förmenande tydligt att, så snart det personliga inslaget får en dominerande betydelse i samman slutningen, principen om andelsrättens fria överlåtbarhet blir svår att upprätthålla, såvida inte associationen utrustas med en säkerhetsventil, som gör det möjligt att kontrollera medlemskretsens sammansättning. Kravet på samtycke för delägarskap och prövningen av medlems lämplighet mot bakgrund av villkor i stadgarna utgör sådana säkerhetsventiler för handelsbolag respektive ekonomiska föreningar. För bostadsrättsföreningar finns t.o.m. dubbla säkerhetsventiler, såtillvida som föreningen äger pröva förvärvares lämplighet som medlem, samtidigt som den i princip kan begränsa möjligheten till bostadsrättens överlåtelse. Aktiebolaget däremot har ingen direkt möjlighet att pröva förvärvarens lämplighet, något som sammanhänger med att ABL utgår ifrån att det personliga inslaget i princip saknar betydelse för bolaget. Skulle förhållandena i bolaget vara annorlunda – är alltså det personliga inslaget av väsentlig betydelse för bolaget – är bolaget hänvisat till att utnyttja de möjligheter till inskränkningar i överlåtbarheten som lagen erbjuder. I en sådan situation uppstår alltid spänningar mellan å ena sidan den enskilde andelshavarens krav på att fritt få disponera över sin andelsrätt, och å andra sidan bolagets och meddelägares önskan att utestänga olämpliga personer från delägarskap. Hur en sådan spänningsladdad situation skall lösas, får naturligtvis avgöras från fall till fall. Det finns dock anledning att räkna med, att inskränkningar i det fria förfogandet över förmögenhetsrätter behandlas restriktivt av rättsordningen och att det krävs tungt vägande skäl för att man skall godta sådana begränsningar, i varje fall när det pretenderas att rättsverkningarna skall sträcka sig längre än till förhållandet mellan de direkta avtalsparterna.

3. Den praktiska situationen

3.1. Hembudsförbehållens räckvidd

Av det föregående har framgått att aktiebolag, som av någon anledning önskar utestänga utomstående — dvs person som ej tidigare är aktieägare — från rätten att delta i bolagets förvaltning och verksamhet, bereds möjlighet att skaffa sig kontroll över delägarkretsen genom att i bolagsordningen uppta förbehåll om hembudsskyldighet. Ett sådant förbehåll lägger inte hinder i vägen för en aktieägare att disponera över sin andel i bolaget. Denne kan trots förbehållet t.ex. försälja sina aktier till någon utomstående. Förbehållet tvingar emellertid förvärvaren att hembjuda aktierna till bolagets aktieägare, vilka härigenom sätts i tillfälle att lösa till sig aktierna från förvärvaren. Som en press på förvärvaren att fullgöra sin hembudsskyldighet uppställer ABL den regeln, att förvärvaren inte behandlas som aktieägare och sålunda inte kan påverka bolagets förvaltning, innan det visar sig att lösningsrätten inte begagnats.¹

De enskilda bolagen har lämnats frihet att själva bestämma, vilken eller vilka typer av fång som skall vara underkastade hembudsskyldighet. I princip kan vilket fång som helst göras hembudspliktigt, t.ex. frivilligt köp och köp vid exekutiv auktion, byte och gåva, arv, testamente och giftorätt.² Lagen använder uttrycket »övergå», med vilket enligt motiven avses »förutom överlåtelse även de familjerättsliga fången bodelning, arv och testamente».³ Den omständigheten, att lagstiftaren i sin beskrivning av fångeskatalogen språkligt sett inte lämnar dörren öppen för en vidare bestämning av tänkbara fång genom användandet av ord som »t.ex.» eller »liknande», kan inte tas till intäkt för att uttrycket »övergå» skulle utesluta exempelvis förvärv på grund av exekutiv försäljning genom auktion eller försäljning av konkursbos egendom enligt bestämmelserna i konkurslagen eller förvärv på grund

¹ 70 § fjärde stycket.

² Nial, Aktiebolag s 22, Stenbeck m fl s 167, Rodhe, Aktiebolagsrätt s 138 f.

³ SOU 1941:9 s 262 f.

av fusion.⁴ Förarbetena till den nya aktiebolagslagen ger tvärtom bekräftelse på att de nämnda fången omfattas av uttrycket och lämnar stöd för uppfattningen, att fångeskatalogen är att bestämma på samma sätt i ABL 1944.⁵ Däremot kan det naturligtvis ofta bli – och blir det också i praktiken – en tolkningsfråga i det konkreta fallet, vilka fång som skall anses täckta av den enskilda bolagsordningens hembudsklausul. Det finns anledning att återkomma till denna fråga senare i framställningen.⁶

Såsom stadgandet i ABL 1944 är utformat, är det endast aktieövergång till *utomstående* som kan göras hembudspflichtig. Det innebär att aktiernas övergång mellan personer, som redan tidigare är aktieägare, kan ske helt fritt och inte kan inskränkas genom bestämmelse i bolagsordningen. Det enda undantaget härifrån som lagen uppställer angår det fall, att bolaget har aktier av olika slag. Om så är fallet tillåter lagen, att lösningsrätten kan bestämmas att avse endast aktier av visst slag och tillerkännas alla aktieägare eller ägarna av aktier av samma eller av annat slag. Med aktier av olika slag avses främst aktieslag som har olika rätt till andel i bolagets tillgångar och vinst, dvs. rätt till utdelning, deltagande i nyemission vid kapitalökning, återbäring vid nedläggning av aktiekapitalet eller utskiftning vid bolagets upplösning. De aktier, som medför viss företrädesrätt till andel i bolagets tillgångar och vinst, brukar kallas preferensaktier och övriga stamaktier. Olikheter mellan aktieslagen kan emellertid vara av annan än ekonomisk art. Det vanligast förekommande fallet torde vara att aktier av visst slag har annat röstvärde än aktier av annat slag. Olikheter kan också bestå i att vissa aktier, men inte övriga aktier, är underkastade hembudsskyldighet, att visst aktieslag för sig väljer visst antal styrelseledamöter eller revisorer osv. Det kan t.o.m. vara så att det samtidigt föreligger olikhet av både ekonomisk och annan natur. Preferensaktier kan t.ex. ha lägre röstvärde än stamaktier.⁷

⁴ Detta har ifrågasatts av Havansi s 18, som menar att motivuttalandet ger ett intryck av att fångeskatalogen är sluten. Beträffande finsk, dansk och norsk rätt, se Finska förslaget s 76, Danska förslaget s 70 f resp Marthinussen s 141 ff.

⁵ Se uttalanden av aktiebolagsutredningen, SOU 1971:15 s 162.

⁶ Nedan s 211 ff.

⁷ Prop 1975:103 s 311.

De nu omtalade begränsningarna av kretsen av möjliga lösningsberättigade har dock slopats i den nya aktiebolagslagen, vilken kommer att beröras i avsnitt 4 härneda.⁸

3.2. Aktiebolagsformens användning

Liksom flertalet av aktiebolagslagens regler gäller lagens regel om hembudsförbehåll alla olika typer av aktiebolag, oavsett förekommande skillnader i kapital- och ägarstruktur. I huvudsak skärs alla bolag över en kam och endast undantagsvis uppställer lagen regler, som är avsedda för en viss typ av bolag och som tar hänsyn till att bolaget har ett mindre kapital eller ett fåtal aktieägare.¹

Inte heller har man i Sverige i motsats till förhållandet i många utländska aktiebolagslagar hittills funnit det önskvärt med en differentiering av bolagsformerna så, att man har en form för stora bolag, särskilt sådana vilkas aktier noteras på fondbörs eller eljest cirkuleras bland allmänheten, och en annan form för mindre bolag, där aktieägarna i regel är få.² En särskild utredning har emellertid nu tillsats med uppdrag bl.a. att överväga om det kan finnas behov av en särskild bolagsform för småföretagen och, om svaret blir jakande, lägga fram förslag härom.³

Det skall emellertid uppmärksammas att frågeställningen inrymmer problem som pekar i två skilda riktningar. En fråga är sålunda om behov av differentiering med hänsyn till skillnader i storleken av bolagens kapital. I det sammanhanget kommer problemen om offentlig redovisning och om skydd för fordringsägarna i förgrunden. Den andra frågan gäller behovet av en differentiering med utgångspunkt från antalet ak-

⁸ Nedan s 42 f. Märk dock att lag 1975:1132 om förvärv av hyresfastighet m m, som i vissa fall vid överlåtelse av aktier i bolag, som äger bostadsfastighet, eller vid förvärv av sådana aktier genom inlösen på grund av hembudsklausul i bolagsordningen tillåter kommun att lösa till sig aktierna av förvärvaren. Denna lag kommer att ägnas ytterligare uppmärksamhet nedan s 82 f.

¹ Se t ex föreskrifterna om bolagsledningens organisation och om revisorernas kvalifikationer; jfr Rodhe, Aktiebolagsrätt s 12.

² Se SOU 1941:9 s 5 f, 29 ff, SOU 1971:15 s 104 f, 120 f, Prop 1975:103 s 76 f och nedan s 70 ff.

³ Se Utdrag av statsrådsprotokoll 1974-10-11.

tieägare. Intresset kommer då att inriktas på organisationsproblem och därmed sammanhängande frågor om minoritetsskydd.⁴

Med utgångspunkt i denna tudelning av frågeställningen, som tar hänsyn till, å ena sidan, storleken av kapital och, å andra sidan, antalet delägare, kan det finnas anledning att närmare studera den faktiska användningen av aktiebolagsformen. Låt oss till en början se på storleken av aktiekapitalet. Fram t.o.m. år 1973 behövde ett aktiebolag inte ha ett större aktiekapital än 5.000 kr. Fr.o.m. år 1974 genomfördes emellertid den ändringen i ABL att minimikapitalet höjdes till 50.000 kr. Bolag som med stöd av äldre bestämmelser nu har ett aktiekapital som är lägre än 50.000 kr måste, om de önskar fortsätta rörelsen i aktiebolagsform, före den 1 januari 1979 öka kapitalet till den nya nivån.

Det är ett välkänt faktum att det alldeles övervägande antalet registrerade aktiebolag har ett mycket begränsat aktiekapital. Den offentliga statistiken innehåller emellertid inte uppgifter som gör det möjligt att få kännedom om hur beståndet av registrerade och ej avförda aktiebolag fördelar sig med avseende på aktiekapitalets storlek.⁵ Enligt utförda beräkningar finns det f.n. ca 100.000 bolag, vilkas aktiekapital understiger 50.000 kr.⁶ Denna siffra skall sättas i relation till uppgiften att det vid utgången av år 1973 fanns ca 133.000 registrerade aktiebolag.⁷ Motsvarande relationstal för åren 1970, 1972 och 1974 var 100.166, 125.282 resp. 141.000 bolag.⁸

Av de ca 100.000 bolagen med ett aktiekapital understigande eller uppgående till 50.000 kr beräknas ca 45.000 driva rörelse med anställda, medan 55.000 bolag antingen driver rörelse utan anställda, har upphört eller utgör skrivbordsbolag eller namnskyddsbolag.⁹ Enligt en beräkning från år 1975 finns det f.n. totalt och oberoende av aktiekapitalets storlek ca 65.000 registrerade bolag som inte driver rörelse med anställda. Av dessa utgörs 20.000 av sådana bolag, som driver någon form av rörelse, 15.000 av vilande bolag och 30.000 av skrivbords-

⁴ Se närmare härom Rodhe, Aktiebolagsrätt s 10 f; jfr densamme i SvJT 1974 s 1 ff.

⁵ Se SOU 1971:15 s 121 not 1.

⁶ Se LU 1974:19 s 4; jfr Mattsson, Aktiekapital s 5 och Lind i SvJT 1974 s 526. Lind nämner siffran 106.000, som baserar sig på uppgift från PRV.

⁷ Prop 1975:103 s 71.

⁸ SOU 1971:15 s 121, Prop 1973:93 s 63 och Grosskopf s 1 vid not 1.

⁹ LU 1974:19 s 4; jfr Mattsson a a s 5.

bolag.¹⁰ Av de rörelseidkande bolagen med anställda, vilka under år 1972 beräknades utgöra ca 60.000 bolag, hade 13,7 % eller 7.000 bolag ett aktiekapital understigande 100.000 kr men inte 50.000 kr, medan 68,2 % eller 31.000 bolag hade ett aktiekapital som understeg 50.000 kr.¹¹

De redovisade talen utgör en bekräftelse av uppfattningen, att ett mycket stort antal aktiebolag har ett mycket begränsat aktiekapital. Det har med hänsyn härtill i olika sammanhang framförts förslag om att man beträffande sådana små företag skulle kunna nöja sig med en enklare bolagsform med mindre krav på insyn utifrån och mera summariska regler för fordringsägarnas skydd.¹² Hitintills har emellertid den svenske lagstiftaren inte kunnat finna tillräckliga motiv för att införa en sådan ny företagsform, där delägarna inte svarar personligen för företagets förbindelser.¹³ Tvärtom har han just med tanke på risken för missbruk till skada för bolagens fordringsägare vidhållit kraven på ingående regler om offentlig redovisning och revision.¹⁴

Företagsskatteberedningen har beräknat att 86 % av samtliga registrerade aktiebolag utgörs av s.k. fåmansbolag, dvs bolag vilkas aktier till minst 75 % direkt eller indirekt innehas av högst 10 personer.¹⁵ Det skall redan nu sägas att den bestämning av fåmansbolagsbegreppet, som sker här, inte är civilrättslig utan skatterättslig. I beskattningsrätten har man sedan länge haft behov av en fast definition av fåmansbolagen på grund av den särskilda skatterättsliga behandlingen av sådana bolag.¹⁶ Inom civilrätten har något motsvarande behov ej gjort sig gällande, framför allt beroende på lagstiftarens avvisande inställning till någon särbehandling av fåmansbolagen. När en gränsdragning mellan flermans- och fåmansbolag någon gång i civilrättsliga sammanhang blivit av betydelse, har lagstiftaren valt att följa den skatterättsliga bestämningen.¹⁷ Det måste emellertid varnas för att generellt låta den skatterättsliga bestämningen verka normerande för utformningen av

¹⁰ Prop 1975:103 s 73 ff.

¹¹ Prop 1973:93 s 86.

¹² Se Rodhe, Aktiebolagsrätt s 11, densamme i SvJT 1974 s 1 ff, SOU 1971:15 s 105 f, Prop 1973:93 s 53 ff, 85 ff, LU 1974:19 s 1 ff.

¹³ Prop 1973:93 s 89.

¹⁴ Se LU 1974:19 s 11 ff; jfr Rodhe, Aktiebolagsrätt s 11 och i SvJT 1974 s 1 ff.

¹⁵ Prop 1975:103 s 73, SOU 1975:54 s 49.

¹⁶ Se t ex Grosskopf s 12 ff.

¹⁷ Se 11 kap 9 § ABL 1975 och lag 1975:1132 om förvärv av hyresfastighet m m

ett eventuellt framtida civilrättsligt fåmansbolagsbegrepp. De synpunkter och skäl, som inom skatterätten lett fram till den där använda definitionen, behöver ingalunda vara vägledande för utformningen av ett motsvarande civilrättsligt begrepp. Ändamålet med att begränsa kretsen av aktieägare i den skatterättsliga definitionen är huvudsakligen att förhindra, att en eller ett fåtal personer genom sin dominans över bolaget erhåller skatteförmåner.¹⁸ I senare skatterättslig litteratur har t.o.m. föreslagits att kretsen av delägare borde göras ändå snävare.¹⁹ Något liknande krav på en snäv begränsning av delägarkretsen i fåmansbolag gör sig ej gällande med samma styrka i aktiebolagsrättsliga sammanhang, alldenstund fåmansbolagens särskilda problem är lika framträdande i en delägarkrets som uppgår till mer än 10 personer. En bestämning av ett civilrättsligt fåmansbegrepp måste därför ske efter helt andra riktlinjer och personkretsen måste kunna vara betydligt vidare än vad den skatterättsliga definitionen tillåter. Av en i kapitel III nedan lämnad redogörelse för vissa utländska lägstiftningar på associationsrättens område kommer att framgå, att de särskilda civilrättsliga fåmansbolagsbegreppen många gånger tillåter en mycket vid krets av delägare.²⁰ I flera rättsordningar är det dessutom så, att man rör sig med skilda civilrättsliga och skatterättsliga fåmansbolagsbegrepp.

Om det tidigare nämnda procenttalet för fåmansägda bolag, som alltså i det nu förda resonemanget utgår från det snäva skatterättsliga begreppet, slås ut mot siffran för det totala antalet registrerade aktiebolag under år 1974 (141.000), får man fram att det finns drygt 121.000 fåmansbolag.²¹ Inom denna grupp har 54 % bedömts vara enmansbolag i betydelsen att en fysisk person direkt eller indirekt äger mer än 95 % av aktiekapitalet.²²

Företagsskatteberedningen har vidare bedömt ägareförhållandena i 82 % av de fåmansägda bolagen, för vilka säkra ägaruppgifter förelegat. Denna grupp omfattar ca 116.000 bolag. 68.440 bolag eller 59 % visade sig därvid ha endast *en* aktieägare som ägde mer än 5 % av aktiekapitalet. I 27.840 bolag eller 24 % var det *två* aktieägare som vardera

¹⁸ Se Grosskopf s 17 ff.

¹⁹ Grosskopf s 23 ff, 246 ff.

²⁰ Se nedan kapitel III s 93 ff.

²¹ Den skatterättsliga definitionen utgår ifrån en 75 %-ig ägardominans. Det har ifrågasatts om det finns skäl att sätta denna dominans högre än precis över 50 %; se Grosskopf s 17 ff.

²² SOU 1975:54 s 50.

innehade mer än 5 % av aktiekapitalet, medan 13.920 bolag eller 12 % hade 3—4 sådana aktieägare och 5.800 bolag eller 5 % hade 5—10 aktieägare med sådan dominans.²³

Eftersom antalet aktieägare inte säger så mycket om de verkliga ägareförhållandena i bolag, hade företagsskatteberedningen också införskaffat uppgifter om aktieinnehavets storlek för de tre största ägarerna. Det visade sig på grundval av dessa uppgifter att *en* ägare hade ett bestämmande inflytande över bolaget, dvs ägde mer än 50 % av aktiekapitalet, i 68 % av bolagen. I 26 % hade *två* personer bestämmande inflytande och endast i 6 % av bolagen innehade de två största aktieägarna tillsammans mindre än halva aktiekapitalet.²⁴

Beträffande aktiekapitalets storlek i de 116.000 fåmansägda bolagen utföll talen på följande sätt. 55.680 bolag (48 %) hade ett aktiekapital på 5.000 kr, 45.240 (39 %) ett kapital som översteg 5.000 men inte 50.000 kr, 6.960 bolag (6 %) ett aktiekapital som översteg 50.000 men inte 100.000 kr. och slutligen 8.120 bolag (7 %) ett kapital som översteg 100.000 kr.

Fåmansbolagen fördelade sig vidare på följande sätt efter aktiekapitalets storlek. *En* ägare hade det bestämmande inflytandet i 35 % av bolagen med ett aktiekapital på 5.000 kr., medan det bestämmande inflytandet i 10 % av bolagen innehades av *två* ägare. I bolag med ett aktiekapital på mellan 5— och 50.000 kr. innehades det bestämmande inflytandet av *en* ägare i 25 % av bolagen, medan *två* ägare hade detta inflytande i 13 % av bolagen. *En* ägare hade slutligen det bestämmande inflytandet i 8 % av bolagen med aktiekapital över 50.000 kr., medan *två* ägare hade sådant inflytande i 4 % av bolagen.

Av denna sammanställning framgår, att det inte finns något samband mellan aktiekapital och ägarstruktur, med undantag för det förhållandet att de enmansdominerade bolagen enligt undersökningen visade en överrepresentation bland 5.000-kronorsbolagen. De hittills framtagna uppgifterna om förhållandena i fåmansbolagen visar emellertid, att dessa bolag i flertalet fall rör sig med ett blygsamt aktiekapital. Denna situation tolkas ofta felaktigt så att man säger sig, att begreppet fåmansbolag inte inrymmer sådana bolag som visserligen har få delägare, men som samtidigt har ett betydande aktiekapital. Fåmansbolaget erhåller emellertid sin särpräglade natur därigenom att ett få-

²³ A a s 50.

²⁴ A a s 50.

tal personer dominerar bolagets verksamhet samtidigt som bolagets totala delägarkrets är begränsad. Aktiekapitalets storlek har däremot inte någon betydelse såsom särskiljande kriterium vid bestämningen av fåmansbolagsbegreppet.

I syfte att ge en bild av aktieägargruppens struktur i fåmansbolag med större kapital och samtidigt påvisa att dessa bolag faktiskt kan arbeta med ganska betydande aktiekapital, har förf. undersökt förhållandena i cirka 2.000 fåmansbolag med ett aktiekapital på mellan 1 och 10 miljoner kr. De undersökta bolagen och alla uppgifter om desamma är hämtade ur en tillgänglig presentation av ägareförhållandena i svenska fåmansbolag.²⁵ Sammanställningen har gått så till, att förf. med ledning av för varje företag angivet aktieinnehav grupperat företagen efter ägarstruktur. Därvid har man fått en mycket tydlig bild av de vanligaste aktieägarkombinationerna. För att inte belasta texten i denna framställning med detta vidlyftiga resultat, har de vanligaste ägar-kombinationerna sammanslagits till mindre grupper, vars procentuella andel av de undersökta företagen redovisas här. En ytterligare uppdelning av materialet har skett på så sätt att aktiebolag med 1–5 miljoner kr. aktiekapital bildar en huvudgrupp, medan en andra huvudgrupp utgörs av bolag med aktiekapital på mellan 5 och 10 miljoner kr.

I huvudgruppen med aktiekapital på 1–5 miljoner kr. återfinns 936 aktiebolag (47 %), i vilka aktierna till 100 % ägs av *en* person eller (i ett mindre antal fall) till 99 % ägs av *en* person medan övriga aktier (till antalet dock ej över 40) är utspridda på skilda händer. Bolag med *två* delägare, vardera ägare till 50 % av aktierna representerar ett antal av 85 (4,3 %). En stor grupp omfattar bolag, i vilka *en* ensam person äger från 95 % av aktierna ner till 51 % medan resterande aktier är utspridda på i sällsynta fall upp till 40 personer, och utgör tillsammans 298 bolag (15 %). En annan grupp utgörs av bolag med *en* ensam ägare till 50 % av aktierna och med resten av aktierna utspridda i mindre poster på ett antal aktieägare ej överstigande 40. Denna grupp representerar 90 av de undersökta bolagen (4,4 %). En vanlig kombination utgörs av en ensamägare till mellan 49 och 30 % av aktierna och övriga aktier spridda på ett lägre antal delägare, ett antal som undantagsvis kan uppgå till 40. Denna grupp omfattar 167 av det sammanlagda antalet undersökta bolag (8,4 %). En sista grupp formeras kring bolag med en ensam ägare till mellan 25 och 10 % av aktierna och resterande aktier ut-

²⁵ Birgitta och Olof Forsgren, *Vem äger vad i svenskt näringsliv*, 2 uppl. Uppsala 1972.

spridda på aldrig mer än 40 aktieägare. Dessa bolag utgör 185 till antalet (9,7 %).

I den andra huvudgruppen, vari ingår bolag vilkas aktiekapital ligger mellan 5 och 10 miljoner kr., kunde följande resultat efter bearbetning avläsas. Det finns 150 aktiebolag (60 %) i denna storleksordning med *en* enda aktieägare. Bolag med en enda person som äger till mellan 90 och 60 % av aktierna och med resterande aktier utspridda på mindre än 20 händer utgör 5 till antalet (2 %). Bolag med *två* ägare till vardera 50 % av aktierna samt bolag med en ägare av 50 % av aktierna och resten spridda på ej över 20 andra personer är till antalet 11 (4,4 %). En sista grupp med en person som ägare till mellan 30 och 20 % av aktierna och resten fördelade på mindre än 20 händer omfattar 7 bolag (2,8 %).

Analysen av den genomförda undersökningen bekräftar att fåmansbolagen mycket väl kan ha ett betydande aktiekapital utan att för den skull förlora sin karaktär av slutenhet.²⁶ Fördelningen av aktierna i de redovisade bolagen visar nämligen, att kapitalförsörjningen ombesörjes av en relativt liten krets av personer. Den i redovisningen företagna grovgrupperingen av ägarstrukturen i de olika bolagen medför emellertid, att undersökningen inte ger någon rättvisande bild av maktförhållandena. En vanlig fördelning av aktierna visar sig vara att en till fem personer, vanligen tillhörande samma familj, äger lika stora eller praktiskt taget lika stora procentuella andelar av aktiestocken, medan en mindre och den resterande procenten är utspridd på en eller flera händer. Det visar sig också att antalet små aktieägare i fåmansbolagen mera sällan uppgår till det i undersökningen fastställda taket av 40 respektive 20 aktieägare, samt att det genomsnittliga totala antalet aktieägare i de undersökta bolagen uppskattningsvis utgör tio.

Som en jämförelse kan här pekas på den av koncentrationsutredningen genomförda undersökningen av ägarstrukturen i större svenska aktiebolag av vilken framgår, att det genomsnittliga antalet aktieägare i börsnoterade företag (105 st.) är 5.600 jämfört med 9 i företag, vilkas aktier inte är börsnoterade eller noterade på fondhandlarnas lista, och 77 i alla industri- och handelsföretag med minst 500 anställda (231 st.).²⁷ Denna undersökning genomfördes år 1963 och omfattade i huvudsak ägandeförhållandena vid sammanlagt 282 företag. En annan

²⁶ Jfr Immenga s 16.

²⁷ Se SOU 1968:7 s 18.

iakttagelse som utredningen gör är, att antalet aktieägare ökar med företagsstorleken beroende på »den positiva korrelationen mellan företagsstorlek och andelen börsnoterade företag inom resp. storleksklass». ²⁸ År 1963 fanns sålunda 26 företag med mer än 10.000 aktieägare.

En motsvarande undersökning som gjorts i Norge och avser ägandeförhållandena år 1963 vid 221 börsnoterade och 209 icke noterade aktiebolag ger en helt annan bild. ²⁹ Av de börsnoterade bolagen hade så många som 42 stycken maximalt 100 aktieägare och hälften av dessa bolag hade endast 50 aktieägare. Antalet aktieägare översteg 1.000 i 44 av dessa bolag. Av de 209 undersökta icke noterade bolagen hade 127 eller åtskilligt mer än hälften av bolagen maximalt 10 aktieägare, medan endast 26 hade fler än 100 aktieägare vardera.

Såsom redan har konstaterats gör ABL inte någon skillnad mellan bolag som har en större eller mindre aktieägarkrets. Lagen är utformad med sikte på företag med ett större antal delägare och fåmansbolagens särskilda problem har i stor utsträckning skjutits åt sidan. De ovan lämnade statistiska uppgifterna visar emellertid att aktiebolaget i Sverige i utomordentligt stor utsträckning används som samarbetsform mellan ett fåtal personer, som bedriver en liten eller medelstor rörelse. Det är uppenbart att den praktiska funktionen av ABL:s regler kan komma att variera högst avsevärt, allteftersom det är fråga om att tillämpa reglerna på förhållandena i ett fåmansbolag och i ett bolag med hundratusentals aktieägare och ett aktiekapital på hundratal miljoner kronor.

Det har tidigare sagts att fåmansbolagets särskilda problem framför allt angår de organisatoriska frågorna och minoritetsskyddet. När ett begränsat antal personer sluter sig samman för att driva rörelse i aktiebolagsform kommer helt naturligt avvägningen av delägarnas inbördes förhållanden att utgöra en central fråga. Den intressegemenskap som sammanfört personerna vilar på deras förtroende för varandras personliga egenskaper, kunskaper och ekonomiska stabilitet och situationen är i detta avseende identisk med den som möter i förhållandet mellan bolagsmän i handelsbolag. Ett samgående på sådana grunder ger upphov till helt andra samarbetsformer och kräver andra organisatoriska lösningar än de som erbjuds av ABL. I ett bolag med ett fåtal delägare är riskerna för att en majoritet missbrukar sin makt särskilt stora och

²⁸ A a s 18.

²⁹ Se Paulson, Aksjeselskapet s 42 f.

det är uppenbart att minoritetsskyddsreglerna i ABL inte är avpassade för sådana förhållanden. Visserligen har ABL 1975 genomfört vissa förbättringar i minoritetsskyddet, vilka kan förmodas medföra att bristerna i fåmansbolagens minoritetsskydd blir mindre besvärande än de är nu, men man är långt ifrån en effektiv avbalansering av delägarnas positioner liknande den som gjorts i reglerna om handelsbolag.³⁰

3.3. Olika bolagstyper

Behovet och nödvändigheten av att »stänga» aktiebolaget från obehörigt inflytande på dess förvaltning och verksamhet måste rimligen gestalta sig olika i olika bolag. De i närmast föregående avsnitt anmärkta skillnaderna mellan större och mindre bolag ger anledning till antagande, att problemet med begränsningar i aktiers överlåtbarhet framträder på ett mera markant sätt i de mindre bolagen vid en jämförelse med förhållandena i de större. Med hänsyn härtill är det angeläget, att framställningen försöker att åstadkomma klarare skiljelinjer mellan olika typer av bolag, innan den övergår till att närmare penetrera motiven för att begränsningar i aktiers omsättbarhet överhuvud taget anses skola få förekomma.¹ Det är endast mot bakgrund av en striktare gruppering av förekommande aktiebolagsformer som det är möjligt att pröva och värdera behovet av och motiven för ett uppställande av föryttringsbegränsningar.

En vanlig klyvning mellan olika bolagstyper brukar vara den mellan öppna och slutna bolag. Denna skillnad kommer vi att möta som ett genomgående drag i beskrivningen av bolagstyperna i kontinental och anglo-amerikansk rätt nedan i kapitel III. Oavsett vilken åsikt man har i frågan om nödvändigheten av en differentierad lagstiftning för olika bolagsformer, är det väsentligt att man har klart för sig och skiljer på förhållandena i de öppna och slutna bolagen.

Skillnaderna framträder i olikheter på det organisatoriska planet, men visar sig framför allt genom skiljaktigheter i sammansättningen av aktieägargruppen. I sistnämnda avseende finner olikheten sin förklaring i om aktierna är åtkomliga på den öppna marknaden eller ej. Med

³⁰ Se beträffande minoritetsskyddet Prop 1975:103 s 139 ff, 245 ff, Rodhe, Minoritetsskyddet s 431 ff, omtryckt i Ekonomisk revy 1964 s 489 ff, och densamme i SvJT 1974 s 1 ff.

¹ Se nedan s 53 ff.

aktier tillhandahållna på den öppna marknaden avses inte enbart börs-noterade aktier eller aktier noterade på fondhandlarnas lista. Aktier kan vara föremål för en relativt livlig och omfattande handel utan sådan notering, t.ex. genom förmedling av banker eller fondkommisionärer eller t.o.m. genom direktkontakt med bolagen. Till gruppen av på den öppna marknaden tillgängliga aktier räknas även de senast beskrivna kategorierna, vilka alltså på ena eller andra sättet är tillgängliga för och cirkulerar bland en större allmänhet och därigenom har en någorlunda frekvent omsättning. Vad som avses uttryckes träffande i New York Business Corporation Law såsom aktier som är »listed on a national securities exchange or regularly quoted in an over-the-counter market by one or more members of a national or affiliated securities association».²

De aktiebolag, vilkas aktier cirkulerar på den öppna marknaden och som för sin utveckling har behov av kapitalanskaffning från en större krets av investerare, benämnes med hänsyn härtill *öppna* bolag. Betecknande för sådana bolag är att man utan svårighet kan urskilja åtminstone två olika grupper av aktieägare.³ Den ena representeras av den grupp som stiftat bolaget eller som övertagit stiftargruppens aktier samt personer som står stiftargruppen nära och som av denna anledning har ett primärintresse i bolagets förvaltning och verksamhet, s.k. *kontrollaktieägare*. Den andra gruppen består av *aktiesparare*, dvs. personer som inte deltar aktivt i bolagets förvaltning, och som egentligen inte har annat intresse i bolaget än förhoppningen om att kapitalplaceringen för dem skall lämna god tillväxt och/eller utdelning. Vid sidan av dessa båda grupper kan uppträda en tredje kategori, nämligen vad man i litteraturen benämnt »*aktieägare i opposition*».⁴ I motsats till aktiesparargruppen har denna senare grupp visserligen ambitionen att delta i förvaltningen av bolaget, men den är, på grund av att den representerar en alltför liten del av aktie- och röstetalet, utestängd från kontrollgruppen.

Den typiska situationen i det öppna bolaget är sålunda att bolaget behärskas av en kontrollgrupp av aktieägare, som strävar efter att behålla kontrollen och som vill undvika att oppositionen med stöd av aktiesparargruppen stör de av kontrollaktieägarna utlagda riktlinjerna för bolagets politik och verksamhet. Den härskande gruppen arbetar för

² Se t ex Kessler, Close corporations s 1.

³ Se Roos, Rösträtt s 35 ff med vidare hänvisningar.

⁴ Roos a a s 37.

att undanröja den osäkerhet som majoritetsregeln medför och söker stabilisera kontrollen genom att införa begränsningar i aktiernas fria överlåtbarhet. Vi kommer i nästa avsnitt att se exempel på hur kontrollgruppen med hjälp av konsortialavtal söker värja sig för de faror som hotar från andra aktieägargrupper.⁵

Ett annat typiskt drag för situationen i de öppna aktiebolagen är att kontrollaktieägargruppen ofta har endast vad man kallar praktisk bolagstämmomajoritet i motsats till faktisk sådan.⁶ Det innebär närmare bestämt att en mindre krets av personer äger relativt stora aktieposter utan att fördenskull inneha majoriteten av bolagets aktier. Den *praktiska* majoritet på bolagstämman som här föreligger möjliggörs av aktiesparargruppens uteblivande från stämman, vilket i sin tur sammanhänger med dels aktiespararnas bristande intresse för bolagets skötsel, dels ock svårigheterna att ena dem som har spridda intressen i bolaget.

I bjärt kontrast till den nu lämnade beskrivningen över situationen i de öppna bolagen, står de förhållanden som är rådande i de *slutna* aktiebolagen. I dessa bolag, vilkas aktier följaktligen inte cirkulerar bland allmänheten, aktualiseras helt andra problem. Aktiespararen försvinner ur bilden, helt förklarligt eftersom hans eventuella investering inte kan få samma garanti mot destruktion som i det öppna bolaget. Hans möjligheter att sälja aktierna och få ut ett skäligt pris är också begränsade på grund av att aktierna saknar marknad. Detta förhållande är en av förklaringarna till att man betecknar bolagen som slutna associationer.⁷

Andra kriterier som klargör slutenheten i bolaget finner man i den omständigheten att aktieägarna är relativt få och att ofta var och en har en stor aktiepost, som i stort sett motsvarar den enskilde aktieägarens hela investeringsvilliga kapital.⁸ Till bilden hör också att aktieägarna vanligen är anställda i bolaget och sålunda är beroende av att bolaget förvaltas väl. De har därför ett starkt intresse av att ingå i kontrollgruppen och att aktivt deltaga i bolagets förvaltning genom inställelse vid och röstning på bolagstämman.

Genom denna aktiva kontroll över bolagets förvaltning vill aktieägarna i det slutna bolaget övervaka att deras ställning inom bolaget inte

⁵ Nedan s 38 ff.

⁶ Se t ex Rodhe i TSA 1950 s 256 f och Borgström s 22 f.

⁷ Jfr Immenga s 16.

⁸ Immenga s 15 f.

rubbas och förhindra att investeringen sjunker i värde. För den enskilde aktieägaren framstår det vanligen som självklart, att han garanteras möjlighet att påverka bolaget, oavsett hur aktierna är fördelade. Detta medför i sin tur att majoritetsregeln vanligen sätts ur spel och att kontrollen sprids och fördelas mellan aktieägarna på sådant sätt, att kontrollgruppen kommer att omfatta samtliga aktieägare. Härigenom blir likheten med förhållandena i ett handelsbolag uppenbara, vilket egentligen inte är så förvånande när man betänker, att flera av de nu existerande slutna bolagen från början utgjort handelsbolag, som i ett senare skede ombildats till aktiebolag.⁹ Betecknande för det slutna bolaget är sålunda den betydelse som varje aktieägare har för bolaget och för varandra. Liksom i handelsbolagsförhållanden kommer de fysiska personerna – delägarna – att utgöra den axel kring vilken bolagets verksamhet centreras och utvecklas.

Mellan de sålunda framtagna huvudgrupperna av olika bolagstyper – de öppna och de slutna aktiebolagen – som båda kan sägas vara ytteligheter – finns en mängd variationer i ägarstruktur. Det är dock möjligt att urskilja ännu en distinkt grupp, nämligen de s.k. *prototypbolagen* eller *normalbolagen*.¹⁰ De har fått sitt namn på grund av att de motsvarar den bolagstyp, som ABL 1944 valt såsom utgångspunkt för sina regler. Här är kapitalägarstrukturen sådan, att varken någon koncentration eller någon spridning av kontrollen uppkommer. Aktierna är undandragna den öppna marknaden och någon aktiesparargrupp finns ej representerad. Bolagsstämman är ett debatterande organ, som lägger ut riktlinjer för verksamheten. Aktieägargruppen är relativt heterogent sammansatt, och olika aktieägare har olika stark anknytning till bolaget. Alla aktieägarna i dessa bolag (vanligen cirka 30–40) kan inte tänkas få sina intressen tillgodosedda i styrelsen, men aktieägarna uppträder så gott som mangrant på bolagsstämman, och lagens majoritetsregel synes väl avpassad för beslutsfattandet.

Det finns anledning att understryka att aktiebolag som motsvarar denna beskrivning av organisationsstrukturen torde vara en undantagsföreteelse.¹¹ Den »hart när idylliska situationen (återfinns) endast i mycket begränsad omfattning . . . i verkligheten».¹²

⁹ Jfr Roos a a s 50.

¹⁰ Se Roos a a s 51 ff, Olsson, Aktieförvärvare s 16, Lidén, Makten s 54, Rodhe i TSA 1950 s 256.

¹¹ Jfr Rodhe i TSA 1950 s 256, Roos a a s 52, Borgström s 22 f, Nial i Ekonomen 1932 s 95 ff.

¹² Borgström s 23.

3.4. Föryttringsbegränsningars förekomst och former

Förekomsten av hembudsklausul i bolagsordningarna för svenska aktiebolag är betydande. Det finns emellertid ingen färsk statistik som belyser detta förhållande. Vid en statistisk undersökning av de svenska aktiebolagen som verkställdes på 1930-talet visade det sig, att cirka 35 procent av det totala antalet registrerade aktiebolag hade hembudsklausul i sina bolagsordningar. Det framgick vidare av denna undersökning, att hembudsklausulen var vanligare i små och medelstora bolag än i bolag med ett mer betydande aktiekapital – 36,5 % av samtliga aktiebolag med aktiekapital på högst 200.000 kr., 39,3 % av samtliga aktiebolag med aktiekapital å lägst 200.001 kr. och högst 1 milj. kr. samt 21 % av samtliga aktiebolag med aktiekapital över 1 milj. kr.¹

Det finns skäl att förmoda, att denna tendens till fördelning av hembudsklausuler mellan små, medelstora och större bolag står sig än idag, med den förändringen att procenttalen bör vara betydligt högre för de små och medelstora bolagen. De tidigare redovisade statistiska uppgifterna beträffande aktiekapitalens storlek och fördelning visar nämligen, att den verkligt stora ökningen av antalet nyregistrerade bolag inträffat i gruppen med ett mycket begränsat aktiekapital.² Det bör sålunda ha skett en betydande ökning av antalet bolagsordningar med hembudsklausul jämfört med förhållandena vid undersökningen på 1930-talet.³ Att en sådan ökning inträffat bekräftas också av de förhållanden som framkommit vid en genomgång av publikationen Svenska Aktiebolag, vilken lämnar information om samtliga aktiebolag med ett aktiekapital om 500.000 kr. eller däröver.⁴

Ett annat förhållande som stöder teorin om att hembudsklausuler vanligen förekommer i ett stort antal bolagsordningar är att den mängd färdigbildade bolag, som förmedlas av t.ex. Svenska Standardaktiebolag AB eller advokater, ofta upptar hembudsklausul i bolagsordningen så att säga »för säkerhets skull».⁵ Stiftarna vet ju nämligen inte vid bildandet av dylika bolag vilken användning bolaget kommer att få eller

¹ Se SOU 1941:9 s 37 vid not 1, 269 vid not 2; jfr Olsson, Aktieförvärvare s 156 med not 28. Se beträffande förhållandena i Finland, Olsson a a s 156 f, särsk s 157 vid not 32.

² Se ovan s 25 ff.

³ En sådan ökning av antalet hembudsklausuler har bekräftats vid samtal med PRV, dock utan att man där haft någon intern statistik att stödja sig på.

⁴ Vid denna genomgång gjordes dock ingen nedräkning av det totala antalet aktiebolag med hembudsklausul.

⁵ Detta förhållande kunde bekräftas av PRV såvitt angår Svenska Standardaktiebolag AB och andra liknande professionella bolagsbildare.

vilka förhållanden det skall anpassas till. Det finns alltså stort utrymme för att en mängd bolagsordningar av slentrian och utan någon reell funktion upptar hembudsklausuler.

Ur sammanhanget kan däremot omedelbart avföras en stor del av de bolag, vilka för sin utveckling är beroende av kapitalanskaffning från en bredare allmänhet. Sådana bolag kan sägas motarbeta sina egna intressen i den mån de inför begränsningar i aktiernas omsättbarhet. Den fria överlåtbarheten är ju i själva verket en av huvudförutsättningarna för att en placering av riskvilligt kapital skall äga rum.

Enligt praxis som tillämpas av styrelsen för Stockholms fondbörs är det förbjudet för börsregistrerade aktiebolag (ca 120 till antalet) att i bolagsordningarna uppta hembudsklausul eller någon annan begränsning av aktiernas omsättbarhet.⁶ Det kan emellertid noteras att detta förbud inte uttryckligen framgår av börsreglerna. Den enda form av begränsning, som där omnämns särskilt, är de för vårt vidkommande i detta sammanhang inaktuella utlånningsförbehållen. Styrelsen för fondbörsen har dock bekräftat, att någon notering på börsen inte förekommer av aktier som är underkastade hembudsskyldighet eller annan begränsning av överlåtbarheten, med undantag för utlånningsförbehåll.⁷ Det har vidare upplysts att, i det fall då ett bolag utgivit aktier av olika slag och infört förtyttringsbegränsningar beträffande visst aktieslag, inte några av bolagets aktier bör kunna registreras på fondbörsen med mindre bestämmelserna om begränsningar upphäves.⁸

På liknande sätt behandlas enligt uppgift från Sveriges fondhandlareförening aktier som upptas på den s.k. fria listan, dvs. fondhandlarlistan.⁹ Inte heller aktier tillhörande här upptagna bolag (ca 40 till antalet) får alltså vara underkastade någon form av begränsning i omsättbarheten. I princip gäller även beträffande dessa bolag förbud att föreskriva begränsningar beträffande vissa aktier, och låta andra av bolagets aktier vara »fria». Förklaringen till att fondhandlarföreningen i detta fall har en med fondbörsen likartad uppfattning och praxis ligger i, att ett uppförande av aktiebolag på fondhandlarlistan uppfattas som språngbrädan till en kommande börsintroduktion. En enhetlig praxis innebär där-

⁶ Se Prop 1970:99 s 17.

⁷ Se även Stockholms fondbörs' remissvar till förslag till ny aktiebolagslag den 4 december 1971, s 2; jfr Prop 1975:103 s 316.

⁸ Se även § 4 i styrelseprotokoll vid Stockholms fondbörs den 24 maj 1972.

⁹ Se Prop 1970:99 s 17.

för samtidigt en garanti för att bolag på den fria listan skall kunna børsintroduceras.

Syftet med att uppställa förnytttringsbegränsningar är primärt att förhindra, att bolagets aktier övergår på någon person som av en eller annan anledning inte är önskvärd som medlem i delägarkretsen.¹⁰ Det kan kanske tyckas, att den av ABL 1944 anvisade modellen för sådana begränsningar skulle vara lämplig och verksam för att uppnå det angivna syftet. Så uppfattas emellertid inte alltid situationen i praktiken. Att den i lagen exklusivt tillåtna hembudsklausulen har stora nackdelar, har också flera gånger påtalats i svensk rätt.¹¹ Kritiken har framför allt vänt sig emot att klausulen inte förmår hindra, att aktierna faktiskt övergår på någon utomstående. En sådan övergång uppfattas som en onödig omgång för den händelse lösningsrätten kommer att utövas. De lösningsberättigade aktieägarna får en ny part att förhandla med och situationen föranleder ofta tvister mellan parterna.¹² Det har också påtalats, att den lösningsrätt som tillkommer aktieägarna kan vara svår att genomföra, när dessa saknar erforderligt kapital. I sådana fall är hembudsklausulen inte tillräcklig såsom skydd mot att olämpliga personer kommer in i bolaget. Inte heller förmår hembudsklausulen skydda mot att aktier fritt överlåtes mellan aktieägare i annat fall än då bolaget har aktier av olika slag. Sådana överlåtelser mellan aktieägare kan medföra allvarliga rubbningar i maktbalansen och utgöra ett starkt hot mot bolagets existens och utveckling. Dessa och andra kritiska synpunkter på hembudsklausulens otillräcklighet utgör grundvalen för de krav som framförts på att lagstiftaren borde medge ytterligare möjligheter att uppställa förnytttringsbegränsningar i bolagsordningarna.

Den praktiska situationen sådan den ter sig för en hel del bolag är många gånger en helt annan än den som hittills ingått i lagstiftarens föreställningsram. Till följd härav ligger ofta de lösningar, som i praktiken valts för att tillgodose ett önskemål hos bolagen om ett effektivt skydd mot inträde av olämpliga personer, långt ifrån det mönster som skisserats av ABL 1944. I ett bolag med stor spridning av aktierna kan det vara en önskan hos den ledande gruppen av aktieägare att bevara eller förstärka sin ställning såsom maktfaktor och att stabilisera sin kontroll över aktiebolagets förvaltning. I ett annat bolag med ett mindre antal aktieägare kan det i stället vara fråga om en strävan att bevara

¹⁰ En fullständig behandling av motiven bakom begränsningsklausuler sker nedan i kap II s 53 ff.

¹¹ Se Roos, Rösträtt s 139, 325, Nial, Studier s 21 f, SOU 1971:15 s 161 f.

¹² Svensk industriförenings remissvar, Prop 1975:103 s 316.

möjligheten för varje aktieägare att kunna påverka aktiebolagets förvaltning och beslut.¹³ Gemensamt för de båda fallen är att en övergång av aktier mellan aktieägarna eller till utomstående kan komma att rubba den eftersträlvade balansen, ett förhållande som kan skada bolagets verksamhet och kan bli ödesdigert för den enskilde aktieägaren.

Eftersom sålunda inte ABL:s hembudsklausul annat än i begränsad omfattning förmår ge det skydd som bolagen eftersträvar i dessa situationer, är det vanligt att aktieägarna eller grupper av aktieägare sluter särskilda överenskommelser – s.k. konsortialavtal – vilka bl.a. syftar till att åstadkomma en starkare bindning av aktierna till parterna i avtalen. Konsortialavtalen innehåller därför ofta längre gående begränsningar i aktieägarens rätt att överlåta sina aktier än vad som enligt lagen är möjligt att införa i bolagsordningen. En sådan begränsning kan t.ex. innehålla förbud för aktieägaren att överlåta sina aktier innan han erbjudit dem till övriga parter i avtalet – s.k. förköpsklausul. Eller det kan uppställas förbud att överlåta aktierna utan att först ha inhämtat konsortieledningens samtycke – s.k. samtyckesklausul. En annan typ av begränsningar kan gå ut på totalförbud mot överlåtelse eller i vart fall förbud mot överlåtelse i annat fall, än då det kan skapas garantier för att förvärvaren kommer att överta överlåtarens skyldigheter enligt konsortialavtalet.¹⁴

De problem, som sammanhänger med en okontrollerad övergång av aktier mellan aktieägare eller till utomstående, utgör emellertid endast en del av de frågor som är aktuella för aktieägarna i de ovan beskrivna bolagsstrukturerna. I bolag med stor spridning av aktierna vill kontrollgruppen koncentrera kontrollen över aktiebolaget. En sådan koncentration åstadkoms vanligen så att konsortialavtalet inriktas på en överenskommelse angående utövning av rösträtt för de konsortiebundna aktierna, kompletterad med någon form av begränsning i aktiernas överlåtbarhet. I bolag med ett mindre antal aktieägare vill man åstadkomma största möjliga spridning av kontrollen. Även här fungerar konsortialavtalet som ett medel att uppnå detta syfte och avtalet inriktas på frågor om styrelsesammansättning, vinstutdelning och revisorsval, kompletterat med någon föryttringsbegränsning. Däremot innehåller sådana avtal i regel inte några generella regler för röstning.

¹³ De här skisserade situationerna belyses utförligt av Roos i avhandlingen *Avtal och rösträtt*. Jfr Nial, *Studier* s 7 ff.

¹⁴ Se Nial, *Studier* s 20.

I praktiken finns det tydligen ett mycket utbrett behov av att kunna reglera problemen i samband med övergång av aktier på ett sätt som avviker från lagstiftarens modell. Behovet visar sig framför allt i det lilla familjeföretaget med särskilt intresse att hålla delägarkretsen sluten. Här kan det vara ödesdigert om t.ex. en konkurrent kommer in som aktieägare och därigenom sätts i tillfälle att påverka bolagets verksamhet eller i vart fall får en kännedom om bolagets affärsförhållanden som han kan utnyttja till bolagets skada.¹⁵

Behovet av att kunna uppställa andra begränsningar än hembudsskyldighet visar sig också i aktiebolag med endast två likställda aktieägare. I dessa fall ingår delägarna ofta ett kompanjonsavtal, som närmare reglerar förhållandet mellan dem. För att avtalet skall ha de verkningar som parterna avser, är det emellertid väsentligt att den enskilde parten inte sättes i stånd att sabotera överenskommelsen genom att överlåta sina aktier till utomstående. I kompanjonsavtal är det därför vanligt med en föreskrift att överlåtelse icke får äga rum, utan att den som önskar överlåta sina aktier dessförinnan erbjudit dem till sin avtalspart. Överhuvudtaget synes det i samarbetsavtal mellan delägare i aktiebolag föreligga en strävan att förhindra att överlåtelser av aktier äger rum innan samtycke därtill givits av styrelsen eller något annat bolagsorgan eller aktierna först erbjudits övriga aktieägare av den som önskar överlåta. Den närmare utformningen av sådana begränsningsklausuler kan naturligtvis variera mellan olika avtal.

Det sagda visar, att den praktiska situationen ligger ganska långt från lagstiftningens »verklighetsram». Man strävar efter betydligt större flexibilitet i möjligheterna att åstadkomma omsättbarhetsbegränsningar, än vad aktiebolagslagen erbjuder. En sådan flexibilitet kan också förefalla befogad med hänsyn till de skiftande organisatoriska förhållanden och aktieägarstrukturer, som olika aktiebolag uppvisar. Det skyddsvärde, som ligger i en hembudsklausul enligt lagens modell, förefaller ofta vara otillräcklig. Det verkar som om man i praktiken hellre vill tillskapa ett skydd som sätter in på ett tidigare stadium än hembudsklausulen, för att därigenom tvinga den aktieägare, som önskar överlåta sina aktier, att redan innan någon överlåtelse äger rum skaffa sig medaktieägarnas tillstånd därtill. Detta syfte kan nås på olika sätt, antingen genom förköpsklausuler eller samtyckesklausuler.¹⁶

¹⁵ Se SOU 1971:15 s 161.

¹⁶ De olika klausulerna och deras funktioner kommer att beskrivas nedan s 77 ff.

Initiativet ligger i sådana begränsningskonstruktioner hos överlåtaren – det är denne som skall göra anmälan om sin önskan att överlåta – inte såsom vid hembudsklausul enligt lagens modell hos förvärvaren, vilken är den som skall anmäla att ett förvärv ägt rum.

Härmed är inte sagt att de i praktiken förekommande ansatserna att skapa ytterligare möjligheter att begränsa aktiers omsättbarhet är något som i varje fall har anspråk på att vinna rättsordningens gillande. Men de talrika försök som gjorts att bryta lagstiftarens mönster och söka nya vägar utgör i sig tillräckliga skäl för en närmare analys av problemet, i syfte att undersöka om vägarna är framkomliga och utreda vilka rättsverkningar som kan tilläggas sådana avtalsmässiga inskränkningar.

4. Den nya aktiebolagslagen

4.1. ABL 1975

Den nya aktiebolagslagen kvarhåller hembudsförbehållet såsom den enda möjligheten att i bolagsordningen inskränka aktiers överlåtbarhet (3 kap. 3 §). Föredragande departementschefen uttalar i lagens förarbeten, att hembudsförbehållet »synes ge delägarna i ett bolag tillräckliga möjligheter att hålla kretsen av delägare slutet och förhindra att icke önskvärda utomstående personer få del i bolaget».¹ Samtidigt klargjordes, att särskilda avtal, vari aktieägare vid sidan av bolagsordningen förbundit sig att inte överlåta sina aktier eller att före överlåtelserna hembjuda sina aktier till någon avtalspart, är fullt giltiga.² Det tillades, att sådana avtal inte har någon verkan i förhållande till aktiebolaget utan endast mellan avtalsparterna.

ABL 1975 inför emellertid en hel del ändringar i hembudsförbehålets konstruktion och omfattning, vilket medför att den nya regeln får en i förhållande till äldre rätt större begränsningseffekt. Medan enligt ABL 1944 lösningsrätt kunde tillkomma endast aktieägarna eller ägarerna av visst slag av aktier, föreskriver ABL 1975 att lösningsrätt kan tilläggas vem som helst, alltså även personer som inte äger någon aktie i bolaget. Det innebär att kretsen av möjliga lösningsberättigade gjorts helt obegränsad. I sammanhanget pekas på att detta kan vara av betydelse för bolag, som önskar ge sina anställda lösningsrätt.³

Den nya regeln innebär vidare att hembudsförbehållet kan gälla vid varje äganderättsövergång i motsats till ABL 1944, där möjligheten att i bolagsordningen föreskriva lösningsrätt är begränsad till de fall då aktie övergår till annan än aktieägare (utomstående) eller till annan än ägare av aktie av visst slag. Denna ändring kan beräknas få praktisk betydelse framför allt därför att den gör det möjligt att hindra, att en

¹ Prop 1975:103 s 229 f.

² Prop 1975:103 s 314; jfr SOU 1971:15 s 161.

³ SOU 1971:15 s 160.

aktieägare får ett alltför dominerande aktieinnehav i bolaget. I ett bolag där alla aktier är av samma slag kan sålunda föreskrivas lösningsrätt, även då en aktieägare överlåter sina aktier till en annan.

Det framhålls särskilt i förarbetena till ABL 1975, att det inte bör möta något hinder att göra lösningsklausuler mer begränsade än vad lagen i och för sig tillåter.⁴ Det är sålunda tillåtet att begränsa lösningsrätten till att gälla bara till förmån för tidigare aktieägare liksom att begränsa den till att avse förvärv som görs av person, som inte tidigare är aktieägare. Det står dessutom bolaget fritt att begränsa lösningsrätten till att avse endast en viss fångessituation t.ex. överlåtelse.⁵ Den omständigheten att lösningsrätt givits åt t.ex. ägare av vissa aktier, vilka i övrigt är fullt likställda med andra aktier i bolaget, torde inte betyda att de förra aktierna skall anses såsom aktier av visst slag i den mening som avses i 3 kap. 1 §.⁶ Om däremot vissa aktier underkastas hembudsskyldighet, medan andra lämnas fria, föreligger sådan olikhet att olika aktieslag uppkommit.⁷

Den nya regeln om hembudsförbehåll innehåller dessutom en del i förhållande till ABL 1944 avvikande föreskrifter om tiden för lösenbeloppets erläggande, om jämkning av bestämmelse i bolagsordningen rörande lösenbelopp och om prövning av tvist rörande lösningsrätt och lösenbelopp. Det finns anledning att återkomma till innehållet i dessa föreskrifter längre fram i framställningen.⁸

4.2. Aktiebolagsutredningen

I det förslag till ny aktiebolagslag som framlades av aktiebolagsutredningen ingick en ytterligare möjlighet att begränsa aktiers omsättbarhet. Enligt förslaget skulle i bolagsordningen kunna intas förbehåll om att aktie inte kunde förvärvas genom överlåtelse utan bolagets tillstånd.¹ Den bakomliggande motiveringen för att ett sådant förbehåll skulle kunna uppställas angavs vara hembudsförbehållets otillräcklighet. Det intresse som aktieägarna i ett familjeföretag eller därmed jämförligt

⁴ Prop 1975:103 s 316.

⁵ Så också enligt ABL 1944; se t ex Stenbeck m fl s 167.

⁶ Prop 1975:103 s 318; jfr SOU 1971:15 s 161. Vad som avses med aktier av visst slag har berörts ovan s 23.

⁷ Se Prop 1975:103 s 311.

⁸ Se nedan s 151 ff, 156 ff.

¹ SOU 1971:15 s 161 ff.

4.2.

bolag har att kunna hålla aktieägarkretsen sluten ansågs väga tyngre än den enskilde aktieägarens intresse av att inte bli bunden i bolaget under praktiskt taget obegränsad tid. Det anfördes vidare att det föreslagna stadgandet kunde få ökad betydelse om Sverige skulle anknytas till en större internationell ekonomisk organisation, och detta skulle medföra att gällande lags regler om bundna aktier på grund av utlåningsförbehåll måste utgå eller modifieras.²

Under remissbehandlingen kom förslaget om tillståndsförbehåll att utsättas för en massiv kritik. Detta föranledde den föredragande departementschefen att förorda, att den av utredningen föreslagna regeln att aktieförvärv kan göras beroende av bolagets tillstånd inte togs in i den nya aktiebolagslagen.³

Den nya lagen upptar heller inte något sådant förbehåll. Med hänsyn till den föreliggande undersökningens inriktning på att värdera olika förtyttringsbegränsningars effektivitet och lämplighet finns det ändå skäl att något belysa förslagets detaljinnehåll. Enligt förslaget skulle tillstånd kunna ges av bolagets styrelse, såvida inte bolagsordningen bestämt att tillståndsfrågan skulle falla under bolagsstämmans kompetens. Förslaget utgick vidare ifrån att det i bolagsordningen skulle kunna tas in föreskrifter om förutsättningarna för tillstånd, t.ex. att tillstånd får ges endast till personer tillhörande viss yrkesgrupp eller att tillstånd ej kan ges åt personer som driver en med bolaget konkurrerande verksamhet.⁴ Det skulle också kunna föreskrivas att tillståndet gjordes beroende av att förvärvaren av aktien åtog sig en viss leveransplikt mot bolaget.⁵ För att en person i ett sådant fall skulle bli bunden av skyldigheten att leverera förutsattes att han slutit avtal därom med bolaget. Ett sådant avtal antogs emellertid inte ha någon bindande effekt för ett senare förvärv av aktien.

Det förutsattes vidare i förslaget att en chikanös vägran från bolagets sida att godkänna en förvärvare var rättsstridig och att förvärvaren i sådant fall skulle kunna få ändring genom domstols dom. Förbehållet kunde endast uppställas beträffande förvärv genom överlåtelse, vilket medförde att familjerättsliga fång var undantagna. Undantagna var också förvärv på grund av exekutiv försäljning genom auktion eller försäljning av konkursbos egendom som skall ske enligt bestämmelser-

² A a s 163.

³ Prop 1975:103 s 229 f.

⁴ SOU 1971:15 s 162.

⁵ A a s 123.

na i konkurslagen. Detta undantag var nödvändigt för att det i aktien liggande värdet inte helt skulle undandras aktieägarens borgenärer. Däremot var det tillåtet att begränsa förbehållet så att det t.ex. inte gällde förvärv utan vederlag eller förvärv genom fusion.⁶

Av motiven och kanske även av det föreslagna stadgandets ordalydelse framgick att man tänkt sig att det var förvärvaren som skulle ansöka om tillstånd.⁷ Förbehållet avsåg sålunda inte att förhindra att en överlåtelse kom till stånd. Om förvärvaren inte fick tillstånd till förvärvet av aktien behövde detta inte nödvändigtvis medföra att förvärvet måste gå tillbaka. En sådan återgång kunde emellertid ha varit avtalad eller följa av allmänna avtalsregler om bristande förutsättningar.

En kritisk granskning av förslaget ger anledning till följande reflexioner. Överlåtaren av en aktie kan komma att försättas i en svår ekonomisk situation om förvärvaren inte får tillstånd att inträda i bolaget. Mycket talar för att förutsättningarna för avtalet som regel då skall anses ha brustit och att transaktionen skall gå tillbaka. Om å andra sidan avtalet skall stå fast, måste uppmärksammas att förvärvaren inte har någon rätt att utöva några befogenheter som tillkommer aktieägare i bolaget, med undantag för rätten att lyfta utdelning mot kupong.

En konsekvens av vägrat tillstånd och återgång av förvärvsavtalet kan ofta bli att aktieägaren mera permanent binds vid bolaget, utan att han har någon möjlighet att frigöra sitt insatta kapital. Detta kan slutligen leda till att han tvingas sälja sina aktier till övriga aktieägare till underpris. Denna effekt innebär att minoritetsaktieägaren i hög grad är utlämnad åt majoritetens godtycke. Effekten kan förhindras om aktieägare eller styrelsemedlemmar i sådana fall av tillståndsvägran åläggs skyldighet att inlösa aktierna eller att anvisa någon som kan och vill inlösa dem.

Den här framförda kritiken mot utredningsförslaget, som ventilerades av flera remissinstanser, ledde slutligen till att föredragande departementschefen avvisade förslaget. Det framhölls i samband därmed att en komplettering av förslaget med bestämmelser, som avsåg att garantera en skälig behandling av minoritetsaktieägare, skulle komma att ligga mycket nära bestämmelserna om lösningsrätt vid övergång av aktie enligt hembudsklausul.⁸ På grund härav skulle man inte vinna något på att införa en regel om tillståndsförbehåll.

⁶ A a s 162.

⁷ A a s 162; jfr Prop 1975:103 s 230.

⁸ Prop 1975:103 s. 129.

5. Undersökningens problem och uppläggning

5.1. Probleminventering

Den föregående framställningen har pekat på flera av de problem som utgör föremål för denna undersökning. Man skulle kunna säga att samtliga de frågor, som i fortsättningen skall diskuteras, har sin upprinnelse och grund i ABL:s snäva reglering av delägarnas möjligheter att i bolagsordningen kunna uppställa förbehåll om inskränkningar i rätten att överlåta aktier. Denna reglering har, som vi sett, medfört att aktieägarna sökt sig egna vägar för att uppnå sina syften och skydda sina intressen i bolagen.

En viktig uppgift är därför att utreda hur långt man kan komma med den tillåtna hembudsklausulen — om den ger ett tillräckligt skydd och om den motsvarar de differentierade behov som föreligger i bolag av olika storlek och med olika organisation och aktieägarstruktur. I samband med en utredning av dessa förhållanden blir det tillfälle att belysa några av de problem som klausulens användning i praktiken givit upphov till.

En annan viktig uppgift blir att analysera rättsverkningarna av de i praktiken vanligt förekommande begränsningarna i aktiers omsättbarhet, som uppställs för att ge stadga åt konsortialavtal. Redan här kan sägas, att sådana särskilda avtal mellan aktieägare icke motarbetas av rättsordningen utan tillerkänns rättsverkan mellan parterna i avtalet.¹ Den väsentliga frågan för undersökningen är i stället att klargöra, vilka rättsverkningar dylika avtal har i förhållande till bolaget och förvärvaren av aktier, som överlåtits i strid med avtalets bestämmelser.

Det säger sig självt att växlingar i aktieinnehav mellan ett bolags aktieägare eller mellan bolagets aktieägare och utomstående i många fall kan få svåra följder för bolagets framtid och fortsatta verksamhet. Det behöver inte nödvändigtvis vara fråga om att betydande aktieposter

¹ Se Nial, Studier s 21 ff, Roos, Rösträtt s 92 f, 325, SOU 1971:15 s 159 och Prop 1975:103 s 314. Jfr också Norska förslaget s 81 och Finska förslaget s 75.

byter ägare, för att en sådan påverkan skall komma till stånd. Även en liten aktiepost kan vara tungan på vågskålen och bli avgörande för hur bolagets framtida politik kommer att utformas.

Sådana frågor sammanhänger med aktiernas spridning och den majoritetsställning som råder i bolaget. När nu lagen föredrar att subsumera alla aktiebolag oavsett organisation och aktieägarstruktur under samma regler – bortsett här från vissa specialregler beträffande fåmansbolag – ligger det nära till hands att anta, ja rent av utgå ifrån, att »full rättvisa» inte kan ges alla uppkommande särskilda behov i olika bolag. Lagstiftaren har inte blundat för problemet – tvärtom har aktiebolagsutredningen ägnat det sin uppmärksamhet i det nya förslaget – men han har inte funnit anledning att låta lagstiftningen differentieras med olika regler för olika typer av aktiebolag. Till stor del beror detta på svårigheter att finna en formel som klart avskiljer de olika typerna av bolag från varandra.

Det måste emellertid trots allt vara en enklare uppgift att försöka koncentrera problemen till en viss typ av bolag och att differentiera lagstiftningen med hänsyn härtill, än att söka en lösning som tillfredsställer de olika behoven hos samtliga bolagstyper. De problem som tas upp inom ramen för denna undersökning är av den karaktären, att frågan om behovet av differentierade regler ställs på sin spets. De är ju just många gånger det förhållandet att bolagets organisation på grund av föreliggande aktieägarintressen avviker från ABL:s utgångsmodell, som ger upphov till svårigheter att inpassa bolagets mönster i lagens regler. Allt detta ger mig anledning att med utgångspunkt i den visserligen mycket »smala» problematik, som omsättbarhetsbegränsningar kan sägas utgöra, diskutera och belysa frågan om behovet av en särreglering av olika typer av aktiebolag.

5.2. Material

En behandling av problem sådana de skisserats härövan bör ske i ett större sammanhang och mot bakgrund av utländsk lagstiftning och rättstillämpning. Även om utgångspunkten för de skilda lagstiftningarna ofta är olika, är likheten i uppfattningarna om aktiebolaget som fungerande associationsform ändå så stor att lagstiftaren i olika länder konfronterats med och haft att ta ställning till många av de frågeställningar, som skall analyseras i denna undersökning. Flera idéer och impulser finns sålunda att hämta från utländsk lagstiftning och praxis,

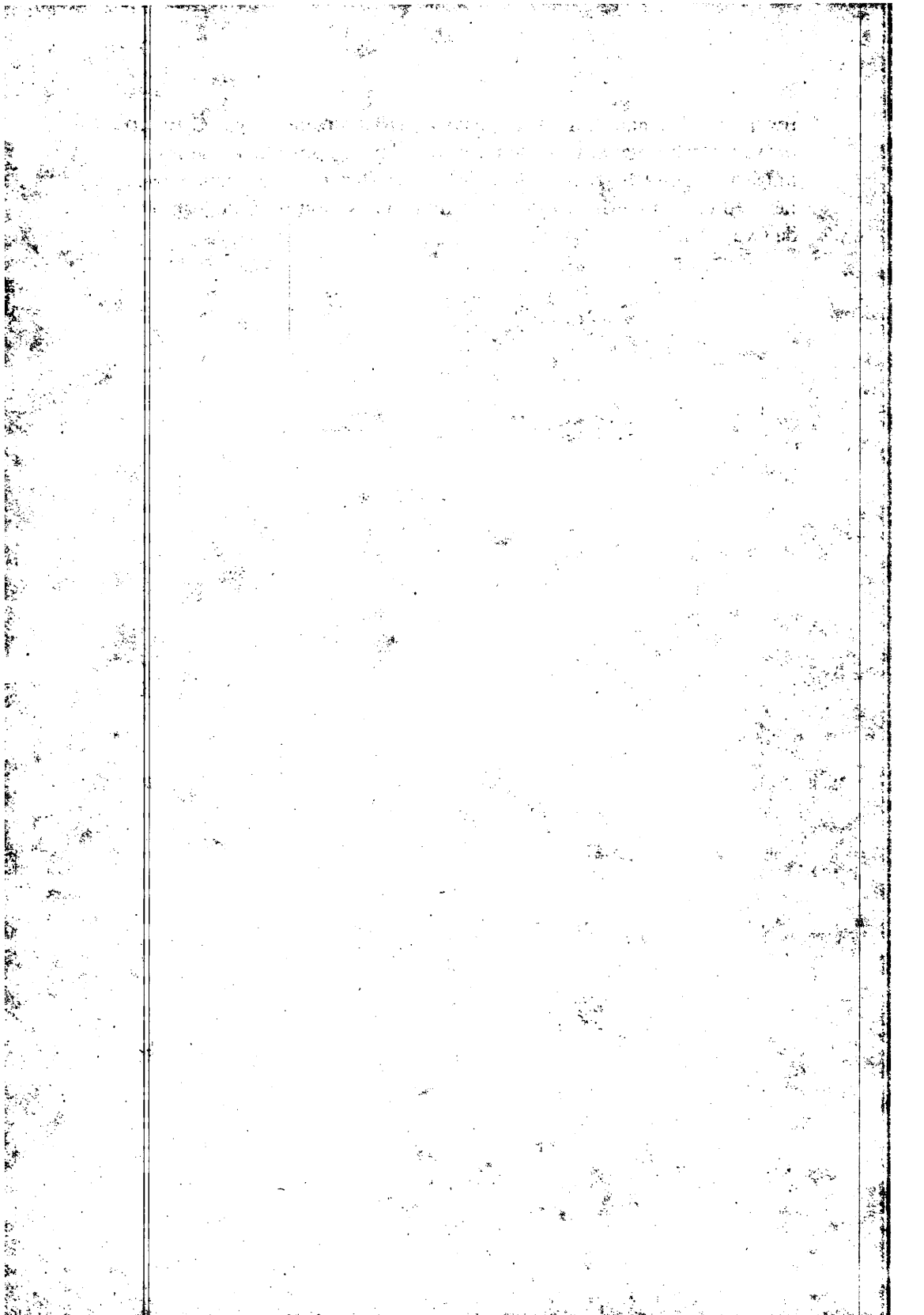
något som kan gagna diskussionen i fråga om lämpligheten av olika lösningar. I ett särskilt kapitel fastslås basreglerna för aktiebolagsformen i olika utländska rättssystem utan att denna presentation gör anspråk på att vara fullständig. I den fortsatta diskussionen av särskilda problem används utländska källor och däri framförda uppfattningar för att ge problemen en så allsidig belysning som möjligt.

En uppgift för en undersökning, sådan som den föreliggande, är också att presentera de olika klausultyper som kommer till användning, när förbehåll om begränsningar i omsättbarheten uppställs i bolagsordningar eller i privata avtal mellan aktieägare. I särskilda avsnitt kommer därför att redovisas dels uppbyggnaden av hembudsklausuler i bolagsordningar, dels ock konstruktionen av föryttringsförbehåll i konsortialavtal. I syfte att göra presentationen verklighetsnära har ett stort antal bolagsordningar insamlats och studerats. När det gäller konsortialavtal, vilka på grund av sin privata natur ofta är mycket svåråtkomliga, har samma metod kunnat följas på grund av stort tillmötesgående från företag och advokater, givetvis under löfte om konfidentiell behandling. Förutom material som införskaffats på eget bevåg, har förf. haft förmånen att arbeta med samma material som legat till grund för Roos' arbete om Avtal och rösträtt. Kompletterande upplysningar om olika rutiner har också införskaffats genom intervjuer med advokater, banker, försäkringsbolag och vetenskapliga författare till aktiebolagsrättsliga arbeten. Denna del av undersökningen har bedrivits vid besök i flera av de länder, vars lagstiftning omfattas av undersökningen.

5.3. Disposition

Den närmare uppläggningsen av undersökningen ter sig på följande sätt. I Kap. II upptas till behandling frågor om ändamålet med och behovet av begränsningsklausuler, varvid effekten av olika begränsningsklausuler analyseras. Efter en redogörelse för tillämpliga regler i utländsk rätt (Kap. III), vilken omfattar förhållandena i de nordiska länderna, Tyskland, Frankrike, Schweiz, Belgien, Holland, England och USA, följer en presentation av dels begränsningsklausuler i bolagsordningar (Kap. IV), dels begränsningsförbehåll i konsortialavtal (Kap. V). Här-efter genomförs en analys av de effekter som kan uppnås med ABL:s hembudsklausul, varvid tillfälle ges att behandla vissa frågor, som i praktiken visat sig utgöra stötestenar och som därför blivit föremål

för domstolsbehandling (Kap. VI). Framställningen övergår så till att pröva rättsverkningarna av de i konsortialavtal uppställda begränsningarna i omsättbarheten (Kap. VII), varefter undersökningen avslutas med en summering av vunna resultat och synpunkter de lege ferenda (Kap. VIII).

KAPITEL II

MOTIV OCH FORMER FÖR ÖVERLÅTELSEBEGRÄNSNINGAR

THE
HISTORY OF THE
CITY OF NEW YORK
FROM 1609 TO 1898
BY JOHN E. BOWEN
AND
JOHN F. MANNING

6. Grundläggande motiv

Av den tidigare framställningen har framgått, att man har att skilja mellan å ena sidan den begränsning av akties överlåtbarhet som kan genomföras med stöd av ABL:s regel om hembudsförbehåll, å andra sidan den begränsning som blott kan ske genom konsortialavtal. Anledningen till att delägare i aktiebolag i praktiken kommit att välja en annan metod än den av lagstiftaren anvisade för att uppnå önskade begränsningseffekter är att söka i den utbredda uppfattningen, att hembudsklausulen inte i alla lägen förmår åstadkomma det skydd som delägarna anser sig ha behov av. Mot bakgrund härav blir det nödvändigt att närmare precisera de motiv, som ligger bakom uppställandet av begränsningar, samt att genomföra en analys av begränsningarnas berättigande.

Lagens utgångspunkt är ju den, att i praktiskt taget alla associationer måste man genom tvingande regler slå vakt om delägares möjlighet att avveckla sitt engagemang, utan större förlust än den som beror av att rörelsen eventuellt gått illa. Hembudsskyldigheten utgör en inskränkning däri, och det är skälet till den snäva regleringen i ABL:s föreskrift om hembudsförbehåll. En första fråga blir då om man utan vidare skall acceptera inskränkningar i överlåtbarheten som sker med andra juridiska medel än med stöd av detta stadgande. En andra fråga blir om man kan bedöma hembudsskyldigheten isolerad, utan att se den som det led i ett större kontrollsystem som den vanligen faktiskt är.

6.1. Den svenska rättsutvecklingen

Redan den tidigaste svenska aktiebolagslagen från 1848 utgick ifrån att den grundläggande regeln om akties fria överlåtbarhet av praktiska hänsyn kunde komma att föras med allehanda inskränkningar. Denna tanke avspeglade sig i lagtexten i 7 § som föreskrev, att bolagsordningen skulle uppta de regler som gällde beträffande aktieförvärvares möjligheter att inträda i bolaget. Ifråga om skälen för att i bolagsordningen uppta sådana begränsningar uttalar Hagströmer:

»Alla rättigheter kunna icke öfverlåtas å annan man, och bland aktieegarnes befogenheter ingår en, om hvilken, så vidt man blott fäster sig vid befogenhetens natur, detta knapt torde kunna påstås: rätten att deltaga i högsta ledningen af bolagets angelägenheter. Det kan väl icke anses likgiltigt för öfvriga aktieegare, hvilken person de erhålla till medförvaltare af de gemensamma angelägenheterna å bolagsstämman. Men då en bolagsman blott med en begränsad del af sin förmögenhet står inom bolagsförhållandet, blir detta intresse i allmänhet för svagt att kunna motväga de skäl, som tala för aktierättens omsättlighet, hvarigenom det, oakadt rättsförhållandets ouppsägbarhet, blir möjligt för en bolagsman att förfoga öfver den del af sin förmögenhet, som han insatt i ett aktiebolag. I följd häraf återfinnes aktierättens fria förytterlighet så allmänt inom aktiebolagen, att man är fullt berättigad att, där bolagsordningen icke innehåller något härom, antaga meningen hafva varit, att alla de befogenheter, aktierätten innebär, icke blott kunna växla innehafvare vid dödsfall, utan också fritt kunna öfverlåtas genom förfogande *inter vivos*. I detta hänseende kan för öfrigt icke uppstå något tvivel annat än vid bolag, som icke erhållit kongl. sanktion, eller där aktiebref icke utgifvits, ty i den bolagsordning, som skall kunna vinna Konungens stadfästelse, måste enligt 7 § i aktielagen, då aktierna äro ställda å viss man, innehållas föreskrifter, huruvida delägares rättsinnehafvare må inträda i bolaget, och då aktierna äro ställda å innehafvaren, ligger i själfva denna form ett erkännande af aktierättens fria omsättlighet.»¹

Detta uttalande antyder, att syftet med inskränkningar i akties överlåtbarhet kunde vara delägarnas intresse av att vilja utestänga vissa personer eller personkretsar från deltagande i bolagets förvaltning. Å andra sidan påpekas, att detta intresse med hänsyn till den enskilde bolagsmannens begränsade kapitalinsats i bolaget är alltför svagt, för att utan vidare uppväga det intresse, som bolagsman har av att fritt kunna utträda ur bolaget. Häri ligger väl en antydning om att ett totalt överlåtelseförbud inte skulle ha accepterats. Överhuvud taget tyder stadgandets avfattning på att de inskränkningar i överlåtbarheten som kunde uppställas inte fick hindra aktiens övergång från aktieägaren till tredje man, utan endast innehålla de krav som uppställdes på förvärfvaren för att denne skulle kunna vinna inträde i bolaget.

De motiv som enligt ovan antogs ligga bakom en önskan hos delägarna i ett bolag att begränsa aktiernas omsättbarhet belyses också i ett uttalande av den kommitté, som år 1890 angav förslag till ny aktiebolagslag:

»Ehuru inom aktiebolaget det personliga förhållandet mellan delegarne i allmänhet är mycket lösligare än fallet är vid andra bolagsformer, är det dock ingalunda alltid för bolaget likgiltigt hvilka nya delegare inträde i detsamma. Särskildt kan det stundom för bevarande af en affärs- eller yrkeshemlighet vara af stor betydelse att kunna utestänga en konkurrent. Detta är en af de anledningar, hvarföre i vissa bolag aktierna ställas till viss man.

¹ Hagströmer s 208 f.

Nämnda syfte kan emellertid ej med någon större grad af säkerhet uppnås, om ej rätt beredes delegarne att, i händelse någons aktierätt öfvergår till annan, utom bolaget stående person, utlösa denne. De bestämmelser, som i detta hänseende blifvit i 22 § föreslagna, torde redan nu allmänneligen vara föreskrifna i ordningarne för de bolag, inom hvilka ifrågavarande lösningsrätt tillämpas, och lära derför icke tarfva någon vidare förklaring.»²

På grundval av förslaget upptog 1895 års aktiebolagslag ett stadgande (28 §) med innehåll, att det i bolagsordningen kunde göras förbehåll om rätt för förutvarande aktieägare att lösa aktier, som öfvergått till annan än aktieägare. Redan här kan sålunda spåras den typisering av möjliga förbehåll, som återfinns i gällande rätt.

I motiven till 1910 års aktiebolagslag berörs också de skäl, som motiverar uppställandet av begränsningar i överlåtbarheten. Kommittén uttalade följande:

»Det berättigade syftet med förbehåll om aktieägars lösningsrätt till aktie är enligt kommitténs uppfattning att från bolaget utestänga personer, som förutvarande aktieägare ej anse lämpliga att vara delägare i bolaget, men icke att möjliggöra för förutvarande aktieägare att till underpris förvärfva ytterligare aktier i bolaget. Emellertid har det ej så sällan förekommit, att aktiebolag i sistnämnda syfte missbrukat den enligt gällande lag dem tillkommande rätt att efter behag i bolagsordningen bestämma lösens belopp. Det har till och med förekommit, att i bolagsordning intagits stadgande, att lösenbeloppet skall erläggas i mindre poster under loppet av flera år och utan någon som helst räntegodtgörelse. För att omöjliggöra dylikt missbruk har kommittén föreskrifvit, att, där öfverenskommelse ej kan träffas, lösens belopp, som bör motsvara aktiens verkliga värde, skall bestämmas af skiljemän.»³

Det förslag till lagstadgande, som avgavs av kommittén, upptogs i 52 § av 1910 års aktiebolagslag och återfinns med smärre förändringar i 70 § av ABL 1944. Uttalandet bekräftar aktiebolagens behov av att kunna uppställa begränsningar i överlåtbarheten, men pekar samtidigt på de risker för missbruk till nackdel för den delägare som vill dra sig tillbaka, vilka föreligger om bolagen tillåts att fritt utforma hembudsklausulerna. I syfte att förekomma sådant missbruk ger lagstiftaren direktiv om hur ett hembudsförbehåll skall utformas, för att utgöra ett giltigt förbehåll i lagens mening. 1910 års aktiebolagslag utgör därmed det första steget i lagstiftarens försök att åstadkomma en rättvisande avvägning mellan de utträdande och de kvarvarande aktieägarnas intressen.

² Förslag 1890 s 117.

³ NJA II 1910 Nr 14 s 66.

Syftet med införandet av begränsningsklausuler berörs också i det år 1971 avgivna svenska förslaget till ny aktiebolagslag. På skilda stäl-
len finner man följande uttalanden:

»Förbehåll om lösningsrätt är vanliga i mindre bolag, där förbehållens syfte är att ge aktieägarna möjlighet att hindra utomstående att komma in i bolaget.»⁴

»Lika litet som gällande lag avser förslaget att utesluta giltigheten av avtal ge-
nom vilka aktieägare vid sidan av bolagsordningen förbinder sig att ej överlåta sina
aktier i strid mot avtalet eller att före överlåtelse hembjuda sina aktier till någon
avtalspart. Sådana avtal har emellertid ej verkan i förhållande till aktiebolaget utan
endast mellan parterna.»⁵

»Enligt förslagen kan (lösnings)rätten tilläggas vem som helst, alltså även perso-
ner som ej äger någon aktie i bolaget. Den svenska utredningen har med viss tvekan
accepterat att på så sätt göra kretsen av möjliga lösningsberättigade helt obegrän-
sad. Bland annat kan det vara av betydelse för bolag som önskar ge sina anställda
lösningsrätt.»⁶

»I likhet med de övriga förslagen har det svenska förslaget medgivit att lösnings-
förbehållet kan gälla vid varje äganderättsövergång. Detta kan ha praktisk betydel-
se sålunda, att lösningsrätt i ett bolag, där alla aktier är av samma slag, kan gälla
även då en aktieägare överlåter sina aktier till annan. Lösningsrätten kan då ha den
funktionen att de övriga aktieägarna får möjlighet att hindra, att förvärvaren får
ett alltför dominerande aktieinnehav i bolaget.»⁷

I anslutning till departementsbehandlingen av aktiebolagsutred-
ningens förslag uttalade departementschefen bl.a. följande:

»Bestämmelser om lösningsrätt vid övergång av aktier finns i många bolagsordningar
för mindre bolag. Särskilt i sådana bolag kan delägarna finna angeläget att kretsen
av delägare hålls sluten och att inte vilken som helst utomstående skall kunna kom-
ma in i kretsen av delägare. Detta önskemål kan tillgodoses genom bestämmelser
om lösningsrätt utan att de enskilda delägarnas möjligheter att frigöra sig från sitt
engagemang i bolaget begränsas på ett otillbörligt sätt.»⁸

Aktiebolagsutredningen hade dessutom föreslagit införandet av en
bestämmelse, som medgav det enskilda bolaget rätt att låta förvärv av
aktier på grund av överlåtelse vara underkastat bolagets tillståndsgiv-
ning. Detta förslag avvisades visserligen av departementschefen och upp-
togs därför inte i ABL 1975, men det kan ändå i förevarande samman-
hang vara av intresse att ta fram de motiv, som utredningen anförde i

⁴ SOU 1971:15 s 159.

⁵ SOU 1971:15 s 159; jfr Nial, Studier s 21 ff, Roos, Rösträtt s 92 f, 325 och Prop 1975:
103 s 314.

⁶ SOU 1971:15 s 159 f.

⁷ SOU 1971:15 s 160.

⁸ Prop 1975:103 s 230.

anslutning till introducerandet av denna för svensk aktiebolagsrätt nya begränsningsmöjlighet.

»Skäl till att aktierna i övrigt skall vara fritt omsättbara är som också under 18 § framhållits att en aktieägare, som i regel saknar möjlighet att säga upp bolaget, skulle kunna bli bunden i bolaget under praktiskt taget obegränsad tid om han ej hade möjlighet att avyttra sin aktie. Gentemot hans intresse står emellertid det intresse som aktieägarna särskilt i ett familjebolag har att kunna hålla delägarkretsen sluten. För sådana bolag kan det vara ödesdigert om t.ex. en konkurrent kommer in som aktieägare och därigenom kan påverka bolagets verksamhet eller i varje fall få en kännedom om dess affärsförhållanden som han kan utnyttja till bolagets skada.»⁹

Efter det att departementschefen konstaterat, att förslaget i denna del skulle komma att innebära ett allvarligt hot mot minoritetsaktieägarernas möjligheter att sälja sina aktier i bolaget, och därför skulle behöva kompletteras med bestämmelser som garanterade minoritetsposters avsättningsmöjligheter, anfördes:

»Ett regelsystem av nu skisserad art ligger emellertid i sak mycket nära de av utredningen föreslagna bestämmelserna om lösningsrätt vid övergång av aktier. Enligt min mening är skillnaderna i praktiken inte så stora att det ter sig motiverat att ha dels bestämmelser om lösningsrätt vid övergång av aktier, dels bestämmelser av det slag jag nyss skisserade. Regler om lösningsrätt vid övergång av aktier synes ge delägarna i ett bolag tillräckliga möjligheter att hålla kretsen av delägare sluten och förhindra att inte önskvärda utomstående personer får del i bolaget.»¹⁰

De nu återgivna, i anslutning till förslaget gjorda uttalandena avspeglar lagstiftarens uppfattning om att behovet av kontroll över delägarkretsen är mera framträdande i de mindre bolagen. Det framgår också, att man är beredd att möta bolagens krav på att med hjälp av hembudsförbehållet kunna förhindra att en aktieägare skaffar sig ett alltför dominerande inflytande. Denna utvidgning av kontrollmöjligheten är av väsentlig betydelse för de mindre och medelstora företagen, i vilka ägarstrukturen ofta är sådan, att redan mycket blygsamma skiftningar i ägareförhållandena kan komma att skapa stora och omstörtande svängningar i bolagens drift och framtida utveckling. Även möjligheten att bereda lösningsrätt för personer som inte tidigare har aktier i bolaget utgör en nytillkommen väg för bolaget att organisera sin ägarstruktur på ett för dess utveckling gynnsamt sätt.

⁹ SOU 1971:15 s 161.

¹⁰ Prop 1975:103 s 229 f.

Betraktar man så de motiv som anfördes till stöd för att introducera tillståndsklausulen, finner man inte särskilt överraskande att det är samma motiv som den svenske lagstiftaren i alla tider åberopat som skäl för att medge inskränkningar i akties fria överlåtbarhet genom hembudsförbehåll. Ser man vidare till de skäl som departementschefen åberopar till stöd för att inte medta tillståndsklausulen i sitt förslag, finner man att samma avvägning mellan majoritetens och minoritetens intressen äger rum här som vid hembudsklausulens upptagande i lagstiftningen, med den väsentliga skillnaden att resultatet här utfaller annorlunda. Det är viktigt att notera, att det i ett sådant läge slutligen blir de tekniska bristerna hos en klausul samt de tekniska möjligheterna att kunna missbruka klausulen till skada för minoritetsintressen, som blir tungan på vågskålen när lagstiftaren skall ta ställning till de begränsningsmöjligheter, som lagen skall medge.

Som redan framgått av de ovan refererade uttalandena av aktiebolagsutredningen, lägger lagstiftningens snäva reglering av begränsningsmöjligheter inte hinder i vägen för att enskilda aktieägare sinsemellan i särskilda avtal kan komma överens om inskränkningar i aktiers överlåtbarhet. Sådana konsortialavtal kan emellertid inte intas i bolagsordningen, och de anses därför inte ha någon rättsverkan i förhållande till bolaget. Bolaget har sålunda rätt att behandla en aktieförvärvare som aktieägare, även om förvärvaren åtkommit aktierna i strid med ett begränsningsförbehåll i konsortialavtal. Däremot har sådana avtalsvis uppställda begränsningsförbehåll rättsliga verkningar i förhållandet mellan avtalsparterna.¹¹

Syftet med de avtalsvis föreskrivna inskränkningarna är att förhindra, att aktierna kommer utanför avtalskontrahenternas krets, och skälen för rättsordningen att godta sådana avtalsvis gjorda dispositioner är desamma, som motiverar erkännandet av hembudsklausuler. Akcepterandet av en sådan avtalsfrihet utom ramen för bolagsordningen anses inte motverka ABL:s syfte att åstadkomma begränsningar i möjligheterna att inskränka aktiers omsättbarhet, eftersom rättsverkan av de avtalsvis uppställda begränsningarna anses stanna på partsplanet.¹² Denna frågeställning skall emellertid bli föremål för en ingående undersökning längre fram i arbetet.¹³

¹¹ Jfr Nial, Studier s 20 ff och Roos, Rösträtt s 93 f, 130 f, 311 ff, 386 f.

¹² Nial, Studier s 20 och Roos, Rösträtt s 325.

¹³ Se nedan Kap. VII.

6.2. Rättsutvecklingen i övriga nordiska länder

I Danmark, Norge och Finland har de aktiebolagsrättsliga reglerna avseende omsättbarhetsbegränsningar utvecklats i helt andra banor än i Sverige. Bolagslagarna utgår visserligen från den överallt accepterade principen om akties fria överlåtbarhet, men uppställer däremot full frihet för aktieägarna att i bolagsordningarna föreskriva och utforma de begränsningar i aktiers omsättbarhet, som bolagen har behov av. Det är först i samband med den gemensamma nordiska översynen av respektive aktiebolagslagar som aktieägarnas avtalsfrihet på detta område blivit beskuren.

I *dansk* rätt har *Gomard* påpekat, att behovet av omsättbarhetsbegränsningar måste bedömas med hänsyn till det enskilda bolagets förhållanden och ändamålet med de uppställda begränsningarna. Han anför vidare, att de i danska bolagsordningar vanliga samtyckes- och förköpsbestämmelserna regelmässigt syftar till att förhindra, att maktförhållandena i bolaget omkastas på grund av senare förändringar i ägar-kretsen.¹

Andra motiv berörs av den danske handelsministern i det förslag till ändring av den danska aktiebolagslagen, som framlades år 1962. Detta förslag gick ut på att tillskapa en skyddsregel för danska bolag mot att utländskt kapital skaffade sig ett från dansk synpunkt icke önskat inflytande i danskt näringsliv. Den föreslagna regeln innebar att upptagandet av samtyckesbegränsningar i bolagsordningen skulle kunna genomföras, utan att samtliga aktieägare var ense därom. I samband härmed uttalade handelsministern, att det var av väsentlig betydelse för danska aktiebolag att ha insyn i handeln med bolagets aktier, samt att bolagen skulle beredas möjlighet att förhindra, att enskilda aktieägare skaffar sig ett dominerande inflytande i bolaget.²

I motiven till den nya danska aktiebolagslagen, som trädde i kraft 1 januari 1974, uttalas i anslutning till revisionen av bestämmelserna om omsättbarhetsbegränsningar följande:

»En fuldstændig aftalefrihed, som den, der her i landet hidtil har bestået på dette område, var man imidlertid fra de øvrige landes side betænkelig ved. Hvad enten omsættelighedsbegrænsningen tager karakter af et forbud mot aktieovergang uden samtykke fra bestyrelsen eller et af selskabets andre organer eller af en forkøbsret eller en selvstændig køberet for de øvrige aktionærer eller andre, indebærer den

¹ Gomard, Aktieselskabsret s 230, 237. En utförligare redogörelse för danska begränsningsregler lämnas nedan, Kap. III, s 99 ff.

² Folketingstidende 1962–63 s 1687.

ubegrænsede frihed til at affatte sådanne vedtægtbestemmelser efter opfattelsen i de øvrige nordiske lande så store muligheder for misbrug, at det er påkrævet som et led i beskyttelsen af aktionærminoriteterne at foretage en legal regulering af disse forhold.»³

Effekten av den genomförda revisionen av bestämmelserna om omsättbarhetsbegränsningar kan emellertid inte beräknas bli särskilt stor. Det kommer framgent att vara möjligt att uppställa de i praktiken vanligaste förbehållen av typ förköpsklausul, hembudsklausul och samtyckesklausul. Den enda påtagliga förändring, som åstadkommits, är att begränsningsförbehållen måste innehålla vissa obligatoriska villkor om frister, lösenbelopp o.dyl. Det påpekas också i motiven, att det danska förslaget upprätthåller gällande rätts fria åtgång till att utforma bolagens inlösningsregler efter vart enskilt bolags behov.⁴

Det är emellertid endast de större danska aktiebolagen som berörs av de ändrade reglerna. I en samtidigt genomförd lag om anpartsselskaber — en lag som tar sikte på att erbjuda mindre bolag och bolag med en begränsad delägarkrets en mindre komplicerad organisationsform än aktiebolagslagen — stadgas att andelarna (anparter) är fritt överlåtbara, men att det i bolagsordningen för ett sådant bolag kan införas vilka som helst omsättbarhetsbegränsningar. Aktiebolagslagens regler om förköpsklausuler och samtyckesklausuler måste dock följas, om ett anpartsselskab väljer att införa dessa former av begränsningar. »Disse bestemmelser i aktielovforslaget må anses for egnede til at undgå unødige tab og skuffelser på grund af uhensigtsmæssige udformninger af vedtægtsbestemmelser om forkøbsret og samtykke til overdragelse.»⁵

Den danska aktiebolagslagens bestämmelser om att generella inskränkningar i akties omsättbarhet skall upptas i bolagets bolagsordning utesluter inte, att särskilda rättigheter avseende enskilda aktier kan stiftas på annat sätt, t.ex. genom bestämmelser i ett konsortialavtal rörande utövningen av parternas rösträtt, eller genom avtal mellan aktieägare och andra om förköpsrätt till eller säkerhetsrätt i aktier.⁶ Syftet med omsättningsbegränsningar i sådana avtal är ofta att förstärka överenskommelsen och förhindra att den saboteras genom aktie-

³ Danska förslaget s 48.

⁴ Danska förslaget s 48.

⁵ Anpartsselskaber s 30. Lov om anpartsselskaber § 14.

⁶ Gomard, Aktieselskabsret s 231 ff samt i Scandinavian Studies 1972 s 102, 133 ff.

överlåtelse till andra än avtalets parter. Men begränsningen kan också vara den enda avtalspunkten i ett konsortialavtal, som då avser att förhindra att balansen mellan olika aktiegrupper förändras. De omtalade särskilda avtalen förekommer vanligen i fåmansbolag av familjebolagstyp.

Konsortialavtal som går ut på att begränsa aktiernas omsättbarhet har i dansk rätt full rättsverkan i förhållande mellan parterna.⁷ Gomard antar, att sådana avtal i vissa fall kan få rättsverkningar även i förhållande till bolaget eller en tredje man, som med vetskap om begränsningen förvärvar aktier i strid med avtalet.⁸

Även i norsk rätt har aktiebolagens behov att få kontroll över aktiernas omsättning uppmärksammas. Den norska aktiebolagslagen från 1910 upptog dock inga regler härom. År 1924 blev frågan för första gången rättsligt aktuell i en process inför Høyesterett, som hade att ta ställning till om ett bolag haft rätt att införa begränsningar i överlåtbarheten genom en vanlig ändring av bolagsordningen, utan att samtliga aktieägare varit överens därom.⁹ Saken gällde A/S Holmenkollbanen, som på detta sätt ville hindra Akers kommun från att skaffa sig ett dominerande inflytande över bolaget. I domen uttalades, att bolaget hade rätt att på sätt skett införa en sådan begränsning i bolagsordningen.

Senare infördes emellertid bestämmelser i den norska aktiebolagslagen om rätt för bolagen att begränsa aktiers överlåtbarhet och det lämnades full frihet åt aktieägarna att avgöra, vilka begränsningar som skulle gälla. En vanlig begränsning i norska aktiebolag är att en övergång av aktier icke skall ha rättsverkan i förhållande till bolaget, innan styrelsen godkänt övergången.¹⁰ En väsentlig fråga vid tillämpningen av sådana klausuler är, vilka skäl styrelsen äger åberopa till stöd för att godkännande inte lämnas. Styrelsen skall beakta bolagets intressen och godtagbara skäl kan då vara t.ex. att förvärvaren på grund av sina personliga förhållanden inte kan anses önskvärd som aktieägare från bolagets synpunkt, eller att förvärvaren redan tidigare har så många aktier, att ytterligare förvärv skulle kunna medföra att han får alltför stor dominans i bolaget.¹¹ Däremot är styrelsen förhindrad att åberopa

⁷ Gomard, *Aktieselskabsret* s 231 f samt i *Scandinavian Studies* 1972 s 126 ff.

⁸ *Aktieselskabsret* s 232 f, samt *Scandinavian Studies* 1972 s 129 ff, 133 ff.

⁹ NRt 1928 s 807.

¹⁰ Augdahl, *Aksjeselskapet* s 217 ff.

¹¹ Augdahl a a s 220.

enskilda styrelseledamöters eller en ledande aktiegrupps särintressen, t.ex. att sådana intressen föredrar att de aktier, som befinner sig utanför kretsen, är spridda på så många passiva händer som möjligt, eller att man hellre vill ta in kapitalstarka och affärskunniga aktieägare utanför styrelsekretsen, eftersom dessa kanske representerar inte helt obetydliga aktieposter.¹²

Att samtyckesklausuler medför påtagliga risker för missbruk till skada för minoritetsaktieägare har uppmärksamrats vid revisionen av den norska aktiebolagslagen, som i sin nya form träder i kraft under år 1976.¹³ Den nya lagen begränsar den traditionella avtalsfriheten att uppställa omsättbarhetsbegränsningar och i motiven uttalas i anslutning här till följande:

»Det må erkjennes at det for en del selskapstypers vedkommende foreligger en berettiget interesse i å kunne føre kontroll med omsetningen av selskapets aksjer, men samtidig er det klart at vedtektsbestemmelser av denne type kan misbrukes og at dårlig gjennomtenkte bestemmelser kan føre til onødige gnisninger og uheldige resultater. Det synes for så vidt å være en oppgave for lovgiveren å sette opp regler om hva som kan bestemmes av begrensninger i retten til fritt å omsette aksjer og for øvrig å gi regulerende bestemmelser med sikte på å søke å avverge uheldige følger av slike omsettningsrestriksjoner.»¹⁴

Den genomförda begränsningen av avtalsfriheten skedde inte helt utan protester från näringslivet. Det anmärktes särskilt, att det inte fanns några skäl att begränsa avtalsfriheten när det gäller mindre bolag och familjebolag. Särskilt i fåmansbolaget kunde det vara behov av mera nyanserade regler. Departementet uttalade i anslutning här till:

»Departementet er ikke enig i at hensynet til de mindre selskaper og familieselskaper tilsier at avtalesfriheten beholdes. Etter departementets mening er det kanskje særlig i disse tilfelle grunn til å overveie beskyttelseiltak. Vedtektene i disse småselskaper er ofte lite omtenksomt utformet, eller utformet med sikte på å sikre en bestemt majoritetsinteresse. Dessuten er muligheten for interne konflikter mellom aksjeeierne stor nettopp i selskaper med få aksjeeiere, og i familieselskaper kan slike konflikter bli særlig tilspisset. Det fins ikke noen instanser som kan avgjøre slike konflikter på en enkel måte, og ingen pressgrupper som kan påvirke partene eller på annan måte bidra till en løsning.»¹⁵

¹² Augdahl a. å s 220 f.

¹³ Ot.prp.nr. 19 (1974–75). En utförligare redogörelse för norska begränsningsregler lämnas nedan, Kap. III, s 94 ff.

¹⁴ Norska förslaget s 81.

¹⁵ Ot.prp.nr. 19 s 40.

Det påpekades också i den norska remissbehandlingen, att man i förslaget borde göra skillnad mellan aktiebolag av mera privat karaktär och sådana bolag, som hämtar sitt kapital från den allmänna marknaden. I och med att en bredare allmänhet dragits in som aktieägare hade, menade man, sådana bolag ett ansvar gentemot samhället, varför det från en marknadsmässig synpunkt var oriktigt att omsättningen av aktier i dessa bolag skulle kunna inskränkas.¹⁶

Departementet avvisade dock tanken på ett förbud för större bolag att införa omsättbarhetsbegränsningar och grundade sig därvid på de uttalanden om behovet för norska bolag att kunna kontrollera aktiernas omsättbarhet, som gjordes i samband med en ändring av den norska aktiebolagslagen år 1962/63.¹⁷ Det påpekas där, att konkurrensen blivit hårdare och att möjligheterna för fria kapitalrörelser över landgränserna blivit större. Ett aktiebolag sades därför stå inför risken att in- och utländska konkurrenter köpte upp en dominerande aktiepost, för att därigenom tvinga bolaget att lägga om sin verksamhet eller i värsta fall likvidera. I andra fall kunde ett uppköp av aktier syfta till att ändra bolagets utdelningspolitik, och genom utdelning till aktieägarna av bolagets reservfonder försämra de ekonomiska förhållandena. Sådana uppköp, ansåg departementet, stod normalt i strid med såväl bolagets som samhällets intressen.¹⁸

I motsats till ABL 1975, där samtyckesklausulen som begränsningsform fick utgå på grund av risken för missbruk till skada för minoritetsaktieägare, tillåter den nya norska aktiebolagslagen liksom den danska både förköpsklausuler, hembudsklausuler och samtyckesklausuler. Det genomgående motivet för att tillerkänna bolagen möjligheter att inskränka aktiers omsättbarhet är bolagens skyddsintressen, vilka kan gestalta sig olika i skilda typer av bolag. I en samtyckesklausul kan det t.o.m. föreskrivas, att en förvärvare skall ha vissa egenskaper eller motsvara vissa krav, för att kunna bli antagen som aktieägare i ett visst bolag.¹⁹ Det föreskrivs också, att styrelsen kan ge förvärvaren en frist om minst tre månader inom vilken förvärvaren har att söka samtycke, eller, om samtycke vägras och avtalet med säljaren inte kan återgå, sälja aktien vidare eller öppna process mot bolaget.²⁰ Denna bestäm-

¹⁶ Ot.prp.nr. 19 s 43.

¹⁷ Ot.prp.nr. 19 s 43; jfr Ot.prp.nr. 16 (1962–63) s 3.

¹⁸ Ot.prp.nr. 16 s 3.

¹⁹ § 3–4 lov om aksjeselskaper och Ot.prp.nr. 19 s 44.

²⁰ § 3–4 fjärde stycket.

melse avser att hindra, att den förskjutning av styrkeförhållandet mellan aktieägarna, som uppkommer på grund av att förvärvaren inte kan utöva de rättigheter som är knutna till aktierna, blir permanent.²¹

Omsättningsbegränsningar kan också i norsk rätt förekomma i särskilda avtal mellan aktieägare, och sådana avtal anses ha full rättsverkan i förhållandet mellan parterna.²² Departementet diskuterade i detta sammanhang frågan, om inte de legala ramarna i aktiebolagslagen för begränsningarnas räckvidd och utformning borde utsträckas att gälla också avtalsmässiga begränsningar utanför bolagsordningen. Avtalsfriheten kunde nämligen försvaga syftet med och rättsverkningarna av lagens reformerade bestämmelser. Det ansågs emellertid, att en reglering som även omfattade det avtalsfria området skulle resa en hel del praktiska problem. Bl.a. konstaterades, att det skulle vara felaktigt att dra in bolaget i ett förhållande, där två aktieägare i ett börsnoterat bolag ingått avtal om ömsesidig förköpsrätt till varandras aktier.²³

I *finsk* rätt har *Olsson* uttalat, att föryttringsbegränsningar kan vara nödvändiga att uppställa för att tillgodose bolagets egna intressen.²⁴ Han anför vidare att huvudsyftet, även om utformningen av begränsningsklausulerna växlar, i regel är detsamma, nämligen »att hindra störande och skadliga element att intränga i bolaget».²⁵ Vissa andra motiv kan ansluta här till, t.ex. att bolaget önskar förhindra aktiespekulation eller möjliggöra för sig att komma i åtnjutande av särskilda förmåner.²⁶ *Taxell* framhåller, att det bärande motivet för begränsningar i omsättbarheten av aktier är behovet av att i bolagets och övriga aktieägars intressen hindra utomstående personer eller grupper av personer att bli aktieägare. Starka skäl kan finnas att hindra främmande inflytande på bolagets verksamhet.²⁷

Syftet med att uppställa begränsningar i aktiers omsättbarhet har även berörts av *Havansi*.²⁸ I övervägande antalet fall är motivet att skydda bolaget mot utomstående personer som inte är önskvärda och

²¹ Ot.prp.nr. 19 s 45.

²² Norska förslaget s 81 och Ot.prp.nr. 19 s 40.

²³ Ot.prp.nr. 19 s 40 f.

²⁴ *Olsson*, Aktieförvärvare s 22. En utförligare redogörelse för finska begränsningsregler lämnas nedan, Kap. III, s 103 ff.

²⁵ *Olsson* a a s 152, 184 ff, 211; jfr *Zitting* i *FJFT* 1962 s 402 f.

²⁶ *Olsson* a a s 152; här avses framför allt uppställande av utlånningsförbehåll i syfte att begränsa utländskt aktieinnehav och göra det möjligt för bolaget att förvärva fast egendom.

²⁷ *Taxell*, Aktieägare s 127, 129.

²⁸ *Havansi* s 24 f.

att förhindra, att sådana personer kan bli aktieägare. Särskilt i familjebolag och andra sådana bolag med begränsade personkretsar är det vanligt, att man vill tillsluta kretsen av aktieägare och avvisa utomstående med hjälp av begränsningsklausuler. Men också andra bolag kan ha behov av att kunna kontrollera, vem som blir aktieägare. Ett skäl till uteslagnings kan t.ex. vara den utomståendes »ekonomiska farlighet».

Det kan vara fråga om en konkurrent till bolaget eller en person som har nära samarbete med ett konkurrerande bolag. Eller det kan röra sig om en person, som på grund av sin ekonomiska bundenhet eller andra engagemang i strid med bolagets intressen, är olämplig som aktieägare. Risken för att affärs- eller yrkeshemligheter kommer utanför kretsen, är särskilt beaktansvärd i dessa sammanhang. *Havansi* nämner också, att en person kan vara olämplig på grund av sina personliga egenskaper. Så kan t.ex. en processlysten kverulant, med stöd av den legitimation som en enda aktie ger honom, föranleda betydande förtret och skada också för ett stort bolag, om han vinner inträde. I bostadsaktiebolag är det betydelsefullt, att den inträdessökande är acceptabel som granne och att han är solvent för hyresbeloppen.

Vid sidan om det alldeles övergripande syftet med begränsningsklausuler, nämligen att hålla undan olämpliga personer, nämner *Havansi* att ett annat motiv kan vara en önskan att få bestämma, vem som skall få tillgodoräkna sig den värdestegring som uppkommer vid överlåtelse av bolagets aktier.²⁹ Det kan t.ex. hända att löseskillingen fastställts till ett lågt värde i bolagsordningen, för att förhindra att det »tilläggsvärde», som ansluter sig till resultatet av bolagets verksamhet, tillfaller någon utomstående. Andra motiv för begränsningsklausuler kan vara en strävan att förhindra spekulation i bolagets aktier. Möjligheterna att uppställa omsättningsbegränsningar har i Finland varit föremål för lagstiftarens uppmärksamhet i samband med den senast företagna revisionen av aktiebolagslagen.³⁰ I gällande aktiebolagslag har aktieägarna full frihet att utforma begränsningsklausuler. Enligt utredningen har emellertid bristen på utförliga och klara lagstadganden varit ägnad att skapa osäkerhet med tvister och rättegångar som följd.³¹ Dessa erfarenheter föranleder utredningen att i sitt förslag tillåta endast vissa typer av inskränkningar i rätten att överlåta och förvärva aktier, nämligen

²⁹ *Havansi* s 25.

³⁰ Finska förslaget s 73 ff.

³¹ Finska förslaget s 73.

förköpsklausuler, hembudsklausuler och tillståndsklausuler. I anslutning till stadgandet om hembudsklausuler uttalar den finska kommittén:

»Syftet med sådana klausuler kan vara att ge aktieägarna möjligheter att förhindra olämpliga personer att vinna inträde i bolaget utan att dock alltför starkt kring-skära möjligheten att omsätta bolagets aktier. Stundom anförs också som ett skäl till att inlösningsrätt införes att bolagets aktieägare eller tredje man, t.ex. kommun, skall ha rätt att tillgodogöra sig den värdestegring som realiserats, när aktier i bolaget säljs; ett sådant syfte förutsätter emellertid att löseskillingen skall vara lägre än det verkliga värdet.»³²

Den finska rätten erkänner dessutom, att aktieägare kan ingå avtal in-bördes eller med andra, varigenom de förbinder sig att inte överlåta sina aktier i strid med avtalet. Sådana konsortialavtal anses emellertid inte ha någon rättsverkan i förhållande till bolaget och kan inte hindra att en aktieförvärvare införs i aktieboken, även om förvärvet stått i strid med ett sådant avtal.³³

Den hittillsvarande redovisningen av olika motiv, som enligt svensk och övrig nordisk uppfattning ligger bakom det enskilda bolagets önskan att föreskriva begränsningar i aktiernas omsättbarhet, visar att huvudmotivet utgör en strävan att stänga bolaget för vissa personer eller persongrupper. I överensstämmelse med ett uttalande i schweizisk aktiebolagsrättslig doktrin skulle detta förhållande kunna beskrivas så: »Durch die Vinkulierung wird somit ein ausgesprochen personengesellschaftliches Element in die Kapitalgesellschaftliche Struktur der A.G. eingeführt».³⁴

Till detta huvudsyfte ansluter sig sedan i de konkreta fallen av begränsningar olika sidomotiv, vilka möjliggör ett närmare kvalificerande av syftet bakom den enskilda begränsningsklausulen. De närmare skälen till att man önskar utestänga vissa personer från bolaget kan naturligtvis vara mångskiftande. Ett skäl kan vara att man ej vill rubba maktbalansen i bolaget och att man därför med stöd av en begränsningsklausul söker hindra att aktier inom en viss grupp vandrar över till en aktiegrupp med motstridiga intressen. Ett annat motiv kan vara, att man av skilda orsaker vill förhindra att någon, som står utanför bolaget, får tillträde att genom förvärv av aktier komma in i ägarkretsen.

³² Finska förslaget s 76.

³³ Finska förslaget s 75.

³⁴ Bürgi s 309.

Här bakom kan ligga en strävan att bevara affärs- och yrkeshemligheter eller en önskan om att sättas i tillfälle att bedöma potentiella förvärvars förmåga att anpassa sig till aktieägarkretsen. Det kan vidare vara en önskan hos bolaget att hålla undan kapitalsvaga medlemmar eller man kan ha intresse av att kunna bevara relationen mellan olika aktiegrupper någorlunda konstant, för att bereda varje grupp möjlighet att påverka styrelsens sammansättning och få representation i denna. Bolaget kan också sträva efter att hålla undan personer som icke uppfyller bestämda personliga egenskapskrav, vilka för bolagets verksamhet är väsentliga. I sådana fall kan begränsningen komma att rikta sig också mot den som redan tidigare är aktieägare, nämligen förhindra att denne förvärvar ytterligare aktier och inflytande. Det kan t.o.m. finnas skäl att tidigare aktieägare skall kunna uteslutas från bolaget eller hindras från att utöva sina rättigheter, nämligen i sådana fall där aktieägaren icke längre motsvarar de personliga kvalifikationer som är väsentliga för bolagets intressen, såsom nationalitet eller anställning.

6.3. Rättsutvecklingen i andra utländska rättsordningar

Rättsutvecklingen i andra utländska rättsordningar har delvis följt andra banor och ger ett annat huvudintryck beträffande inställningen till frågan om möjligheten att uppställa begränsningar i akties överlåtbarhet än det, som mött i den föregående redogörelsen för förhållandet i de nordiska länderna. Den främsta orsaken härtill är att man på kontinenten, i England och i USA i större utsträckning och på ett tidigt stadium erkänt behovet av en särskild lagreglering för de mindre företagen och infört lagstiftningar eller speciella regler, som tar sikte på de mer eller mindre säregna förhållandena i denna företagsform. Ett genomgående drag hos dessa regler är att de visar en jämförelsevis generös inställning till de enskilda företagens behov av att kunna kontrollera delägarkretsens sammansättning genom att inskränka aktiernas överlåtbarhet. I flera av de nu berörda rättsordningarna är det t.o.m. ett legalt krav på att aktiernas omsättbarhet på något sätt skall vara begränsad. De skäl som ligger bakom de kontinentala, engelska och amerikanska lagstiftarnas och domstolarnas uppfattning om tillåtligheten av begränsningar är mestadels desamma, som vi mött i den tidigare redogörelsen för de nordiska förhållandena och som föranlett de nordiska lagstiftarna att medge begränsningar i en ofta betydligt blygsammare omfattning.

Den inställning till problemet om aktiers överlåtbarhet, som är utmärkande för de flesta rättsordningar utanför Norden, är sålunda i huvudsak en följd av hänsynstagande till de mindre företagens organisatoriska problem och egenheter. Rent definitionsmässigt är fåmansbolaget uppbyggt kring en bestämd personkrets. Ett förvärv av aktier i ett sådant bolag sker inte endast på grund av ett investeringsintresse utan avser att åstadkomma en fastare bindning mellan aktieägaren och företaget, en bindning som mestadels består i ett aktivt deltagande i bolagets verksamhet som styrelseledamot eller medlem av direktionen. Detta betyder på samma gång ett nära arbetsförhållande mellan delägarna med frekventa personliga kontakter, vilket ovillkorligen kräver ett gemensamt förtroendeförhållande.

I de flesta fallen bygger man vid grundandet av ett fåmansbolag på en motsvarande och för all framtid bestående bindning mellan initiativtagarna till bolaget och senare tillkomna delägare. Ett intrång av någon utomstående i denna personkrets kan i hög grad vara oönskat. Situationen präglas ju av ett rent personligt förhållande mellan delägarna, vilkas dagliga arbete oundvikligen förutsätter varaktiga förbindelser och kontakter. På grund av den nära bindningen till bolaget blir det också en huvudfråga om en eventuell ny delägare verkligen är i stånd att överta de nödvändiga funktioner i företaget, som ombesörjts av företrädaren. Detta sammanhänger med att kapitaldeltagandet i ett fåmansbolag ofta är knutet till ett bestämt element i uppbyggnaden och driften av företaget, vilket gör att en växling i andelsinnehavet kan bli en störningsfaktor.

De skäl som talar emot ett utbyte av delägare gör sig särskilt gällande när ett fåtal personer ombildar ett handelsbolag till ett aktiebolag, eller när det rör sig om ett rent familjeföretag. Ett intrång av en utomstående som delägare kan störa hela mönstret för det på personliga egenskaper och relationer uppbyggda företaget.

Särskilda problem kan också uppstå med en ny delägare, som inte aktivt vill delta i verksamheten utan föredrar att ta på sig rollen som investerare. Dennes intresse av att förkovra sitt kapital tar sig uttryck i förväntningar om vinstutdelning, i motsats till den i företagets förvaltning och verksamhet engagerande delägaren, som vanligen erhåller sin »vinstutdelning» i form av lön eller andra förmåner, som avtalats med bolaget. Det är uppenbart att sådana intresseskillnader mycket lätt kan ge upphov till interna spänningar.

Mot en fri överlåtbarhet av aktier står också anspråket på att kunna bevara affärshemligheter. En delägare i ett aktiebolag har ju rätt att

erhålla viss information om bolagets verksamhet och en viss möjlighet att inspektera bolagets skriftliga dokumentation. Kommer bolagets aktier i händerna på konkurrenter, blir bolaget sårbart och affärshemligheter kan inte längre bevaras i säkerhet.

De organisatoriskt särpräglade dragen hos ett fåmansbolag leder därför alltid fram till ett krav på att kunna kontrollera överlåtelsen av aktier eller andelar. Den allmänna associationsrättsliga principen om akties fria överlåtbarhet gäller visserligen även här såsom grundläggande element, men den kvalificeras genom de villkor och gränser för aktieöverlåtelser som uppställs av bolaget självt. Visserligen finns det i varje fåmansbolag en naturlig och självreglerande gräns för möjligheten att överlåta aktier till följd av att det inte finns någon marknad för sådana aktier. Men denna gräns uppfattas inte som tillräcklig, utan bindningen till bolaget önskas också rättsligt säkerställd genom begränsningsbestämmelser i bolagsordningen. Inskränkningarna i aktiers överlåtbarhet blir därför ett grundläggande kriterium på strukturen i ett fåmansbolag.

Den nyss lämnade redogörelsen för de organisatoriska förhållandena i mindre bolag utgör en sammanfattning av den grundinställning till frågan om möjligheter att begränsa aktiers överlåtbarhet, som kommer till uttryck i de kontinentala, engelska och amerikanska rättsordningarna.¹ Det övergripande skälet för att överhuvudtaget tillåta begränsningar anges vanligen vara bolagets behov av att hålla aktieägarkretsen sluten. Ett sådant behov kan ge upphov till begränsningar, som har sin verkan riktad mot antingen interna förändringar eller externa intrång eller bådadera. Det kan alltså vara fråga om att bevara maktbalansen i ett bolag, vilket medför att den kontrollerande delägargruppen med hjälp av begränsningar försöker förhindra att delägare utom gruppen förvärvar aktier som tillhör medlemmar i denna.² Eller det kan vara fråga om att delägarkretsen i ett familjeföretag vill förhindra att utomstående vinner inträde i bolaget.³ Andra motiv kan vara en önskan om att hålla undan konkurrenter, investerare eller spekulationsinriktade personer, personer som saknar tillräckliga kvalifikationer för att kunna delta i bolagets skötsel eller personer som överhuvudtaget

¹ Se t ex Godin–Wilhelmi I s 364, Hueck s 225 ff, Immenga s 84 ff, Hamiaut s 57 f. Schmidt s 29, 88, Noirel s 111, Champaud s 52 f, Brachvogel s 97, Peyer s 92 f, Gower s 77 f, Pennington, Company Law s 647, Lattin s 403 ff, Henn s 552 f, O'Neal Vol I s 2 f och Hornstein s 1047 ff.

² Denna kontrollfunktion påpekas särskilt av Immenga s 85, Champaud s 52 f, Brachvogel s 97, Lattin s 403, Henn s 552.

³ Peyer s 92 f, Lattin s 405, Godin–Wilhelmi I s 364, Hueck s 225, Noirel s 111.

betraktas som inte önskvärda i bolagets delägarkrets. Sådana syften anses utgöra skyddsvärda intressen och begränsningar som tillkommit för att tjäna dylika syften upprätthålls regelmässigt av rättsordningarna.

Möjligheterna att uppställa begränsningar i aktiers överlåtbarhet är stora även i sådana bolag som har ett större aktiekapital och ett större antal aktieägare enligt tillämpliga aktiebolagslagar i de berörda rättsordningarna.⁴ Endast undantagsvis typiserar lagstiftningen tillåtna begränsningar i enlighet med den linje som valts av den svenske lagstiftaren. I stället har det överlämnats åt bolagen att på egen hand och med hänsyn till eventuella särförhållanden utforma de begränsningar, som de kan ha behov av för att skydda bolagens intressen. Så kan det t.ex. även i ett större bolag finnas anledning att stabilisera kontrollen hos en kontrollerande aktieägargrupp genom att med hjälp av överlåtelsebegränsningar förhindra att gruppens aktier skingras eller övergår till aktieägare, som representerar en annan aktieklass.⁵ Syftet med begränsningar kan också vara en strävan att låta aktierna cirkulera endast bland bolagets anställda, för att därigenom öka motivationen och effektiviteten hos den anställde.⁶ Ett annat motiv för att uppställa begränsningar kan vara en önskan att förhindra, att aktierna erhåller en sådan spridning eller kommer i sådana händer, att bolagets aktiviteter och verksamhet hamnar under en oförmånlig legal reglering.⁷

Den yttersta gränsen för tillåtligheten av begränsningar i överlåtbarheten sätts här liksom överallt annorstädes av rättsordningen själv. Det blir en fråga om den lämpliga avvägningen mellan å ena sidan bolagets intresse av att kunna hålla undan inte önskvärda personer och den enskilde aktieägarens intresse av att kunna dra sig tillbaka utan annan förlust än den som beror på att verksamheten eventuellt har gått dåligt.

6.4. Analys och sammanfattning

På grund av vad som hittills framkommit i detta kapitel är det uppenbart att frågan om motiven för att begränsa aktiers omsättbarhet icke kan erhålla något entydigt svar. Därtill är skillnaderna i organisatoriska förhållanden i olika bolag alltför stora. Varje bolag kan ha sina egna

⁴ Se nedan kapitel III, som behandlar innehållet i utländsk lagstiftning.

⁵ Se t ex Champaud s 52 f och Henn s 553.

⁶ Jfr Henn s 553.

⁷ Jfr Henn s 553.

skäl för att välja någon viss form av begränsning. När rättsordningen i princip medger att det i aktiebolag kan finnas skäl att införa begränsningar i aktiers omsättbarhet, blir det också rättsordningens sak att sätta de närmare gränserna för tillåtligheten i sådana inskränkningar. Vi känner till att den svenska aktiebolagslagen i detta avseende är en av de få lagar, som sätter dessa gränser mycket snävt. Ägarstrukturen i många svenska bolag pekar emellertid i riktning mot att det föreligger behov av större rörlighet för bolagen att kunna anpassa sig till speciella organisatoriska förhållanden.

Det är också tydligt att begränsningsklausulers utestängningseffekt kan riktas såväl mot personer, som redan intar ställningen som aktieägare som mot personer, som från början står utanför bolaget. För bedömningen av en konkret klausuls lagenlighet borde det inte ha någon betydelse vem effekten riktar sig emot. Antingen den riktar sig mot den bestående kretsen av aktieägare eller mot utomstående personer, synes skälen för att rättsordningen skall ge sitt stöd vara lika starka, under förutsättning att bolagets intressen talar härför. Det går ej att blunda för att de personliga relationerna mellan aktieägare kan ha en alldeles avgörande betydelse för bolagets fortbestånd och framtida utveckling. Man kan inte avvisa ett sådant argument med blotta påståendet, att aktiebolaget i princip skall vara öppet och oberoende av personliga växlingar. Anledningen till att ett sådant påstående ändå ofta framförs torde vara den, att den svenska aktiebolagslagen utgår ifrån en viss typisering. I praktiken är emellertid förhållandet gärna ett helt annat och det är då nödvändigt att föreställningsramen anpassas till den kommersiella verkligheten. Det går t.ex. inte att generellt göra gällande att förtroendeförhållandet mellan aktieägarna och det personliga förhållandet dememellan i övrigt är utan betydelse för bolagets funktionsduglighet, därför att bolaget har så och så många tusen aktieägare. Ett sådant omdöme kan visserligen vara korrekt beträffande den stora mängden av aktieägare, helt enkelt därför att dessa kan inrangeras i kategorin aktiesparare, vilka inte har annat intresse i bolaget än vinstutdelning och kapitalets tillväxt. Men man måste acceptera att vissa aktieägare har ett djupare intresse för bolaget – det kan vara familjeband, stort aktieinnehav, tjänsteförhållande eller annat – som medför en starkare knytning till dess förvaltning och utveckling.

Det är i varje fall uppenbart, att den aktiva grupp som här avses i de flesta fall inte kan sägas arbeta för ett intresse som strider emot aktiespararnas intressen. Den grupp som kan tänkas ha, och också ofta

har, motstående intressen omfattas i stället av sådana aktieägare som befinner sig i minoritetsställning, men som trots detta är inriktade på att aktivt taga del i och påverka bolagets skötsel och förvaltning. Roos benämner denna grupp »aktieägare i opposition».¹ Motsättningarna mellan denna grupp och den styrande gruppen utgör emellertid ett minoritetsskyddsproblem, som måste lösas med andra medel än genom hårt bundna inskränkningar av bolagets möjligheter att på egen hand avgöra delägarkretsens sammansättning. Man måste ha klart för sig att oproportionella skyddsåtgärder för en aktieägarminoritet kan skapa hinder för en effektiv skötsel och utveckling av ett bolags verksamhet. Sådana åtgärder kan vidare försvaga borgenärernas ställning och få en menlig inverkan på bolagets möjligheter att hävda sina intressen på kreditmarknaden. De kan slutligen få en rakt motsatt effekt än den som eftersträvas, och leda till att en minoritet bereds möjligheter att suga ut majoriteten, dvs. till vad man med ett engelskt uttryck brukar beteckna som »oppression of the majority».²

Det kan emellertid trots allt konstateras att situationen för minoritetsintressena i ett fåmansbolag är unik. Minoritetsdelägaren kan inte och har inte samma rätt som delägaren i ett handelsbolag att dra tillbaka sitt kapital och sin andel av vinsten genom att utöva en möjlighet att upplösa bolaget. Inte heller har minoritetsaktieägaren i ett fåmansbolag samma möjligheter som aktieägaren i ett börsnoterat företag att likvidera sin egen investering. Börsmarknaden erbjuder aktieägaren ett fullgott skydd mot förvaltningsmissbruk, därför att han när som helst kan sälja sina intressen till ett skäligt pris. Han är såtillvida likställd med delägaren i handelsbolag. Minoritetsaktieägaren i ett fåmansbolag befinner sig däremot i en situation, att hans aktier knappast finner någon marknad utanför den bestående delägarkretsen. Hans möjligheter att dra sig tillbaka på rimliga villkor är därför beroende på vad de övriga aktieägarna är villiga att betala för aktierna. Tillhör han en minoritet, som representerar en tiondel av samtliga aktier i bolaget, har han enligt ABL 1975 13 kap 3 § första stycket rätt att, vid annan aktieägars uppsåtliga missbruk av sitt inflytande i bolaget för medverkan vid överträdelse av ABL eller bolagsordningen, begära bolaget i likvidation, alternativt få rättens beslut på att bolaget skall inlösa hans aktier. Inlösen av skadelidande aktieägars aktier kan också enligt ABL 1975

¹ Roos, Röstätt s 37.

² Jfr Olsson i *Scandinavian Studies* 1967 s 272 och Rodhe, *Minoritetsskyddet* s 431 ff.

15 kap 3 § åläggas aktieägare, som enligt stadgandet är skyldig att ersätta skada, som han genom att medverka till överträdelse av ABL eller bolagsordningen uppsåtligt eller av grov oaktsamhet tillfogat bolaget, aktieägare eller annan. Trots de förbättringar i minoritetens skydd som åstadkommits i den nya lagen är det alltså ett stort gap mellan det effektiva minoritetsskydd, som ges åt delägarna i ett handelsbolag, och det ganska ineffektiva skydd som ges om samma delägare driver rörelse i form av fåmansbolag. Bristerna kan visserligen till stor del avhjälpas genom avtal mellan delägarna. Men situationen är ofta den att minoriteten vaknar upp för sent för att få till stånd något sådant avtal.³

En effektivare och för fåmansbolagen mera tillrättalagd avbalansering av delägarnas positioner kan endast åstadkommas om lagstiftaren inför en företagsform som är anpassad till de mindre företagens behov. Inte minst mot bakgrund av de stora skillnader i organisatoriska förhållanden som enligt vad tidigare redovisats föreligger i olika bolagstyper, förefaller det att vara en angelägen uppgift att åstadkomma någon form av differentiering i lagregleringen av de öppna och de slutna aktiebolagen. För »familjebolagen» eller de slutna bolagen är det framför allt ansvarsbegränsningen och bolagets inre organisation som är av intresse. Kontakten med den öppna kapitalmarknaden och därmed med den investerande allmänheten kan däremot sägas vara helt utan varje intresse och betydelse för sådana bolag. För de stora utåtriktade aktiebolagen är situationen en helt annan. Ansvarsbegränsningen är en självklar förutsättning. Huvudsaken är kontakten med den öppna kapitalmarknaden. Principiellt sett talar sålunda mycket för att lagstiftningen borde försöka åstadkomma en differentierad lagreglering för två så olika typer av aktiebolag, som det här är tal om.

Det slutliga ställningstagandet till frågan, om en begränsning av aktiernas överlåtbarhet skall betraktas som tillåten eller inte, blir en fråga om en intresseavvägning mellan den kontrollerande gruppens önskan att hålla bolaget slutet och den enskilde aktieägarens krav på att inte hållas inlåst i bolaget. Syftet med begränsningarna accepteras till synes så snart det överensstämmer med bolagets intressen, dvs de intressen som företräds av en majoritet av aktieägare. Det skyddsvärde, som skall anses tillkomma varje enskilt begränsningsmotiv, kan emellertid inte anges, förrän man känner det enskilda bolagets organisationsstruktur. Först då kan avgöras, huruvida syftet med begränsningen skall till-

³ Jfr Rodhe i SvJT 1974 s 8.

mätas relevans vid en bedömning av begränsningens tillåtlighet. Det framgår redan härav att det är en omöjlig uppgift att mera konkret ange, vilka motiv som kan accepteras av rättsordningen. Det framgår också, att den bristande flexibiliteten i en typisering av tillåtna begränsningsklausuler, som sker i den svenska aktiebolagslagen, måste komma att verka hindrande för bolag av olika kategorier att tillgodose de enskilda behoven av att sluta aktieägarkretsen.

I motsättning till bolagets intresse av att kunna hindra splittring av aktieägarkretsen står den enskilde aktieägarens intresse av att fritt kunna utträda ur bolaget. Det är vanligt att tillåtligheten av begränsningar i överlåtbarheten bedöms mot bakgrund av principen om fri överlåtbarhet. Inskränkningar i den fria överlåtbarheten karakteriseras ibland som stridande mot en fri ekonomi och mot en politisk demokrati.⁴ En sådan bedömning förstärks ofta genom att inskränkningarna betecknas som otillbörliga konkurrensbegränsningar. Härtill anmärks vidare att den fria överlåtbarheten av aktier bidrar till ett för näringslivet högst önskvärt kapitalflöde och utgör en förutsättning för allmänhetens investeringsvilja. Som en följd härav kommer förbud mot och begränsningar av aktieöverlåtelser att bli illa sedda och kommer endast att bedömas som giltiga, i den mån de visar sig vara tillbörliga med hänsyn till de affärspolitiska motiv som ligger bakom.

Det är emellertid att märka, att principen om fri överlåtbarhet utgår ifrån förhandenvaron av en större aktieägargrupp. När begränsningar i sådana sammanhang sägs vara otillbörliga är det inte lätt att finna övertygande praktiska eller skäligen invändningar mot principens upprätthållande. Den emfatiska, ibland rent av fanatiska, hängivenheten hos domstolar inför principen om den fria överlåtbarheten är kanske fullt förståelig i sådana sammanhang. Domar som upprätthåller överlåtelser till konkurrenter, till insolventa personer eller till en person, som genom förvärvet kommer i kontrollposition, eller som tillåter, att ett obegränsat antal aktier samlas på en enda aktieägars hand, kan möjligen vara riktiga och skäligen, när det rör sig om bolag som vänder sig till den investerande allmänheten för att anskaffa kapital.

De säregna organisatoriska förhållandena i fåmansbolaget gör det emellertid nödvändigt att dra en skiljelinje mellan sådana företag och bolag, som för sin kapitalförsörjning är beroende av allmänheten. Fåmansbolagets herravälde och relativa ekonomiska betydelse jämte dess

⁴ Se Bradley s 142.

behov av nödvändig organisationsplanering utgör faktiska omständigheter, som bör stimulera den svenske lagstiftaren att tillskapa lämpliga verktyg och regler, anpassade för tillämpning på förhållandena i sådana bolag. Ett ökat hänsynstagande till de speciella organisatoriska frågorna ger anledning till en mera nyanserad och liberal syn på tillåtligheten av begränsningar i aktiers omsättbarhet i fåmansbolagen.

I svensk doktrin har övertygande argumenterats för giltigheten av avtal, varigenom aktieägare åtar sig obligationsrättsliga förpliktelser att utöva sin rösträtt i bolaget på visst sätt resp. att underlåta att utöva samma rösträtt eller att inte föryttra sina aktier resp. endast föryttra samma aktier efter hembud till övriga avtalsparter.⁵ Ett bekant rättsfall från år 1972 visar också att HD är villig att gå in på en allmän lämplighetsbedömning av giltigheten av avtal, som inverkar på skötseln av aktiebolag och som strider mot grundläggande aktiebolagsrättsliga principer.⁶ Dessa ståndpunktstaganden i svensk rätt talar för att den inledningsvis uppställda frågan – om man skall acceptera inskränkningar i överlåtbarheten, som sker på annat sätt än genom hembudsförbehåll i bolagsordningen – bör besvaras jakande. Men den slutliga bedömningen av begränsningens giltighet i det konkreta fallet kan endast göras av rättstillämpningen, som med hänsyn till avbalanseringen av de motstående intressena får avgöra lämpligheten av att begränsningen tillämpas i enlighet med sitt syfte. Vid en sådan prövning kommer naturligtvis domstolarna att konfronteras med den nya föreslagna för-mögenhetsrättsliga generalklausulen i 36 § avtalslagen, som ökar deras möjligheter att sätta åsido avtalsvillkor, som kan anses oskäliga.⁷ Det finns anledning att återkomma till dessa frågor i samband med den diskussion om tolkningsproblem, som utförs nedan i kapitel VI.⁸ Här skall endast anmärkas att enligt ett uttalande i svensk doktrin s.k. röst-

⁵ Se Nial, Studier s 7 ff, 20 ff; jfr Karlens rättsliga utlåtande i rättsfallet NJA 1972 s 29 (s 35 f).

⁶ Se NJA 1972 s 29. Målet gällde bl.a. frågan om giltigheten av avtal, varigenom en överlåtande aktieägare förbehållit sig rätten att bestämma över hur rösträtten för aktierna skulle utövas.

⁷ Se Prop 1975/76:81. Det föreslagna stadgandet har redan trätt i kraft den 1 juli 1976. Se också Hellner i FJFT 1975 s 92 ff samt Bernitz, Standardavtalsrätt s 39 ff. Jfr även den i ABL 1975 3 kap 3 § andra stycket införda regeln om jämkning av bestämmelse i bolagsordningen om lösenbelopp (Prop 1975:103 s 317), samt den redan genomförda ändringen av den s.k. generalklausulen i ABL 1944 § 76 andra stycket (Prop 1973:93 s 83 f, 137 f; jfr Prop 1975:103 s 248, 412), som motsvaras av ABL 1975 9 kap 16 §.

⁸ Se nedan Kap VI s 210 f.

bindningsavtal allmänt sett inte kan anses oskäligen.⁹ Frågan, huruvida en sådan uppfattning har någon betydelse för en bedömning av skäligheten av begränsningsklausuler avseende överlåtbarheten av aktier, skall beröras nedan i kapitel VII.¹⁰

De redovisade slutsatserna ger också svaret på den andra uppställda frågan, om hembudsskyldigheten kan bedömas isolerad, utan avseende på att den ingår i ett större kontrollsystem. Den avbalansering av motstående intressen, som domstolarna måste göra i sin bedömning i det konkreta fallet av en begränsningsklausuls rättsverkan, omöjliggör en sådan isolerad tolkning. Utfallet av en sådan bedömning blir i hög grad beroende på den bolagsrättsliga »miljö», i vilken den konkreta klausulen är avsedd att verka.

Det efterlysta kriteriet för att åstadkomma en differentiering mellan öppna och slutna bolag kanske ligger just i möjligheterna att begränsa aktiernas omsättbarhet. Denna gränsdragningsproblematik är välkänd i kontinental och anglo-amerikansk aktiebolagsrätt. Vi får anledning att återkomma till frågeställningen i kapitel VIII. Här skall endast avslutningsvis anmärkas, att det uppenbarligen är en angelägen uppgift att, vid diskussionen av problem om tillåtligheten av begränsningar i aktiers omsättbarhet, ta hänsyn till olika faktorer såsom verksamhetens art, bolagets storlek och bolagets förhållande till den kapitalplacerande allmänheten.

⁹ Se Karlgrens rättsliga utlåtande i NJA 1972 s 29 på s 36. Karlgren uttalar bl a: »Det vore en grotesk överdrift att påstå, att enbart det förhållandet att en aktieförvärvare – och t o m en aktieförvärvare på grund av gåva! – underkastas den begränsning, som en obligatorisk förpliktelse i röstningshänseende innebär, skulle utgöra en »frihetsinskränkning» som vore otillbörlig till den grad att rättsordningen måste reagera däremot genom anlitan- de av detta extraordinära korrektiv. Skedde så, måste säkerligen i konsekvens därmed ett otal konsortie- och andra »underordningsavtal» av skiftande beskaffenhet få sin rättsverkan undanröjd på ett sätt som skulle vara uppseendeväckande.»

¹⁰ Se nedan Kap VII.

7. Former för överlåtelsebegränsningar

På flera ställen i den tidigare framställningen har det framgått, att tekniken för att åstadkomma omsättbarhetsbegränsningar beträffande aktier kan variera och att i praktiken flera olika klausuler kan användas för att uppnå det huvudsakliga syftet — att förhindra inte önskvärda personer att tränga in i den bestående aktieägarkretsen. Vi har också noterat att den svenska ABL för detta ändamål endast tillåter en viss klausultyp i bolagsordningen, nämligen den s k hembudsklausulen. I det närmast föregående avsnittet har konstaterats, att den enskilda klausulens tillåtlighet, vare sig den utformats på det ena eller andra sättet, i princip skall bedömas med hänsyn till det syfte, som klausulen är avsedd att uppfylla, samt den effekt som den faktiskt kommer att få för den enskilde aktieägaren, vilken önskar frigöra sig från bolaget om klausulen tillämpas efter sitt syfte. Den avvägning mellan motstående intressen, som här måste göras för att man skall kunna bedöma klausulens tillåtlighet, kan utfalla mycket olika i olika fall, beroende på det enskilda bolagets organisationsstruktur och den verkningsgrad, som den bedömda klausulen har.

Mot bakgrund härav har det sitt intresse att se litet närmare på de olika klausultyper, som vanligtvis kommer till användning i bolagsordningar eller separata avtal mellan aktieägare. De vanligaste klausulerna kommer att presenteras var för sig och deras för- och nackdelar skall framtas och belysas. Syftet med denna presentation är att försöka utvärdera verkningsgraden hos respektive klausul, för att kunna göra en jämförelse mellan olika klausulers effektivitet som begränsningsmedel. Den företagna analysen av klausulerna skall också försöka ge ett svar på frågorna, om den av ABL valda typklausulen är överlägsen andra metoder samt om de motiv, som lagstiftaren anfört till stöd för att överhuvudtaget tillåta begränsningar, nödvändigtvis pekar hän på hembudsklausulen som ett lämpligt medel.

Diskussionen härnedan utgår ifrån, att de ventilerade klausulerna alla har det bestämda syftet att förhindra att den bestående aktieägar-

kretsen tillförs oönskade personer, antingen dessa är aktieägare eller ej. Detta förhållande är viktigt att notera när man tar del av analysens resultat, eftersom resultaten nödvändigtvis blir färgade av en sådan utgångspunkt. Man måste alltså ha klart för sig, att den konkreta bedömningen av en klausul i det enskilda fallet mycket väl kan få ett annat utfall än det som här redovisas, med hänsyn till att t.ex. syftet med klausulen tillåts få ett större spelrum på bekostnad av den enskilde aktieägarens i och för sig rättmätiga krav på att fritt få disponera över sin andel.

7.1. Hembudsklausulen

Det utmärkande draget för hembudsklausulen är, att lösningsrätten aktualiseras först när aktierna övergått från den tidigare aktieägaren till en ny förvärvare. Det innebär t.ex. vid en försäljning av aktier, att överlåtaren skall ha ingått ett slutligt avtal med förvärvaren av innebörd att aktierna med äganderätt skall överföras till den senare. En sådan situation medför att förvärvaren blir de lösningsberättigades förhandlingspart i frågan om lösningsrättens utövande.

Lösningsrätten kan principiellt göras tillämplig på vilket som helst fång och klausulförfattarna har därmed givits en stor rörlighet, när det gäller att planera vilka övergångssituationer som skall ge upphov till hembudsskyldighet för förvärvaren. Fångesmannen kan vidare utgöras av en utomstående eller en aktieägare efter bolagets eget val. Även kretsen av lösningsberättigade kan bestämmas fritt. Den kan bestämmas så att lösningsrätten tillkommer någon utomstående eller att en bestämd aktieägare, vissa aktieägare eller alla aktieägare inkluderas i kretsen.

Den överlåtande aktieägaren är från bolagets synpunkt i och med förvärvet ute ur bilden, såvida inte det avtal på vilket förvärvet grundar sig av någon anledning kommer att återgå.¹ Frågan om lösningsrätt förfaller i så fall, och aktieägaren återinträder i sina rättigheter och skyldigheter i förhållande till bolaget.

Lösningsrätten utövas på villkor som ofta är, och i många fall skall vara, preciserade i bolagsordningen. Det är alltså inte fråga om, att den eller de lösningsberättigade inträder i det avtal, som ligger till grund för förvärvet och övertar de villkor, som detta avtal kan innehålla. Genomförs lösningsrätten grundar sig detta förhållande på ett helt nytt

¹ Denna fråga kommer att behandlas närmare i kapitel VI, nedan s 240 ff.

avtal, vilket ingåtts mellan den lösningsberättigade och förvärvaren. Detta innebär bl.a. att lösenbeloppets erläggande regleras av bolagsordningsklausulens föreskrifter och inte av de betalningsvillkor, som förvärvaren till äventyrs förhandlat sig till i sitt avtal med överlåtaren.² Löseskillingen utgör ett kapitel för sig. De närmare grunderna för beloppets bestämmande kan framgå ur och vara preciserade i bolagsordningen. Om så inte är fallet är frågan om löseskillningens storlek öppen och den slutliga lösningen blir en förhandlingsfråga mellan förvärvaren och den lösningsberättigade eller, om parterna inte kan enas, en fråga som får avgöras genom skiljedom. Såvida inte bolagsordningens föreskrifter innehåller annat, är det sålunda inte alls givet att lösensumman kommer att fastläggas vid det av förvärvaren till överlåtaren erlagda beloppet.

Skulle inte lösningsrätten utövas – något lösningsanspråk framställs inte eller anspråket förfaller till följd av försummad betalning eller något annat – innebär detta att förvärvet blivit godkänt, och förvärvaren skall upptas i kretsen av aktieägare.

Den lämnade presentationen av hembudsklausulens funktion ger vid handen att klausulen utgör ett flexibelt verktyg i bolagets hand för att åstadkomma en kontroll- och utestängningseffekt. Klausulen har också den fördelen, att den genom sin anknytning till ett redan fullgånget förvärv talar om för bolaget och aktieägarna vem de riskerar att få in i kretsen, om de inte utövar sin lösningsrätt.

Men klausulen har också många nackdelar, som allvarligt begränsar dess praktiska funktion.³ Hit hör t.ex. det förhållandet att aktierna måste övergå till en förvärvare innan lösningsrätten aktualiseras. Vid frivilliga överlåtelser innebär detta en otymplig omgång, som om lösningsrätten utövas, medför uppkomsten av helt onödiga kostnader och förspilt arbete för att åstadkomma det utlösande avtalet. Kravet på en aktieövergång som utlösningssfaktor för lösningsrätten bidrar också i stor utsträckning till onödiga rättegångar mellan förvärvaren och den eller de lösningsberättigade eller mellan överlåtare och förvärvare.⁴

Ett förbehåll om lösningsrätt till egendom som förvärvas, vars aktualitet inte kan förutses innan förvärvsavtalet kommer till stånd, dämpar köplusten och lägger band på omsättningen av aktier.⁵ Det medför

² Härmed sammanhängande frågor kommer att behandlas närmare i kapitel VI, nedan s 259 ff.

³ Se Roos, Rösträtt s 139, 325, 400 och Nial, Studier s 21 f; jfr SOU 1971:15 s 161 f.

⁴ Jfr de synpunkter som framförts av Svensk industriförening i remissvar, Prop 1975:103 s 316.

⁵ Jfr Austenå s 28. Se också ang. den kommunala förköpsrätten Gullnäs–Larsson s 40.

inte bara att marknaden för aktierna blir mindre utan även att det pris, som en eventuell förvärvare är villig att betala, blir lägre.

En annan nackdel med en inlösningsklausul av denna typ har sagts vara, att det kan vara svårt att uppbringa medel för en inlösen.⁶ Detta gäller främst aktiebolag, vilka har två aktieägare eller aktieägargrupper med lika stora aktieinnehav. En inlösningsklausul kan i sådana fall lätt tänkas bli åberopad i syfte att skada motparten och sätta bolaget i ekonomiska svårigheter.

En ytterligare olägenhet framträder i de fall då aktier på grund av aktieägarens dödsfall kommer i händerna på den avlidnes dödsbo. I en sådan situation anses inte aktierna ha övergått till ny aktieägare, så länge den gamle aktieägarens dödsbo är oskiftat.⁷ Det innebär, att röst-rätten för aktierna utövas av företrädare för dödsboet, som på detta sätt kan påverka bolagets förvaltning, kanske till skada för bolaget.

Det kan också många gånger vara en stor nackdel, att förvärvaren och inte överlåtaren är den hembudsskyldige enligt denna typ av förbehåll.⁸ Detta har bl a nyligen påtalats av Sveriges advokatsamfund i samband med behandlingen av frågan om bedrivande av advokatverksamhet under form av aktiebolag.⁹ Hembudsklausulen kan inte användas för att direkt förhindra att aktie överläts till annan än advokat. Den kan visserligen tillskapa lösningsrätt för övriga aktieägare i ett advokataktiebolag, som förutsätts vara advokater, men om dessa inte utnyttjar sin rätt, kan överlåtelsen till annan än advokat genomföras. En sådan överlåtelse står i strid med samfundets stadgar, som förbjuder advokat att bedriva verksamhet i bolag med annan än samfundsledamot. De nu skisserade problemen dyker upp på många andra håll och vid verksamheter av annat slag än advokatverksamhet.

En annan olägenhet med hembudsklausulen visar sig just genom det förhållandet, att den överlåtande aktieägaren på grund av klausulens konstruktion tvingas avslöja till vem han ämnar överlåta aktierna. Det kan nämligen ofta vara ett berättigat anspråk från överlåtarens sida att få hemlighålla, med vem han inlåtit sig på preliminära förhandlingar om ett aktieövertag. Det kan t.ex. röra sig om en prisfråga, där ett avslöjande av förvärvaren kanske medför att denne ej längre är beredd att betala den förmånliga köpeskilling, som avhandlats under de

⁶ Se Roos a a s 400.

⁷ NJA 1954 s 445; jfr Roos a a s 325, Stenbeck m fl s 167 och Wallin s 35.

⁸ Jfr Roos a a s 325.

⁹ Se TSA 1976 s 28 ff, på s 32 f.

förberedande sonderingarna. Eller det kan vara fråga om andra orsaker till att ett avslöjande av tänkta dispositioner kommer att få en negativ inverkan på den enskilde aktieägarens möjligheter att dra sig ur bolaget på skäliga villkor.

Den i särklass största nackdelen med en hembudsklausul enligt ABL:s modell är emellertid att aktierna under spelets gång passiveras, och att det under denna tid inte finns någon som kan utöva rösträtt för aktierna.¹⁰ Detta förhållande uppkommer på grund av att en överlåtelse ägt rum och att aktierna därmed är underkastade hembudsskyldigheten. Överlåtaren, som förutsätts vara registrerad i aktieboken, kan inte rösta för de överlåtna aktierna, därför att han genom överlåtelsen förklarat sig inte längre vara aktieägare. ABL:s regler om röstning förbjuder i detta fall bolaget att betrakta överlåtaren som aktieägare och tillåta röstning. Men inte heller förvärvaren kan behandlas som aktieägare, innan lösningsfrågan slutligen avgjorts. Aktierna är sålunda passiverade under den ofta långa tid som åtgår, med processer och förhandlingar, för att komma till ett avgörande av lösningsfrågan – t.ex. vem eller vilka som äger lösa, om lösenbeloppet erlagts i rätt tid, löse-skillningens storlek.

Konsekvenserna av en sådan passivering av aktierna kan bli att »en död hand» läggs över bolaget, så att det hindras att fungera eller att maktförskjutningar inträffar, som inte är till bolagets bästa.¹¹ Den eller de lösningsberättigade aktieägarna får genom att göra sin lösningsrätt gällande, kanske utan allvarligare avsikter att verkligen lösa, ett vapen i händerna, att med meningslösa och onödiga skiljedomsprocesser skada bolagets verksamhet och sätta det i ekonomiska svårigheter.

Anmärkning: Tillhinder (≠ lösa) — förköpsrätt = lösning.

7.2. Förköpsklausul

Förköpsklausulen, som enligt ABL:s regler inte är möjlig att uppta i bolagsordningen för svenska aktiebolag, är en mycket vanlig begränsningsteknik i flera andra länder. Den förekommer särskilt ofta i England, USA och Danmark.¹ Klausulen är också mycket vanlig i svenska konsortialavtal.²

¹⁰ Se ovan 5 f. Jfr SOU 1941:9, Roos a a s 224, Nial, Associationsrätt s 60 och Sandström a a vid not 38–40.

¹¹ Dessa frågor tas upp till närmare behandling nedan s 299.

¹ Se Gower s 392, Pennington, Company Law s 639, Lattin s 404, Henn s 554, Gomard, Aktieselskabsret s 229 ff, Danska förslaget s 48; jfr Finska förslaget s 75, Norska förslaget s 82 och SOU 1971:15 s 160.

² Se Roos, Rösträtt s 92 f, 130, 386.

Förköpsklausulen användes här såsom beteckning för en klausul, som föreskriver att aktier, som skall överlätas eller på annat sätt övergå till annan, först måste erbjudas de aktieägare eller andra, vilka enligt klausulen är förköpsberättigade. Ett sådant förbehåll innefattar sålunda ett principiellt förbud mot att överlåta aktier eller utgör ett hinder för att aktier på annat sätt övergår till annan, innan de ifrågavarande aktierna hembjudits åt de förköpsberättigade. Därmed skiljer sig en förköpsklausul från en hembudsklausul, vilken förutsätter att en överlåtelse eller en övergång kommit till stånd, för att hembudsskyldigheten skall aktualiseras. Den förköpsrätt, som enligt en förköpsklausul tillkommer de berättigade, brukar ibland med hänsyn till konstruktionen betecknas som en optionsrätt.⁴

Det är viktigt att notera förköpsklausulens konstruktion, för att undvika en sammanblandning med andra begränsningskonstruktioner, vilka förekommer i andra sammanhang och då också betecknas som förköpsrätter. Så t.ex. hade en arrendator en legal förköpsrätt när den arrenderade fastigheten såldes eller byttes. Vidare hade enligt den nu upphävda 1947 års lag om kronans förköpsrätt, kronan en förköpsrätt vid förvärv av jordegendom. En i lag reglerad förköpsrätt ingick också i det förslag, som lagberedningen lade fram till sitt betänkande med förslag till jordabalk. Lagberedningen ville härigenom öppna en generell möjlighet för ägare av fast egendom att tillförsäkra sig själv eller annan företrädesrätt vid förvärv av fast egendom, när denna framledes såljs. Förslaget om en så avtalad förköpsrätt föll dock sedermera bort. De nämnda förköpsrätterna har emellertid det gemensamt, att de innebär en mot *förvärvaren* riktad lösningsrätt till sådan i köpet ingående fast egendom som är belastad med förköpsrätten. Förköpsrätten enligt dessa lagar skiljer sig därmed på ett markant sätt från den optionsrätt som förköpsklausulen ger upphov till och har i stället vissa likheter med den i det föregående avsnittet behandlade hembudsklausulen.

En liknande konstruktion av förköpsrätten återfinns i lag 1975:132 om förvärv av hyresfastighet m. m. Kommunen har härigenom (12 §) givits möjlighet att under vissa förhållanden inlösa aktier i s.k. bostadsbolag av fåmansbolagskaraktär, när aktierna byter ägare genom försäljning eller utövande av lösningsrätt enligt hembudsklausul i bolags-

³ Jfr Roos a a s 93 och Olsson, Aktieförvärvare s 153 f.

⁴ Se t ex Gower s 392 och Immenga s 35; jfr Gullnäs-Larsson s 14.

ordningen.⁵ Förförköpsrätten aktualiseras sålunda av att aktierna förvärvas av annan, och kommunens rätt innebär en möjlighet att lösa till sig aktierna från förvärvarn på de villkor och till det pris, som avtalats mellan säljare och köpare.

En konstruktion, som i många avseenden liknar förköpsklausulens, återfinns vi däremot i lagstiftningen om kommuns förköpsrätt vid försäljning av viss fast egendom.⁶ Förförköpsrätten definieras här som en rätt för kommunen att förvärva den egendom köpet avser från säljaren på de villkor, som avtalats mellan denne och köparen. I detta avseende skiljer sig den kommunala förköpsrätten från optionsrätten enligt förköpsklausul, eftersom den förra bygger på att avtal om överlåtelse kommit till stånd, samt att de i detta avtal ingående villkoren blir normgivande för kommunens förköpsrätt. Egendomen kan emellertid erbjudas kommunen innan någon överlåtelse ägt rum – lagstiftningen åsyftar t o m att stimulera fastighetsägarna att vid tillämnade försäljningar bereda den förköpsberättigade kommunen tillfälle att förvärva egendomen genom vanligt köp.⁷ Den då uppkomna avtalssituationen liknar i många avseenden den som aktualiseras genom en förköpsklausul.

Låt oss emellertid nu återvända till förköpsklausulen i aktiebolagsrätten. Klausulen syftar alltså till att hindra en övergång av aktier, innan dessa hembjudits till de lösningsberättigade. Den kan komma till användning vid varje övergång – vid frivillig överlåtelse eller övergång på grund av arv, testamente eller giftorätt. Däremot torde optionsrätten inte verksamt kunna utnyttjas vid exekutiv försäljning.⁸

Såväl övergång till aktieägare som till utomstående kan begränsas enligt klausulen. Kretsen av förköpsberättigade kan också bestämmas hur som helst, och det är inget som hindrar att optionsrätten tilläggs t.ex. någon viss utomstående eller en viss aktieägare eller aktieägargrupp.

I den mån klausulen inte innehåller några närmare föreskrifter om de villkor, som skall gälla beträffande utövandet av optionen, kan ett avtal mellan den hembjudande aktieägaren och den lösningsberättigade inte komma till stånd under andra förutsättningar, än att den lösningsberättigade accepterar de villkor för optionen, som erbjuds honom av aktieägaren. Å andra sidan kan inte erbjudandet föras med orimliga

⁵ Se närmare härom Ds Ju 1975:10 och Prop 1975/76:33.

⁶ Förförköpslag 8 december 1967. Se Gullnäs–Larsson a a.

⁷ Förförköpslagen § 4. Jfr Gullnäs–Larsson s 39 f.

⁸ Se närmare härom nedan s 221 ff.

villkor, som gör det omöjligt för den lösningsberättigade att acceptera, eftersom optionsrätten då lätt skulle kunna göras helt innehållslös. I en sådan situation blir det domstolen, som slutligen får ta ställning till om villkoren är rimliga eller inte och om den lösningsberättigade, genom att inte anta det gjorda erbjudandet, får anses ha avstått från att utöva sin rätt.

Det vanliga är emellertid att förköpsklausulen specificerar de villkor, som skall gälla för utövandet av optionen. Ibland ställer rättsordningen krav på att klausulen skall innehålla föreskrifter om pris och betalningsvillkor, för att klausulen skall godkännas som en tillåten begränsning. Den mest betydelsefulla frågan är här, liksom vid alla förekommande begränsningsklausuler av olika konstruktion, den om utgångspunkterna för bestämmande av köpeskillingen. En bedömning av klausulens giltighet blir här liksom eljest ofta just beroende på, hur domstolen uppfattar skäligheten av föreskrivna beräkningsunderlag för bestämmande av köpeskillingen samt domstolens möjligheter att jämka eller justera beloppet till en rimlig nivå.

Bortsett härifrån kan förköpsklausulen utformas efter relativt fria linjer och erbjuder därför talrika variationsmöjligheter, för att kunna anpassas till olika behov. Om förköpsrätten inte utövas, kan aktieägaren disponera helt fritt över sina aktier. Han behöver t.ex. inte avslöja, till vem han ämnar överlåta aktierna. Detta uppfattas ofta som en stor fördel för aktieägaren, som just på grund härav kanske får en möjlighet att göra sig av med aktierna till ett förmånligt pris. I samma mån kan det naturligtvis vara en stor nackdel för de kvarvarande aktieägarna, att inte få reda på till vem aktierna kommer att överlåtas och vem som i fortsättningen kommer att uppträda som meddelägare. Förvärvaren kan vara t.ex. en konkurrent eller en minoritetsaktieägare, som genom förvärvet kommer i en maktposition i bolaget. En sådan olägenhet kan inte motverkas annorledes än att bolagsordningens förköpsklausul utformas på ett sådant sätt, att den pekar ut en person, som i alla lägen är beredd att utöva sin optionsrätt.

I likhet med hembudsklausulen dras förköpsklausulen med den olägenheten, att nödvändigt kapital måste anskaffas för att lösningsrätten skall kunna utövas. Detta utgör emellertid en nackdel som kan motverkas, här liksom i alla tillfällen, genom att bolaget tillskapar fonder för sådana ändamål eller i förekommande fall genom livförsäkringar med förmånstagarförordnanden skaffar sig möjligheter att överta aktierna utan några större ekonomiska uppostringar.

En fördel i förhållande till hembudsklausulen är att förköpsklausulen förhindrar att aktierna övergår till ny ägare. Ett avtal om överlåtelse av aktier till utomstående eller annan aktieägare i strid med en förköpsklausul i bolagsordningen är ogiltigt, och en övergång på grund av arv eller testamente kan inte heller ske, innan frågan om utövande av optionsrätten blivit löst. Detta förhindrar bl.a. att aktierna övergår till någon, som på grund av utanför aktiebolagslagen gällande regler tillhör kretsen av förbjudna förvärvare. I detta sammanhang erinras om de i föregående avsnitt berörda problemen för advokataktiebolag.⁹ Den mest överlägsna fördelen med en förköpsklausul i jämförelse med en hembudsklausul är emellertid det förhållandet, att klausulen förhindrar att det inträffar någon rubbning av maktbalansen i bolaget. På grund av att en aktieägare, även en sådan som överlåtits sina aktier i strid med föreskrifterna i en förköpsklausul, hela tiden betraktas som aktieägare i förhållande till bolaget, uppkommer inte någon låsning av rösträtten för de aktier, som aktieägaren önskar överlåta. Rösträtten för sådana aktier tillkommer alltså aktieägaren. Med hänsyn till bolagets berättigade anspråk på och önskan om att fortsätta driften och utveckla verksamheten i en miljö, som inte bjuder på några dramatiska omkastningar i organisationen, blir förköpsklausulens möjligheter att bevara ett *status quo* i förvaltningsbefogenheterna av största vikt. Inte minst för den aktieägare, som planerar en försäljning av sina aktier, måste det vara betydelsefullt, att han inte berövas sina möjligheter, att påverka bolagets förvaltning under den ofta tidskrävande proceduren att klara ut, om en lösningsberättigad aktieägare kommer att utöva sin rätt.

7.3. Samtyckesklausul

Samtyckesklausulen kan, efter ett nyligen gjort ställningstagande av den svenske lagstiftaren, inte förekomma i svenska bolagsordningar, men den utgör en mycket vanlig begränsningsform i utlandet.¹ Klausulen erbjuder tveklöst den mest långtgående begränsningseffekten bland de här behandlade begränsningsförbehållen, ett förhållande som säkerligen utgör en av förklaringarna till dess frekventa förekomst som begränsningsmedel. Den starka låsningseffekten i förhållande till den

⁹ Se ovan s 80.

¹ Se Lattin s 404, Henn s 554, Bradley s 141 f, O'Neal Vol II s 6 ff, Moliérac Tome II s 9 ff, Immenga s 34 f, 79 ff.

enskilde aktieägaren har dock medfört, att klausulen blivit mycket omdebatterad, och i vissa lagstiftningar uppställs ibland ganska långtgående inskränkningar i möjligheterna att fritt utforma klausulen.² Allt detta hindrar emellertid inte, att samtyckesklausulen vid sidan om förköpsklausulen är den vanligaste begränsningsformen, när det är fråga om att åstadkomma inskränkningar i aktiers överlåtbarhet.

Samtyckesklausulen bygger på, som redan beteckningen ger vid handen, att den aktieägare, som önskar överlåta sina aktier, måste skaffa sig bolagets samtycke (tillstånd) till överlåtelsen, innan en övergång av aktierna kan äga rum. Klausulen kan, som i det svenska förslaget till ny aktiebolagslag, inskränkas till att gälla frivilliga överlåtelser eller ges en bredare tillämpning till att omfatta även förvärv, som sker på grund av arv, testamente eller giftorätt.³

Det organ inom bolaget, som skall handha samtyckesfrågan, är vanligen styrelsen, medan bolagsstämman endast undantagsvis anförtros denna uppgift. Quorumreglerna för det beslutsfattande organet har stor betydelse för styrkan av den begränsningseffekt, som en samtyckesklausul kommer att få. En samstämmighetsregel för beslut om samtycke får sålunda effekten att försvåra för den enskilde aktieägaren att utträda ur bolaget.

Klausulen kan utformas så att den kräver samtycke för överlåtelser eller övergång av aktier till såväl utomstående som aktieägare, men den kan naturligtvis också begränsas till att gälla endast övergång till någon viss person utom bolaget eller överlåtelse till en viss aktieägare. Den kan även göras villkorad på så sätt, att den preciserar vissa särskilda förutsättningar, som måste föreligga för att samtycke skall kunna lämnas. Klausulen kan t.o.m. ibland ange, att samtycke inte kan lämnas för överlåtelser till förvärvare, som inte har vissa bestämda egenskaper eller kvalifikationer. Den kan också noga precisera gränserna för en vägran att ge samtycke och tvinga det beslutsfattande organet att motivera sin samtyckesvägran eller i varje fall att ange grunden för densamma.⁴

Det har redan konstaterats, att samtyckesklausulen utgör ett effektivt medel att hindra inte önskvärda personer från att tränga sig in i delägarkretsen. Å andra sidan måste den betecknas som mycket otill-

² Se t ex Lattin s 404, Bradley s 142 ff, Brachvogel s 96 ff, Noirel s 109 ff, Champaud s 51 ff, Immenga s 34 f, 79 ff, Norska förslaget s 83 f, Danska förslaget s 48 f, Finska förslaget s 78 f. Jfr Prop 1975:103 s 119 ff, 229 f.

³ Se det svenska förslaget SOU 1971:15 s 161 ff.

⁴ Se t ex Gower s 392 ff, Pennington, Company Law s 637 ff.

fredsställande från den enskilde aktieägarens synpunkt. Han kan lätt bli vad fransmännen benämner »*prisonnier de son titre*», dvs. för alltid kvarhållen i bolaget, utan möjlighet att göra sig av med sina aktier.⁵ Risken för att det beslutsfattande organet skall missbruka sitt mandat är sålunda särskilt påtagligt vid denna typ av klausul. Detta förhållande har medfört att många rättsordningar infört legala begränsningar för klausulens innehåll, i syfte att motverka de negativa effekterna och åstadkomma en bättre balans mellan bolagets och den enskilde aktieägarens intressen.⁶ Så har t.ex. den franska bolagsrätten upptagit den regeln, att en samtyckesklausul alltid måste kompletteras av en »förköpsklausul» (*clause de préemption*), dvs. en klausul som garanterar aktieägaren en rätt att utträda ur bolaget, genom att vid samtyckesvägran ålägga bolaget eller aktieägarna att inlösa aktierna.⁷

De svårigheter, som en samtyckesklausul i jämförelse med andra begränsningsklausuler medför för den enskilde aktieägaren att dra sig tillbaka från bolaget, förefaller vara så betydande, att de inte kan negligeras av rättsordningen och heller inte kan rättfärdigas av de fördelar, som klausulen onekligen erbjuder bolaget att hålla aktieägarkretsen slutet. Förutom att klausulen ger bolaget vissa möjligheter, att i jämförelse med andra begränsningsklausuler så att säga bättre dirigera begränsningarnas effekt, har den för bolaget den fördelen, att detta inte behöver komma ut med något kapital. Inte heller kommer prisfrågan in i bilden, som ju annars ständigt är en källa till oenighet med åtföljande processande. I de svenska remissvaren till förslaget till ny ABL har dessutom anförts, att klausulen skulle kunna komma att tjäna som en barriär mot utländskt inflytande i bolagen, för den händelse Sverige skulle komma att anslutas till EG.⁸

De anförda fördelarna väger dock lätt i förhållande till de olägenheter, som klausulen medför för den enskilde aktieägaren. Även om han inte totalt berövas sina möjligheter att disponera över sina aktier, kommer han dock vid en vägran till samtycke mycket lätt att hamna i en situation, där han utsätts för en stark press att till slut sälja sina aktier till ett oförmånligt pris. Normalt saknar aktierna en marknad, en om-

⁵ Se t ex Noirel s 110 f. Jfr den kritik som riktades mot klausulen i remissvaren till förslaget till ny ABL, Prop 1975:103 s 119 ff, 229 f.

⁶ Se Noirel s 109 ff, Champaud s 52 ff, Bradley s 142 ff, Immenga s 34 f, 83 ff.

⁷ Se närmare härom Champaud s 51 ff och Noirel s 110 ff samt nedan s 111 f. Jfr även de förslag till komplettering av samtyckesklausulen som framfördes i remissvaren till förslaget till ny ABL, Prop 1975:103 s 119 ff, 229 ff.

⁸ Se Prop 1975:103 s 120.

ständighet som accentuerar aktieägarens svårigheter. I de svenska förarbetena till ABL 1975 har dessutom anmärkts, att situationen vid en samtyckesvägran kan bli mycket prekär för en person som ärvt aktier och som är i stort behov av pengar för att betala arvsskatten.⁹

Det allmänna omdömet om samtyckesklausulen blir mot bakgrund härav att den skapar stor osäkerhet, har ett nyckfullt utfall och reducerar förutsebarheten för den enskilde aktieägaren.¹⁰ De flitiga legala justeringar av klausulens innehåll, som förekommit i de flesta rättsordningar, visar att klausulen inte kan tillåtas att fungera såsom en begränsningsmetod, utan att någon form av avbalanseringskontroll kommer till stånd.

7.4. Sammanfattning och slutsatser

Den genomförda undersökningen av de vanligaste begränsningsklausulernas funktion och effektivitetsgrad ger en ganska splittrad bild. Varje klausultyp har sina fördelar och har en verkningsgrad, som når olika långt. Beträffande de olägenheter för den enskilde aktieägarens intressen, som är förbundna med de olika klausul typerna, framträder dessa på ett mera märkbart sätt vid samtyckesklausuler, medan de vid hembuds- och förköpsklausuler är i stort sett likartade. Vid hembudsklausulen är det dessutom så, att nackdelarna för bolaget är särskilt påtagliga. Denna klausultyp förmår inte att erbjuda bolagen den variationsbredd, som förefaller vara ett önskemål inom företag av fåmansbolagstyp. Den allvarligaste invändningen mot klausulen är, att den tillåter och förutsätter att en övergång av aktierna skall äga rum, innan frågan om hembud aktualiseras. De anförda olägenheterna för bolaget, som är förbundna med att de överlåtna aktierna under lång tid passiveras genom att ingen kan rösta för dem, väger så tungt, att det finns anledning att ifrågasätta, om klausulen alls är lämplig i ett sammanhang, där organisationsstrukturen hos bolaget har det utseende och innehåll som så ofta är fallet i fåmansbolaget.

En klausul, som till synes passar bättre för sådana förhållanden, är förköpsklausulen. Den har en betydligt större anpassbarhet till fåmansbolagens olika förhållanden och behov, och den krymper till synes inte »tvångströjan» för den enskilde aktieägaren i jämförelse med aktieägarens ställning vid hembudsklausulen.

⁹ Se Prop 1975:103 s 120.

¹⁰ Jfr Prop 1975:103 s 121.

Vad slutligen samtyckesklausulen beträffar, har den på uppenbarligen mycket goda grunder förkastats av den svenske lagstiftaren.¹ Den kan tydligen inte fungera utan att kompletteras med särskilda garantier för den enskilde aktieägarens möjligheter till utträde. Ett sådant arrangemang förefaller att vara mycket kompromissbetonat och vinsterna med en samtyckesklausul synes i ett sådant läge vara så små, att man som den svenske lagstiftaren tvingas konstatera, att praktiskt taget samma begränsningseffekter kan uppnås med de andra klausultyperna.²

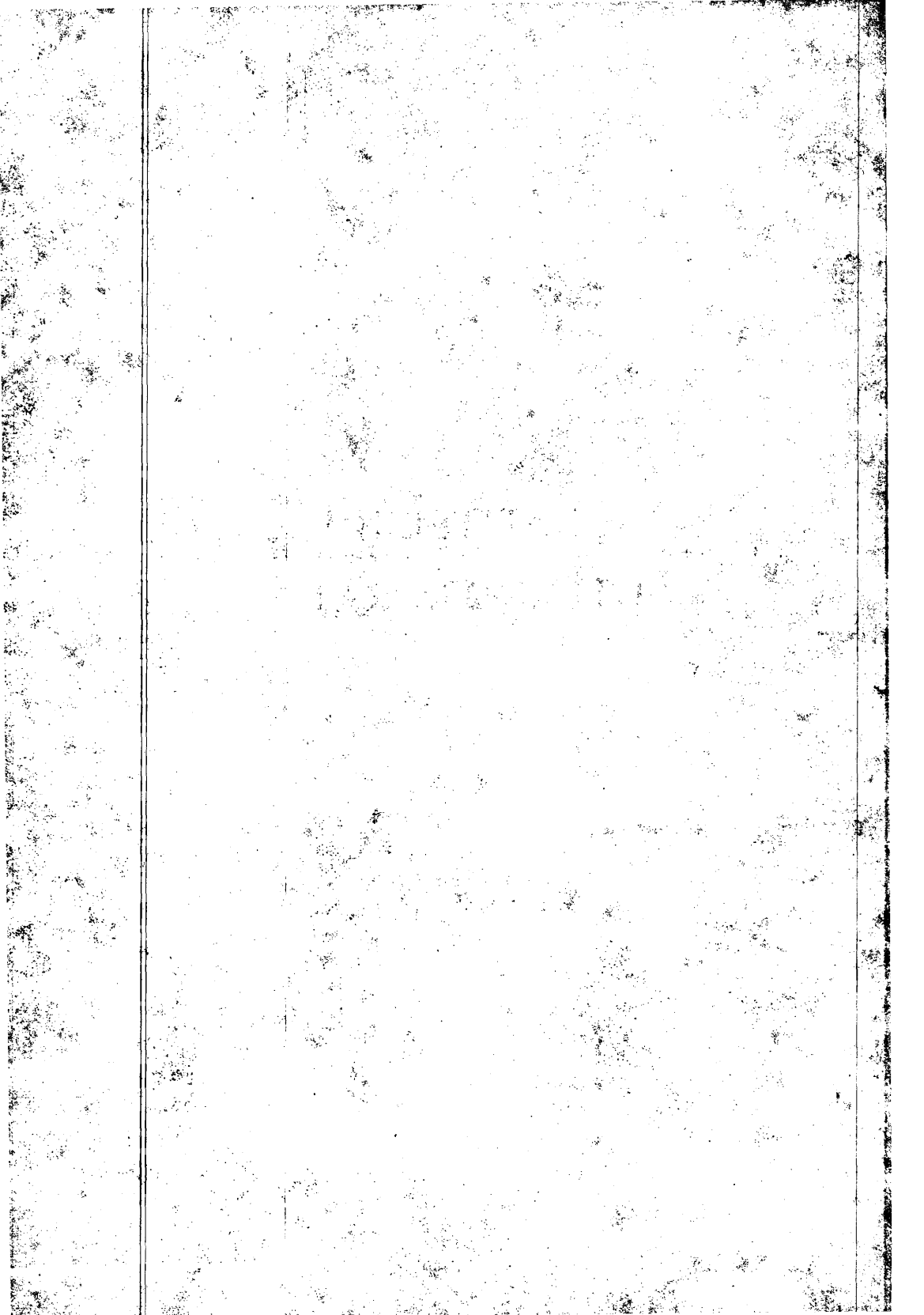
¹ Se ovan s 43 ff.

² Prop 1975:103 s 229 f.

[illegible]

KAPITEL III

UTLÄNDSK RÄTT

8. Utländska aktiebolagslagstiftningar

•

Förevarande kapitel lämnar en översiktlig redogörelse för de delar av utländsk aktiebolagslagstiftning, vilka angår eller har anknytning till de problem och frågeställningar, som står i centrum för denna undersökning. Syftet härmed är att vidga ramen för den i framställningen förda diskussionen om lämpligheten av en differentiering av lagstiftningen med hänsyn till aktiebolagens storlek och ägarstruktur, samt att ge ett bredare underlag för de ställningstaganden i olika frågor som görs i undersökningen. Ett uppmärksammande av utländska rättsförhållanden kan också sägas öka medvetenheten om den praktiska betydelsen av att den associationsrättsliga regelbildningen anpassas till faktiska behov och rutiner i näringslivet.

Presentationen omfattar lagstiftningen i tio länder, nämligen i den ordning de presenteras här nedan Norge, Danmark, Finland, Tyskland, Frankrike, Schweiz, Belgien, Holland, England och USA.

8.1. Norge

Norge har liksom Sverige och Finland endast en aktiebolagslag, vars regler är tillämpliga på alla olika typer av aktiebolag, oavsett storlek och ägarstruktur. Den nu gällande lagen är Lov om aksjeselskaper av 6. juli 1957. En ny aktiebolagslag, baserad på ett förslag till lov om aksjeselskaper som förelagts stortinget i årsskiftet 1974/75, väntas emellertid träda i kraft under år 1976. Den följande redogörelsen tar hänsyn till innehållet i den nya lagen.

I likhet med förhållandet i Sverige synes den norske lagstiftaren ha haft aktiebolag med ett relativt betydande kapital och ett större antal aktieägare såsom »modell» vid utformningen av lagens regler.¹ Situationen i Norge är såtillvida lik den svenska, att det alldeles övervägande antalet registrerade aktiebolag utgörs av mindre bolag med ett fåtal ak-

¹ Ot prp nr 4 (1957) s 14; jfr Norska förslaget s 53.

tieägare.² Detta har föranlett en viss differentiering av lagens regler, men denna kan inte betecknas som särskilt långtgående. Antalet nyregistrerade bolag ökar stadigt, men någon tillförlitlig statistik över det totala antalet norska bolag finns inte att tillgå. Siffran torde dock ligga omkring 22.000 bolag.³

Aktiekapitalet i norska aktiebolag måste enligt den nya lagen uppgå till minst 50.000 Nkr, mot tidigare 10.000 Nkr. De norska bolagen kan endast utge namnaktier och endast undantagsvis förekommer innehavaraktier, utgivna med stöd av tidigare gällande regler. Aktiebrevet behandlas som ett värdepapper och är negotiabelt, såvida inte motsatsen tydligt anmärkts på brevet med stöd av bestämmelser i bolagsordningen (§ 3–7). I motsats till förhållandet i Sverige kan nämligen de norska aktiebrevens göras invindikabla genom att förses med rektaklausul.⁴ Denna möjlighet innebär ett anmärkningsvärt hjälpmedel för norska bolag att hålla sina aktier inom en sluten krets.⁵ Lagstiftaren har haft för ögonen de särskilda förhållanden och problem, som är aktuella i små bolag med ett fåtal aktieägare, men möjligheten att använda rektaklausul är inte begränsad till så bestämda bolag.

I norsk rätt, liksom i de flesta andra lagstiftningar om aktiebolag, är utgångspunkten att aktier skall vara fritt överlåtbara. Det fastslås i den nya lagen (§ 3–2) att aktier fritt kan överlätas, såvida inte annat är bestämt i lag eller bolagsordning eller följer av avtal. Möjligheterna att i bolagsordningen begränsa aktiernas omsättbarhet är emellertid beskrutna (§ 3–2) och inskränker sig till sådana förbehåll, som kan uppställas enligt lagens §§ 3–3 och 3–4. Denna inskränkning i rätten att begränsa omsättningen utgör en avvikelse i förhållande till tidigare lag, där man hade full avtalsfrihet och där man inte ens krävde att begränsningarna skulle anmärkas i bolagsordningen för att vara giltiga.⁶ Däremot var det i regel nödvändigt – för att begränsningarna skulle erhålla full rättsverkan mellan aktieägarna och bolaget – att beslutet om att

² Se Paulson, Aksjeselskapet s 28 f.

³ Se närmare härom Paulsson a a s 25 ff, Norska förslaget s 42 ff och Ot prp nr 19 (1974–75) s 16.

⁴ Se Norska förslaget s 88.

⁵ Se Norska förslaget s 81.

⁶ Se Augdahl, Aksjeselskapet s 211 och Marthinussen s 142. Augdahl (s 217) anmärker dock, att uppställda begränsningar vanligen upptogs i bolagsordningen. Något uttryckligt förbud mot begränsningar i omsättbarheten beträffande börsnoterade aktier finns ej. Däremot är det praxis att i reglementen för kursnotering föreskriva att omsättbarheten inte får inskränkas, se Ot prp nr 19 (1974–75) s 43.

införa begränsningar omfattades av samtliga aktieägare.⁷ Denna bestämmelse gäller även enligt den nya lagen (§ 9–15) beträffande sådana begränsningar, som är avsedda att upptas i bolagsordningen.

I bolagsordningen kan sålunda (§ 3–3) bestämmas, att aktieägare eller annan skall ha rätt att överta aktie, som har övergått till ny ägare eller som nuvarande ägare önskar överlåta. Denna rätt till övertagande kan utformas antingen som en förköpsrätt eller som en hembudsskyldighet — i senare fallet utlöses rätten först när en äganderättsövergång redan ägt rum.⁸ Aktieägarna kan själva bestämma, vilka fång som skall vara underkastade begränsningen, om den skall gälla endast vid frivillig överlåtelse eller om den också skall gälla övergång som sker på annat sätt genom arv, giftorätt eller exekutiv försäljning.⁹ Det är också väsentligt att begränsningsklausulen, för att kunna göras gällande i avsedd utsträckning, erhåller en någorlunda klar och otvetydig utformning.¹⁰ För att tvinga aktieägarna att tänka igenom problemen och förhindra att begränsningsklausulerna erhåller en otydlig och otillfredsställande avfattning, ställer den nya lagen krav på att förbehållen i bolagsordningarna skall innehålla en prioritets- och rangordning för eventuellt flera berättigade, en frist för att göra rätten gällande och en frist för att betala lössumman.¹¹ En bestämmelse i bolagsordningen om lössummans belopp kan vidare åsidosättas, om den skulle föra till ett orimligt resultat.

I bolagsordningen kan också bestämmas att förvärv av aktier genom frivillig överlåtelse skall vara betingat av samtycke från bolaget (§ 3–4), och att förvärvare av aktier skall ha vissa egenskaper m. m. Sådana samtyckesbegränsningar utgör vid sidan av förköpsklausuler de i norsk bolagspraxis vanligast förekommande begränsningarna.¹² Förvärv genom arv, testamente eller exekutiv försäljning kan inte inskränkas på detta sätt. Enligt lagen är det styrelsen som skall ge samtycke, men bolagsordningen kan lägga denna uppgift på något annat bolagsorgan. Bolagsordningen kan också ge föreskrifter om villkoren för samtycke.

⁷ Augdahl a a s 217 och Marthinussen s 141 f.

⁸ Se Ot prp nr 19 (1974–75) s 41.

⁹ Jfr Marthinussen s 142. Förf. anmärker att en förköpsrätt inte kan göras gällande på en exekutiv auktion enl. Tvangsfullbyrdelselovens § 197 första stycket.

¹⁰ Jfr NRt 1957 s 581 ang. tolkning av begränsningsförbehåll.

¹¹ En förköpsrätt har i praxis ansetts skola göras gällande inom rimlig tid, se NRt 1938 s 374; jfr NRt 1949 s 737. Se också NRt 1967 s 133 ang. tolkning av bolagsordningsbestämmelser om fördelning mellan flera lösningsberättigade.

¹² Jfr Augdahl a a s 211 och Ot prp nr 16 (1962–63) s 1, 3.

Den kan t.ex. bestämma att samtycke är nödvändigt endast under vissa förutsättningar, eller att samtycke endast skall kunna ges till personer som motsvarar vissa uttryckliga kvalifikationskrav, såsom att förvärvare är norsk medborgare, har en bestämd bostadsort eller har ett visst yrke. I bolagsordningen kan dessutom intas en bestämmelse, som positivt anger, att endast personer eller bolag som fyller vissa krav, t.ex. är norsk medborgare eller utövar ett bestämt yrke, överhuvud taget skall kunna vara aktieägare.¹³

Det förutsätts att en samtyckesbegränsning skall tolkas och utövas med hänsyn tagen till det intresse, som den enskilde aktieägaren kan ha av att kunna dra sig tillbaka från sitt engagemang i bolaget.¹⁴ I lagen uttrycks detta förhållande så att en vägran till samtycke skall vara sakligt grundad (§ 3–4 tredje stycket).¹⁵ Därmed avses att markera, att en eventuell vägran att godta köparen, för att vara försvarbar, måste vara dikterad av hänsyn till bolagets intressen, och inte får grunda sig på att t.ex. köparen är obekväm för styrelsen eller för den ledande aktiegruppens särintressen.¹⁶ Styrelsen är skyldig att på begäran skriftligen ange sin motivering för en samtyckesvägran och sökanden kan dra frågan, om en vägran kan anses sakligt grundad, inför allmän domstol. Om styrelsen dröjer med sitt beslut längre än två månader från anmälan av förvärvet, anses samtycke ha lämnats.¹⁷ Denna regel skall förhindra, att ett avgörande av frågan om samtycke fördröjs.

Om styrelsen vägrar sitt samtycke till en aktieöverlåtelse, blir förvärvet utan verkan i förhållande till bolaget, dvs. förvärvaren betraktas inte som aktieägare och kan inte utöva några förvaltningsbefogenheter. I förhållandet mellan parterna i överlåtelseavtalet kan det uteblivna samtycket medföra att överlåtelsen skall gå tillbaka eller att avtalet skall stå fast. Dessa frågor får lösas efter avtalsrättsliga regler. Så kan t.ex. överlåtelseavtalets giltighet uttryckligen eller förutsättningsvis ha gjorts beroende av att samtycke ges. I ett sådant fall går avtalet tillbaka, om samtycke nekas. Men risken för att samtycke nekas kan ha gjorts till förvärvarens risk, och i så fall står överlåtelseavtalet fast.¹⁸ Det har

¹³ Se Ot prp nr 19 (1974–75) s 44.

¹⁴ Augdahl a a s 219 ff, Marthinussen s 145.

¹⁵ Se Ot prp nr 19 (1974–75) s 44 f.

¹⁶ Jfr Augdahl a a s 220 f, Marthinussen s 145; jfr NRt 1957 s 581.

¹⁷ Jfr Augdahl a a s 219, som tycks mena att en sådan passivitetsregel gäller utan uttrycklig lagregel.

¹⁸ Jfr Norska förslaget s 83 och Augdahl a a s 219.

gjorts gällande, att ett sådant tillstånd, där alltså aktierna är låsta och ingen kan rösta för dem, är till skada för bolaget, eftersom det kan medföra en förskjutning av styrkeförhållandena i bolaget.¹⁹ För att förhindra att ett sådant tillstånd förblir permanent, ger lagen (§ 3–4 fjärde stycket) styrelsen en möjlighet att förelägga förvärvaren en frist på tre månader för att söka samtycke eller, om samtycke nekas och överlåtelseavtalet inte går tillbaka, att sälja aktierna eller dra saken inför domstol. Om förvärvaren inte avhänder sig aktierna eller begär sakens prövning av domstol, skall aktierna kunna säljas på auktion. Dessa regler gäller också om aktierna förvärvats av någon som enligt bolagsordningens bestämmelser överhuvud taget inte kan inneha aktier i bolaget (§ 3–4 fjärde stycket, sista p.).

Om aktiernas omsättbarhet är begränsad enligt bestämmelser i bolagsordningen, skall detta förhållande tydligt anges i aktiebrevet (§ 3–5 tredje stycket). Det bolagsrättsliga förhållandet mellan bolaget och aktieägare eller förvärvare bestäms emellertid av bolagsordningen, även om aktiebrevet i detta avseende skulle innehålla oriktiga eller ofullständiga upplysningar. En aktieförvärvare, som är okunnig om begränsningarnas existens, blir alltså bunden av dessa trots den formella bristen, och han är för sin eventuella skadeståndstalan hänvisad att hålla sig till överlåtaren eller de försumliga styrelseledamöterna.²⁰

Den norska rätten lägger inte hinder i vägen för överenskommer mellan enskilda aktieägare – i konsortialavtal eller på annat sätt – avseende begränsningar i aktiers överlåtbarhet. Det framhålls särskilt i motiven till den nya lagen, att dennas regler endast hänför sig till vad som kan bestämmas i bolagsordningen. »Aksjonæravtaler av denne art berøres således ikke, og er forutsatt å ha gyldighet etter alminnelige avtaleregler.»²¹ I den mån ett sådant avtal går ut på att en aktieägare skall ha företrädesrätt vid övergång av en annans aktier, kommer regeln i § 3–3 inte i tillämpning. En sådan bestämmelse får alltså utformas, utan att man följer de särskilda föreskrifterna om innehåll, som framgår av den särskilda lagregeln.

I den mån utformningen av de i ett särskilt avtal upptagna begränsningarna stämmer överens med lagens krav på utformning och innehåll, kan också sådana privat avtalade begränsningar upptas i bolagsord-

¹⁹ Norska förslaget s 83 och Ot prp nr 19 (1974–75) s 45.

²⁰ Se Augdahl a a s 227 ff och Marthinussen s 155.

²¹ Norska förslaget s 81.

ningen enligt reglerna för ändring av bolagsordning.²² De får då samma rättsverkan i förhållande till bolaget och eventuell förvärvare, som andra tillåtna begränsningar. Däremot torde privat avtalade omsätthetsbegränsningar, som inte upptagits i bolagsordningen och som ej heller kan upptas däri, varken kunna göras gällande i förhållande till bolaget eller gentemot en förvärvare, som utan vetskap om de avtalade begränsningarna övertagit aktier från en av avtalsparterna. En helt annan fråga är i vad mån sådana begränsningar också kan binda en förvärvare av aktier, som har kännedom om begränsningarna. Det finns uttalanden i norsk doktrin, som tyder på att en sådan bundenhet kan föreligga.²³ Denna fråga skall bli föremål för en närmare behandling i kapitel VII.

8.2. Danmark

De danska aktiebolagslagarna är lov af 13. juni 1973 om aktieselskaber (A/S) och lov 13. juni 1973 om anpartsselskaber (ApS). Danmark är därmed det enda av de nordiska länderna som infört skilda lagar för olika organisationsformer. Den tidigare danska aktiebolagslagen från år 1930 var liksom de gällande svenska, norska och finska aktiebolagslagarna avsedd att reglera såväl det stora, kapitalstarka och börsnoterade bolaget, som det mindre bolaget med en begränsad aktieägarkrets. Bakgrunden till att Danmark gått över till två former för bolag med begränsat ansvar och vid sidan om aktiebolaget infört en bolagsform av GmbH-typ är, att den danske lagstiftaren velat ge företagen tillgång till en form som inte är underkastad den reglering, som harmoniseringen av aktiebolagsrätten inom EG innebär. Aktiebolaget är en populär associationsform och statistiken visar att antalet nyregistrerade aktiebolag är i ständigt ökande. Den 1 januari 1972 var antalet aktiebolag i Danmark 21.261 och antalet hade till den 1 januari 1973 stigit till 25.741.¹ Ett mycket betydande antal aktiebolag har ett lågt aktiekapital och ett fåtal aktieägare och beräknas ombilda sig till anpartsselskaber i enlighet med den nya lagen.

Aktiekapitalet i ett A/S måste uppgå till minst 100.000 Dkr, mot tidigare 10.000 Dkr. Av bolaget utgivna aktier kan vara av två slag, namn-

²² Norska förslaget s 81 och Ot prp nr 19 (1974–75) s 40.

²³ Brækhus–Hærum s 462. Se dock beträffande rättsverkan av rösträttsavtal Augdahl a a s 315 ff.

¹ Se Gomard, Aktieselskaber s 19.

och innehavaraktier. De senare kan emellertid inte utställas om aktiernas fria omsättning skall inskränkas (§ 21). Både innehavaraktier och namnaktier är negotiabla, såvida annat inte är bestämt i bolagsordningen och aktiebrevet försetts med klara och tydliga förbehåll härom (rektaklausul).² Genom en rektaklausul kan sålunda aktierna göras individkåbla och det danska bolaget har härigenom, liksom förhållandet är i Norge, givits en möjlighet att skaffa sig kontroll över aktieinnehavet. De negotiåbla aktiebrevet är underkastade den danska skuldebrevslagens regler om exstinktion av rättigheter vid överlåtelse och pantsättning (§ 24).

Lagen utgår ifrån att aktier är fritt överlåtbåra, men lämnar å andra sidan visst utrymme för att i bolagsordningen inta bestämmelser om begrånsningar i omsåttbarheten betråffande namnaktier (§ 18). Förekomsten av begrånsningar skall också anföras på aktiebrevet (§ 21 femte stycket). En sådan anteckning har dock inte konstitutiv betydelse i den meningen, att endast på aktiebrevet anmärkta begrånsningar kan göras gållande gentemot förvärvare av aktie. Försummad anteckning eller oriktiga eller ofullständiga anmärkningar på aktiebrevet kan dock åberopås som grund för skadeståndstalan mot överlåtaren eller styrelseledamöter av den förvärvare, som inte kånt till begrånsningarna.³

I tidigare dansk lag sattes inga grånser för de inskrånkningar i överlåtbårheten, som kunde intas i bolagsordningen. Den nya lagen begrånsar emellertid denna frihet att bestämma inskrånkningar till två typer av förbehåll, nämligen förköpsrätt och samtyckesklausul (§§ 19 och 20). Den kanske vanligaste begrånsningen i danska bolagsordningar är den, som går ut på att medge aktieågare eller andra en förköpsrätt vid övergåång av aktier — dvs. en rätt att tråda in som förvärvare vid en planerad övergåång.⁴ Denna rätt kan också utformas som en lösningårst, som aktualiseras genom ett förvärv, men i praktiken förekommer en sådan konstruktion sällan.⁵

Liksom i tidigare praxis står det bolagen fritt att bestämma vilka fall av aktieövergåång (försålning, gåva, familjeråttsligt eller arvsråttsligt förvärv, exekutiv försålning osv), som skall aktualisera förköpsråtten,

² § 4 nr 11 och § 24 DAL.

³ Gomard, Aktieselskabsret s 220 f, 232 och Danska förslaget s 105 f. Omsåttbarhetsbegrånsningar utesluter inte upptagande av bolagets aktier till notering på börsen, se Gomard, Aktieselskaber s 21.

⁴ Danska förslaget s 48, Gomard, Aktieselskabsret s 229 ff, Krenchel s 112 f. Jfr Finska förslaget s 74 f och Norska förslaget s 82. Se t ex UfR 1937 s 631, 1955 s 954.

⁵ Se Danska förslaget s 48 och Norska förslaget s 82.

och vilken krets av personer (aktieägare eller andra) som skall vara förköpsberättigade (§ 19).⁶ Bolagsordningen skall liksom i norsk rätt innehålla vissa normerande regler om förköpsrättens utövning och ange, i vilken ordning rätten får göras gällande av de berättigade och de frister, som skall gälla för de berättigades accept och anbud samt betalning av köpeskillingen. I den mån bolagsordningens bestämmelser om beräkningsgrunden för köpeskillingen leder till ett uppenbart orimligt pris för aktierna, kan dessa bestämmelser på talan av endera parten åsidosättas av domstol (§ 19 andra stycket).

En annan vanlig klausul i danska bolagsordningar är den som går ut på att överlåtelse av aktie kan ske endast efter samtycke av bolaget. En sådan inskränkning kan förekomma antingen som en separat bestämmelse eller i kombination med och som komplement till ett förbehåll om förköpsrätt. Samtyckesbegränsningen är den andra av de två typer av klausuler, som lagen tillåter i bolagsordningen (§ 20). En samtyckesklausul kan endast angå frivilliga överlåtelser, medan övergångsbegränsningar vid arv, testamente och exekutiv försäljning får regleras med hjälp av förköpsrättsförbehåll. Samtycke lämnas av styrelsen eller, om bolagsordningen så bestämt, av bolagsstämman. Bolagsordningen kan också uppta de närmare förutsättningar och villkor under vilka samtycke kan lämnas, men bestämmelser härom är inte obligatoriska. Frågan, huruvida samtycke till överlåtelse skall beviljas, skall avgöras skönsmässigt med hänsyn tagen till bolagets och därmed samtliga aktieägars intressen. Någon motivering för en eventuell vägran att lämna samtycke behöver ej lämnas, ej ens på begäran. En samtyckesvägran kan emellertid underställas domstolsprövning och vid en sådan torde domstolen komma att kräva, att bolaget anger de grunder på vilka det baserat sin vägran.

I motsats till motsvarande norska stadgande ger § 20 inte bolaget rätt att uppställa särskilda kvalifikationskrav för aktieägarskap.⁸ Däremot kan i bolagsordningen anges, att samtycke till förvärv av aktier i bolaget endast skall kunna ges till personer, som uppfyller vissa bestämda krav.⁹ Förbudet mot att positivt ange vissa kvalifikationskrav

⁶ Förköpsrätt vid försäljning tolkas i allmänhet så att däri inkluderas gåva eller byte, se Gormard, Aktieselskabsret s 231, 237 och UfR 1960 s 304. Jfr UfR 1955 s 954.

⁷ Danska förslaget s 49; jfr Krenchel s 112 och UfR 1945 s 1085.

⁸ Jfr Ot prp nr 19 (1974–75) s 44 och ovan under 8.1. s 96.

⁹ Jfr uttalanden i Norska förslaget s 83.

har därför inte någon reell betydelse, utan reduceras till en formell fråga om utformningen av bestämmelsen i bolagsordningen.

I syfte att undvika onödig eller helt chikanös fördröjning av samtyckesfrågans avgörande, uppställer lagen vissa handlingsregler och normer. Avgörandet skall träffas snarast möjligt efter anmälan av förvärvet och sökanden skall omedelbart underrättas om utfallet. Om ingen underrättelse lämnats inom två månader från det samtycke begärts, skall samtycke anses ha givits (§ 20 andra stycket).¹⁰

Den danska rätten lägger inga hinder i vägen för aktieägarna att genom privata överenskommelser uppställa begränsningar i aktiers överlåtbarhet. Sådana avtal är också mycket vanliga som ett led i konsortialavtal avseende rösträttsöverenskommelser, men de förekommer dessutom som separata avtal.¹¹ De obligationsrättsliga verkningarna av sådana avtal har inte ifrågasatts. Det finns t.o.m. en tendens att gå ännu längre och ge avtalsmässigt uppställda förvärvsbegränsningar rättsverkan gentemot bolaget samt mot förvärvare, som med kännedom om begränsningarna åtkommit »bundna» aktier.¹² Denna fråga kommer att behandlas närmare nedan i kapitel VII.

Lagen om anpartsselskaber har tillkommit såsom en särskild företagsform för mindre bolag och bolag med en begränsad delägarkrets. Lagen sätter emellertid inte några övre gränser vare sig för delägarantalet eller för insatskapitalet.¹³ Ett ApS skall ha ett insatskapital på minst 30.000 Dkr. Bolaget kan utställa anpartsbevis såsom bevis om delägarskap, men detta är helt frivilligt och beslut därom fattas av styrelsen. Anpartsbevisen kan tilläggas verkan av legitimationspapper, men kan inte utställas eller transporteras till innehavaren. Bevisen är inte och kan inte göras negotiabla (§ 15).

Anparterna är fritt överlåtbara, såvida inte lag eller bolagsordning föreskriver annat (§ 14). Å andra sidan är möjligheten att uppställa omsättbarhetsbegränsningar helt fri, med undantag för att bestämmelser om förköpsrätt och samtyckesbegränsning måste följa reglerna i aktiebolagslagens §§ 19 och 20.¹⁴ Dessa regler anses nämligen efter-

¹⁰ Jfr UfR 1960 s 304.

¹¹ Se Gomard, Aktieselskabsret s 231 ff, 248 ff, densamme. Aktieselskaber s 49 samt i Scandinavian Studies 1972 s 97 ff. Jfr UfR 1944 s 1105 och 1960 s 304.

¹² Gomard, Aktieselskabsret s 232 f (jfr s 267 ff), densamme, Aktieselskaber s 49 samt i Scandinavian Studies 1972 s 129 ff, 133 ff.

¹³ En närmare redogörelse för anpartsselskabsret lämnas av Gomard i framställningen Aktieselskaber och anpartsselskaber. Se också Rodhe i SvJT 1974 s 1 ff för en analys av reglerna om årsredovisning och minoritetsskydd i anpartsselskaber.

¹⁴ Se motiven till Lov om anpartsselskaber s 30.

följansvärda och ägnade att förhindra onödiga förluster och överraskningar, som i praktiken ofta är en följd av illa genomtänkta formuleringar av förköps- och samtyckesklausuler i bolagsordningar.

8.3. Finland

Den finska aktiebolagslagen från 1895 är den äldsta i kraft varande aktiebolagslagen i Norden. Helt naturligt har den under tiden fram till våra dagar blivit föremål för en hel del ändringar, men som helhet betraktad torde lagen ändå utgöra en omodern lagstiftning. Den gäller för såväl stora som små företag, och den finska lagstiftaren har även i senare tid avvisat tanken på att tillskapa en särskild bolagsform för de mindre bolagen, med hänsyn till risken för att en sådan företagsform skulle komma att användas och missbrukas av större företag.¹ En skillnad i lagens tillämpningsområde i förhållande till bl.a. den svenska aktiebolagslagen är, att den finska lagen gäller även vissa speciella typer av bolag, nämligen bostadsaktiebolag, försäkringsbolag, affärsbanker, hypoteksbankers och kreditbolag samt alkoholbolaget.² Antalet nyregistrerade bolag visar en tendens till ständig ökning. Enligt senast tillgänglig statistik fanns det vid utgången av år 1967 39.956 aktiebolag.³ Av dessa utgjorde hela 11.700 bostadsaktiebolag.⁴ Tar man undan dessa bolag samt försäkringsbolag och banker, får man fram att det resterande, totala antalet aktiebolag vid samma tidpunkt utgjorde cirka 28.000.

Den nuvarande finska aktiebolagslagen ger inga föreskrifter om bolagens minimikapital. Förslaget till ny aktiebolagslag, vilket skall läggas till grund för den proposition om ny lagstiftning som väntas bli framlagd under år 1976, föreskriver dock att aktiekapitalet måste uppgå till minst 5.000 mark. Den gällande lagen innehåller inte heller några bestämmelser om att aktiebrev skall utställas. Den anses emellertid, att aktieägarna har rätt att fordra utgivande av aktiebrev, även om bolagsordningen inte skulle föreskriva något därom.⁵ Förslaget ger i detta av-

¹ Finska förslaget s 50 f.

² A a s 44.

³ A a s 48.

⁴ Detta förhållande är anmärkningsvärt såtillvida att bostadsbolagen och deras särskilda problem kommit att sätta sin prägel på de frågor som diskuteras i denna undersökning.

⁵ Olsson, Aktieförvärvare s 26 f.

seende regler som bekräftar gällande rätts innehåll, men som å andra sidan inte innebär någon absolut skyldighet för bolaget att utge aktiebrev (§ 21). Denna ståndpunkt är en eftergift åt behoven i de mindre bolagen med ett mindre antal delägare, i vilka det kan uppfattas som ändamålsenligt att inte utge aktiebrev, så länge försäljning och pantsättning av aktierna inte blivit aktuell.⁶

Aktie kan vara namn- eller innehavaraktie, men de senare kan utges endast efter dispens och under förutsättning att bolagsordningen tillåter detta (§ 21). Förslaget innehåller också i motsats till gällande lag föreskrifter om aktiebrevets innehåll. Aktiebrevens är löpande papper, som i överensstämmelse med svensk lag men i motsats till dansk och norsk lag inte kan göras invindikabla genom införande av rektaklausul.⁷

Även den finska aktiebolagsrätten utgår ifrån att aktier är fritt överlåtbara. Enligt § 32 FABL kan emellertid bolagsordningen uppta bestämmelser om inskränkningar i överlåtbarheten. Den närmare utformningen av sådana begränsningar har hittills överlämnats åt aktieägarna själva. Det innebär att Finland, liksom tidigare Norge och Danmark, intagit en synnerligen liberal hållning till förekomsten av begränsningsklausuler. Man har också i finsk bolagspraxis rört sig med en hel flora av olika klausultyper. Det har varit fråga om förbehåll som inneburit totalt förbud att överlåta aktier eller som gjort aktieförvärv beroende av förhandenvaron av personliga kvalifikationer och egenskaper hos förvärvaren. Eller det har varit förbehåll som krävt bolagets samtycke till förvärv eller som föreskrivit att aktieägare haft rätt att lösa aktie, som annan aktieägare överlätit eller haft för avsikt att överlåta.⁸

De vanligaste klausulerna i finska bolagsordningar är hembuds- och förköpsrättsklausuler.⁹ Dessutom förekommer personklausuler. Där emot möter man inte särskilt ofta samtyckesklausuler, och påträffas de någon gång är det gärna i kombination med en förköpsrätts- eller hembudsklausul.¹⁰ Det totala överlåtelseförbudet har hittills godtagits i finsk doktrin, men förekomsten av sådana klausuler torde vara ytterst sällsynta i praktiken.¹¹

Förslaget till ny aktiebolagslag medför emellertid att rätten till att fritt bestämma överlåtbarhetsbegränsningar inskränks betydligt. Orsa-

⁶ Finska förslaget s 78.

⁷ Finska förslaget s 81.

⁸ Se närmare Olsson, Aktieförvärvare s 152 ff och Taxell, Aktieägare s 126.

⁹ Jfr Olsson a a s 156, Taxell a a s 128 och Finska förslaget s 75 f.

¹⁰ Jfr Olsson a a s 154 och Finska förslaget s 75, 78.

¹¹ Se Olsson a a s 27, 153 och 157 med not 32, Taxell a a s 127 f. Jfr Roos, Rösträtt s 386.

ken härtill är inte att söka i ett ökat hänsynstagande till den enskilde aktieägarens intresse av att kunna utträda ur bolaget, utan fastmer i uppfattningen att den tidigare fria finska ordningen varit ägnad att skapa osäkerhet, med tvister och rättegångar som följd.¹² Förslaget tillåter hädanefter endast vissa typer av inskränkningar i rätten att överlåta och förvärva aktier, nämligen hembuds- och samtyckesklausuler (§ 18). Beslut om införande i bolagsordningen av sådana inskränkingsförbehåll måste omfattas av samtliga aktieägare (§ 79). Tydlig uppgift om inskränkningarnas existens skall intas i aktiebrevet (§ 21), medan däremot klausulernas innehåll i sin helhet inte behöver återges. Frånvaron av påskrift berövar inte aktiebrevet eller inskränkningarna dess giltighet, utan medför på sin höjd att försumliga styrelseledamöter blir skadeståndsskyldiga.¹³ Denna ståndpunkt, som överensstämmer med lösningar i de andra nordiska länderna, innebär för finsk rätts vidkommande en avvikelse i förhållande till gällande rätt, enligt vilken inskränkingsförbehåll måste intas i aktiebrevet i sin hela lydelse, för att förbehållet skall äga rättsverkan gentemot förvärvare av aktie.¹⁴

Den ena typen av tillåtna begränsningsförbehåll kan endast utformas som en hembudsklausul (§ 19). I likhet med svensk rätt, men i motsats till dansk och norsk rätt, kan de finska bolagen sålunda inte använda sig av förköpsrättsklausuler. Sådana klausuler, som är relativt vanliga i finska bolagsordningar, har enligt vad som uttalats i förslaget visat sig vålla osäkerhet och svårigheter i praktiken. De har dessutom i allmänhet blivit tolkade och tillämpade på samma sätt som hembudsklausuler.¹⁵ Den typ av lösningsklausul som enligt förslaget får användas, förutsätter sålunda att ett förvärv av aktie ägt rum och föreskriver i detta läge hembudsskyldighet för förvärvaren och lösningsrätt för aktieägare eller annan.

Bolagsordningen skall ange vilka typer av fång som skall omfattas av hembudsskyldigheten. Lagen tillåter att vilket fång som helst kan göras hembudspliktigt, frivilliga överlåtelser lika väl som förvärv genom arv, testamente, giftorätt eller exekutiv försäljning. Bolagsordningen skall också ange prioritetsordningen mellan flera lösningsberättigade¹⁶

¹² Se Finska förslaget s 73.

¹³ Finska förslaget s 79.

¹⁴ Se den utförliga diskussionen hos Olsson a a s 174 ff; jfr Finska förslaget s 76, 79.

¹⁵ Finska förslaget s 76.

¹⁶ Se Olsson a a s 219 ff; jfr HD 1922 II 218.

samt frister för lösningsanspråkens framställande¹⁷ och lösningssummans erläggande.¹⁸ Det förutsätts, att tiden för lösningsanspråkets framställande bestäms med utgångspunkt i hembudet till bolaget. Lösningsanspråket skall vidare framställas till bolaget och inte som tidigare hos aktieförvärvaren.¹⁹ Betalning kan däremot ske direkt till förvärvaren, om inte bolagsordningen föreskriver annat. Bolagsordningen kan föreskriva att betalning skall erläggas samtidigt med framställande av lösningsanspråk. En sådan ordning kan emellertid vara opraktisk med hänsyn till att det kan finnas flera lösningsberättigade. Påföljden av att de i bolagsordningen angivna fristerna inte följs är att lösningsrätten förfaller.

Bolagsordningen upptar ofta föreskrifter om lösenbeloppet och grunderna för dess bestämmande.²⁰ Sådana föreskrifter kan vid tillämpning många gånger leda till uppenbart oskäligen resultat, som inte varit avsedda då bolagsordningen skrevs. Förslaget upptar en jämningsregel för sådana fall, vilken gör det möjligt för skiljemän eller domstol att åsidosätta föreskrifterna (§ 19 2 mom.). Frågan huruvida obillighet föreligger eller ej prövas i varje enskilt fall med beaktande av samtliga relevanta omständigheter i just detta fall, såsom parternas förutsättningar, de ekonomiska konsekvenserna för parterna och andra subjektiva rekvisit samt lösningsklausulens syfte, bolagsordningens ålder och andra omständigheter, som kan betecknas som objektiva rekvisit. Jämningsregeln gäller endast föreskrifter om lösens belopp, och en föreslagna utvidgning av regelns tillämpningsområde till lösningsförbehållen i dess helhet har avvisats med hänsyn till, att en sådan jämningsmöjlighet skulle kunna ge upphov till osäkerhet och obefogade rättegångar.²¹

Den andra enligt förslaget tillåtna typen av begränsningsklausul är den, som gör förvärvet beroende av bolagets tillstånd (§ 20). En sådan samtyckesklausul kan kombineras med en hembudsklausul, så att det t.ex. bestäms att tillstånd skall meddelas, om lösningsrätt inte utövas. Samtyckesklausulen kan inte avse andra fång än överlåtelse, dvs köp, byte, gåva och andra därmed jämförliga fång. Den kan sålunda inte av-

¹⁷ Se Olsson a a s 229 ff; jfr HD 1941 II 145, II 202, 1944 II 72, 1952 II 25 och 1962 II 35.

¹⁸ Se Olsson a a s 245 ff; jfr HD 1927 II 192, 1930 II 142, II 383, 1932 II 527, 1938 II 83, 1939 II 111, 1940 II 200, II 340, 1945 II 54, 1954 II 122, 1962 II 101, 1963 II 31 och 1969 II 93.

¹⁹ Se Finska förslaget s 76.

²⁰ Se Olsson a a s 238 ff; jfr HD 1950 II 426.

²¹ Se Finska förslaget s 77.

se förvärv genom arv eller exekutiv auktion och konkursförsäljning.²² Samtyckesfrågan skall prövas av styrelsen eller annat organ som bolagsordningen föreskriver. Bolagsordningen kan innehålla bestämmelser om när tillstånd skall ges och när det skall nekas. Samtyckesklausulerna kan sålunda utformas på sådant sätt att de närmar sig personklausulerna, som ju enligt förslaget är förbjudna.²³

Frågan om tillstånd skall behandlas snarast möjligt.²⁴ Lagen lämnar en frist inom vilken frågan skall behandlas. Fördröjs avgörandet över fristen, har detta samma verkan som om samtycke lämnats. Aktieöverlåtelsen blir inte ogiltig därför att samtycke till överlåtelsen ej lämnas. Förvärvaren har visserligen inte själv erhållit tillstånd, men han kan överlåta aktien till någon annan som kan få tillstånd. Frågan om förvärvaren kan häva köpet torde däremot få avgöras efter allmänna förmögenhetsrättsliga regler.²⁵

Förslaget innehåller inte några regler om att bolaget måste motivera sin eventuella vägran att lämna samtycke. Däremot förutsätts att ett avslag är sakligt grundat.²⁶ I en rättegång för prövning av tillståndsfrågan torde bolaget vara skyldigt att ange skälen för sin vägran.

Konsortialavtal eller andra former av privata överenskommelser mellan aktieägare rörande begränsningar i rätten att förfoga över aktier förekommer ofta i praktiken i de finska bolagen.²⁷ Giltigheten mellan parterna av sådana avtal upprätthålls av rättsordningen och det anmärks särskilt i förslaget till ny aktiebolagslag, att förekomsten av sådana avtal inte hindras av den snävare regleringen beträffande möjliga förbehåll i bolagsordningen.²⁸ Däremot anses avtalen inte ha någon bolagsrättslig verkan. »Sådana avtal har emellertid ej som sådana bolagsrättslig verkan och de kan alltså icke förhindra att en aktieförvärvare införs i aktieboken, även om förvärvet stått i strid med ett dylikt avtal».²⁹ Inte heller anses de privata avtalen ha någon betydelse i förhållande till aktieförvärvare.³⁰ Huruvida denna uppfattning också gäl-

²² Se Finska förslaget s 78; jfr Olsson a a s 167 ff.

²³ Finska förslaget s 78.

²⁴ Se Olsson a a s 195 f.

²⁵ Se Finska förslaget s 78.

²⁶ Jfr Finska förslaget s 78.

²⁷ Jfr Olsson a a s 151 f och Finska förslaget s 75.

²⁸ Se Finska förslaget s 75.

²⁹ A a s 75.

³⁰ Se Olsson a a s 152.

ler fall, där förvärvaren vid överlåtelsen haft kännedom om den avtalsvis uppställda begränsningen, framgår inte. Denna fråga skall diskuteras närmare nedan i kapitel VII.

8.4. Tyskland

I tysk rätt känner man två olika bolagstyper, som motsvarar vårt aktiebolag, och dessa är reglerade av skilda regelkomplex. De båda typerna är *Aktiengesellschaft* (AG) och *Gesellschaft mit beschränkter Haftung* (GmbH), och de regleras genom Aktiengesetz senast reformerad år 1965 respektive GmbH-Gesetz från år 1892. Den senare lagen är föremål för revision och ett nytt förslag har framlagts år 1969.¹ Detta förslag har emellertid dragit på sig en hel del kritik på grund av sina försök att på flera punkter till lagen överta regler som gäller beträffande AG. Uppdelningen i AG och GmbH är att betrakta som en eftergift åt de behov av differentiering, som i praktiken framträder vid val av företagsform för olika typer av verksamheter.

AG är tänkt för de stora kapitalstarka bolagen med stort antal aktier och som vänder sig med aktieutbud på den öppna marknaden, medan GmbH-formen avpassats för mindre bolag med ett mindre antal delägare, vilka mer eller mindre varaktigt önskar deltaga i sammanlutningen, därför att de känner varandra och hyser förtroende för varandras egenskaper och kvalifikationer.² Vid utgången av år 1970 fanns i Västtyskland 2.304 AG, varav 550 var börsregistrerade. Antalet tycks vara svagt fallande; vid utgången av år 1969 fanns 2.317 AG, medan det vid utgången av 1960 fanns 2.332 AG. Antalet börsregistrerade AG var vid utgången av år 1969 580.³ Om sålunda antalet AG visar en minskning, förhåller det sig tvärtom med GmbH. Den 30 september 1970 fanns 78.206 GmbH, medan motsvarande siffra för utgången av år 1969 var 73.701 och för utgången av 1960 var blott 35.430 GmbH.⁴ Antalet GmbH har sålunda stigit kraftigt.

AG kan utge innehavaraktier eller namnaktier, enligt närmare bestämmelser i bolagsordningen. Finns ingen sådan bestämmelse, skall

¹ Se t ex Kreutz s 146 ff.

² Se Hueck s 225 och Immenga s 15 ff.

³ Uppgifterna är hämtade från Die Aktiengesellschaft (1971) s 148 samt Lübbert s 66.

⁴ Uppgifterna är hämtade från GmbH Rundschau (1971) s 1 samt Lübbert s 66. I den första tidskriften (1970) s 88 uppges, att en specialundersökning visat att 23 % av GmbH var enmansbolag medan 19 % ingick som delägare i GmbH & Co. KG.

innehavaraktier utges.⁵ I praktiken är alla ett AG:s fullt inbetalade aktier av typen innehavaraktier, medan namnaktier endast förekommer i ett fåtal banker och försäkringsbolag.⁶

Namnaktier, som är fritt överlåtbara och har karaktären av orderpapper, kan genom bestämmelse i bolagsordningen läggas under förbehåll, att överlåtelse kan ske endast med bolagets samtycke (§ 68 Abs. 2).⁷ Detta är den enda form av begränsning som kan uppställas och andra inskränkningar är ogiltiga.⁸ Begränsningen kan endast omfatta överlåtelser och därför är förvärv genom arv inte underkastade någon tillståndsgivning.⁹ Däremot anses förvärv genom testamente kunna underkastas tillståndstvång.¹⁰ Begränsningen kan inte heller göras gällande vid utmätning eller i konkurs.¹¹

Samtyckesklausulen måste innehållas i bolagsordningen och kan efter bolagets bildande endast tillföras bolagsordningen efter godkännande av alla berörda aktieägare. Det krävs inte, men anses ändamålsenligt att inskränkningen i överlåtbarheten anges på aktiebrevet.¹²

Tillståndsfrågan behandlas och avgörs av styrelsen, såvida inte bolagsordningen föreskrivit att denna fråga vilar på något annat bolagsorgan. Tillståndet kan lämnas före eller efter en överlåtelse, men det anses inte att uttrycken »samtycke» eller »tillstånd» utgör en tillräcklig markering för att ange vilket som i det enskilda fallet är avsikten.¹³ Bolagsordningen kan också ange under vilka förutsättningar samtycke skall lämnas eller vägras. Överlåtelser av aktier kan sålunda göras beroende av bestämda positiva eller negativa förutsättningar. Däremot tillåts inte bestämmelser som förpliktar aktieägaren att överlåta sina aktier under bestämda förutsättningar.¹⁴ Om inga särskilda grunder finns angivna i bolagsordningen kan styrelsen vägra sitt samtycke utan

⁵ Hueck s 121, 170 f.

⁶ Hueck s 121, 171.

⁷ Se Godin–Wilhelmi I s 356 ff och Baumbach–Hueck, AG s 198 ff.

⁸ Se Godin–Wilhelmi I s 362 f och Baumbach–Hueck a a s 199 f; jfr KG/HRR 1938, nr 1607, JW 39, 296. Aktier, vilkas omsättbarhet begränsats på detta sätt, kallas »vinkuliert Aktien». Märk att en sådan begränsning inte påverkar möjligheten att borsregistrera bolagets aktier, Baumbach–Hueck a a s 202, Bruns s 329 ff och Degner s 121 ff.

⁹ Se Baumbach–Hueck a a s 201 och Godin–Wilhelmi I s 363.

¹⁰ Godin–Wilhelmi I s 363.

¹¹ Baumbach–Hueck a a s 202; jfr RG 70, 67.

¹² Godin–Wilhelmi I s 363.

¹³ Se Godin–Wilhelmi I s 364 och Baumbach–Hueck a a s 201; jfr RG 132, 157.

¹⁴ Se vidare härom Godin–Wilhelmi I s 365.

angivande av grund.¹⁵ Sådana beslut kan emellertid underställas domstol för prövning.

Styrelsens vägran att lämna samtycke till överlåtelsen har till följd att överlåtelsen blir overksam.¹⁶ Detta gäller emellertid inte vid pantsäljning eller försäljning av konkursförvaltare. De obligationsrättsliga verkningarna av en vägran till samtycke blir beroende av det avtalsrättsliga läget mellan överlåtare och förvärvare.¹⁷

Betraktar man den andra typen av aktiebolag i tysk rätt finner man att GmbH-Gesetz mestadels innehåller dispositiva regler, varför delägarna lämnats stort utrymme att själva utforma bestämmelserna i bolagsordningen. Mindre än två personer får ej bilda GmbH och bolaget måste ha ett aktiekapital av minst DM 20.000. Andelarna i bolaget benämns »Geschäftsanteile» och har icke, såsom i AG, förkroppsligats i något värdepapper.¹⁸ Endast en andel får vid bildandet tillkomma varje delägare, men å andra sidan behöver ej andelarna ha samma nominella värde. Andelarna är efter bolagets tillkomst fritt överlåtbara, såvida inte i bolagsordningen intagits förbehåll om att överlåtelse kräver bolagets samtycke.¹⁹ Denna form av förbehåll är nämnd uttryckligen endast som ett exempel på möjliga begränsningsmöjligheter. Överlåtelse kan göras beroende av att samtycke lämnas av meddelägare eller förutsätta en förköpsrätt för dessa.²⁰ Förbehåll kan också göras om att förvärvaren skall ha vissa egenskaper, t.ex. vara fackman eller inneha en viss position i bolaget, eller att förvärvaren skall överta vissa bestämda förpliktelser.²¹ Samtliga här nämnda inskränkningar skall för att gälla intas i bolagsordningen. Även om inte några begränsningar särskilt upptagits i bolagsordningen, är förfoganderätten över andelen försvårad såtillvida, att överlåtelse endast kan ske med stöd av en skriftlig handling som bekräftats av domstol eller myndighet (§ 15 Abs.2).

¹⁵ Se Hueck s 171 och Godin-Wilhelmi I s 365. En sådan vägran kan emellertid vara angripbar såsom stridande mot tro och heder, jfr Baumbach-Hueck a a s 202.

¹⁶ Godin-Wilhelmi I s 365 och Baumbach-Hueck a a s 203.

¹⁷ Se Godin-Wilhelmi I s 365 f och Baumbach-Hueck a a s 203.

¹⁸ Hueck s 226 f. Att andelen ej förkroppsligats i ett värdepapper utvisar, att den ej är avsedd för omsättning eller som spekulationsobjekt.

¹⁹ GmbH-gesetz § 15 Abs. 4. Se Baumbach-Hueck, GmbH s 83 ff, Immenga s 75 f, 79 ff.

²⁰ Immenga s 79 ff, 83 ff, 85 f. Samtyckesbegränsningar är vanligast i tyska bolagsordningar, medan förköpsrätter spelar en underordnad roll, se Immenga s 85.

²¹ Se Immenga s 86.

Det anses t.o.m. att kontrollen över sammansättningen av delägarna kan föra fram ända till ett totalförbud mot överlåtelse.²²

Man finner sålunda för den tyska rättens vidkommande en hård läsning av möjligheterna att inskränka överlåtbarheten av aktier i AG, medan situationen är betydligt friare i GmbH. I de senare bolagen är dessutom redan från början överlåtelse försvårad, på grund av att andelen icke är knuten till ett värdepapper och därigenom, att lagen uppställer strikta formkrav för överlåtelseavtalet. Även när det gäller avtalsmässiga begränsningar vid sidan av bolagsordningen intar den tyska rätten en liberal hållning. Sålunda anses det fullt klart att man med stöd av § 137 BGB sanktionerar den obligationsrättsliga verkan av en förpliktelse att icke försälja aktier eller GmbH-andelar. Sådana förpliktelser — eller options- eller förköpsrätter — uppställs som regel i de typiska konsortialavtalen, men är också vanliga utan samband med sådana avtal.²³ Däremot är det tveksamt om avtalen också har längre gående verkningar i förhållande till bolaget och till förvärvare, som åtkommer aktier i strid med avtalets bestämmelser.²⁴

8.5. Frankrike

Även i fransk rätt rör man sig med två olika typer av aktiebolag, nämligen *société anonyme* (SA) och *société à responsabilité limitée* (SARL). Den senaste lagstiftningsreformen, som omfattade båda SA och SARL, har samlat regleringen av dessa bolagstyper i lagen om »Sociétés Commerciales» av den 24 juli 1966.¹ Denna reform kan sägas ha medfört att skillnaderna mellan SA och SARL utjämnats betydligt i förhållande till tidigare rätt. Uppdelningen i två typer av aktiebolag har i övrigt föranletts av samma behov som i Tyskland, nämligen att åstadkomma en bolagsform som i större utsträckning anpassade sig till förhållandena i mindre bolag med en begränsad krets av aktieägare. År 1967 fanns registrerade 84.328 SA, varav under år 1966 i runt tal 1.500 var noterade på börsen. Vid motsvarande tidpunkt existerade 115.850 SARL.²

²² Immenga s 86 f och Baumbach—Hueck a a s 76 f.

²³ Lübbert s 133.

²⁴ Jfr diskussionen hos Immenga s 81 ff (s 83).

¹ Art. 34–39 berör SARL och art. 70–339 SA; vid sidan härav finns på flera andra ställen i lagen gemensamma bestämmelser. Viktiga revideringar har efter lagens tillkomst följande företagits, särskilt i Décret Nr 67–236 av den 23 mars 1967.

² Lübbert s 67.

Dessa siffror visar klart att proportionen mellan SA och SARL inte alls är densamma som den mellan AG och GmbH i Tyskland.

Minimigränsen för aktiekapitalet i ett SA är 100.000 Fr. Om bolagets aktier noteras på börsen, eller om kapitalet annars anskaffas på den öppna kapitalmarknaden, ligger minimum vid 500.000 Fr.³ Lagen ger nämligen två olika möjligheter att bilda ett SA. Antingen kan stiftarna själva teckna hela kapitalet, eller också kan de inbjuda allmänheten att teckna aktier. Proceduren kring bolagsbildningen är olika i de skilda fallen. Bolaget anses vända sig till allmänheten med teckningsmöjligheter om dess aktier omedelbart skall noteras på börsen, eller om de distribueras till banker eller fondmäklare, för att av dem säljas vidare till investerare.⁴

Bolagets aktier kan vara antingen namn- eller innehavaraktkier.⁵ Vilken typ av aktier bolaget skall ha bestäms närmare i bolagsordningen. För vissa fall föreskriver lagen att aktierna skall vara namnaktier.⁶ Det gäller bl a i det fallet att bolagets aktier, som enligt huvudregeln är fritt överlåtbara, enligt bestämmelser i bolagsordningen skall vara underkastade begränsningar i omsättbarheten (Art. 270). Det är sålunda endast namnaktier, som kan vara föremål för sådana inskränkningar.

Den franska lagstiftningen om SA tillåter att aktiernas omsättbarhet begränsas med hjälp av samtyckes- och förköpsklausuler.⁷ Med en samtyckesklausul (clause d'agrément) i bolagsordningen kan aktiernas överlåtelse göras beroende av bolagets samtycke. Som tillståndsgivare fungerar styrelsen eller bolagsstämman. Rättsordningen har godtagit sådana klausuler och erkänt dem som giltiga, under förutsättning att den enskilde aktieägaren inte därigenom berövas sina möjligheter att utträda ur bolaget för att bli mer eller mindre permanent bunden till bolaget (»prisonnier de son titre».⁸

En sådan risk för den enskilde aktieägarens bundenhet ansågs ofta föreligga vid tillämpningen av en samtyckesklausul. I praktiken började man därför kombinera samtyckesklausulen med en förköpsklausul (clause de préemption), vilken förpliktade bolaget att, vid vägran att ge tillstånd till överlåtelsen, antingen själv köpa aktien eller anvisa en

³ Art. 72 1 st. Se närmare Hamiaut II s 30 f.

⁴ Art. 72.

⁵ Se t ex Lemeunier s F 2 f.

⁶ Se närmare härom Lemeunier s F 2.

⁷ Art. 274, 275. Se Lemeunier s D 9 f, Noirel s 109 ff, Champaud s 51 f.

⁸ Noirel s 110.

enligt bolagets mening acceptabel köpare.⁹ I syfte att avskräcka bolaget från att utöva sin förköpsrätt uppställde den överlåtande aktieägaren och förvärvaren ofta en fiktiv överlåtelsesumma, som låg avsevärt högre än den verkliga. Detta medförde i sin tur att många bolag började att i sina bolagsordningar inta bestämmelser om en fast köpsumma eller föreskrifter, som överlämnade åt bolagsstämman att årligen fastställa ett pris för aktierna. I praktiken visade det sig emellertid att de sålunda fastställda beloppen ofta var alltför låga och att tekniken innebar en försämrad möjlighet för aktieägaren att få ut sin rättmätiga del av bolagets vinst och reserver. I detta läge ingrep domstolarna och slog fast, att köpsumman måste motsvara aktiernas verkliga värde.¹⁰

Genom att tillåta sålunda utformade samtyckesklausuler har den franska rättstillämpningen erkänt, att stabilitet av kontrollen i ett bolag och kontrollgruppens försök att skydda sig mot skadliga maktförskjutningar och inträdet av konkurrenter och utländskt kapital utgör skyddsvärda intressen.¹¹ Den reformerade lagstiftningen om SA har i allt väsentligt övertagit de i praxis framvuxna riktlinjerna för tillåtligheten av överlåtbarhetsbegränsningar. Lagstiftningen (Art. 274) tillåter sålunda samtyckesklausulen och lämnar även utrymme för införandet av en sådan begränsning i efterhand, sedan bolaget bildats. Begränsningar i överlåtbarheten kan emellertid inte uppställas beträffande överlåtelser mellan aktieägare eller mellan äkta makar och anhöriga i rätt upp- eller nedstigande led och inte heller vid övergång på grund av arv.¹² Lagregeln (Art. 275) är vidare utformad så att föreskrifter om förköp automatiskt träder i kraft, utan att bolagsordningen behöver innehålla något härom, när bolaget vägrar att lämna sitt samtycke till en planerad överlåtelse. Styrelsen måste då inom tre månader presentera en köpare till aktierna. Kan inte parterna enas om köpeskillingen, fastställs denna av en skiljeman. Yttrar sig styrelsen överhuvud taget inte över en ansökan eller vägrar den samtycke, utan att sedan inom tre månader anvisa en köpare, anses samtycke lämnat. Förmedlas överlåtelser av en börsmäklare förkortas fristen till trettio dagar och priset måste då minst motsvara det börspris, som noterades vid tillfället då samtycke vägrades.

⁹ Champaud s 51 ff, Lemeunier s D 9 f. Exempel på en sådan klausul i bolagsordning lämnas av Lemeunier s 0 13 f.

¹⁰ Champaud s 56 ff, Noirel s 116 ff.

¹¹ Champaud s 51 ff, Noirel s 109 ff.

¹² Lemeunier s D 10, Brachvogel s 98.

Även med en sådan reglering, som den samtyckesklausulen erhållit i den franska lagstiftningen, måste klausulen betraktas som ett verkamt medel att kontrollera aktieägarkretsen. Klausulens räckvidd begränsas dock av att den endast kan förekomma beträffande namnaktier.¹³ Vidare kan den endast omfatta överlåtelser till tredje man och kan därför endast hindra inträde av utomstående. Ett skydd mot interna maktförskjutningar kan sålunda inte tillskapas genom en samtyckesklausul. Å andra sidan är äganderätten till en enda aktie tillräcklig för att kunna kringgå den i klausulen uppställda begränsningen.

SARL är en enklare bolagsform än SA och lagens detaljreglering är här ej så omfattande utan lämnar stort utrymme för bolaget att på egen hand utforma sin bolagsordning. Bolagets delägare får ej vara mindre än två och får inte överstiga femtio. Aktiekapitalet måste uppgå till minst 20.000 Fr. Ett bolag som drivs i SARL-form kan inte utfärda innehavaraktier.¹⁴ Andelarna i bolaget får ej heller representeras av negotiabla instrument.¹⁵ De kan överlåtas genom en skriftlig överlåtelsehandling som notificeras med bolaget och som i kopia överlämnas till domstolen i den ort där bolaget är registrerat.¹⁶ I lagen är också uppställt den regeln (Art. 45), att delägare inte kan överlåta sin andel till en utomstående utan att först ha fått tillstånd därtill av en majoritet av kvarvarande delägare, som sinsemellan äger tre fjärdedelar av bolagets aktier. Om sådant samtycke vägras, måste de övriga delägarna köpa aktierna till ett skäligt pris, som fastställs av en officiell värderingsman. Kommer ett köp inte till stånd inom tre månader från den dag tillstånd nekades, står det den säljande delägaren fritt att överlåta aktierna till vem han vill. Liknande regler kan genom bestämmelser i bolagsordningen göras tillämpliga på familjerättsliga fång samt på överlåtelser till meddelägare.¹⁷ Andra begränsningar i överlåtbarheten kan inte uppställas i ett SARL.

Konsortialavtal (*conventions de blocage*) och andra överenskommelser mellan aktieägare, som syftar till att begränsa parternas möjligheter att fritt förfoga över sina aktier, är mycket vanliga i praktiken. De anbefalls t.o.m. i doktrinen som ett ändamålsenligt och praktiskt medel

¹³ Børsreglerna hindrar inte, att omsättbarheten begränsas beträffande börsregistrerade aktier, Brachvogel s 98.

¹⁴ Se Art. 42 och Hamiaut I s 56.

¹⁵ Se Art. 43 och Hamiaut I s 56 f.

¹⁶ Se Art. 48.

¹⁷ Se Art. 44 och 43 samt Hamiaut I s 57 ff, 62.

att förhindra, att ovälkomna personer vinner inträde i delägarkretsen.¹⁸ Hur den rättsliga behandlingen av sådana avtal gestaltat sig är emellertid svårt att avgöra för en utländsk bedömare, något som sammanhänger med att den franska rätten inte skiljer mellan sak- och obligationsrättsliga verkningar av ett avtal.¹⁹ Det är därför tveksamt om man i fransk rätt godtar avtal, som går ut på att förhindra överlåtelse under någon viss tid.²⁰ De praktiskt viktiga fallen av begränsningar, nämligen de som går ut på att med förbehåll om förköpsrätter sammanhålla grupper av aktieägare intakta, har emellertid i rättspraxis och doktrin bedömts ha obligationsrättsliga verkningar mellan avtalsparterna.²¹

8.6. Schweiz

I Schweiz känner man liksom i Tyskland de två olika bolagstyperna *Aktiengesellschaft* (AG) och *Gesellschaft mit beschränkter Haftung* (GmbH), vilka efter den senaste redigeringen (1937) av den schweiziska Obligationsrecht (OR) erhållit sin skilda reglering i Art. 620–771 respektive Art. 772–827. Betydelsen av GmbH som självständig bolagsform är dock väsentligt mycket mindre än i Tyskland eller i andra länder, som har en särskild för mindre bolag anpassad företagsform.¹ Detta förhållande avspeglar sig i tillgänglig statistik, av vilken framgår att det vid utgången av år 1969 fanns 59.834 AG, medan siffran för GmbH vid motsvarande tidpunkt var så låg som 2.663.² Förklaringen härtil kan vara att söka dels i den omständigheten att reglerna om GmbH är starkt inriktade på en reglering av förhållandet mellan ett mycket litet antal delägare samt att bolagets aktiekapital icke får vara större än 2.000.000 Sfr, dels ock i det förhållandet att reglerna om AG är så elastiska, att det helt enkelt inte föreligger samma behov av två bolagstyper som i andra länder.³

Beträffande AG föreskriver lagen ett minimiaktiekapital på 50.000 Sfr varav minst 20.000 Sfr skall ha inbetalats innan registrering kan

¹⁸ Lübbert s 308 vid not 78. Jfr Noirel s 157 ff.

¹⁹ Jfr Lübbert s 305 ff.

²⁰ Jfr Lübbert s 310.

²¹ Noirel s 165 f, Moliérac, Tome II s 263. Jfr Lübbert s 310.

¹ van Houtte, Tome I s 18, Hirsch s 168; jfr Norska förslaget s 45.

² Lübbert s 66. Dagens siffror anges till 75.000 resp 3.000, se Hirsch a a s 168.

³ Se Hirsch a a s 168; jfr Norska förslaget s 45 och Finska förslaget s 45 f.

ske. Bolaget kan utge såväl namn- som innehavaraktier och båda slagen av aktier kan förekomma vid sidan om varandra i en proportion som bestäms av bolagsordningen. Namnaktier kan inte utställas till order, men de är fördenskuU inte rektapapper. De är heller inte jämställda med innehavarpapper utan anses liksom i Sverige ha karaktären av ett legalt orderpapper.⁴

Innehavaraktier kan endast utgivas om överlåtbarheten är fullständigt fri.⁵ Den schweiziska rätten utgår liksom de flesta andra aktiebolagsstiftningar från principen om aktiens fria överlåtbarhet. Namnaktier kan emellertid göras till föremål för förbehåU i bolagsordningen, som begränsar omsättbarheten.⁶ Sådana aktier kallas *vinkulierten Aktien*. Det är överlämnat åt bolaget att på egen hand bestämma omfattningen av inskränkningarna.⁷ Begränsningarna kan gå ut på att styrelsen måste ge sitt samtycke till överlåtelse, att övriga aktieägare tilläggs en förköpsrätt, att förvärvet görs beroende av uppfyllandet av vissa faktiska eller personliga förutsättningar eller t.o.m. att överlåtelse helt utesluts.⁸ Den enda gräns för bolagets självbestämmanderätt härvidlag är att förvärvare till aktier, som övergått på grund av arv, familjerättsligt fång eller vid tvångsexekution, icke kan nekas registrering i aktieboken, såvida inte styrelsen eller enskild aktieägare förklarar sig villig att överta aktierna.⁹ Den schweiziska aktiebolagsrätten intar sålunda en mycket liberal hållning till möjligheterna att belägga namnaktier med begränsningar i omsättbarheten. Detta förhållande kan säkert vara en medverkande orsak till att även små, slutna bolag söker sig till AG-formen i stället för att etablera sig som ett GmbH.

Beträffande GmbH fixerar lagen minimiaktiekapitalet till 20.000 Sfr. och bestämmer också att aktiekapitalet icke får överstiga 2.000.000 Sfr. Antalet delägare i sådana bolag är inte begränsat men antalet andelar får inte överstiga antalet delägare.¹⁰ Över andelarna utfärdas icke aktiebrev utan endast andelsbevis, som ej har värdepapperskaraktär och vars överlåtbarhet är begränsad enligt lag.¹¹ Denna legala

⁴ Schucany, Aktienrecht s 16 f, van Ommeslaghe s 181 ff.

⁵ van Ommeslaghe s 182.

⁶ Se art. 684 OR; jfr Art. 686.

⁷ Schucany, Aktienrecht s 115 f, v. Steiger s 64, Fromes s 113 ff och Bttrgi s 307 ff. Se även Bär s 2114 f.

⁸ Schucany i SAG 33 (1960/61) s 243 ff, van Ommeslaghe s 182, Bttrgi s 307 ff.

⁹ Art. 686 st 4 OR.

¹⁰ van Houtte, Tome I s 17.

¹¹ van Houtte Tome I s 18; jfr Renault s 0.78.

begränsning går ut på att tillstånd till införande av förvärv i aktieboken måste erhållas av minst tre fjärdedelar av alla delägare, representerande minst tre fjärdedelar av aktiekapitalet.¹² Detta gäller såväl beträffande överlåtelse till utomstående som överlåtelse till förutvarande delägare. Man vill överhuvud taget ej ha någon handel med andelarna i ett GmbH. Bolagsordningarna för sådana bolag innehåller också mera vittgående begränsningar, ibland innebärande totalförbud mot överlåtelse av andel.¹³

Avtalsmässiga begränsningar i aktiers överlåtbarhet, framsprungna ur konsortialavtal eller andra särskilda avtal mellan aktieägare, anses i Schweiz möjliga och erkännes i sina obligationsrättsliga verkningar av rättsordningen.¹⁴ Sådana avtal är vanligt förekommande i praktiken och erbjuder en provkarta på upptänkliga förfogandebegränsningar.¹⁵ Absoluta föryttringsförbud förekommer mera sällan och i stället finner man vanligen begränsningar av typ förköpsrätt, hembudsplikt, inlösnings- och inköpsrätter, alltefter parternas särskilda behov av skyddsregler för att kunna kontrollera någon aktieägargrupp. De avtalade föryttringsbegränsningarna torde inte ha någon rättsverkan i förhållande till bolaget eller tredje man.

8.7. Belgien

17 Den belgiska aktiebolagsrätten erkänner två skilda typer av aktiebolag, nämligen *société anonymes* (SA) och *société de personnes à responsabilité limitée* (SPRL). De finner sin reglering dels i Titre IX av Code de Commerce, dels i kungl. kungörelse av den 9 juli 1935 (med ändringar).¹ Tillgänglig statistik visar att det i mitten av år 1966 fanns 16.477 aktiebolag och kommanditbolag på aktier. Vid motsvarande tidpunkt fanns 31.761 »personbolag», av vilka uppskattningsvis 26.400 utgjordes av SPRL.²

Skiljelinjen mellan de olika bolagsformerna är inte dragen efter bolagets ändamål, storlek eller externa kontroll utan bestäms fastmer på

¹² Se Guhl s 543 ff.

¹³ Jfr Guhl s 544.

¹⁴ Jfr Bär s 2121.

¹⁵ Lübbert s 264 ff och Glattfelder s 141 ff.

¹ En komplett reform av lagen är på väg enl. Renault s 0.11.

² Lübbert s 68. Se för ytterligare statistiska uppgifter van Houtte, Tome I s 52 ff.

rättsliga grunder, såsom friheten eller begränsningar i rätten att överlåta aktier.³ SPRL är sålunda såsom bolagsform avsedd att täcka behovet för de små företagen av familjekaraktär, där det personliga förhållandet mellan delägarna spelar en betydande roll och där delägarna önskar bevara aktierna inom en sluten krets av personer.⁴

Beträffande SA finns i lagen icke fastställt något krav på minimiak-tiekapital. Sådant bolag kan utge namn- eller innehavaraktier enligt närmare bestämmelser i bolagsordningen. SA kan liksom i Frankrike bildas på ett av två sätt, antingen så att stiftarna själva tecknar hela aktiekapitalet, eller så att de inbjuder allmänheten att teckna den del av aktiekapitalet, som de ej själva tecknar.⁵ I senare fallet blir det i regel fråga om att utge innehavaraktier. Utgångspunkten är att alla aktier är fritt överlåtbara, men begränsningar i omsättbarheten beträffande namnaktier kan avtalas, så länge de icke innebär ett totalt överlåtelseförbud. Begränsningar kan införas i bolagsordningen men kräver då enhälligt beslut av samtliga aktieägare.⁶

Med den begränsningen att aktieägaren inte får berövas möjligheten att utträda ur bolaget, överlämnar den belgiska lagen åt bolagen att på egen hand utforma de inskränkningar i överlåtbarheten som man har behov av. Den vanligaste begränsningsklausulen är den som gör en överlåtelse av aktie beroende av styrelsens eller bolagsstämman samtycke.⁷ Sådant samtycke kan göras villkorat av bestämda förutsättningar, som upptagits i bolagsordningen. Finns inga villkor uppställda handlar bolagsorganet fritt. Dock fordras att en vägran till samtycke är sakligt grundad. I rättspraxis har klausuler som lägger alltför tunga band på den enskilde aktieägarens rörelsefrihet åsidosatts. Sålunda har t.ex. en klausul, som förutsatte samtycke av 4/5 av de på bolagsstämman närvarande aktieägarna, förklarats ogiltig.⁸

En annan typ av klausul, som ofta förekommer, är en förköpsklausul, som tvingar aktieägaren att först erbjuda de aktier som skall överlåtas antingen till bolaget eller också till de övriga aktieägarna. Många gånger förekommer en kombination av samtyckes- och förköpsklausul,

³ de Hoghton s 35.

⁴ van Houtte, Tome I s 191 ff.

⁵ van Ommeslaghe s 113 ff.

⁶ van Ommeslaghe s 119 ff.

⁷ Se Glansdorff s 388.

⁸ Jfr Glansdorff s 388 och Comm. Bruxelles ler décembre 1948, R.P.S. 1949 s 158.

varvid bolaget åtar sig att vid samtyckesvägran överta aktierna eller anvisa en annan köpare.

Det kan också förekomma klausuler som bestämmer att förvärvaren måste ha vissa egenskaper och kvalifikationer.

Ett SPRL måste ha ett aktiekapital i storleksordningen minst 250.000 francs och delägarna kan som huvudregel icke vara fler än 50 till antalet.⁹ Aktier eller andelar i ett sådant bolag kan enligt tvingande regler inte vara fritt överlåtbara. Om bolagsordningen inte innehåller strängare begränsningsföreskrifter gäller enligt art. 126 att överlåtelse endast kan äga rum med samtycke av en majoritet av meddelägare, som sinsemellan är ägare till tre fjärdedelar av de återstående andelarna. Samtycke är emellertid icke nödvändigt vid övergång mellan delägare eller vid överlåtelse eller övergång till make eller närmare släktingar. Om samtycke vägras kan den, som önskar överlåta, vända sig till domstol för att få frågan om samtycke prövad. Finner domstolen att samtycke vägrats utan grund, kan överlåtaren in spe begära att de övriga delägarna skall förvärva hans aktier till ett pris som fastställts av domstolen och, om meddelägarna icke är villiga att förvärva aktierna, kan han begära bolagets upplösande.¹⁰

Det ovan sagda utgör endast de i lag föreskrivna minimiförutsättningarna för att ett bolag skall få ikläda sig formen av ett SPRL. Bolagsordningarna för sådana bolag kan innehålla betydligt strängare bestämmelser beträffande begränsningen i överlåtbarheten och den belgiska rätten lämnar bolagen fria händer att utforma sina regler i detta avseende. Det karakteristiska för bolagsformen SPRL är sålunda dels att antalet delägare är begränsat till 50, och dels att bolagets aktier alltid måste vara underkastade inskränkningar i omsättbarheten.

Belgisk rätt erkänner möjligheten för aktieägare att ingå konsortialavtal eller på annat sätt avtalsmässigt uppställa förfoganderättsbegränsningar beträffande aktier. Konsortialavtalen är vanligt förekommande i praktiken.¹¹ Man ser häri ett ändamålsenligt medel att hålla ett familjeinnehav av aktier inom en sluten krets eller att sammanhålla inflytandet över bolaget till en bestämd grupp av aktieägare. Rättsordningen har sålunda godtagit avtal om förköpsrätter eller överlåtelseförbud som sträckt sig över en bestämd tid.

⁹ van Houtte, Tome I s 206 ff. Undantag från huvudregeln beträffande det maximala antalet delägare blir bl.a. aktuellt när förvärvare av aktier är överlåtarens make eller släkting, till vilken aktieägaren testamenterat eller eljest som arv efterlämnat aktier.

¹⁰ van Houtte Tome I s 196 ff.

¹¹ Lubbert s 380 f, 393.

8.8. Holland

I holländsk rätt har man ända fram till år 1971 haft en enda lagstiftning (Art. 36 — 56h Wetboek van Koophandel), som reglerade aktiebolagen såsom associationsform. Till skillnad från flera andra kontinentala lagstiftningar gjorde den holländska lagen ingen skillnad mellan olika typer av bolag; alla reglerades av samma lag. Dock förelåg en viss differentiering mellan bolag, som utgav innehavaraktier eller hade sina aktier noterade på börsen, och andra bolag.¹ De förra gick under namnet *opene naamloze vennootschappen* och av dem krävdes att de skulle publicera sin årsredovisning. De senare benämndes vanligen *besloten naamloze vennootschappen* och bestod av mindre företag av familjebolagskaraktär. Dessa var befriade från skyldigheten att offentliggöra sina årsräkenskaper, och vanligen var deras aktier underkastade begränsningar beträffande aktiernas omsättbarhet.

Sedan år 1971 har emellertid införts en speciallagstiftning beträffande de mindre bolagen eller de som tidigare benämndes »slutna» bolag (besloten vennootschap, BV). Detta innebär att Holland slutit sig till de länder, i vilka man rör sig med olika lagstiftning för skilda aktiebolagstyper. Med hänsyn till att lagstiftningen är så pass färsk, finns ännu ej någon statistik tillgänglig, som klargör fördelningen mellan de skilda bolagstyperna. Ej heller från tidigare år finns någon central statistik över antalet »naamlozen vennootschappen». Enligt en uppgift från år 1966 var antalet sådana bolag vid denna tid 36.100.²

Lagen som reglerar »naamloze vennootschapp» (NV) innehåller ingen regel om minsta aktiekapital. Genom en ny lag den 1 juni 1971 rörande större bolag, tillämplig på såväl NV som BV, infördes emellertid den regeln, att bolag som har ett aktiekapital jämte reservfonder på tillsammans minst 20 milj. Hfl. och dessutom omkring 100 anställda eller mera måste ha ett vid sidan om styrelsen fungerande övervakningsorgan (Aufsichtsrat), vilket skall kontrollera och vara rådgivare till styrelsen. Den holländska bolagsrätten har därmed introducerat det från den tyska associationsrätten hämtade dubbla styrelsesystemet med en kontrollerande (Aufsichtsrat) och en verkställande styrelse (Vorstand).

Till kategorin NV räknas bolag som har utställt innehavaraktier till ett värde av minst 50.000 Hfl. eller vars innehavaraktier till ett sam-

¹ Pennington, Companies s 88.

² Lubbert s 67 f.

manlagt värde av minst 50.000 Hfl. cirkulerar på marknaden. Till denna kategori hänförs dessutom dels bolag, som utger innehavarobligationer, dels bolag vars aktier eller obligationer är noterade på börsen, dels ock bank- och försäkringsbolag.³ Bolagsformen NV är vid sidan om den nytillkomna företagsformen för mindre bolag mycket flexibel och kan även anpassas så att den blir en lämplig form för ett mindre företag. I sådana fall kan bolaget utge namnaktier och bolagsordningen kan göra förbehåll om inskränkningar i aktiernas omsättbarhet.

Den holländska aktiebolagslagen gör skillnad mellan namn- och innehavaraktier. Endast om aktierna är helt fria kan de ha formen av innehavaraktie. Namnaktier kan registreras i en aktiebok och för dem kan utställas ett andelsbevis, som är vindikabelt.⁴

Omsättbarheten av namnaktier kan sålunda begränsas. Begränsningarna består vanligen i förbehåll om bolagets samtycke inför överlåtelse eller en förköpsrätt för övriga aktieägare.⁵ Dylika klausuler är tillåtna och behandlas som giltiga, under förutsättning att de inte helt berövar aktieägaren möjligheten att överlåta sina aktier.⁶ Registermyndigheten för NV kontrollerar att bolagsordningen inte innehåller bestämmelser som alltför hårt låser den enskilde aktieägaren till bolaget. Om t ex förköpsrätten inte utövas, har aktieägaren frihet att disponera över sina aktier som han vill.

För mindre bolag finns numera en särskild företagsform (BV). Ett BV har aktier men får ej lov att utge aktiebrev. Aktieägarna registreras i bolagets register, och ett utdrag ur registret tjänar som bevis om delägarskap. Lagen om BV sätter ingen gräns för hur många delägare ett BV kan ha. Delägarna kan vara hur många som helst. Slutenheten kommer till synes i att bolagsordningen måste innehålla regler, som begränsar aktiernas överlåtbarhet. Två slag av begränsningar kan förekomma, nämligen samtyckesbegränsning och förköpsklausuler. En kombination av dessa begränsningar är också tillåten.⁷

Om samtycke icke lämnas till överlåtelsen enligt en samtyckesklausul, måste bolaget anvisa någon som är lämplig och villig att överta aktierna. Priset fixeras av en neutral expert, om parterna inte kan enas på annat sätt. Om åter bolagsordningen innehåller förköpsklausul och

³ van Houtte, Tome I s 27.

⁴ van Ommeslaghe s 236.

⁵ Mees s 1449 f.

⁶ Se Mees a a s 1449.

⁷ Sanders s 133.

ingen av aktieägarna är villig att köpa aktierna, kan bolaget på samma sätt vara skyldigt att finna köpare, som är acceptabel för bolaget och som är villig att överta aktierna mot kontant betalning. Överlåtelse mellan makar och till överlåtarens släktingar tillhör emellertid den fria sektorn.

Av det anförda framgår att BV:s karakteristika utgörs av förbudet för bolaget att utfärda aktiebrev, samt bolagets skyldighet att begränsa överlåtbarheten av aktier. Den fördel, som ett BV vinner i jämförelse med ett NV, är att ett BV är befriat från att offentliggöra sin årsredovisning, såvida bolaget inte har en balansomslutning av 8 milj. Hfl. och sysselsätter minst 100 arbetstagare. Bolag över denna gräns skall publicera sin balansräkning men behöver inte publicera sin resultaträkning. Detta förhållande har medfört att omkring två tredjedelar av befintliga NV under år 1972 låtit ombilda sig till BV.⁸

Avtalsmässiga begränsningar i överlåtbarheten vid sidan av förbehåll i bolagsordningen förekommer ofta i praktiken i mindre NV och familjebolag.⁹ De kan utgöra komplement till röstbindningsavtal eller ha ett självständigt syfte. Begränsningar i konsortialavtal har ofta i stället för ett förtryttningsförbud formen av en kedjebindning, dvs innehåller förbehåll om att förpliktelserna i avtalet skall gå över på förvärvaren vid ett förfogande över de avtalsbundna aktierna. I familjebolag är det vanligt att sådana klausuler i avtal kompletteras med förbehåll om att förvärvaren dessutom måste godkännas av befintliga aktieägare. Avtalsmässiga begränsningar av denna typ synes godtas av rättsordningen.

8.9. England

Den engelska rätten erkänner många olika typer av bolag, vilka alla regleras av the Companies Acts. Med våra aktiebolag jämförbara är endast *companies limited by shares*. Dessa finner sin rättsliga reglering dels i the Companies Acts 1948 och 1967, dels ock i andra författningar och i common law. De förekommer i två former, nämligen *public companies* och *private companies*. Denna uppdelning av företagsformer med begränsat ansvar avsåg ursprungligen att tillgodose beho-

⁸ En orsak till att man i Holland så länge stått emot påtryckningarna att tillskapa en särskild bolagsform för mindre bolag med få aktieägare har varit misstanken, att flera NV skulle komma att etablera sig som BV i syfte att komma undan offentliggörandet av årsredovisningen.

⁹ Lubbert s 232.

vet av särskilda regler för dels bolag som vände sig till allmänheten för att skaffa kapital, dels bolag som drevs i mindre omfattning såsom familjebolag.¹ De mindre företagen skulle erbjudas lättnader i den rättsliga regleringen, bl.a. enklare regler för bolagsbildning, färre delägare, färre styrelseledamöter och framför allt befrielse från skyldigheten att offentliggöra årsräkenskaper. Ett *private company* är definierat som ett bolag, vilket har högst 50 aktieägare och som i sin bolagsordning har förbehåll om begränsningar i aktiernas överlåtbarhet samt förbjuder att aktierna utbjuds till allmänheten. Andra bolag, som icke kan eller vill underkasta sig denna bestämmning, utgör *public companies*.²

Enligt tillgänglig statistik fanns vid utgången av år 1967 i Storbritannien (England, Wales och Skottland) 15.344 public companies samt inte mindre än 509.899 private companies.³ Det finns anledning att förvänta att denna proportion mellan de olika bolagsformerna snabbt kommer att förändras. Skillnaderna mellan reglerna för public respektive private companies har nämligen utjämnats i och med den reform, som genomfördes genom the Companies Act 1967. Detta har haft till följd att de lättnader i bl.a. information om ekonomiska förhållanden som tillkom private companies, men som även i stor utsträckning innan en lagändring år 1947 kunde utnyttjas av public companies, borttagits. Man har därför på goda grunder antagit att antalet private companies kommer att minska i antal.⁴

Public companies kan bildas på olika sätt, alltefter som avsikten är att inbjuda allmänheten till aktieteckning eller ej. Lagen innehåller ingen bestämmelse om minimikapital. Bolagen kan utge namnaktier; innehavaraktier kan dock utges först efter dispens enligt Exchange Control Act 1947.

Private companies kan bildas på betydligt enklare sätt. Som tidigare framhållits måste bolaget uppfylla vissa förutsättningar för att kvalificeras som ett private company — inte mer än 50 delägare, begränsning av aktiers överlåtbarhet i bolagsordningen samt förbud att inbjuda all-

¹ Se t ex Gower s 13 f.

² Gower a st.

³ Lütbert s 67, Gower s 14 not 59.

⁴ Se Gower s 13 f; jfr SOU 1971:15 s 91.

mänheten till aktieteckning.⁵ Denna definition på ett private company harmonierar ganska väl med de särkrav, som på kontinenten uppställts i regleringen av mindre bolag. Det finns ingen anledning till antagande att private companies kommer att försvinna ur bilden som bolagstyp. Tvärtom, har det påpekats, är det först på senare tid som man i England uppfattat och medgivit den sanna karaktären av ett private company – nämligen såsom varande ett bolag som grundar sig på den personliga relationen mellan dess medlemmar.⁶ Detta har skett genom två domar av House of Lords, *Bushell v. Faith* (1969) och *In re Westbourne Galleries Ltd.* (1972).⁷ I det senare avgörandet uttalade Lord Wilberforce mycket träffande:

» . . . a limited company is more than a mere judicial entity, with a personality in law of its own; . . . there is room in company law for recognition of the fact that behind it, or amongst it, there are individuals, with rights, expectations and obligations inter se which are not necessarily submerged in the company structure.»

»Aktier kan fritt överlätas» är den grundsats, som bildar utgångspunkten även för engelsk aktiebolagsrätt. Som vi redan sett har den ett undantag beträffande private companies, som ju måste begränsa överlåtbarheten av sina aktier. Även i övrigt kan bolagsordningen i både public och private companies helt fritt begränsa aktiernas omsättbarhet. Begränsningen kan t.o.m. gå ut på ett totalförbud mot överlåtelse.⁸ Domstolarna tolkar emellertid sådana inskränkningar restriktivt, i syfte att ge aktieägaren största möjliga frihet. Public companies begränsar i praktiken icke överlåtbarheten av sina aktier med hänsyn till att aktierna måste vara fritt överlåtbara för att kunna noteras på börsen.⁹ Private companies måste å andra sidan enligt lagen göra inskränkningar i omsättbarheten. I princip är det för att tillfredsställa lagens krav tillräckligt att bolagen inför en begränsning, som går ut på att styrelsen diskretionärt och utan angivande av skäl kan vägra att registrera överlåtelsen.¹⁰ I praktiken är det emellertid vanligt att bolagen upp-

⁵ Ett private company kan få dispens från att upprätta bolagsordning och i sådant fall kommer Part II, Table A av Companies Act 1948 i tillämpning. Detta medför att en standardbegränsning kommer i tillämpning avseende styrelsens rätt att diskretionärt och utan att ange något skäl vägra registrering av överlåtelse.

⁶ Schmitthoff s 12.

⁷ (1970) A.C. 1099 resp (1972) 2 W.L.R. 1289.

⁸ Pennington, Company Law s 294, 636 ff.

⁹ Palmer s 336.

¹⁰ Palmer s 338.

ställer andra begränsningar i bolagsordningen. Dessa går vanligen ut på antingen att ge de tidigare aktieägarna en förköpsrätt, eller att förbehålla styrelsen rätt att vägra samtycke till överlåtelse.¹¹

Den engelska rätten känner egentligen icke några problem med begränsningsklausulerna. Det är helt enkelt en fråga om hur begränsningarna är uppställda och utformade i bolagsordningen. Den restriktiva tolkningen, man ibland kan anlägga, är inte något utslag för en negativ inställning till begränsningar överhuvud taget. Den syftar snarare till att tvinga klausulförfattarna att uttrycka sig klart, särskilt som man i bakgrunden har principen om den fria överlåtbarheten. Klausuler, som innebär totalförbud mot överlåtelse eller tvångsöverlåtelse (compulsory transfer), kan dock komma att bedömas som otillbörliga, i synnerhet om de riktar sig mot en speciell grupp av aktieägare eller införts efter det att bolaget börjat sin verksamhet. Andra fall där frågan om tillbörlighet kan komma upp till prövning inför domstol är sådana där styrelsen vid upprepade tillfällen vägrat att registrera en överlåtelse utan angivande av skäl.

En överenskommelse mellan aktieägare om att aktierna i strid mot förbehåll i bolagsordningen skall vara fritt överlåtbara är tänkbar och fullt giltig, men kan attackeras av bolaget såsom stridande mot bolagsordningen. Bolagets passivitet kan dock binda det att acceptera en överlåtelse som skett i strid med bolagsordningen. Konsortialavtal och andra privata överenskommelser mellan aktieägarna förekommer i praktiken och erkänns av rättsordningen. Sådana avtal är emellertid icke så vanliga som i andra länder, vilket till stor del beror på att den engelska rätten lämnar möjligheter för aktieägare att bilda kontrollgrupper på andra sätt, samt att aktieägarna har många utvägar att arrangera sina intressen genom begränsningsklausuler i bolagsordningen.¹²

8.10. U.S.A.

Det är inte helt lätt att skaffa sig en överblick över den amerikanska aktiebolagslagstiftningen (Laws on Corporations) av den anledningen att varje delstat i princip har sin egen lagstiftning och att reglerna om aktiebolag varierar mycket från stat till stat.¹ Den moderna amerikan-

¹¹ Gower s 392, Palmer s 336.

¹² Lubbert s 273 ff. Jfr Gower s 562 not 9, som anmärker att »voting agreements» är mindre vanliga i England än i USA.

¹ Se Henn s 19 ff.

ska lagstiftningen om *corporations* präglas dock av en klar strävan mot harmonisering. Som exempel på försök i riktning mot att unifiera de olika staternas lagstiftning kan anföras *Uniform Business Corporation Act*, som år 1928 rekommenderades av Commissioners for Uniform Laws, och senare *Model Business Corporation Act*, rekommenderad av American Bar Association.² Blott ett fåtal stater har adopterat dessa uniforma lagar, och en unifisering liknande den som uppnåtts med *Uniform Commercial Code* kan inte sägas ha blivit följden.³ Större betydelse och framgång i detta avseende har *Uniform Stock Transfer Act* haft, och denna har numera antagits av nästan alla stater.⁴ Denna lag syftar till att göra aktiebrevet till ett värdepapper och den har numera transformerats till Art. 8 av *Uniform Commercial Code*.

Det går trots allt att spåra vissa gemensamma huvudlinjer i den amerikanska lagstiftningen. Av de sex olika typerna av associationer för drivande av affärsverksamhet som förekommer i USA, är det associationsformen *corporation* som motsvarar våra aktiebolag.⁵ Lagstiftningen om *corporations* är uppbyggd främst med tanke på större bolag, vilka vänder sig till allmänheten för att skaffa kapital.⁶ En stor del av existerande bolag i USA — närmare 40 procent — kan emellertid hänföras till kategorin mindre bolag — vad man i USA kallar *close corporations*.⁷ I princip finner *close corporations* sin reglering i samma lagstiftning som gäller för större bolag. Dock har man på senare tid alltmer börjat inse de särskilda problem och behov, som är säregna för denna mindre och slutna bolagstyp, och i flera stater har man antingen skapat en separat lagstiftning för dem eller i varje fall genom tilläggsföreskrifter i aktiebolagslagarna uppmärksammat behovet av en specialreglering.⁸

Flera försök har gjort att i doktrinen ge en samlad definition av *close corporations*.⁹ Normalt anses ett *close corporation* ha följande

² Jfr Ballantine s 44 f, Henn s 20.

³ Schmitthoff s 15 f. Här skall nämnas, att man nått längre i fråga om skyddsregler för den investering allmänheten genom Federal Securities Act 1933 och Securities Exchange Act 1934 (med senare ändringar).

⁴ Ballantine s 763 ff.

⁵ Lattin s 5.

⁶ Jfr Henn s 512.

⁷ Henn s 506 ff, Lattin s 394 ff. För närmare studium av denna bolagsform se O'Neal, *Close Corporations* och Kessler, *New York Close Corporations*.

⁸ Henn s 509 ff, Lattin s 397 ff, Bradley s 149 ff.

⁹ Se t ex O'Neal, Vol I s 2 ff, Kessler, *Close corporations* s 1 f och Hetherington s 8 f.

karaktistika, a) begränsat antal delägare, b) delägarna har kännedom om och förtroende för varandras personliga och yrkesmässiga egenskaper, c) alla eller nästan alla aktieägare är aktiva i verksamheten och d) det finns ingen marknad för bolagets aktier varken på börsen eller hos fondmäklare.¹⁰ I Delaware Corporate Statute stadgas att ett bolag för att betraktas som close corporation måste i bolagsordningen begränsa antalet delägare till trettio, underkasta aktierna någon form av begränsning i överlåtbarheten samt underlåta att utbjuda aktierna på den öppna marknaden.¹¹

I regel uppställs inte något minimikrav på storleken av bolagets aktiekapital, medan däremot många delstaters lagstiftningar innehåller regler om att ett visst minimibelopp (\$500–1000) skall vara tecknat och inbetalat, innan bolaget kan börja sin verksamhet.¹² De utgivna aktierna skall i alla delstaterna vara av typen namnaktier, men i övrigt har bolagen stor frihet att själva bestämma karaktären på sina aktier.

I princip skall aktier vara fritt överlåtbara och utgångspunkten är sålunda densamma som i de flesta andra länder. *Public corporations* som med sina aktier vänder sig till allmänheten har emellertid samma rätt som *close corporations* att införa begränsningar i överlåtbarheten.¹³ Å andra sidan är syftet med att införa begränsningar i public corporations ofta ett helt annat än i close corporations. Begränsningar kan uppställas i bolagsordningen, i by-laws — dvs. den närmare regleringen av de inre förhållandena i bolaget — eller i ömsesidiga avtal mellan aktieägarna, som inte publiceras vare sig i bolagsordning eller by-laws.¹⁴ Stor frihet råder för bolagen att på egen hand bestämma innehållet i sådana begränsningar. Emellertid är de amerikanska domstolarna i allmänhet mera restriktiva än de engelska i sin bedömning av giltigheten av en uppställd begränsning.

För att en begränsning skall vara giltig uppställs krav på att den skall vara *reasonable* och att den fyller ett lagligt syfte. Detta brukar vanligen uttryckas så att inskränkningen i överlåtbarheten skall vara »sufficiently needed by the particular enterprise to justify the overriding general policy against restraints on alienation».¹⁵ Totalförbud

¹⁰ Se O'Neal, Vol I s 13 ff.

¹¹ Lattin s 399; jfr Bradley s 150 vid not 48.

¹² Henn s 226 ff, van Ommeslaghe s 66.

¹³ Henn s 552 f.

¹⁴ Lattin s 403.

¹⁵ O'Neal, Vol II s 10; jfr Henn s 553 f och Lattin s 403 ff.

mot överlåtelse har sålunda i allmänhet bedömts som ogiltiga, såvida de icke varit tidsbegränsade.¹⁶ Den i praktiken mest vanliga begränsningen är den s.k. *first-refusal option*, vilken innebär att den som önskar överlåta sina aktier först måste hembjuda aktierna till bolaget eller övriga aktieägare, som då har möjlighet att inträda som köpare.¹⁷ Klausuler som anknyter begränsningen till anställning i bolaget är också ofta förekommande.¹⁸ En annan vanlig klausul är den s.k. *buy-sell agreement*, vilken förpliktar bolaget eller övriga aktieägare att förvärva aktier, tillhörande en avliden delägare, eller en delägare som önskar sälja eller som avgår med pension.¹⁹ Mindre vanlig är däremot en begränsning av typen *consent restriction*, vilken förutsätter tillstånd av styrelsen eller övriga aktieägare innan överlåtelse av aktier kan äga rum. En sådan klausul anses emellertid ge bättre skydd mot överlåtelser till ovälkomna utomstående än optionsklausulen.²⁰ Orsaken till att den ändå används med viss försiktighet sammanhänger med det förhållandet, att ovissheten beträffande giltigheten är stor. I vissa stater godkänns en sådan klausul som en fullt verksam begränsning, medan den i andra betraktas som ett alltför kraftigt intrång i rätten att fritt få överlåta aktier, för att kunna vinna rättsordningens gillande.²¹

I stater, som antagit särskild lagstiftning för close corporations eller som infört specialbestämmelser rörande sådana bolagsförhållanden inom ramen för befintlig aktiebolagslag, återfinner man ofta stadganden som direkt uttalar, vilka begränsningar som får uppställas. Märklig såtillvida är staten Maryland's lagstiftning som klart uttalar att varje överlåtelse av aktier är ogiltig, såvida icke alla bolagets aktieägare givit sitt tillstånd därtill eller andra förutsättningar för överlåtelse, som kan framgå av överenskommelse mellan bolagets aktieägare, är uppfyllda. Man kan här sägas ha övergivit den traditionella utgångspunkten,

¹⁶ Henn s 553; jfr Immenga s 34 samt rättsfallen *W.O. Barnes, Inc. v. Folsinski*, 337 Mich. 370, 60 N.W. 2d 302 (1953) och *Williams v. Montgomery*, 148 N.Y. 519, 43 N.E. 57 (1896).

¹⁷ Se O'Neal, Vol II s 27 ff; jfr Ballantine s 777 f, Henn s 554, Lattin s 404, Bradley s 104 f och Immenga s 35 f. Se *Lawson v. Household Finance Corp.*, 17 Del. Ch. 1, 152 A. 723 (1957).

¹⁸ Se Bradley s 141.

¹⁹ O'Neal, Vol II s 53 och Bradley s 141. Jfr *In re West Waterway Lumber Co.*, 367 P. 2d 807 (Wash. 1962) och *Martin v. Graybar Electric Co.*, F. 2d 619 (7th Cir. 1961).

²⁰ Jfr Bradley s 141 f. Se också Immenga s 34 f och rättsfallen *Mason v. Mallard Tel. Co.*, 213 Iowa 1076, 240 N.W. 671 (1932), *Wright v. Iredell Tel. Co.*, 182 N.C. 308, 108 S.E. 744 (1921) och *Tracey v. Franklin*, 21 Del. Ch. 477, 67 A 2d 56 (S.Ct. 1949).

²¹ Ballantine s 778, Henn s 554, Lattin s 404 f och Bradley s 141 f.

nämligen att tillåtligheten av en begränsning måste bedömas mot bakgrunden av principen om akties fria överlåtbarhet. Tvärtom låser man aktieägaren, som önskar överlåta, vid bolaget genom att förutsätta att varje överlåtelse måste ha samtliga aktieägares tillstånd. Å andra sidan tar man också konsekvenserna av en sådan regeluppbyggnad, och medger den som vägrats överlåtelse rätt att på närmare angivet sätt begära bolagets upplösning.²²

Enligt common law och den traditionella amerikanska aktiebolagslagstiftningen är det osäkert vilka krav som skall anses gälla i fråga om var någonstans en begränsningsklausul skall placeras — i bolagsordningen, i by-laws eller i överenskommelse mellan aktieägare eller mellan aktieägare och bolaget — för att begränsningen skall vara gällande. I moderna lagstiftningar om close corporations finner man däremot ofta angivet de formella kraven för begränsningar, som vanligen går ut på att alla aktieägare skall ha deltagit i beslut om begränsningens införande.²³ Tvekan råder också beträffande bundenheten till en begränsning som införts efter det att aktierna utgivits, när man inte har en speciell lagregel att hålla sig till. I sådana fall anses dock det förhållandet, att lagen tillåter uppställandet av begränsningar i bolagsordningen eller i by-laws, medföra att på sådant sätt införda begränsningar skall gälla även gentemot den aktieägare som ej deltagit i beslutet.²⁴

En legal inskränkning avseende överlåtbarhetsbegränsningars genomslagskraft uppställs i *Uniform Commercial Code*, Art. 8–204. Där föreskrivs att »(u)nless noted conspicuously on the security a restriction on transfer imposed by the issuer even though otherwise lawful is ineffective except against a person with actual knowledge of it». Regeln förutsätter att begränsningen är uppställd av aktiens utgivare, dvs. i bolagsordningen, by-laws eller i en överenskommelse till vilken bolaget är part. När denna förutsättning är uppfylld och någon anteckning om begränsningens förekomst inte finns på aktiebrevet, kan begränsningen inte tilläggas någon rättsverkan mot förvärvare, som saknat kännedom om begränsningen, »without knowledge or notice».²⁵

Bestämmelsen i *Uniform Commercial Code* gäller dock icke privata avtal mellan aktieägare med syfte att begränsa överlåtbarheten. Sådana avtal mellan aktieägare är synnerligen vanliga i praktiken, och de upp-

²² Bradley s 150 ff. Jfr lagstiftning i delstaten Delaware, Bradley s 163 och Henn s 556.

²³ Bradley s 163 ff.

²⁴ Bradley s 163 ff och O'Neal, Vol II s 21 ff.

²⁵ Lattin s 404, Henn s 554 f och Bradley s 167.

fattas i princip som fullt giltiga mellan parterna. Däremot är tveksamheten stor beträffande avtalens sakrättsliga verkningar i varje fall såvitt angår förhållandena i close corporations.²⁶

8.11. Sammanfattning

Ett försök till sammanfattning av den här ovan redovisade presentationen av utländsk rätt ger följande resultat. Med undantag för Finland, Norge och Sverige har samtliga de undersökta rättsordningarna tagit intryck av och tillgodosett det behov av särreglering, som föreligger beträffande förhållandena i mindre bolag i jämförelse med tillståndet i de större bolagen med betydande aktiekapital, med aktierna utspridda på den allmänna marknaden och med ett stort antal aktieägare. Man har sålunda i dessa länder tillskapat särskilda lagar för regleringen av situationen i de mindre bolagen (ApS, GmbH, SARL, SPRL, BV, Private Companies och Close Corporations). Även i USA, där hitintills endast ett fåtal delstater antagit särskilda »statutes» rörande close corporations, pekar utvecklingen mot en ökad uppfattning av och förståelse för behovet av regler, som är speciellt anpassade till förhållandena i sådana bolag. Situationen i Norge och Finland har, trots bristen på specialregler beträffande de mindre bolagen, åtminstone tidigare varit förhållandevis gynnsam för bolag, som strävat efter att hålla aktieägarkretsen sluten, på grund av den stora frihet att bestämma inskränkningar i aktiers överlåtbarhet, som aktiebolagslagarna i dessa länder medgivit. Denna iakttagelse gäller i varje fall om man jämför med förhållandena i Sverige och de nya restriktiva reglerna, som väntas bli en följd av lagreformerna i Norge och Finland.

Det är egentligen endast i Schweiz som man haft mindre goda erfarenheter av en särskild lagreglering för de mindre bolagen och där GmbH i praktiken inte kommit att fungera som den form för mindre bolag, som lagstiftaren avsett och hoppats på. Förhållandena är emellertid något speciella på grund av att lagen uppställer ett tak för aktiekapitalets storlek, samt att reglerna om AG är lätta att anpassa till tillståndet i ett mindre bolag, inte minst med hänsyn till de även för stora bolag liberala reglerna om möjligheten att begränsa aktiernas överlåtbarhet.

Inte heller har den schweiziska GmbH-lagstiftningen kunnat locka med några i förhållande till AG-lagstiftningen fördelaktigare och lind-

²⁶ O'Neal, Vol II s 23 f, Hetherington s 5 ff och Lattin s 404.

rigare regler för bolagets årsredovisning, revision och publicitet. Mindre stränga kontroll- och publicitetsföreskrifter i lagstiftningen för bolag av GmbH-typ, såsom den tyska GmbH-lagen eller den franska lagen om SARL, är annars ett förhållande som ansetts medföra att även större företag, och kanske mindre nogräknade sådana, lockats att välja den för mindre bolag avsedda företagsformen. Även den nya GmbH-lagstiftningen i Holland och Danmark är utformad på ett sådant sätt, att den allt överskuggande fördelen med att välja formen BV eller ApS framför formen aktiebolag blir, att de för aktiebolag gällande reglerna om publicering av årsredovisningen inte är tillämpliga.¹ Liknande föreskrifter om att företag av GmbH-typ kan uppnå viss lindring eller befrielse från att offentliggöra årsredovisningen återfinns i de direktiv, som utfärdats som ett led i den pågående processen för en harmonisering av bolagsrätten inom EG.² Just bristen på ändamålsenliga kontroll- och publicitetsföreskrifter i lagstiftningen om mindre bolag och de till följd därav ökade farorna för bolagens borgenärer har varit den svenske lagstiftarens huvudargument mot att införa en särskild bolagsform motsvarande GmbH.³

Det finns emellertid inte någon anledning att anta att behovet av en särskild företagsform för de mindre företagen kommer att minska. Om vi ser t.ex. till England är det visserligen så att antalet registrerade private companies kommer att sjunka. Men detta beror till största delen på en omfattande avregistrering av dotterföretag till public companies, vilka i ett före reformen år 1967 gynnsammare lagtekniskt läge hade funnit det förenligt med sina intressen att etablera sig som private companies. Man måste nämligen komma ihåg att det i grund och botten och i de allra flesta fallen är andra fördelar och behov än de rent ekonomiska, som bildar huvudskälen för kravet på en särreglering av förhållandena i de mindre bolagen. Det kanske tyngsta skälet, för att införa en företagsform av GmbH-typ, är det som tar sikte på de mindre företagens behov av att kunna utforma en för dessa företag särskilt avpassad organisatorisk struktur och ett till de ofta säregna förhållandena anpassat minoritetsskydd.⁴ I detta sammanhang kan man inte bortse ifrån det faktum att antalet mindre bolag — dvs. bolag med ett förhållandevis litet aktiekapital fördelat på ett mindre antal händer —

¹ Jfr Rodhe i SvJT 1974 s 6 f.

² Se närmare härom Rodhe a a s 3 f.

³ Se SOU 1941:9 s 5 och 29 ff, SOU 1971:15 s 120 f; jfr Rodhe a a s 2 f.

⁴ Jfr Rodhe a a s 8 ff.

i praktiskt taget alla länder vida överstiger det antal bolag, som har ett mera betydande aktiekapital och många aktieägare.

Det föreligger uppenbarligen vissa gemensamma drag i de lagstiftningar, som bildar ramen för och ikring verksamheten i de mindre bolagen. Situationen är emellertid knappast sådan, att man kan säga att det råder fullständig samstämmighet beträffande vilka juridiska kriterier, som måste uppfyllas för att företagen skall karakteriseras som bolag av GmbH-typ. Men det förefaller som om man lägger avgörande vikt vid reglerna om överlåtelse av aktier.⁵ I de flesta lagstiftningarna återfinner man förbud mot att utställa aktiebrev (eller certifikat) till innehavaren. Här är det egentligen endast England och USA, som även för de mindre bolagen kvarhåller traditionen med att låta aktiebrev få behålla karaktären av värdepapper. Flertalet lagstiftningar innehåller också föreskrifter om att överlåtelser av aktier eller andelsbevis skall ske i viss form. Ett ytterligare gemensamt drag i de olika lagstiftningarna är att de på några undantag när kräver att bolagets aktier på något sätt är underkastade inskränkningar i överlåtbarheten. Slutligen är det vanligt att aktierna i bolagen inte kan noteras på fondbörs.

Andra karakteristiska drag är att bolagen har ett måttligt antal delägare och att de inte vänder sig till kapitalmarknaden. Regler om begränsning av antalet delägare uppställs i Frankrike, Belgien, England och i viss mån USA, medan endast Schweiz uppställer spärregler beträffande högsta möjliga aktiekapital. I de flesta länder är det alltså tillåtet för bolag med betydande aktiekapital och med ett stort antal aktieägare att etablera sig i den bolagsform, som är avsedd för mindre bolag. Det är just detta förhållande som föranlett kritik mot avgränsningen av bolag i mindre och större sådana. Det framhålls då ofta att de enskilda aktieägarna eller de som representerar en minoritet i bolaget kommer i kläm och finner sina intressen eftersatta i jämförelse med den betydligt mera skyddade situation de skulle möta i bolag, som etablerar sig i den för större bolag avsedda formen. Här kan man aldrig komma ifrån att det blir fråga om att göra en intresseavvägning mellan dels det i och för sig berättigade kravet från vissa — t.o.m. ganska många — personers sida att få sluta sig samman och driva affärsverksamhet i förvisningen om att inga främmande och olämpliga personer kan komma in i bolaget och störa relationerna, och dels aktie-

⁵ I detta sammanhang finns det anledning att göra en jämförelse med den definition på slutna holländska aktiebolag, som givits i EG-kommissionens direktiv I. Se härom närmaro Rodhe a a s 3 ff.

ägaren—investerarens krav på skydd mot överrumpling, utmanövrering och ekonomisk förlust.

Det förefaller som om man trots allt kan göra en bestämd iakttagelse på grundval av den företagna undersökningen av utländsk rätt — en iakttagelse som har betydelse för den fortsatta undersökningen. Medan man kan diskutera metoden att begränsa antalet delägare eller aktiekapitalets storlek såsom ett medel att få till stånd en avgränsning mellan större och mindre bolag, synes den avgränsning, som ligger i kravet på att bolagets aktier skall vara underkastade inskränkningar i överlåtbarheten och därmed undandragna från en livligare omsättning, tveklöst vara den skiljelinje, som leder fram till målet. Är det inte just en sådan fast och naturlig skiljelinje man behöver, när man söker dra gränsen mellan större och mindre bolag?⁶

⁶ Se SOU 1941:9 s 29 ff, SOU 1971:15 s 104 f, 120, Norska förslaget s 53 f, Finska förslaget s 50 f och Danska förslaget s 52 f; jfr Dansk Betænkning nr 362/1964 s 60 ff.

KAPITEL IV

**HEMBUDSKLAUSULENS
LEGALA KONSTRUKTION**

THE
OF THE
AND THE

9. Den legala regleringens huvudsyfte

Ett anmärkningsvärt positivt drag hos ABL:s regel om begränsningsklausul är, att den bemödar sig om att låsa utformningen av den tillåtliga klausultypen till vissa väsentliga frågeställningar, som i praktiken visat sig ha vållat problem vid tillämpningen av lösningsrätten. Detta är förhållandet med regeln i ABL 1944, men omdömet gäller i än högre grad den nya regeln i ABL 1975 (3 kap 3 §).¹ Lagstiftarens syfte med en sådan teknik är att tvinga klausulförfattarna att noga tänka igenom lösningsproblematiken och så långt möjligt är ge klausulen det konkreta innehåll, som motsvarar det enskilda bolagets behov av skyddsregler för den inre organisationens bevarande. Lagstiftarens ambition är sålunda att försöka åstadkomma relativt detaljerade klausuler, för att därigenom förebygga uppkomsten av sådana tvister och oenigheter mellan aktieägarna, som erfarenhetsmässigt många gånger visat sig bero på just att upphovsmännen till klausulerna inte varit tillräckligt föutseende.²

Det har redan tidigare anmärkts, att regeln i ABL 1975 ger vissa – ibland alternativa – handlingsnormer och förutsätter att hembudsklausulen skall ha ett visst typiserat innehåll. Det är emellertid normalt inte lösningarna på förutsebara problem, som på detta sätt typiseras; den närmare utformningen härav är helt naturligt överlämnad till klausulförfattarna, med hänsyn till att de organisatoriska förhållandena i olika aktiebolagstyper visar en stor variationsbredd. I vissa frågor har dock lagstiftaren sett det som sin uppgift att lämna tvingande bestämmelser om hur den närmare avbalanseringen av förhållandet mellan förvärvare och lösningsberättigad skall tillgå. Detta gäller t.ex. beträffande tiden för framställande av lösningsanspråk och erläggande av lösen. Det kan inte förnekas, att vinsterna med en sådan lagteknik är

¹ Den här lämnade redogörelsen utgår ifrån den nya regeln i ABL 1975 och beaktar endast jämförelsevis det i ABL 1944 upptagna stadgandet.

² Detta förhållande kommer att belysas närmare vid den genomgång av praxis som företas nedan i Kap VI.

stora såväl från samhällsekonomisk synpunkt som från enskild parts-synpunkt. Aktieägarna och deras rådgivare blir tvungna att sätta sig in i de praktiska konsekvenserna av förbehållets utformning. Lagstiftarens initiativ i denna riktning kan alltså sägas ha ett uppfostrande syfte. En sådan »dirigerande» teknik, som tvingar in parterna i ett bestämt handlingsmönster, får också den effekten, att i en tvist om t.ex. lösenbeloppets storlek särskild hänsyn måste tas till de omständigheter, som föranlett de konkreta föreskrifterna i hembudsklausulen om lösenbeloppets bestämmande.³

Stadgandet i 3 kap 3 § anger i den utsträckning, som det har ansetts nödvändigt och lämpligt, de yttre gränserna för den begränsning av överlåtbarheten av aktier, som kan åstadkommas med ett hembudsförbehåll. Stadgandets gränsdragning ligger därför till grund för den prövning av förbehållets tillåtlighet och bolagsordningens registrerbarhet, som vid bolagets ansökan om registrering sedermera utförs av PRV.⁴ Det är uppenbart, att en sådan prövning inte i och för sig innebär någon absolut garanti för att hembudsklausulen kommer att bli utformad på precis det sätt, som lagstiftaren avsett. Detta förhållande är en följd av att den av PRV utförda granskningen av klausulens lagenlighet av tekniska och administrativa skäl inte kan bli särskilt ingående. Någon större praktisk betydelse eller olägenhet har emellertid det nu angivna förhållandet inte visat sig ha, beroende på att avvikelserna mellan olika godtagna klausuler inte har blivit och knappast kunnat bli särskilt stora. Att frågan ändå berörs i detta sammanhang sammanhänger med, att det är ett principiellt viktigt faktum, att det i viss mån i första hand är PRV, som så att säga ytterst kommer att ange normerna för den praktiska och acceptabla standarden för hembudsklausulers innehåll.

Någon överprövning av PRV:s beslut att godkänna en viss klausul i bolagsordningen kan inte ske. En enskild aktieägare, som vid närmare eftertanke kanske finner att hembudsförbehållet begränsar hans rörelsefrihet i större utsträckning än han från början haft klart för sig, har inte någon klagorätt. Däremot kan PRV:s vägran att registrera bolaget eller en ändring i bolagsordningen överklagas genom besvär av stiftarna eller bolaget hos RR.⁵

³ Se uttalanden av Advokatsamfundet och föredragande departementschefen i Prop 1975: 103 s 316, 317.

⁴ ABL 1975 18 kap; jfr ABL 1944 §§ 188–205.

⁵ ABL 1975 18 kap 7 §; jfr ABL 1944 § 206. Se i detta sammanhang också PRV:s granskning av bolagsstämmobeslut ang ändring av bolagsordning, förändring av aktiers röstvärde etc, RÅ 1909 ref 94, 1912 ref 91, 1922 not H 74 och 1940 ref 10.

I *RA 1910 ref 61* vägrade t.ex. PRV registrering av följande klausul: »Vill aktieägare öfverlåta aktier på annan, skall han först hembjuda den till inlösen af förutvarande aktieägare genom skriftlig anmälan hos styrelsen, som då har att senast inom en månad om hembudet underrätta aktieägarne med angifvande af antal aktier och dagen för hembudet.» 1895 års aktiebolagslag var tillämplig på förhållandet. PRV menade att klausulen stod i strid mot 28 § som förutsatte, dels att aktien redan bytt ägare, dels ock att den nye ägaren inte förut var aktieägare i bolaget. Efter besvär hos RR anförde bolagets styrelse att, även om lagens bestämmelse till synes avsåg det fall att aktie redan överlåtits, syftet med stadgandet uppenbarligen var att tillhandahålla ett hjälpmedel varmed det kunde förhindras att aktierna skingrades på en mängd händer. Lagregeln borde därför inte lägga hinder i vägen för tillämpning av en enklare metod ifråga om lösningsrätt, än den lagen angav. RR fann inte skäl att göra ändring i PRV:s beslut.

I *RA 1924 ref 42* vägrades registrering av bolaget med hänsyn till att bolagsordningen bl.a. föreskrev, att lösenbeloppet för hembjuden aktie skulle utgöras av det värde aktierna ägde enligt senast upprättade årsbokslut med tillägg av sex procent ränta från den 1 januari året efter det, för vilket bokslutet upprättats, till inlösningsdagen. 52 § i 1910 års aktiebolagslag var tillämplig på förhållandet. PRV grundade sitt avslag på att stadgandet förutsatte, att lösenbeloppet skulle motsvara aktiers verkliga värde. Bolagets styrelse besvarade sig hos RR och anförde, att stadgandet överlämnade åt bolagsmännen att själva bestämma grunden för lösningsrätten, samt att »det verkliga värdet» utgjorde ett rättesnöre för skiljemän, som hade att bestämma lösenbeloppet i vissa fall, nämligen om bolagsordningen inte innehöll någon annan bestämmelse om beloppet. RR fann inte att det förelåg laga hinder för registrering och visade målet åter till PRV för förnyad handläggning.⁶

I *RA 1946 not H 67* vägrade överståthållarämbetet att mottaga en stiftelseurkund för ett aktiebolag, i vilken angavs att bolagsordningen bl.a. innehöll förbehåll för aktieägare att i vissa fall vid akties övergång lösa aktie. ÖA motiverade sin vägran med att »bestämmelsen icke kunde annorlunda anses än såsom en bestämmelse därom, att aktieägarna skulle äga rätt att vid akties övergång lösa aktie, men bestämmelserna

⁶ I *RA 1909 not F 155* ansågs inte en bestämmelse i bolagsordningen om till vem aktiebrev vid utfärdandet skulle vara ställt innebära någon inskränkning i aktieägars rätt att sedermera förfoga över aktien.

härom icke angåve villkoren och ordningen för lösningsrättens utövande. . . » RR fann inte skäl att ändra ÖÄ:s beslut.

Den praktiska betydelsen av lagstiftarens metod att närmare precisera begränsningsförbehållets obligatoriska och tillåtna innehåll framgår klart vid en jämförelse med förhållandena i t.ex. USA. De amerikanska aktiebolagen har i allmänhet full frihet att utforma begränsningsklausulernas innehåll, men det är å andra sidan inte säkert att alla konstruktioner godtas av rättsordningen. Bolagen har i vart fall fått betala dyra lärpengar för att genom talrika processer inför domstolar försöka få begrepp om vilka förbehåll, som skulle komma att godkännas eller underkännas. En jämförelse med de hittillsvarande förhållandena i de övriga nordiska länderna ger också belägg för, att den svenska metoden att dirigera klausulförfattarna bidrar till att rättstvister kan undvikas.⁷ Antalet av domstol prövade tvister om begränsningsklausuler är sålunda betydligt högre i Finland, Norge och Danmark än i Sverige, och relationen blir ännu mera markerad om man relaterar antalet avgjorda mål till antalet registrerade aktiebolag i de olika länderna.

Uppgiften för framställningen i detta kapitel är att ge en närmare beskrivning av, hur lagstiftaren tänkt sig att hembudsklausulen skall fungera i praktiken och en inblick i, hur den faktiskt fungerar ute på fältet. En föreställning härom anses nämligen väsentlig för den fortsatta diskussionen, i synnerhet för behandlingen av de problem, som upptas i Kap VI, om hur långt man i praktiken kan nå och vilka syften man kan tillgodose med den av lagen föreskrivna hembudsklausulen. Framställningen är till stor del deskriptiv och innehåller inga egna bedömningar från författarens sida beträffande lämpligheten av att förfara på något visst sätt. Det är just denna senare aspekt, som det blir tillfälle att behandla i ett senare skede av undersökningen. Den nedan redovisade uppfattningen om »normalutformningen» av en hembudsklausul grundar sig på en genomgång av ett stort antal bolagsordningar samt på muntliga intervjuer med bolagsjurister och andra initierade personer, vilka haft närbkontakt med de här diskuterade problemen.

Kapitlet disponeras på följande sätt. Under avsnitt 9.1.—9.8. behandlas den legala hembudsklausulens uppbyggnad, varvid framställningen återför sig på innehållet i ABL 1975 3 kap 3 § och de där uppställda riktlinjerna för klausulens utformning. Därvid görs en fortlöpande jämförelse med hur man i praktiken har kunnat och kan utnyttja lagens modell för att åstadkomma lösningar, som tjänar andra ändamål än

⁷ Jfr uttalanden i denna riktning i Finska förslaget s 76 och i Norska förslaget s 81 f.

de av lagstiftaren avsedda. Den bild, som här frammanas, vill alltså visa hur det förhåller sig med affärslivets tillämpning av lagens hembudsregel i enlighet med de intentioner, som ligger till grund för stadgandet — om man så vill affärslivets »lydnadskoefficient». Det är alltså inte fråga om att beskriva stadgandets tillämpning, när man utnyttjar alla de möjligheter som stadgandet faktiskt ger den berättigade.⁸ I avsnitt 9.9. presenteras därefter en »modellklausul» utformad enligt det mönster, som man oftast återfinner i dagens bolagsordningar och anpassade till de gränser, som lagstadgandet ger samt till de ändamålsbestämningar, som antas ligga i linje med lagstiftarens intentioner.

9.1. Lösningsförbehåll eller hembudsklausul

Den yttre ramen för möjligheten att begränsa aktiers överlåtbarhet anges av ABL 1975 3 kap 3 § första stycket sålunda: »I bolagsordningen kan intagas förbehåll att aktieägare eller annan skall vara berättigad att lösa aktie, som övergår till ny ägare.»

Man lägger märke till, att lagstiftaren använder uttrycket »att lösa aktie» i sin beskrivning av den rätt, som enligt förbehållet skall tillkomma de berättigade. Detta har föranlett doktrinen, att ofta välja uttrycket »lösningsförbehåll» (-klausul, -villkor) framför benämningen *hembudsklausul* (-villkor, -förbehåll, -skyldighet) såsom beteckning för begränsningsförbehållet.¹ De angivna benämningarna utesluter emellertid inte varandra utan kompletterar varandra och bör behandlas som sidoordnade beteckningar för olika sidor av samma situation. Lösningsförbehåll är sålunda den korrekta termen när beskrivningen utgår från den rätt, som tillkommer den lösningsberättigade, medan hembudsförbehåll är det adekvata uttrycket när man avser den skyldighet att anmäla fångtet, som enligt förbehållet åligger en förvärvare av aktie.

Uttrycket »hembud» användes icke av lagstiftaren, såsom beskrivning av den omedelbara aktivitet som blir följden av en aktieövergång.

⁸ Låt oss ta ett närliggande exempel. Det ges möjlighet att klandra ett bolagsstämmobeslut när detta tillkommit i oriktig ordning, men ingen klandrar på denna grund utan endast därför att man är missnöjd med beslutets materiella innehåll. Klander av bolagsstämmobeslut förekommer sålunda när alla vet att i realiteten bristen i form varit helt betydelselös men detta är ett sätt att komma åt ett beslut vars materiella innehåll man ogillar. Man måste givetvis också bedöma värdet av hembudsklausuler med beaktande av möjligheten att de begagnas för många andra ändamål än de, som de av lagstiftaren avsetts för.

¹ Se Olsson, Aktieförvärvare s 153 f, Taxell, Aktieägare s 126, 131 f, Rodhe, Aktiebolagsrätt s 136 ff, Nial, Aktiebolag s 22 f. Jfr SOU 1971:15 s 159 ff.

I stället talas om »anmälan».² Uttrycket är emellertid nödvändigt, för att åstadkomma en angelägen distinktion mellan olika typer av lösningsvillkor — nämligen dels sådana som föreskriver att hembud måste ske *innan* överlåtelse äger rum (s k förköpsklausuler, -rätter, -villkor), dels sådana som avses i 3 kap 3 § och där alltså hembud skall äga rum *efter* överlåtelse eller övergång på annat sätt av aktie.³ En av skillnaderna mellan de båda klausultyperna kan då sägas vara, att man helt naturligt inriktar intresset på de lösningsberättigades situation när det är fråga om förköpsklausuler, medan den anmälningsskyldige (hembudsskyldige) träder in i centrum i fråga om förbehåll av i 3 kap 3 § föreskriven typ. Det är förmodligen denna skillnad, som är orsaken till att man i dagligt tal använder uttrycket hembudsklausul (hembudsplikt, hembudsskyldighet) för att fånga in den klausultyp som ABL avser. En så inarbetad och användbar terminologi finns ingen anledning att slå sönder och uttrycket hembudsklausul kommer också i fortsättningen att begagnas i denna undersökning. Detta hindrar inte, att vid sidan härom uttrycket lösningsrätt blir aktuellt att använda, när fråga är om den rättighet som hembudsklausulen ger upphov till för de lösningsberättigade. Termen hembudsklausul utgör också den i praktiken gängse benämningen på förbehåll av denna typ i bolagsordningar och den torde vara så väl inarbetad, att någon risk för förväxling med andra klausultyper är utesluten.

9.2. Rättighetsutlösande faktorer

I det förbehåll som upptas i bolagsordningen *skall* anges »om lösningsrätt ej skall kunna utövas vid vissa fång, vilka slags fång som sålunda undantagits».¹ Uppgiften om vilka fång som skall utlösa lösningsrätten är obligatorisk och torde utan tvekan kunna betecknas som den mest betydelsefulla preciseringen, som skall äga rum inom ramen för förbehållet. En beskrivning av de fång som skall aktualisera lösningsrätten inleder också regelmässigt de hembudsklausuler, som förekommer i

² 3 kap 3 § första stycket 3. och tredje stycket.

³ Jfr Roos, Rösträtt s 93. Som ett exempel på hur betydelsefullt det är att hålla en fast terminologi kan pekas på det oklara uttalandet hos Philipson, Aktiebolag s 19. Förf. beskriver där hembudsskyldigheten såsom en »(skyldighet för *aktieägare* (kurs. här) att vid tilltänkt försäljning av aktierna hembjuda dem till övriga aktieägare).»

⁴ Jfr Roos a a s 93.

¹ 3 kap 3 § första stycket 1.

näringslivets bolagsordningar. Utgångspunkten för den svenska lagen är, som vi redan tidigare konstaterat, att hembudsförbehållet kan gälla vid varje äganderättsövergång. Detta markeras i lagstadgandet genom användande av uttrycket »övergår till ny ägare».² Det kan emellertid vid utformningen av den enskilda bolagsordningsklausulen vara förenat med vissa risker att använda generella termer såsom överlåtelse och övergång. Detta sammanhänger med, att en efterkommande tolkning av klausulens innebörd kan komma att ge de använda termerna ett vidsträcktare eller ett snävare omfång, än som kanske avsetts av klausulförfattaren, beroende på hänsynen till omständigheterna i det konkreta fallet. Det finns därför anledning att i hembudsklausulen noga precisera vilka fång, som avses bli rättighetsutlösande och även de fångesituationer, som inte skall ha denna utlösande effekt. De frågor, som angår den konkreta tolkningssituationen, kommer att beröras närmare här nedan i Kap VI.³

Tillvägagångssättet att beskriva fångessituationen varierar i praktiken. Några exempel härpå skall lämnas.

»Har aktie (på annat sätt än genom arv, bodelning eller testamente) övergått. . .»

»Har aktie annorledes än genom arv eller giftorätt övergått. . .»

»Har aktie övergått till person, som icke förut är aktieägare i bolaget, . . .»

»Har annorledes än genom giftorätt, bodelning, arv eller testamente aktie övergått till person. . .»

»Om aktie på grund av annat fång än gåva, arv, giftorätt eller testamente övergår. . .»

»Överlåtes eller övergår aktie till utom bolaget stående person. . .»

»Övergår aktie på annat sätt än genom fusion, arvsrätt, testamente eller giftorätt. . .»

»Om bolagets aktier genom köp, byte, gåva genom arvs- eller familjerättsligt fång eller medelst annat laga fång övergår. . .»

»Om äganderätt till aktie övergått till person, som icke tidigare är aktieägare i bolaget. . .»

»Skall en aktieägare skilja sig från sina aktier, frivilligt eller ofrivilligt, (alltså genom försäljning, gåva, dödsfall, konkurs, exekutiv försäljning eller på vilket som helst annat sätt) då skall. . .»

Den slutliga bestämningen av klausulens utformning i detta avseende avgörs naturligtvis av klausulens syfte och bolagets organisationsstruktur. En enumeration av de fång som skall vara utlösande faktorer är rekommendabel, gärna balanserad av en uppräkningslista av de fång, som

² Se härom ovan s 22 ff.

³ Se s 202 ff.

till sin typ är närliggande de förra, men som inte avses skola ge någon utlösande effekt.

Övriga bestämmelser med avseende på övergångssituationen, som skall täckas av hembudsförbehållet, är sådana som anger till vem eller till vilka personer en enligt tidigare bestämd övergång måste ske för att aktualisera lösningsrätten. Flera gånger har anmärkts i andra sammanhang, att den nya lagen öppnar möjligheten att begränsa överlåtbarheten även såvitt avser överlåtelser eller övergångar mellan aktieägare. Denna utvidgning innebär en inte oväsentlig förstärkning av hembudsklausulens skyddsfunktion. Lagstiftaren anger själv som exempel härpå, att de övriga aktieägarna härigenom bereds möjlighet att hindra, att förvärvaren får ett alltför dominerande aktieinnehav i bolaget.⁴ Med hembudsförbehållets hjälp kan sålunda maktbalansen i bolaget kontrolleras och förhindras att omkastningar kommer till stånd. Det är viktigt, att man här noterar lagstiftarens hänvisning till bolagets inre organisatoriska förhållanden. Den ger en anvisning om att ett sådant ändamål är från lagstiftningens synpunkt fullt acceptabelt, vilket naturligtvis kommer att sätta sin prägel på tolkningen av klausulens räckvidd och innebörd.⁵ Kretsen av fångesmän kan alltså bestämmas till utomstående personer eller aktieägare, och det är inget som hindrar att viss utomstående eller viss aktieägare utpekas som »förbjudet» subjekt. Det senare kan t.ex. vara aktuellt när bolaget vill förhindra, att tillträde bereds någon viss konkurrent.

Den tidigare lagstiftningen (ABL 1944) tillät endast begränsningar i förhållandet mellan aktieägare, om bolaget hade aktier av olika slag.⁶ Ett bolag som t.ex. hade A- och B-aktier kunde förbehålla A-aktieägargruppen rätten till sådana aktier genom att föreskriva hembudsskyldighet beträffande fång, som gjordes av B-aktieägare. Syftet med en uppdelning av aktierna på olika aktieklasser kan vara en önskan att sprida kontrollen i bolaget genom att t.ex. låta de olika klasserna var för sig tillsätta en styrelseledamot.⁷ En sådan uppdelning kan också användas för att koncentrera kontrollen genom att förse olika aktier med olika rösträtt.⁸ Ett viktigt moment i sådana konstruktioner är just att hembudsskyldighet föreligger inom den egna aktieserien, så

⁴ Se SOU 1971:15 s 160.

⁵ Se närmare om tolkningsfrågor nedan i Kap VI, s 202 ff.

⁶ Skillnaden mellan olika aktieslag har berörts ovan s 23.

⁷ Se Roos a a s 50, 115 f, 139 f.

⁸ Se Roos a a s 54.

att ej den i bolagsordningen förutsatta aktiefördelningen enkelt kan rubbas genom överlåtelse.⁹ Beroende på den begränsade skyddseffekt som en hembudsklausul har, kan dock inte detta skydd bli fullgott.¹⁰ Det måste också uppmärksammas, att problem kan uppkomma vid ökning eller nedsättning av aktiekapitalet, om aktieklasserna är olika stora. En skraddarsydd bolagsordning med speciellt kontrollmönster kan även vålla besvär och kostnader vid en överlåtelse av bolaget.¹¹

Möjligheten att tillskapa olika aktieklasser, för att därmed åstadkomma en spridning eller en koncentration av kontrollen över bolaget, föreligger också enligt den nya lagen. Man behöver emellertid nu inte längre gå omvägen via en uppdelning i olika aktieklasser för att åstadkomma ett skydd mot överlåtelse mellan aktieägare, vilket var förhållandet enligt ABL 1944.¹²

9.3. De lösningsberättigades krets

Aktiebolagslagen bestämmer också att hembudsförbehållet *skall* ange, »vilka som är lösningsberättigade».¹ Den nya ordningen innebär att lösningsrätten kan tilläggas vem som helst, alltså även person som inte äger någon aktie i bolaget. Kretsen av möjliga lösningsberättigade är sålunda helt obegränsad, vilket naturligtvis accentuerar nödvändigheten av att noga ange vilka personer, som kan komma ifråga. I den mån en viss person utses som lösningsberättigad i en hembudsklausul, kan också lämnas anvisning på någon alternativt berättigad, som kan träda in, för den händelse t.ex. den primärt utsedda personen skulle avlida eller gå i konkurs. Däremot kan inte bolaget självt anges som lösningsberättigat på grund av det principiella förbudet för aktiebolag att förvärva egen aktie.² I samband med att bolaget utger aktier kan visserligen i bolagsordningen göras förbehåll om att aktierna skall kunna lösas av bolaget enligt bestämda grunder.³ I en dylik situation är det emellertid fråga om en nedsättning av aktiekapitalet förenad med åter-

⁹ Jfr Roos a a s 115 f, 139 f.

¹⁰ Hembudsklausulens skyddseffekt har berörts ovan s 78 ff.

¹¹ Jfr Roos a a s 140.

¹² Jfr Skarstedt, Aktiebolagslagen s 131 f.

¹ 3 kap 3 § första stycket 1.

² 7 kap 7 § ABL 1975; jfr 73 § 1 mom ABL 1944.

³ Jfr Prop 1975:103 s 213 f.

betalning till aktieägare, och situationen har inte något med en begränsningsklausul att göra. Under remissbehandlingen av det nya förslaget till aktiebolagslag hade föreslagits, att aktiebolag skulle få möjlighet att förvärva egna aktier upp till en gräns av 10 procent av aktiekapitalet. Vidare hade förordats att bolag av en viss storlek skulle kunna få förvärva egna aktier i viss utsträckning, i syfte att underlätta för sina anställda att på förmånliga villkor förvärva sådana aktier.⁴ Departementschefen biträdde emellertid inte dessa förslag om undantag och i den slutligt fastställda lagtexten har undantagen inte medtagits.

För att gardera att en önskad inlösning inte kan komma till stånd på grund av brist på kapital hos de lösningsberättigade, kan det finnas skäl att i klausulen utpeka någon alternativt lösningsberättigad, som under alla förhållanden är beredd att inlösa de hembjudna aktierna. Det torde också vara möjligt att utforma den obligatoriska uppgiften om de lösningsberättigade så att styrelsen, när frågan om lösningsrätt blir aktuell, förbehåller sig rätten att först då utpeka någon, som äger lösa. En sådan bestämmelse, som lämnar kretsen av lösningsberättigade obestämmd och ger styrelsen en anvisningsrätt, kan innebära vissa fördelar i ett längre tidsperspektiv, som kan bjuda på oförutsedda omkastningar i maktbalansen bland bolagets aktieägare. Det kan emellertid diskuteras, om en såpass vagt utformad klausul möter departementschefens krav på att förbehåll om lösningsrätt klart skall ange, vilka som är lösningsberättigade.⁵ Någon bestämmelse motsvarande den svenska finns inte i det finska förslaget eller i de nya norska och danska aktiebolagslagarna. Från den överlåtande aktieägarens eller förvärvarens synpunkt framstår det inte som särskilt betydelsefullt, att de redan från början har klart för sig vilka som ingår i de lösningsberättigades krets.⁶ Redan förbehållets begränsning av kretsen till »de förutvarande aktieägarna» eller en precisering av typen »utomstående, aktieägare i aktiebolaget X» lämnar en svag vägledning om vilka de lösningsberättigade är. Sådana angivelser torde vara helt i överensstämmelse med lagens krav på uppgift om de lösningsberättigades krets, och därvid är steget inte långt till att godkänna också en kretsbestämning, som går ut på att styrelsen skall anvisa lämplig lösningsberättigad.

⁴ Se Prop 1975:103 s 216.

⁵ Jfr Prop 1975:103 s 316.

⁶ Jfr Austenå s 446 som menar att styrelsen kan ha lösningsrätt till bolagets aktier för att senare fördela dem mellan aktieägarna. Se för exempel på en sådan klausul NRt 1949 s 737.

ABL:s stadgande (första stycket 2.) anger också att förbehållet skall upplysa om »den ordning, i vilken lösningsrätten tillkommer de lösningsberättigade inbördes». Det är i praktiken inte ovanligt att flera aktieägare framställer lösningsanspråk beträffande samma aktiepost. Den obligatoriska uppgiften om fördelningsgrunden har tillkommit för att förhindra onödiga tvister, om hur fördelningen mellan flera skall ske. Lagens bestämmelse i detta avseende utgör inte någon nyhet i förhållande till ABL 1944. Denna fråga berörs också regelmässigt i bolagsordningarna, och kan lösas på flera olika sätt. Man kan bestämma, att de hembjudna aktierna skall fördelas lika mellan de som vill lösa, så långt detta låter sig göra (fördelning efter huvudtalet), samt att därefter företrädesrätten får avgöras genom lottning. Eller man kan föreskriva, att fördelningen skall ske i proportion till de lösningsvilliga aktieägarnas tidigare aktieinnehav, samt att lottning därefter i förekommande fall får avgöra företrädesrätten. Företräde kan också lämnas den, som tidigare äger det största eller det minsta antalet aktier, eller hela fördelningsfrågan kan avgöras genom lottning. Här nedan följer några exempel på vanliga bolagsordningsbestämmelser i denna fråga.

»Anmäla sig flera skall företrädesrätten dem emellan bestämmas genom lottning, verkställd av Notarius Publicus, dock att, därest samtidigt flera aktier hembjudits, aktierna först så långt ske kan skola i förhållande till förutvarande aktieinnehav fördelas bland dem, som vilja lösa.»

»Anmäla sig flera, skall företrädesrätten dem emellan bestämmas genom lottning, verkställd av styrelsen, dock att, därest samtidigt flera aktier hembjudits, aktierna först, så långt ske kan, skola jämt fördelas bland dem, som vilja lösa.»

»Anmäla sig flera, skola de samtidigt till inlösen hembjudna aktierna så långt ske kan fördelas dem emellan i proportion till det antal aktier, en var förut innehar. Överskjutande aktie eller aktier, skall den bland de anmälda äga rätt att lösa, som förut innehar det största antalet aktier, hava flera lika antal, avgöres mellan dem genom lottning. Sistnämnda regel gäller även, då endast en aktie hembjudits.»

»Önskar flera aktieägare nyttja sin lösningsrätt, skall aktierna delas mellan dem i proportion till tidigare aktieinnehav. Till den del så icke kan ske skall styrelsen fördela aktierna medelst lottning.»

»Om flera aktieägare önskar använda sig av sin lösningsrätt, har de aktieägare prioritet, vilka är makarna X och Y:s ättlingar i rakt nedstigande led och av dessa de, vilka räknar närmare släktskap med X och Y.»

De frågor som sammanhänger med fördelningen av hembjudna aktier, när flera önskar lösa, är mycket väsentliga och bör ägnas stor omsorg av klausulförfattaren. Man får t.ex. inte förbise den situationen, att den hembjudna posten endast utgörs av en aktie. Särskilda regler blir då nödvändiga.

En ingående kännedom om bolagets organisation och aktieägarstruktur är också nödvändig med hänsyn till valet mellan proportionell fördelning och fördelning efter huvudtalet samt till det olika utfallet av fördelningsmetoderna.⁷ Allmänt sett gynnar en proportionell fördelning de stora aktieägarna, medan en fördelning efter huvudtalet är fördelaktig för de små.⁸ Typen av fördelningsgrund som väljs kan bli av betydelse för frågan om pluralitetsreglerna vid ändring av bolagsordningen.⁹

9.4. Partiell eller total inlösen

Enligt ABL 1975 3 kap 3 § andra stycket (ABL 1944 70 § första stycket 2 punkten) föreligger en möjlighet för bolaget att bestämma, att lösningsrätten kan utövas i avseende på endast en del av de hembjudna aktierna. En sådan bestämmelse kan tänkas åsyfta att öppna möjligheter till förändringar i majoritetsställningen i bolaget, i samband med att aktier övergår till utomstående. Vid överlåtelse av en majoritetspost kan t.ex. en tidigare aktieägare med stöd av bestämmelsen själv skaffa sig majoritet utan alltför stor ekonomisk uppoffring genom att lösa en del av de hembjudna aktierna; eller aktiegrupperingen i bolaget kan vara sådan, att en tidigare aktieägare oavsett storleken på den hembjudna aktieposten endast behöver lösa några få aktier för att förändra majoritetsställningen. En partiell lösningsrätt kan alltså fungera som ett medel, att hindra en aktieägare att genom förvärv av blott ett fåtal aktier tillvälla sig bestämmanderätten inom ett bolag.

I doktrinen fanns tidigt förespråkare för tanken att lösningsrätten mycket lätt skulle kunna bli illusorisk, om inte en sådan partiell inlösen var möjlig.¹ HD, som i början på 1930-talet hade att ta ställning till frågan, sanktionerade i en dom inlösen av endast 3 av sammanlagt

⁷ Jfr NJA 1960 s 166, 1962 s 648, 1963 s 431.

⁸ Jfr yttrande av PRV i NJA 1963 s 431 på s 435.

⁹ Denna fråga behandlas närmare nedan, s 162 ff.

¹ Skarstedt, Aktiebolagslagen s 124.

12 förvärvade och hembjudna aktier.² Häremot kan emellertid invändas – vilket också lagrådet på föranledande av Sveriges advokatsamfund gjorde – att en partiell inlösningsrätt skulle kunna förhindra, att en aktieägare erhöll betalning för fulla värdet av sina aktier.³ Det visar sig också, att bestämmelser om partiell inlösen knappast någonsin förekommer i bolagsordningar för svenska aktiebolag. För den, som vill tillvälla sig en majoritetsposition i ett bolag och vid hembud av aktier har tillfälle att göra detta, torde det inte vara någon särskilt tung uppoffring att tvingas lösa samtliga hembjudna aktier. Det är också föga troligt, att enskilda aktieägare med mindre aktieposter skulle stödja upptagandet av en sådan bolagsordningsföreskrift om frågan om en dylik ändring kom upp, sedan bolaget påbörjat sin verksamhet. Den nya ABL, liksom ABL 1944, föreskriver i linje härmed såsom en dispositiv huvudregel att, om förvärvet avser flera aktier, lösningsrätten måste utövas i avseende på samtliga hembjudna aktier. Härtill fogas i förarbetena till ABL 1944 den kommentaren, att den hembudsskyldige inte är skyldig att godta anbud på delposter, även om de tillsammans omfattar hela innehavet, under annan förutsättning än att anbudsgivarna förklarar sig svara för det hela, såsom om ett gemensamt anbud förelåg.⁴

9.5. Hembudsskyldigheten

Det är anmärkningsvärt, att stadgandet inte med ett ord berör skyldigheten att hembjuda aktierna eller anger vem hembudsskyldigheten åligger. I 3 kap 3 § första stycket 3. användes uttrycket »anmälan hos styrelsen om akties övergång» som utgångspunkt för en viss tidsräkning och i tredje stycket talas om styrelsens skyldigheter, »när anmälan gjorts om aktiens övergång».

Det är emellertid helt klart, att uppbyggnaden av lagens bestämmelse om lösningsrätt för utomstående eller tidigare aktieägare förutsätter, att de lösningsberättigade på något sätt får vetskap om att det

² NJA 1934 s 4. Lagberedningen uttalade också i sina motiv till 1941 års förslag (s 263) att en sådan partiell lösningsrätt borde vara huvudregel. Jfr uttalande av dep.chefen, NJA II 1945 s 420, som uttrycker uppfattningen att den föreslagna lösningsrätten innefattar ett mycket starkt skydd, i de förutvarande aktieägarnas intresse, mot inflytande av utomstående. Detta hindrade emellertid inte dep.chefen att på lagrådets förslag avvisa tanken på att göra partiell lösningsrätt till huvudregel.

³ Se NJA II 1945 s 419 f; jfr departementschefens uttalande a a s 420.

⁴ Se lagrådets uttalande, NJA II 1945 s 420.

skett en övergång av aktie, som aktualiserar deras lösningsrätt, för att de skall sättas i tillfälle att ta ställning till, om de vill utöva sin rätt eller ej. Det kanske rent av kan anses som självklart, att anmälan om övergång skall göras av den som förvärvar aktierna. Men varför icke lika gärna den som överlätit aktierna eller på annat sätt föranlett att aktierna kommit i främmande händer? En sådan tanke kan slås undan av flera skäl. En tidigare aktieägare, som överlätit hela sin aktiepost till någon utomstående, har ju genom denna transaktion utträtt ur bolaget och kan därför icke med någon framgång åläggas vidare förpliktelser i förhållande till bolaget eller dess aktieägare. Det kan dessutom förhålla sig så, att övergången av aktierna föranletts av att en förutvarande aktieägare avlidit, och i så fall finns inte någon annan än förvärvaren som kan fullgöra hembudsskyldigheten.

Mot bakgrund härav förefaller det vara självklart, att förpliktelsen att göra anmälan om fånet (hembud) ligger på förvärvaren såsom innehavare av andelsrätten — i varje fall till en del av de med andelsrätten förenade rättigheterna — tills frågan om lösningsrättens utövande blivit löst.¹ Genom sitt förvärv har alltså den som övertagit aktierna också övertagit en del av en aktieägars skyldigheter gentemot bolaget och dess övriga aktieägare. Trots att lagen icke uttryckligen säger att förvärvaren är skyldig att hembjuda (anmäla) sitt förvärv hos styrelsen, förutsätter den att en sådan skyldighet föreligger.² Med hänsyn till att förvärvaren icke inträder i sina fulla rättigheter som aktieägare förrän det visat sig, att inlösen icke kommer att äga rum, och därmed även inskrivning i aktieboken kan äga rum, är det kanske ändå inte så självklart att hembudsskyldighet åligger förvärvaren; det kan i varje fall ifrågasättas, om inte lagstiftaren på ett tydligare sätt bort ge uttryck för sin tanke härvidlag.

Frågan om skyldighet att hembjuda åtkomna aktier åligger förvärvaren blir nämligen av betydelse i de fall, då denne underlåter att an-

¹ Se ABL 1975 3 kap 3 § femte stycket.

² Se t ex Nial, Aktiebolagsrätt s 50 och densamme i Aktiebolag s 23. Jfr SOU 1941:9 s 263 not 1 samt där anförda rättsfall, NJA 1914 A 303 och 1921 s 290. Lagberedningen konstaterar också i annat sammanhang (SOU 1941:9 s 263) — nämligen för det fall att lösningsrätt blir aktuell vid kringgående av hembudsförbehåll genom upplåtelse av nyttjande — eller avkomsträtt — att »(u)tan särskild bestämmelse synes det uppenbart, att hembudsskyldighet skall fullgöras av den som har aktierna i sin besittning».

Ej heller det av aktiebolagsutredningen i SOU 1971:15 presenterade förslaget till ny aktiebolagslag innehåller i 19 § (jfr motiven s 159 ff) någon uttrycklig föreskrift om förvärvarens hembudsskyldighet. Se dock Prop 1975:103 s 230 där departementschefen gör följande uttalande: »Utreddningsförslaget som ifråga om lösningsrätt i sina huvuddrag nära ansluter till gällande rätt innebär bl a att *den som förvärvat aktie* (kurs. här) i fråga om vilken lösningsrätt föreligger förutsätts anmäla sitt förvärv till bolagets styrelse.»

måla sitt förvärv. Inte heller i detta avseende innehåller lagen någon föreskrift, om hur man då skall förfara. Nu kan man kanske säga, att en sådan underlåtenhet icke har någon betydelse för de förutvarande aktieägarna och inte inverkar menligt på deras rätt i förhållande till bolaget, alldenstund förvärvaren icke kan göra gällande några förvaltningsbefogenheter.³ Och för investeraren-förvärvaren, som inte har några ambitioner att göra sig gällande och deltaga i bolagets förvaltning, kanske tillståndet också är just det han eftersträvat med hänsyn till att han, trots att lösningsfrågan hänger i luften, kan lyfta vinstutdelning och t.o.m. teckna nya aktier vid ökning av aktiekapitalet genom nyemission.

Men det finns mycket som talar för att olägenheterna för bolaget av ett sådant tillstånd överväger och bör vinna beaktande. Man behöver bara tänka på de situationer, där ABL uppställer krav på särskild röstmajoritet för att ett giltigt beslut på bolagsstämma skall kunna fattas.⁴ Såsom tidigare påvisats, är de överlåtna aktierna passiverade såvitt angår rösträtten under den tid som åtgår för att utreda lösningsfrågan, vilket kan leda till en förlamning av bolagets verksamhet eller allvarliga risker för maktförskjutningar.⁵ De lösningsberättigade aktieägarna eller bolagets styrelse har också ansetts ha möjlighet att i rättegång mot förvärvaren få denne ålagd, att medverka till genomförande av lösningsrättens utövande.⁶ Även enskild aktieägare, som önskar realisera sitt lösningsanspråk, får anses ha en sådan möjlighet. En fråga, som i dylika fall uppstår, är vilka yrkanden käranden i processen kan våga hoppas på att domstolen skall ta fasta på – anspråk på att hembud skall ske eller krav på att svaranden skall förpliktas utge aktierna mot lösen till käranden, såsom den berättigade att lösa aktierna. Denna fråga skall emellertid lämnas till ett senare sammanhang.⁷

I detta sammanhang är det av större intresse att undersöka, på vilka grunder domstolarna ansett sig kunna fastställa att hembudsskyldighet för förvärvaren föreligger. I ett rättsfall från 1884 uttalade HovR, vars dom sedermera fastställdes av HD, att *bolagsordningen* innehöll ovill-

³ Jfr Rodhe, Aktiebolagsrätt s 138 f.

⁴ Se ABL 1975 9 kap 15 §. Jfr Skarstedt, Aktiebolagslagen s 123.

⁵ Se ovan s 81.

⁶ Jfr Rodhe, Aktiebolagsrätt s 139. Skarstedt a a s 123 samt rättsfallen NJA 1914 A 303, 1921 s 290 och 1938 s 142. Rodhe nämner endast styrelsen som taleberättigad, medan Skarstedt talar om bolaget och aktieägarna. Se beträffande finsk rätt Olsson, Aktieförvärvare s 201 ff och Lindberg s 84 f.

⁷ Se nedan Kap VI s 232 ff.

korligt stadgande om hembudsskyldighet.⁸ I rättsfallen *NJA 1914 A 303* och *NJA 1921 s 290* har man också återfört hembudsskyldigheten på bestämmelser i bolagsordningen.⁹ Bolagsordningar med hembudsklausul innehåller också i de flesta fall en uttrycklig bestämmelse om hembudsskyldighet.¹⁰

Men är det då otänkbart att en domstol, i en process varunder det yrkats åläggande för förvärvare att göra hembud, skulle kunna bifalla ett sådant yrkande, även om bolagsordningen icke innehåller en uttrycklig bestämmelse om hembudsskyldighet? Bolagsordningen kanske endast föreskriver helt neutralt att förutvarande aktieägare skall vara berättigade att lösa aktie, som övergår till ny ägare. 3 kap 3 § innehåller ju, som vi konstaterat, inte någon uttrycklig föreskrift om förvärvarens hembudsskyldighet — den förutsätter endast att sådan skyldighet föreligger. Kan då domstolen grunda sin dom i bifallande riktning på att denna skyldighet föreligger redan enligt ABL?

Svaret på den först uppställda frågan måste bli, att domstolen även utan uttrycklig föreskrift i bolagsordningen kan ålägga förvärvaren att hembjuda de övertagna aktierna. Och den skulle till stöd för ett sådant ställningstagande åberopa samma grund som de tidigare påtalade rättsfallen, nämligen bolagsordningen. Anledningen härtill är, att det är genom bolagsordningens bestämmelser om lösningsrätt som 3 kap 3 § aktualiseras. Har nu bolaget infört en hembudsklausul, utan att uttryckligen föreskriva hembudsskyldighet för förvärvaren, måste klausulen ändå ges en rimlig tolkning mot bakgrund av bl a lagregeln. Till stöd för en tolkning som går i riktning mot att förvärvaren skall vara hembudsskyldig talar i ett sådant fall det förhållandet att andra obligatoriska föreskrifter, som finns i klausulen, i annat fall skulle bli helt utan mening och betydelse, eftersom de normalt utgår ifrån förhandenvaron av en hembudsskyldighet.¹¹

Stadgandet om hembudsförbehåll förutsätter i överensstämmelse med aktiebolagsrättslig sedvana, att bolagets styrelse fungerar som mellanhand mellan förvärvaren och de lösningsberättigade. Förvärvaren skall sålunda fullgöra sitt hembud gentemot styrelsen, som sedan har att omedelbart vidarebefordra hembudet till de lösningsberättiga-

⁸ NJA 1884 s 412.

⁹ Jfr NJA 1938 s 142 och 592, 1945 s 711, 1954 s 445.

¹⁰ Jfr Olsson a a s 202.

¹¹ Jfr Olsson a a s 201 f.

de.¹² Formerna för hembudet är inte reglerade i lagen, men det är lämpligt att förvärvaren skaffar sig bevis om fullgjort hembud och om tidpunkten härför, med hänsyn till att tidsfristen för lösningsanspråk framställande enligt lagen skall räknas från anmälan hos styrelsen.¹³ Bolagsordningarna föreskriver vanligen att hembudet skall ske skriftligen och att samtidigt åtkomsten av aktien skall styrkas. I förekommande fall kräver också bolagsordningen, att uppgift i samband härmed skall lämnas om den avtalade köpeskillingen, där aktien övergått genom köp. Detta är aktuellt i sådana fall, där lösenbeloppet är bestämt till att motsvara den betingade köpeskillingen. Om så däremot inte skulle vara fallet, är det för att fullgöra hembudsskyldigheten normalt tillräckligt, att förvärvaren skriftligen anmäler sitt fång hos styrelsen och styrker sin åtkomst till aktien. Några andra uppgifter om fångnet eller därmed förbundna villkor behöver förvärvaren inte lämna. Sådana uppgifter är heller inte av intresse, eftersom uppgörelsen mellan förvärvaren och den lösningsberättigade grundar sig på de villkor för lösningsrättens utövande som upptas i bolagsordningen eller, om de saknas där, som föreskrivs i ABL:s regel.¹⁴

9.6. Lösningsanspråk och erläggande av lösen

Sedan styrelsen mottagit anmälan om förvärv av aktie på grund av ett fång som är underkastat hembudsskyldighet, »skall styrelsen genast skriftligen meddela detta till varje lösningsberättigad vars postadress är införd i aktieboken eller eljest känd för bolaget».¹ Denna föreskrift återupprepas ofta i bolagsordningarna och genom ABL 1975 har i motsats till förhållandet i ABL 1944 preciserats, att styrelsen ensam skall ha det fulla ansvaret för att de lösningsberättigade underrättas om fullgjort hembud. Enligt ABL 1944 kunde sådant meddelande också lämnas genom verkställande direktörens försorg.² Stadgandet är tvingande, vilket medför att meddelande till de lösningsberättigade inte kan ske t.ex. genom anslag eller på annat sätt.³ Det utesluter emellertid

¹² Se 3 kap 3 § första stycket 3. och tredje stycket. Jfr ABL 1944 § 70 mom 2.

¹³ Se 3 kap 3 § första stycket 3. Jfr ABL 1944 § 70 mom 2.

¹⁴ Se ovan s 78 f.

¹ 3 kap 3 § tredje stycket.

² § 70 mom 2.

³ Jfr Finska förslaget s 77.

inte att styrelsen, för att nå de lösningsberättigade vars adress är okänd, kan tillgripa t.ex. ett kungörelseförfarande i förhållande till dessa. Överhuvudtaget gäller att rättsverkan av brister i och underlåtenhet att följa det formella förfarandet måste bedömas in casu.⁴ I nu gällande bolagsordningar föreskrivs ibland, att styrelsens meddelande till de lösningsberättigade skall lämnas skriftligen i rekommenderat brev, eller att dessa skall informeras »på sätt om meddelande till aktieägarna är föreskrivet». Försummar styrelsen att fullgöra sin meddelandeskyldighet, kan den eller de ansvariga ledamöterna ådömas skadestånd.⁵ Frågan om hur en sådan försummelse påverkar de lösningsberättigades ställning tas upp i ett senare sammanhang.⁶

Bolagsordningen skall också, när hembudsförbehåll uppställs, innehålla vissa obligatoriska uppgifter om tiden för lösningsanspråks framställande samt tidpunkten för erläggande av lösen. I ABL 1975 uttrycks detta så att förbehållet skall ange »den tid, ej överstigande två månader från anmälan hos styrelsen om akties övergång, inom vilken lösningsanspråk skall framställas hos bolaget» samt »den tid inom vilken lösen skall erläggas, vilken tid ej får överstiga en månad räknat från den tidpunkt då lösenbeloppet blev bestämt».⁷ Lagens tvingande bestämmelser om de maximala tidsfristerna för att framställa och realisera lösningsanspråk syftar till att förhindra, att fristerna görs alltför långa, så att aktieomsättningen försvåras. De åsyftar framför allt att värna om förvärvarens intressen. Det är vanligt, att man i praktiken utnyttjar dessa maximitider i bolagsordningarnas förbehåll. Lagens tidsfrister uppfattas allmänt som »skäliga», för att de lösningsberättigade skall hinna med att överväga, om de skall utnyttja sin lösningsrätt och i förekommande fall anskaffa medel för att realisera lösningsanspråket.

Låt oss till en början se litet närmare på den föreskrift, som angår tiden för lösningsanspråkets framställande. Bolagsordningarna löser praktiskt taget alltid denna fråga så, att föreskriften primärt utformas som ett handlingsdirektiv till styrelsen att, i sitt meddelande till de lösningsberättigade om att hembud har skett, ange också fristen för an-

⁴ Se härom utförligare nedan i Kap VI s 249 ff. Jfr Ot prp nr 19 (1974–75) s 42 där det anmärks, att det knappast finns någon anledning att lägga vikt vid att t ex anmälan om förvärv sänds direkt till den som skall lösa i stället för till styrelsen.

⁵ Se ABL 1975 15 kap 1 §.

⁶ Se Kap VI s 250 f.

⁷ ABL 1975 3 kap 3 § första stycket 3. och 4. Jfr ABL 1944 § 70 mom 2.

språkens framställande. Den vanligaste klausulen har följande utseende.

»När aktie sålunda hembjudits, skall styrelsen genast underrätta bolagets aktieägare, med anmodan till den, som önskar begagna sig av lösningsrätten, att skriftligen anmäla sig hos styrelsen inom två månader räknat från anmälan hos styrelsen om aktiens övergång.»

Fristen skall sålunda i enlighet med lagens tvingande regel räknas från dagen för hembudet hos styrelsen och i allmänhet formulerar styrelsen sin underrättelse till den lösningsberättigade så, att den anger en sista dag för anspråkets framställande. Ett sådant förfarande är att rekommendera, med hänsyn till att en mindre noggrann tidsangivelse ofta ger anledning till helt onödiga meningsskiljaktigheter beträffande den exakta slutdagen.⁸ Överhuvudtaget är det här på sin plats att utfärda en varning för att de regler, som kringgärdar själva lösningsförfarandet, regelmässigt – av domstolar och skiljenämnder – bedöms från en mycket formalistisk synpunkt. Det är därför väsentligt, att bolaget genom precisa angivelser av förutsättningarna medverkar till att inpränta denna formella grundsyn hos de lösningsberättigade.

Bortsett ifrån att det sålunda i praktiken kan uppkomma tvistigheter beträffande tidsräkningen, erbjuder bestämmelsen om tiden för lösningsanspråks framställande inte några praktiska svårigheter. Den omständigheten, att anspråket ofta enligt bolagsordningen skall framställas skriftligen, kan i och för sig inte uppfattas som ett absolut krav på skriftform.⁹ Å andra sidan är det med hänsyn till bevisfrågorna synnerligen angeläget, att den lösningsberättigade i sitt eget intresse använder sig av skriftformen och även skaffar sig bevis om den exakta dagen för anspråkets framställande.

Som vi redan konstaterat, skall även tiden för erläggande av lösenbeloppet anges i hembudsförbehållet. Den tid, inom vilken lösen skall erläggas, får inte överstiga en månad räknat från den tidpunkt, då lösenbeloppet blev bestämt. Lagens formulering på denna punkt är inte helt lättfattlig. Samma omdöme gäller motsvarande regel i ABL 1944 (§ 70 mom 2), vilken talade om »den tid, ej överstigande en månad räknat från det lösens belopp blivit bestämt, inom vilken lösen skall erläggas». Denna formulering föranledde aktiebolagsutredningen att konstatera att, om beloppet redan på förhand är bestämt i bolagsordningen – exempelvis till aktiens nominella värde eller till det pris förvärvaren

⁸ Se närmare härom nedan Kap VI.

⁹ Se närmare härom nedan Kap VI.

erlagt för aktien — det inte finns någon användbar utgångspunkt för enmånadsfristen.¹⁰ Utredningen uttalade vidare:

»Enligt förslaget skall fristen — som är begränsad av hänsyn till förvärvaren — räknas från det hans förvärv anmäldes hos styrelsen eller, om bolagsordningen ej anger lösenbeloppet eller sådan grund för dess bestämmande att det skäligen kan beräknas av den lösningsberättigade, en månad från den senare tidpunkt då beloppet blev bestämt. Om sålunda lösenbeloppet enligt bolagsordningen utgör aktiens nominella belopp med tillägg av den på aktien belöpande andelen av bolagets reservfond och fria egna kapital enligt den före anmälningen om förvärvet senast fastställda balansräkningen, kan den lösningsberättigade beräkna lösenbeloppet, och han skall då erlägga lösen inom en i bolagsordningen angiven tid, som ej får överstiga tre månader från anmälningen. Tiden har satts till högst tre månader, varigenom det blir möjligt att med utnyttjande av de längsta tillåtna fristerna enligt punkt 2. och 3. genom bestämmelse i bolagsordningen ordna det så att lösen skall erläggas senast en månad efter det tiden för framställande av lösningsanspråk — som ju kan komma från flera lösningsberättigade — har utgått. Om åter lösenbeloppet eller grunden för dess bestämmande ej angivits i bolagsordningen på angivet sätt och den lösningsberättigade alltså ej skäligen kan själv beräkna beloppet — såsom då det skall bestämmas av skiljemän — måste en annan utgångspunkt för fristen uppställas. Enligt förslaget får då tiden för lösens erläggande ej överstiga en månad från det lösenbeloppet blivit bestämt, vanligen genom lagakraftätagande om av skiljemän eller domstol.»¹¹

Utredningen pekar på, att utgångspunkten för beräkningen av tiden för erläggande av lösen kan bli olika med hänsyn till om beloppet är bestämt på förhand eller kan bestämmas först i ett senare skede. Om beloppets storlek framgår av bolagsordningen, blir den normala utgångspunkten för beräkningen av lösentiden den tidpunkt, då fristen för framställande av lösningsanspråk utgått. Det finns emellertid inget som hindrar, att bolagsordningen i detta fall kan uppställa någon annan tidpunkt som utgångspunkt för tidsberäkningen. Men det är då viktigt och tvingande bestämt i lagen, att den totala fristen — fristen för lösningsanspråks framställande sammanlagd med fristen för lösenbeloppets erläggande — inte får överstiga tre månader. Den avtalsfrihet som råder på denna punkt kan t.ex. utnyttjas så att det föreskrivs, att lösenbeloppet skall erläggas redan då lösningsanspråket framställs. En sådan föreskrift i bolagsordningen synes emellertid inte vara vanlig i praktiken, ett förhållande som säkerligen har sin förklaring i de praktiska svårigheter som kan uppkomma om flera lösningsanspråk framställs. Det är i den situationen ändamålsenligt att först avgöra de an-

¹⁰ SOU 1971:15 s 160.

¹¹ Se SOU 1971:15 s 160.

mälda anspråkens inbördes företräde, innan något lösenbelopp skall erläggas.¹²

Lagens formulering på denna punkt och bolagsordningarnas därav föranledda föreskrifter har ofta skapat stora tolkningssvårigheter, när det gällt att fastställa den med föreskrifterna avsedda slutpunkten för betalning av lösenbeloppet för aktier som skall inlösas.¹³ Ett dessvärre mycket vanligt sätt, att i praktiken försöka omsätta lagens krav på uppgift om tidsfristen för lösens erläggande, har varit – och är väl alltjämt – att i bolagsordningen uppta följande bestämmelse:

»Därest ej inom stadgad tid någon anmäler sig vilja lösa hembjuden aktie eller, sedan lösningspriset å dylik aktie i behörig ordning fastställts, aktien ej inom 20 dagar därefter inlöses, äger den, som hembudet gjort, att bliva för aktien registrerad.»

Inspirationen till utformningen av bolagsordningens bestämmelser i dessa och andra avseenden hämtas tydligen ofta ur mer eller mindre officiella formulärsamlingar eller kommentarer till aktiebolagslagstiftningen.¹⁴ Den citerade föreskriften återupprepar endast lagens ord och tar inte hänsyn till den situationen – vilken ofta föreligger i det undersökta materialet – att löseskillingen i bolagsordningen bl.a. bestämts till att motsvara köpesumman, när aktien förvärvats genom köp. I ett sådant fall uppkommer stora svårigheter att finna någon utgångspunkt för betalningsfristens bestämmande. Skall utgångspunkten vara tidpunkten för underrättelsen om hembudet till den lösningsberättigade, eftersom ett bestämt lösenbelopp då blev känt för honom? Eller skall utgångspunkten vara den tidpunkt, då den lösningsberättigade anmäler sin önskan att lösa till ett belopp, som motsvarar den uppgivna köpeskillingen? Dessa frågeställningar kommer att bli föremål för en närmare behandling nedan i Kap VI.¹⁵

Det bör sålunda ligga klausulförfattaren varmt om hjärtat att noga tänka igenom konsekvenserna av föreskrifternas formuleringar i dessa avseenden, eftersom risken för rättsförluster för de lösningsberättigade i detta skede av lösningsförfarandet är särskilt stor.¹⁶ Den ovan citerade föreskriften passar väl in i sammanhanget i sådana fall, då bolagsordningen förutsätter att lösenbeloppet skall bestämmas genom överens-

¹² Jfr Finska förslaget s 77 och Olsson, Aktieförvärvare s 245 ff.

¹³ Se härom nedan Kap VI.

¹⁴ Se t ex beträffande den citerade klausulen Stenbeck m fl s 564 f.

¹⁵ Se s 265 f.

¹⁶ Se närmare härom nedan Kap VI.

kommelse mellan parterna eller genom skiljedom. Den är också lämplig för att täcka in den situationen, att jämkning av bolagsordningens bestämmelser rörande lösens belopp ägt rum.¹⁷ Däremot passar den som sagt inte för de fall, där lösenbeloppet redan är bestämt i bolagsordningen eller där beräkningsgrunderna är angivna på ett sådant sätt, att den inlösningsberättigade själv kan framräkna löseskillingen. I sådana fall är det lämpligare att välja en annan utgångspunkt än lösenbeloppets fastställande för tidsfristen för lösens erläggande. Den utgångspunkt, som sista dagen för framställande av lösningsanspråk erbjuder, synes vara lämplig och ger också den fasthet i beräkningsunderlaget, som man bör eftersträva för att inte förorsaka onödiga svårigheter. När man, som ofta är fallet, har en kombination av situationer med en i bolagsordningen bestämd lösensumma och en lösensumma, som skall fastställas efter t.ex. skiljedom, måste sålunda uppmärksammas, att bolagsordningens bestämmelser utformas med hänsyn tagen till att de båda situationerna kräver olika bestämmelser.

9.7. Lösenbeloppet och dess fastställande

ABL uppställer inte något krav på att hembudsförbehållet i bolagsordningen skall innehålla några föreskrifter om lösenbeloppets fastställande eller storlek. Lagen utgår emellertid ifrån att det många gånger kan vara praktiskt och lämpligt, att bolagsordningen upptar sådana föreskrifter och lämnar därför utrymme för varje bolag, att i detta avseende anpassa bolagsordningen till de särskilda förhållandena i bolaget.¹ Endast för de fall att grunden för lösenbeloppets bestämmande inte är angiven i bolagsordningen, och parterna inte heller kan komma överens om ett lämpligt belopp, ingriper ABL genom att hänvisa frågan om lösenbeloppets fastställande till avgörande av tre skiljemän enligt lagen om skiljemän (3 kap 3 § fjärde stycket). ABL:s regel är emellertid dispositiv och det finns sålunda inget hinder för att i bolagsordningen föreskriva, att prövningen av lösenbeloppet skall avgöras på annat sätt.

Den dispositiva regeln om skiljemäns befattning med lösningsfrågan avser även frågan, huruvida lösningsrätt överhuvud taget föreligger.

¹⁷ Jfr Prop 1975:103 s 317.

¹⁸ Jfr PRV:s anvisningar s 13 f.

¹ Se Prop 1975:103 s 317. Jfr Stenbeck m fl s 168 och NJA II 1910 nr 14 s 67.

Detta utgör en nyhet i förhållande till ABL 1944 och innebär, att varje tvist om lösenbelopp eller lösningsrätt skall avgöras av skiljemän, såvida inte bolagsordningen föreskriver annat prövningsförfarande. Lagstiftarens hållning i denna fråga har dikterats av uppfattningen, att kravet på särskild sakkunskap lämpligast tillgodoses genom att sådana tvister avgörs av skiljemän.²

En annan nyhet i ABL 1975 är att möjligheten att klandra en skiljedom på materiell grund har slopats. I ABL 1944 (70 § tredje stycket) föreskrevs att part, som inte var nöjd med skiljemännens beslut, ägde föra talan vid domstol inom två månader från det beslutet delgavs honom, såvida inte bolagsordningen stadgade annat. Det innebar, att tvister om lösenbeloppet kunde komma att prövas i fyra instanser. I ABL 1975 utgår emellertid lagstiftaren ifrån att en skiljenämnds avgörande materiellt sett är lika rättvisande som det en allmän domstol kan förväntas uppnå och lagen inskränker möjligheten att föra talan mot skiljedomen till klander på formell grund under de förutsättningar, som i allmänhet gäller.³

En ytterligare nyhet i ABL 1975 är att lagen inför en uttrycklig jämningsföreskrift för det fall, att tillämpningen av föreskrift i bolagsordningen rörande lösens belopp skulle bereda någon otillbörlig fördel (3 kap 3 § andra stycket). Syftet med en sådan jämningsregel är att komma till rätta med de erfarenhetsmässigt obilliga resultat, som ofta blir följden av att man tillämpar särskilda bestämmelser om lösens belopp som upptagits i bolagsordningen. Möjligheten att jämka en bolagsordningsbestämmelse har visserligen förelegat redan tidigare på grund av allmänna rättsgrundsatser om jämkning och åsidosättande av oskäligen avtalsvillkor.⁴ Domstolarna har emellertid traditionellt använt sådana jämningsmöjligheter mycket restriktivt och med största försiktighet. Den nya jämningsregeln i ABL avser att vidga domstolars och skiljemäns möjligheter att ingripa mot bestämmelser om lösenbelopp, vilka i sin tillämpning ger ett otillbörligt utfall. Detta åstadkommes bl.a. genom att lagens regel utmönstrar det tidigare i jämkningssituationer uppställda kravet på att oskäligheten måste ha varit *uppenbar* för att ge anledning till jämkning.⁵ I detta sammanhang skall också uppmärksammas den långtgående korrigeringsmöjlig-

² Se Prop 1975:103 s 317.

³ Se Prop 1975:103 s 317 f.

⁴ T ex 8 § skuldebrevslagen.

⁵ Jfr Prop 1975:103 s 317 och Prop 1973:93 s 84. Se även Prop 1975/76:81 s 106 ff.

het som tillhandahålls rättstillämpningen genom den allmänna förmögenhetsrättsliga generalklausulen i 36 § avtalslagen.⁶ Den där upptagna jämningsregeln gör det möjligt att i efterhand korrigera även andra bestämmelser i bolagsordningen än de, som har avseende på lösenbeloppets fastställande, i den mån bestämmelserna framstår som oskäliga.⁷ Inom aktiebolagsrätten får sådana regler verkan av ytterligare skydd för minoritetsaktieägare och de kan ses som en direkt uppmaning till rättstillämpningen, att i större utsträckning än som tidigare varit fallet beakta den svagare partens särskilda förhållanden. Det kan inte bortses ifrån att sådana regler minskar förutsebarheten och ökar delägarnas svårigheter att planera för en skräddarsydd organisationsform.

Av det i undersökningen ingående arbetsmaterialet framgår, att man i praktiken vanligen på något sätt i bolagsordningen preciserar grunden för fastställande av lösenbeloppet. De vanligaste klausulerna har följande utseende.

»Lösenbeloppet för aktie, som kan komma att hembjudas, bestämmes av ordinarie bolagsstämma för tiden intill nästa ordinarie stämma genom en beräkning som verkställs på grundval av bolagets böcker».

»Lösenbeloppet skall utgöras, där fångat är köp, av köpeskillingen men eljest av belopp, som i brist av åsämjande, bestämmes i den ordning, lagen om skiljemän den 14 juni 1929 stadgar».

»Lösenbeloppet skall utgöras av akties nominella belopp med tillägg av den på aktien belöpande andel i bolagets reservfond och övriga till framtida disposition reserverade medel enligt å bolagsstämma godkänt beslut för det räkenskapsår, som förlutit näst innan hembudet skett, jämte ränta efter 6 % per år å lösensumman från nämnda års slut, till dess betalning sker».

»Lösenbeloppet skall utgöras av aktiernas verkliga värde etc.».

Ibland kan föreskrifterna i bolagsordningen vara betydligt mer detaljerade och ange utförliga riktlinjer för hur värderingen av olika anläggningstillgångar m. m. skall gå till. Det förekommer också, att lösensumman anges till det värde, som aktieägarna årligen bestämmer, eller till det värde, som åsatts aktierna av särskilda värderingsmän. Lösenbeloppet kan vidare vara relaterat till ett värde, som skall fastställas av bolagets styrelse, eller till det högsta marknadsvärde, som en allvarlig spekulant på aktierna är beredd att erbjuda. Ibland förekommer det kombinationer av olika metoder, som tar hänsyn till det förhållan-

⁶ Se Prop 1975/76:81 s 112 f.

⁷ Dessa problem kommer att beröras närmare i samband med behandlingen av tolkningsfrågor i Kap. VI s 202 ff.

det att lösensumman kanske inte skall vara densamma vid varje aktieövergång. Att avge ett omdöme eller en rekommendation, om vilken eller vilka metoder och grunder för bestämmande av lösenbeloppet som är överlägsna andra, är inte möjligt, med hänsyn till att ett sådant ställningstagande kräver en ingående analys av det enskilda bolagets ägarförhållanden och organisationsstruktur och en utredning om det skyddsbehov, som bolaget har.

Uppgiften att fixera någon beräkningsgrund för bestämmande av lösenbeloppet är synnerligen komplicerad och delikat, och den är i och för sig inte lättare att lösa därför att frågan behandlas redan vid bolagets bildande. Värderingar av aktier innebär nämligen alltid att man måste arbeta med mer eller mindre gissningsvis gjorda antaganden och förutsägelser om en framtida utveckling. Överlåtelse av aktier kan komma att inträffa först lång tid efter det att ett begränsningsförbehåll uppställts i bolagsordningen, vid en tidpunkt då aktiernas värde kanske undergått avsevärda förändringar. Dessa och andra omständigheter gör det omöjligt att försöka anvisa någon viss värderingsnorm, som generellt sett kan sägas vara ett lämpligt medel för att balansera värdeväxlingar och som kan tillvarata de skilda behov som uppkommer i olika verksamhetsformer.

Frågan om vilken beräkningsgrund, som i det enskilda fallet skall väljas, får avgöras med hänsyn tagen till de olika aktieägarintressena. Rent principiellt formerar sig frågeställningen till en dragkamp mellan två motstående intressen, å ena sidan representerat av den överlåtande aktieägaren eller hans arvingar, å andra sidan av bolagets kvarvarande aktieägare, vilka önskar behålla aktierna inom en viss personkrets. Parterna kan å ena sidan vilja fixera ett skäligt pris för aktierna i syfte att tillförsäkra den aktieägare, som på grund av ålderdomsskäl eller sjukdom önskar dra sig tillbaka, en rimlig ersättning för hans affärsintressen eller för att tillse, att en avliden aktieägars arvingar erhåller en tillbörlig kompensation. Men parterna kan också vilja fastställa ett pris som skall verka avskräckande på den enskilde aktieägarens önskan att frivilligt utträda ur bolaget genom försäljningsförsök eller andra dispositioner. Hur än dessa problem löses internt inom det enskilda bolaget är det viktigt, att begränsningsklausulen ger en klar anvisning om parternas syfte med att välja en viss värderingsmetod. Om bolaget t.ex. i syfte att förhindra en försäljning av aktier låter bolagsordningen uppta en bestämmelse om att aktiernas värde skall motsvara dess bokförda värde, i fullt medvetande om att någon annan beräkningsgrund skulle ha frambringat ett »rimligare» pris, måste detta förhållande klar-

göras i bolagsordningen. I annat fall minskar möjligheterna för att ändamålet med de särskilda bestämmelserna skall komma att beaktas vid en framtida prövning av hembudsförbehållets tillämpning i en konkret situation.

Mot bakgrund av det sagda är det uppenbart, att särskilda bestämmelser i bolagsordningen rörande lösenbeloppets fastställande och storlek kan komma att få en alldeles avgörande betydelse för styrkan av den skyddseffekt, som ett hembudsförbehåll kan komma att tillmätas. En lösensumma som är låg i förhållande till aktiernas verkliga värde kan sålunda visa sig vara en effektiv spärr mot spekulationsförsäljningar och andra överraskande dispositioner med aktier. Ju lägre lösensumman är i förhållande till det verkliga värdet, desto större blir nämligen utestängningseffekten.⁸ En förvärvare av aktier kan inte förväntas vilja betala mer för dem än det belopp, som motsvarar vad han kan få tillbaka vid en aktieinlösen. Å andra sidan är det naturligtvis i många övergångssituationer så, att den i bolagsordningen angivna lösensumman inte har någon betydelse för eller någon inverkan på frågan, om en övergång av aktierna skall äga rum eller ej. En hög lösensumma kan i stället vid sådana tillfällen ställa de lösningsberättigade aktieägarna inför svåra ekonomiska uppoffringar, om de vill hindra förvärvaren från att inträda i bolaget. Den närmare avvägningen i valet mellan en hög och en låg inlösningssumma kan endast göras av bolagets egna delägare mot bakgrund av de särskilda föreliggande förhållandena. En väsentlig fråga i sådana sammanhang är naturligtvis vilka gränser rättstillämpningen uppställer för hembudsförbehållets tillåtna skyddseffekt. Denna fråga skall behandlas längre fram i Kap VI.⁹

Trots den tidigare omtalade svårigheten att anvisa en beräkningsgrund, som i varje situation ger den mest tillfredsställande lösningen för lösensummans bestämmande, skall här anges några generella riktlinjer för hur en sådan bestämmelse i bolagsordningen för fåmansbolag kan konstrueras för att möta flera av de problem, som vanligen uppkommer. Konstruktionen bör som utgångspunkt välja en värdebestämning som omfattas av aktieägarna. I bolagsordningen anges sålunda att lösenbeloppet skall motsvara det värde på aktierna, som bolagets aktieägare årligen eller med ännu kortare intervaller fastställer. För att motverka en låsning beroende på att aktieägarna inte kan komma överens om något sådant värde, måste föreskriften kombineras med en alterna-

⁸ Jfr Immenga s 37.

⁹ Se s 263 ff.

tiv värderingsmetod, som går ut på att aktievärderingen vid oenighet mellan aktieägarna skall ombesörjas av särskilt utsedda värderingsmän. Den alternativa metoden bör också ange de riktlinjer efter vilka en sådan värdering skall försiggå, t.ex. att utgångspunkten för värderingen skall vara det värde, som aktieägarna *senast* kunnat enas om jämte föreskrifter om att detta värde endast får korrigeras med hänsyn till eventuella värdeväxlingar uppåt eller neråt, som inträffat i tiden mellan aktieägarnas senaste fixering av värdet och tidpunkten för överlåtelsen.

Den nu skisserade kombinationen av beräkningsgrunder för lösensumman synes ha många fördelar. Den minskar utrymmet för tvister om lösenbeloppets storlek, eftersom utgångsvärdet anges av aktieägarna själva. Slutförandet av lösningsproceduren kan vidare beräknas gå snabbt, eftersom det inte skall ske några komplicerade värderingar. Härtill kommer att aktieägarnas egen planering av sin situation underlättas genom att de på förhand kan uppskatta det pris, som aktierna kan väntas inbringa vid en äganderättsövergång.

I den mån aktieägarna vill påverka den värdering som skall ligga till grund för ett bestämmande av lösenbeloppet, föreligger sålunda starka skäl för att låta bolagsordningen ange riktlinjerna för värderingsproceduren. I annat fall lämnas skiljemännen eller domstolen att på egen hand fastställa ett värde. I ABL 1944 (70 § tredje stycket) föreskrevs att lösenbeloppet då skulle motsvara aktiens verkliga värde. Men varken lagen eller motiven lämnade någon anvisning om efter vilka linjer det verkliga värdet skulle sökas. Ett objektivt konstaterbart sådant värde finns helt enkelt inte. Aktiernas värde är inte heller konstant utan växlar med bolagets förhållanden, personligt innehav, aktiepostens storlek och en hel mängd faktorer, som inte torde vara möjliga att fastställa annat än i varje konkret fall.¹⁰ Man behöver endast tänka på den mängd olika metoder för att fastställa aktiers värde som existerar – substansvärde, avkastningsvärde, matematiskt värde, reproduktionsvärde, likvidationsvärde – för att inse dimensionen på detta problem. En utmärkt illustration till hur relativt det verkliga värdet i realiteten är ges i rättsfallet NJA 1957 s 1, där snart sagt varje i processen inblandad person eller instans hade sin egen uppfattning om innebörden av aktiernas »verkliga värde».¹¹ Aktiebolagsutredningen har heller inte haft någon överdriven uppfattning om betydelsen av »verkliga värdet» som norm för fastställande av löseskillingen för hembjudna aktier,

¹⁰ Jfr Flodhammar s 103 ff.

¹¹ Se Flodhammars redogörelse för omständigheterna i rättsfallet SvJT 1971 s 114 ff.

utan konstaterade lakoniskt i motiven till 19 § att »(d)en intetsägande bestämmelsen i AL, att beloppet skall motsvara aktiernas verkliga värde, har ej överförs till förslaget». Principerna för lösenbeloppets bestämmande får enligt departementschefens mening i sådana fall överlämnas till doktrin och rättspraxis. En värdering av aktierna skall dock ske utan hänsyn till deras eventuella egenskap av minoritetsaktier.¹³

9.8. Beslut om införande av hembudsklausul

Ett beslut om att i bolagsordningen inta ett hembudsförbehåll kan fattas i samband med bolagets bildande eller senare, efter det att aktier utgivits. Bolagsordningen, som utgör det grundläggande avtalet mellan aktiebolagets delägare, måste redovisa varje med stöd av aktiebolagslagen avtalad inskränkning i aktieägarnas grundläggande rättighet att fritt kunna överlåta sina aktier.¹ Om så inte sker, har avtalet inte någon rättsverkan i förhållande till aktiebolaget utan endast mellan parterna.² Detta är en direkt följd av att ABL endast tillåter att vissa bestämda inskränkningar i aktiers överlåtbarhet får lov att förekomma samt överlämnar åt delägarna i det enskilda bolaget att själva avgöra i vad mån några sådana inskränkningar överhuvud skall införas.

Införandet av en hembudsklausul i bolagsordningen redan i samband med bolagets bildande innebär i regel inte några särskilda svårigheter. Alla är från början överens om vad som skall gälla, och nyttillkomna aktieägare inträder på samma villkor som gäller för de förutvarande aktieägarna. Om däremot en hembudsklausul skall införas på ett senare stadium efter det att aktier utgivits, ligger problemet annorlunda till. Förbehåll om lösningsrätt för tidigare aktieägare eller för utomstående vid aktiers övergång till utomstående eller till någon aktieägare innebär ett starkt ingrepp i delägarnas faktiska position därigenom, att den fria dispositionen över aktierna försvåras. I de fall där hembudsförbehållet är avsett att omfatta samtliga redan utgivna aktier, föreskriver ABL 1975 (9 kap 15 § första stycket) att ändringsbeslutet måste biträdas av samtliga vid bolagsstämman närvarande aktieägare företrädande 90 % av samtliga aktier. Samma regel gäller en ändring av hembuds-

¹² SOU 1971:15 s 161.

¹³ Prop 1975:103 s 533.

¹ Se ABL 1975 3 kap 2 och 3 §§ och 17 kap 1 §; jfr ABL 1944 9 § 1 och 2 mom.

² Jfr SOU 1971:15 s 159 och Prop 1975:103 s 314. Se dock den i Kap VII härnadan förda diskussionen om avtalets rättsverknings i förhållande till tredje man.

klausul, som innebär en skärpning i förhållande till vad som tidigare gällt.³ Det kan t.ex. vara fråga om en ändring som går ut på att varje fång skall vara underkastat hembudsskyldighet, medan enligt tidigare ordning sådan skyldighet uppkom endast vid överlåtelse av aktie. Eller det kan gälla en ändring av lösenbeloppets storlek eller av beräkningsgrunden för beloppets bestämmande, där ändringen medför en försämring av aktieägarnas möjligheter att avyttra sina aktier till fulla värdet.

Däremot krävs inte någon kvalificerad majoritet för beslut om ändringar av bolagsordningen som endast berör ännu inte utgivna aktier, t.ex. om ändringen i bolagsordningen avser att hembudsförbehåll skall gälla för aktier som utges i framtiden.⁴ Enligt 14 § första stycket är beslutet i sådant fall giltigt om det biträtts av aktieägare med två tredjedelar av såväl de avgivna rösterna som de vid stämman företrädde aktierna. Andra undantag från regeln om kvalificerad majoritet uppställs beträffande ändringar som endast medför en försämring för vissa aktiers rätt eller för helt aktieslags rätt.⁵ För en sådan ändring i bolagsordningen som endast försämrar vissa aktiers rätt är det tillräckligt, om samtycke lämnas av dels aktieägare med två tredjedelar av såväl de avgivna rösterna som de vid stämman närvarande ägare av de aktier som sålunda berörs av ändringen, under förutsättning att ägarna företräder nio tiondelar av samtliga sådana aktier i bolaget. Försämrar helt aktieslags rätt genom ändringen fordras för beslutets giltighet, förutom samtycke av såväl de avgivna rösterna som de vid stämman företrädde aktierna, samtycke av ägare till hälften av det aktieslag vars rätt sålunda försämrar och nio tiondelar av de på stämman företrädde aktierna av detta slag.

När det gäller beslut om borttagande av hembudsklausul ur bolagsordningen eller ändringsbeslut som medför en mildring av förbehållets verkningar för aktieägarna, följer man huvudregeln i 14 § första stycket.⁶ Den innebär att beslutet om ändring är giltigt om det biträds av aktieägare med två tredjedelar av såväl de avgivna rösterna som de vid stämman företrädde aktierna. Samma majoritetsregel har i praxis ansetts gälla beträffande viss ändring av den ordning i vilken lösningsrätten tillkommer aktieägarna inbördes.⁷ Ändringen i bolagsordningen

³ Jfr Prop 1975:103 s 409, SOU 1971:15 s 240 och Stenbeck m fl s 370 f.

⁴ Jfr Prop 1975:103 s 409 och SOU 1971:15 s 240.

⁵ ABL 1975 9 kap 15 § tredje stycket.

⁶ Jfr SOU 1971:15 s 240 och Stenbeck m fl s 371.

⁷ Se NJA 1963 s 431 och PRV:s yttrande över handlägningsrutiner inom verket (s 434 ff).

avsåg i detta fall en övergång från proportionell fördelningsgrund till fördelning efter huvudtalet, något som inte ansågs innefatta en rubbning av rättsförhållandet mellan redan utgivna aktier.

Den nu lämnade redogörelsen har avsett förhållandena enligt den nya aktiebolagslagen. En jämförelse med pluralitetsreglerna i ABL 1944 visar, att såväl kravet på kvalificerad majoritet, som det antal fall då sådan majoritet skall fordras, reducerats i ABL 1975. Bakom en sådan ändring har legat praktiska skäl.⁸ De krav på kvalificerad majoritet som utmärker bestämmelserna i ABL 1944 ansågs i vissa fall, särskilt i större bolag, göra det svårt eller rent av omöjligt att besluta om sådana ändringar i bolagsordningen, som kunde vara nödvändiga för att bolaget skulle kunna genomföra erforderliga omläggningar av bolagets organisation och verksamhet. Detta berodde i många fall på att ABL 1944 lägger avgörande vikt vid antalet röstande och inte antalet röster, vilket medför att en grupp aktieägare, vilkas aktier representerade en mycket liten del av det totala antalet röster, kan förhindra ett beslut om ändring i bolagsordningen.⁹

Enligt 3 kap 4 § andra stycket ABL 1975 (34 § andra stycket ABL 1944) skall, då förbehåll om lösningsrätt vid aktiers övergång intagits i bolagsordningen, uppgift om inskränkningen tydligt anges på varje aktiebrev som berörs av densamma. Om alla aktierna i bolaget omfattas av inskränkningen är det numera tillräckligt, att förbehållet återges i förkortad form på aktiebrev, t.ex. genom påteckningen »föremål för hembud».¹⁰ Avses däremot med förbehållet att endast vissa aktier skall vara underkastade sådan inskränkning måste, förutom uppgift om inskränkningen i förkortad form, detta förhållande anges på aktiebrev. Den omständigheten, att bolaget försummar att göra dylika anteckningar på aktiebrev, anses dock inte inverka på förbehållets giltighet.¹¹ En sådan underlåtenhet från bolagets sida kan emellertid medföra skadeståndsskyldighet för styrelseledamot och verkställande direktör.¹² Däremot har straffsanktionen slopats i den nya lagen.¹³

⁸ SOU 1971:15 s 237 ff och Prop 1975:103 s 247.

⁹ Prop 1975:103 s 247; jfr Prop 1973:93 s 69.

¹⁰ Se SOU 1971:15 s 164; jfr LFA § 4 och Prop 1970:99 s 88. Se även Stenbeck m fl s 88 f, 167.

¹¹ SOU 1971:15 s 164 och Prop 1975:103 s 319. Jfr Stenbeck m fl s 88 f, 167.

¹² ABL 1975 15 kap 1 §; jfr ABL 1944 209 §.

¹³ Prop 1975:103 s 570. Se ABL 1944 214 §.

emitterad aktie vid oriktad eller riktad
om ?? Ej "översig" !! Uppdrag 1691.

9.9.

Vi har redan i ett tidigare sammanhang konstaterat att en aktieförvärvare, som är bunden av ett hembudsförbehåll, inte behandlas som aktieägare redan på grund av sitt förvärv.¹⁴ För att tillåtas utöva de med aktierätten förenade förvaltningsrättsliga befogenheterna, måste förvärvaren registreras i aktieboken. Sådan införing av ny ägare till aktie, som omfattas av lösningsrätt, kan emellertid inte ske förrän det visat sig att lösningsrätten inte har begagnats.¹⁵ Innan det visar sig att lösningsrätten ej begagnas, kan förvärvaren endast lyfta på aktierna fallande del av vinstutdelning och utöva de med aktierna förenade företrädesrätterna till teckning av nya aktier vid nyemission. Det sistnämnda medgivandet beror på att företrädesrätten måste begagnas inom en viss frist. Men om inlösen sker, måste han avstå från rättigheter och skyldigheter på grund av nyteckningen. Däremot får inte den som förvärvar aktie, som annan har rätt att lösa, mottaga fondaktier eller delbevis eller utbetalning i anledning av nedsättning av aktiekapital eller likvidation. Det anses att en bestämmelse om hembudsskyldighet skall tillämpas analogt då någon förvärvar teckningsrätter eller delbevis utan att ha förvärvat någon aktie. En förvärvare skall alltså inte kunna nästla sig in i bolaget på denna bakväg. Han är skyldig att anmäla sitt förvärv till styrelsen, under förutsättning att han i och för sig tillhör de hembudsskyldigas krets.¹⁶ Detta förhållande utgör en av lagen reglerad följdverkan av att bolagsordningen upptar ett hembudsförbehåll och brukar inte anges i hembudsklausulens text.

9.9. »Modell-klausulen»

Efter den i föregående avsnitt företagna analysen av de legala reglerna kring hembudsklausulens uppbyggnad samt dessas förankring i praktikens bolagsordningar, är det nu tid att presentera innehållet i den hembudsklausul, som kan sägas representera standardtypen.¹ Inom parentes anges några av de vanligaste avvikelserna från mönstret, som är betingade av klausulens syfte och de särskilda förhållandena som råder i olika bolag. Det finns anledning att påpeka, att presentationen

¹⁴ Se ovan s 15.

¹⁵ ABL 1975 3 kap 7 § tredje stycket. Se Prop 1975:103 s 318, 323; jfr ABL 1944 39 § 1 mom tredje stycket.

¹⁶ ABL 1975 3 kap 3 § femte stycket. Se Prop 1975:103 s 318; jfr ABL 1944 70 § femte stycket.

¹ Se PRV:s anvisningar samt Stenbeck m fl s 564 f, 615 f.

av modell-klausulen i detta sammanhang inte får uppfattas såsom någon rekommendation om lämpligheten av däri ingående föreskrifter. Genom att införa hembudsklausulens fulla text i undersökningen har förf. velat ge en verklig bild av hur man i praktiken många gånger har föredragit att inrätta sig inom gränserna för de av lagstiftaren uppdragna riktlinjerna. Det skall dock anmärkas att hembudsklausuler i fåmansbolag gärna har en mera detaljerad utformning, särskilt med avseende på dispositioner inom familje- eller delägarkretsen.

»Har aktie (på annat sätt än genom arv, bodelning eller testamente) övergått till någon (person), som inte förut är aktieägare i bolaget, skall aktien (oavsett fångets art) ofördröjligen hembjudas aktieägarna till inlösen genom skriftlig anmälan hos bolagets styrelse. Åtkomsten av aktien skall därvid styrkas (samt, där aktien övergått genom köp, uppgift lämnas om den betingade köpeskillingen).

När aktie sålunda hembjudits, skall styrelsen (eller verkställande direktören) därom genast underrätta bolagets aktieägare på sätt om meddelande till aktieägare är föreskrivet (genom skrivelse i rekommenderat brev), med anmodan till den, som önskar begagna sig av lösningsrätten, att skriftligen anmäla sig hos styrelsen inom två (en) månader (därefter) räknat från anmälan hos styrelsen om aktiens övergång.

Anmäla sig flera, skall företrädesrätten dem emellan bestämmas genom lottning, verkställd av notarius publicus, (skola de till inlösen hembjudna aktierna så långt ske kan fördelas dem emellan i proportion till det antal aktier, envar förut innehar) dock att, därest samtidigt flera aktier hembjudits, aktierna först så långt ske kan skola jämnt fördelas bland dem, som vilja lösa. (Överskjutande aktie eller aktier skall den bland de anmälda äga lösa, som förut innehar det största antalet aktier. Har flera lika antal, avgöras mellan dem genom lottning.)

Lösenbeloppet för aktie, som kan komma att hembjudas, bestäms av ordinarie bolagsstämma för tiden intill nästa ordinarie stämma genom en beräkning som verkställs på grundval av bolagets böcker. (Lösenbeloppet skall utgöras, där fångat är köp, av köpeskillingen men eljest av belopp, som i brist på åsämjande, bestämmas i den ordning, lagen om skiljemän stadgar.)

Därest ej inom stadgad tid någon anmäler sig vilja lösa hembjuden aktie eller, sedan lösenpriset å dylik aktie i behörig ordning fastställts, aktien ej inom en månad (20 dagar) därefter inlöses, äger den, som gjort hembudet, att bli registrerad för aktien. (Om ingen i tid anmäler sig för att lösa hembjuden aktie eller aktien inte inom 20 dagar (en månad) efter anmälningstidens utgång inlöses, äger den, som gjort hembudet, att bli registrerad för aktien.)»

Den nu presenterade klausulen kräver vissa kommentarer. På grund av att det undersökta materialet grundar sig på förhållanden enligt ABL 1944 tar klausulen inte hänsyn till att kretsen av lösningsberättigade enligt ABL 1975 är obegränsad eller till att även förvärv av aktieägare enligt den nya lagen kan göras hembudspliktigt. Man skall också lägga märke till att den nya aktiebolagslagen utser styrelsen som enda mellanhand mellan förvärvare och lösningsberättigade. Skriftform för fram-

ställande av hembud och lösningsanspråk föreskrivs regelmässigt i hembudsklausuler och uppfattas i praktiken som ett ändamålsenligt medel att skapa ordning i den tekniska avvecklingen av en lösningssituation!

Lösningssproceduren är uppbyggd i tre steg, nämligen hembudet, lösningsanspråkets framställande och lösningsanspråkets förverkligande. De praktiska arrangemangen kring varje steg och vad som rättsligen krävs för att steget skall vara fullbordat skall beröras närmare i Kap. VI.² Här skall endast påpekas, att de i lagen angivna tidsfristerna för framställande av lösningsanspråk och erläggande av lösen utgör maximala frister, som inte får göras längre av hänsyn till förvärvarens anspråk på att få sin situation klarlagd inom rimlig tid. Det är naturligtvis däremot inget som hindrar att tidsfristerna förkortas, något som också förekommer ofta i praktiken. Vid snävare tidsgränser får man dock ha klart för sig att man ökar bördan på de lösningsberättigade att bestämma sig och eventuellt anskaffa medel att realisera sitt lösningsanspråk.

En proportionell fördelningsmetod för att bestämma företrädesrätten till flera hembjudna aktier mellan flera lösningsberättigade utgör enligt det material som undersökts den i praktiken vanligaste fördelningsgrunden. Denna iakttagelse står i motsättning till de erfarenheter som redovisats av PRV.³ Enligt PRV är en fördelning efter huvudtalet den ojämförligt vanligaste fördelningsgrunden och den enda som förekommer i standardformuleringar till hembudsbestämmelser.⁴

Det förekommer alltför ofta för att passera obemärkt, att utgångspunkterna för tidsfristernas beräkning anges så diffust att svårigheter uppkommer att avgöra vilka dagar som är definitiva »förfallodagar». Detta förhållande kan emellertid lätt avhjälpas genom att man vid konstruktionen av hembudsbestämmelsen i bolagsordningen tar hänsyn till, att grunderna för lösenbeloppets bestämmande kan ha angivits på olika sätt för skilda transaktioner. De frågor som sammanhänger härmed skall belysas mer ingående i det följande.⁵

En viktig anmärkning angår syftet med hembudsklausulen. Inte i något fall har det undersökta materialet givit belägg för att denna fråga uppmärksamrats i praktiken. Ändå är det ju så att ändamålet med ett hembudsförbehåll slutligen kommer att erhålla stor betydelse för

² Se nedan s 230 ff.

³ Se NJA 1963 s 431 på s 435.

⁴ Stenbeck m fl s 564, 615, PRV:s anvisningar s 14 och Nial, Aktiebolag s 131.

⁵ Se nedan Kap VI s 265 f.

tolkningen av inskränkningen. Ibland är syftet med bestämmelsen angivet indirekt genom att olika familjerättsliga fång och gåvor mellan släktingar undantagits från hembudsplikt. I dylika fall kan kanske en sådan reglering lämna stöd för antagandet att familjekretsen skall bevaras intakt och att syftet med hembudsförbehållet är att utestänga utomstående. Riskerna för att domstolar eller skiljemän vid tolkningen av hembudsklausuler företar avvägningar mellan i och för sig motstående intressen på ett sätt, som går stick i stäv med de motiv som föranlett hembudsförbehållets uppställande i bolagsordningen, är emellertid så stora att det finns anledning för bolagen att utförligt redovisa sin »programförklaring». Detta gäller särskilt i sådana fall där inskränkningen syftar till att bevara en majoritetsställning i bolaget.

En beskrivning av bolagets organisationsstruktur och ett angivande av ändamålet med uppställandet av överlåtelse- och förvärvsinskränkningar synes vara ett verksamt medel för att påverka tolkningen av hembudsklausuler i önskad riktning. Det enda motstånd mot ett sådant förfarande, som kunnat spåras i praktiken, tycks vara klausulförfattarnas inrotade ovilja mot att belasta bolagsordningarna med en omfattande textmassa. Man får emellertid inte glömma bort, att just bolagsordningen är det grundläggande avtalet mellan delägarna i ett aktiebolag.

KAPITEL V

**KONSORTIALAVTALENS
BEGRÄNSNINGSKLAUSULER**

1919

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

10. Koncentrationen och spridning av ägarkontroll

I detta kapitel är det dags att återknyta till den tidigare anmärkta förekomsten av föryttringsbegränsningar avseende aktier i de särskilda avtalen mellan aktieägare eller grupper av aktieägare — de s k konsortialavtalen.¹ Det är också på sin plats att erinra om att sådana begränsningar när de förekommer i konsortialavtal ofta måste betraktas som en av flera beståndsdelar av avtalet, som i allmänhet har ett mera långtgående syfte, nämligen att åstadkomma *koncentration* eller *spridning* av kontrollen över aktiebolaget.²

Proportionen mellan kapital och inflytande över förvaltningen samt majoritetsprincipen utgör de två huvudprinciper, som genomsyrar uppläggnngen av aktiebolagens regelkomplex. Dessa principer föreställer man sig förverkligade genom den enskilde aktieägarens rösträtt. Röstrettens betydelse som instrument i detta sammanhang är emellertid beroende av den närmare gränsdragningen mellan bolagsstämmans och styrelsens kompetensområden. Visserligen utgår även i detta avseende aktiebolagslagen från en tänkt fördelning av makten mellan bolagsstämman och styrelse, med bolagsstämman som det överordnande och högsta beslutande organet, men avvikelserna från denna fördelning är i praktiken legio och lagens normalmönster förekommer mera sällan. Detta kan sammanhånga med att många aktieägare i allmänhet har ett bristande intresse för att med sin rösträtt söka påverka bolagets förvaltning eller det kan bero på att samtliga aktieägare eller någon grupp av aktieägare föredrar att genom privata överenskommelser sinsemellan eller med hjälp av någon annan teknik stråvar efter att åstadkomma en annan ordning och därmed rubba den tänkta balansen.³

¹ Se ovan under 3.4. s 39 ff. En närmare klassificering av konsortialavtal från associationsrättslig synpunkt görs av Roos, Rösträtt s 260 ff; jfr Nial, Studier s 32 ff och densamme Associationsrätt s 172 f.

² Se om dessa termer och deras innebörd Roos a a s 37 ff och 49 ff. Jfr den ovan under 3.3. s 32 ff lämnade redogörelsen för maktkoncentration och maktfördelning i aktiebolag.

³ Se Prop 1975:103 s 124 ff, 234 ff. Dessa problem har bl a behandlats av Rodhe i TSA 1950 s 255 ff, och i Minoritetsskyddet s 431 ff, av Nial i Studier s 7 ff och i Ekonomen 1932 s 93 ff, av Borum i Juristen 1962 s 255 ff samt av Gomard i Scandinavian Studies 1972 s 99 ff.

Dessa förhållanden leder ofta till uppkomsten av s. k. *denaturerade* aktiebolag, en bolagstyp som i dag representerar de vanligaste företagen i aktiebolagsform.⁴ Härmed avses aktiebolag i vilka den reella makten glidit över till företagsledningen, dvs styrelsen och verkställande direktören. En sådan maktförskjutning beror i stora aktiebolag på att aktieinnehavet oftast är spritt och att bara en mindre del av aktieägarna utövar sin rösträtt. Men också i de mindre aktiebolagen har styrelsen ofta en mycket stark position. Detta sammanhänger med att styrelseledamöterna många gånger äger hela eller en stor del av aktiekapitalet i sådana företag.

Den nya aktiebolagslagen (ABL 1975) kan sägas innebära att bolagsledningens kompetens i viss mån kommit att förstärkas gentemot bolagsstämman. Redan genom 1973 års ändringar i aktiebolagslagen har styrelsen fått möjlighet att besluta om nyemission, upptagande av konverteringslån eller upptagande av lån med optionsrätt till nyteckning.⁵ En förstärkning av bolagsledningens kompetens sker också i ABL 1975 därigenom att styrelsen erhåller vetorätt beträffande vinstutdelning och kapitalåterbäring vid nedsättning av aktiekapitalet.⁶

Alltjämt utgår emellertid aktiebolagslagen ifrån att bolagsstämman skall stå kvar i sin position som det högsta beslutande organet samt att förvaltningen bör ankomma på styrelsen och verkställande direktör. Bolagsstämman har i och för sig möjlighet att ge direktiv till bolagsledningen också i förvaltningsfrågor, direktiv som ledningen i princip måste rätta sig efter. Men det är inte överensstämmande med lagens anda och mening att bolagsstämman skall dirigera bolagsledningens förvaltning i sådan utsträckning, att styrelsen förlorar sin ställning som ansvarig handhavare av förvaltningen. I själva verket är risken liten för att så skall ske. Utvecklingen visar tvärtom att aktieägarna i de större företagen ofta betraktar sina aktieinnehav som en ren kapitalplacering och inte har någon önskan att bestämma över företagets skötsel i vidare mån, än som förestavas av deras intresse av att på så kort tid som möjligt erhålla så förmånlig kursutveckling och så hög utdelning som möjligt på aktierna.⁷ Maktkoncentrationen till styrelsen blir därigenom än mer markerad. Härtill kommer att ABL 1975 gör det möjligt för aktie-

⁴ Jfr Roos a a s 52.

⁵ Se Prop 1973:93 s 66 ff, 75 ff, 78 f, ABL 1944 55 och 63 a §§ och ABL 1975 4 kap 14 och 15 §§ samt 5 kap 8 och 9 §§.

⁶ ABL 1975 6 kap 2 § andra stycket.

⁷ Se Prop 1975:103 s 236 f.

bolaget att genom föreskrift i bolagsordningen låta styrelsevalet, som i normala fall tillkommer bolagsstämman, ske på annat sätt.⁸ Kravet i ABL 1944 på tillstånd resp. författningsstöd för att utomstående skall få tillsätta styrelseledamot har sålunda slopats. Den nya ordningen kan emellertid inte gärna utnyttjas därhän att styrelsen sätts i tillfälle att utse samtliga nya styrelseledamöter.⁹

En sådan utveckling, som här skisserats, medför att bolagsstämman undanträngs av styrelsen så att bolagsstämmosammanträdena kommer att framstå som en ren formalitet. Det måste emellertid samtidigt konstateras att styrelsen i princip är mera inställd på att tillvarata företagets och de anställdas långsiktiga intressen än vad den enskilde aktieägaren är. I detta sammanhang skall också uppmärksammas den provisoriska lagstiftningen om styrelserepresentation för de anställda i aktiebolag och ekonomiska föreningar. Enligt denna lag har de anställda under vissa förutsättningar rätt att utse två styrelseledamöter i ett aktiebolags styrelse, utöver dem som utses av bolagsstämman eller på annat sätt. Denna lagstiftning vars giltighetstid går ut den 1 juli 1976 kommer troligen att efterföljas av en permanent lagstiftning om styrelserepresentation för de anställda samtidigt som betydligt fler företag, än som i dag är fallet, kommer att dras in under lagens regler. Enligt den nu gällande lagen föreligger dispensmöjlighet i fall där ett införande av två arbetstagarledamöter i styrelsen skulle kunna rubba den maktbalans, som skapats genom konsortialavtal, bestämmelser i bolagsordning eller på annat sätt och detta skulle medföra väsentliga olägenheter för bolaget.

Maktfördelningen i aktiebolagen är sålunda en fråga av stor betydelse och, kan man säga, en fråga som är lika gammal som själva aktiebolagsformen. Alltsedan aktiebolagsformens födelse har i praktiken förekommit olika försök att rubba de båda principerna om proportionalitet och majoritetsinflytande. Sådana »attacker» kan tänkas ske på många skilda sätt och komma från flera olika fall. Bolagsstyrelsen kan t.ex. försöka att ta makten genom att göra sig oberoende av växlingar i meningsyttringar och majoritetsförhållanden. Eller en utomstående, som inte deltar i bolagets förvaltning vare sig som aktieägare eller som styrelseledamot, kan försöka skaffa sig inflytande över bolaget. Angreppen kan också komma från enskilda aktieägare, som försöker att på olika sätt förstärka sitt inflytande över bolagets förvaltning.

⁸ 8 kap 1 § andra stycket. Jfr Prop 1975:103 s 368 f.

⁹ Jfr Prop 1975:103 s 369.

De här nämnda försöken har ett gemensamt syfte — att lägga grunden till ett dominerande inflytande över aktiebolaget eller att förstärka ett sådant inflytande. De olika metoder, som med skilda grader av framgång kan användas för att nå dessa mål, är talrika. De flesta har det gemensamt att rösträtten är det tekniska instrument, med vilket man arbetar för att nå det man syftar. Man försöker i en hel del fall genom samverkan vid röstning i bolaget åstadkomma en starkare maktposition för en eller flera olika aktiegrupper. Detta kan ske t.ex. genom att placera en majoritetspost hos ett självständigt rättssubjekt — ett aktiebolag eller en stiftelse. Syftet kan kanske också nås genom att uppsamla röstfullmakter från de aktieägare som normalt inte deltar i förvaltningen. En annan metod åter kan vara att just genom konsortialavtal överenskomma om samverkan och röstning i en viss riktning. Genom att införa röstvärdesdifferenser beträffande bolagets aktier kan även åstadkommas om inte samverkan så i varje fall en koncentration av kontrollen till en mindre grupp aktieägare.¹⁰

Alla de nu berörda åtgärderna för att *koncentrera* inflytandet över aktiebolagets förvaltning till vissa grupper har avseende på förhållandena i de *öppna* aktiebolagen, dvs de bolag som vänder sig till och för sin kapitalförsörjning är beroende av den investerande allmänheten.¹¹ I de *slutna* aktiebolagen, där aktiegruppen är mera homogent sammansatt, blir det överskuggande problemet i stället att försöka åstadkomma en låsning av aktierna inom en kontrollgrupp, som vanligen omfattar samtliga aktieägare i bolaget.¹² Man talar då om *spridning* av kontrollen i den meningen att den aktieägare, som tillskjuter kapital, vanligen fördelar att få möjligheter att påverka bolagets förvaltning, oavsett hur aktierna är fördelade mellan bolagets aktieägare.¹³ Dessa slutna aktiebolag har i allmänhet ett betydligt mindre antal aktieägare än de öppna aktiebolagen — de kan t ex bestå av två delägare med lika stora aktieinnehav eller utgöras av två eller flera företag som enda aktieägare. På grund av ägarstrukturen ligger sålunda problemen annorlunda till än i de större, öppna aktiebolagen. En samverkan mellan samtliga aktieägare blir naturligare med hänsyn till att kretsen av aktieägare är mindre och en sådan samverkan blir också normalt enklare att arrangera på grund av den enskilde aktieägarens aktiva deltagande i aktiebolagets verksamhet och hans intresse av att vilja påverka bolagets förvaltning. Likheter

¹⁰ Dessa frågor behandlas ingående av Roos, Rösträtt s 44 ff.

¹¹ Se ovan s 33 f beträffande innebörden av uttrycket öppna aktiebolag.

¹² Se ovan s 34 f beträffande innebörden av uttrycket slutna aktiebolag.

¹³ Se Roos a a s 49.

mellan det slutna aktiebolagets organisationsstruktur och de förhållanden som råder i ett handelsbolag är påfallande och i många fall utgör det slutna aktiebolaget ett företag som från början drivits i handelsbolsform och sedan ombildats till aktiebolag.¹⁴

Metoder för att åstadkomma en spridning av kontrollen i de slutna aktiebolagen kan gå ut på att aktieägarna erhåller vetorätt i vissa eller alla frågor, eller att samtliga aktieägare eller aktieägargrupper får representation i bolagets styrelse. Sådana organisationsfrågor finner ofta sin reglering i konsortialavtal, upptagande de närmare riktlinjerna för bolagets utdelningspolitik, styrelserepresentation, anställningsförhållanden och liknande förhållanden av betydelse för den djupare formen för samverkan som eftersträvas.¹⁵

Om sålunda samverkansproblem och överhuvudtaget maktfördelningsfrågor har olika innehåll i de öppna respektive de slutna aktiebolagen, är emellertid syftet att bevara den på olika sätt föreliggande intressebalansen mellan aktieägarna ett gemensamt drag hos de båda formerna av aktiebolag. Och det är i detta sammanhang, som förnyttlingsbegränsningar beträffande aktier kommer in som en stabiliserande faktor och som ett komplement för att förhindra olämpliga förskjutningar i aktieinnehav. Såväl i de öppna som i de slutna aktiebolagen förekommer konsortialavtal som metod att koncentrera respektive sprida kontrollen över bolaget. I de slutna aktiebolagen, som ju har tonvikten lagd på delägarnas personliga egenskaper och kvalifikationer, synes sådana avtal ha en större utbredning än i de öppna aktiebolagen, där man i viss mån med hänsyn till allmänhetens intresse av bolagets verksamhet undviker avtal av denna typ.¹⁶ Insamlat material ger emellertid belägg för att konsortialavtal i öppna aktiebolag, även om de förekommer i mindre omfattning än i de slutna aktiebolagen, erbjuder ett intressant underlag för denna studie.

Undersökningen i detta kapitel syftar till att ge en bild av hur man i praktiken försöker att med stöd av begränsningar i aktiernas överlåtbarhet realisera ändamålen med konsortialavtal, antingen dessa nu går ut på att åstadkomma endast en röstbindning såsom är fallet i de öppna aktiebolagen, eller en djupare form för samverkan mellan aktieägarna, som är målet i de slutna aktiebolagen. Man kan säga att konsortialav-

¹⁴ Se Roos a a s 50, 108, 134 och t ex O'Neal Vol I s 16 f.

¹⁵ Se Roos a a s 50 f, 126 ff och Gomard i *Scandinavian Studies* 1972 s 100 ff.

¹⁶ Se Roos a a s 105 ff, 141. Jfr SOU 1968:7 s 155 f.

talet såsom en form för röstbindning eller samverkan bygger på förutsättningen att aktieägarstrukturen kan bevaras intakt. Det är kanske därför mera korrekt att beskriva förnytttringsbegränsningarna i sådana avtal som ett *conditio sine qua non*, framför att betrakta dem blott som en av många beståndsdelar av avtalen. I avsnitt 9.1. och 9.2. här nedan skall presenteras det praktiska mönstret för åstadkommande av begränsningar i konsortiebundna aktiers omsättbarhet såsom detta mönster framträder vid genomgången av ett stort antal konsortialavtal. Dessa avsnitt åsyftar att ge en bild av förekommande begränsningar i både öppna och slutna aktiebolag. Avsnitt 9.1. behandlar situationen i öppna aktiebolag, medan avsnitt 9.2. redovisar läget i de slutna aktiebolagen.

10 Avtal mellan aktieägare kan emellertid få sin särskilda prägel på grund av det förhållandet, att det i bolaget finns endast ett mycket begränsat antal aktieägare. I sådana fall talar man om *kompanjonsavtal* och de särskilda hänsyn, som i dessa avtal reglerar utformningen av förnytttringsbegränsningar, redovisas i sin praktiska form under avsnitt 9.3. I avsnitt 9.4. upptas till behandling den särskilda form för samverkan, som är resultatet av att två eller möjligen flera företag (aktiebolag) i ett samarbetsavtal förenar sina produktions- eller avnämningintressen. Dessa s.k. *joint ventures* kan utvecklas till *joint venture corporations*, varmed avses att de samarbetande bolagen gemensamt bildar ett aktiebolag såsom den samordnande faktorn. Några sammanfattande synpunkter lämnas slutligen i avsnitt 9.5.

10.1. Begränsningsklausuler i konsortialavtal i öppna aktiebolag

I den tidigare framställningen har framhållits betydelsen av att aktieägare, som är anslutna till ett konsortium inom ramen för ett öppet aktiebolag, inte tillåts att fritt förfoga över sina aktier i strid med konsortiedelägarnas intressen för att därmed försvaga konsortiets andel av bolagets aktiekapital och rubba dess majoritetsställning. Den vanligaste metoden för att åstadkomma en »låsnings» av konsortiemedlemmens fria förfoganderätt över de aktier, med vilka han ingår i konsortiet, är att genom en *förköpsklausul* göra det möjligt för övriga konsortiemedlemmar att vid en tänkt försäljning inträda som förvärvare till aktierna. Däremot har materialet inte uppvisat något avtal som använder sig av hembudsklausul. I de öppna aktiebolagen vilkas aktier inte noteras på fondbörsen eller eljest på den fria fondhandlarlistan, upptar bolagsord-

ningen regelmässigt hembudsklausul, vilken sålunda inträder som en extra förstärkning därest aktierna skulle avyttras i strid med bestämmelser i konsortialavtalet.

»Konsortiemedlem äger icke genom frivillig överlåtelse avhända sig aktie, för han är ansluten till konsortiet, med mindre aktien först hembjudits övriga medlemmar till inlösen på sätt nedan stadgas.»

»Utöver de bestämmelser om hembudsskyldighet och lösningsrätt vid av aktier i bolaget som bolagets bolagsordning innehåller skall beträffande överlåtelse av konsortialaktier följande gälla. Medlem förbinder sig att icke avyttra honom nu eller framdeles tillhöriga konsortialaktier utan att dessförinnan hava hembjudit desamma till inlösen av övriga medlemmar på sätt nedan stadgas.»

»Medlem äger icke till annan än medlem sälja aktier i . . . eller teckningsrätt vid nyteckning eller gratisemission i nämnda bolag, med mindre han först hembjudit aktien eller teckningsrätten åt övriga medlemmar till inlösen efter dagskurs.»

»Medlemmarna i konsortiet förbinda sig i förhållande till varandra, att under avtalets giltighetstid icke annorledes än vad i avtalet stadgas till någon utomstående försälja eller på annat sätt avhända sig aktier i bolaget. Inom konsortiet äger medlemmarna att inbördes fritt sälja eller köpa aktier.»

»Undertecknade aktieägare i . . . överenskomma härmed att icke utan hembud till övriga avtalsparter överlåta aktier i bolaget; vad nu sagts gäller dock icke överlåtelse av högst femtio st. aktier per kalenderår.»

Gången är alltså den att medlem, som önskar avyttra sina aktier, skall hembjuda dem till konsortieledningen *innan* försäljning sker. Ibland förekommer att hembud skall vara åtföljt av uppgift om köpeskilling. Ledningen har sedan att underrätta övriga medlemmar om hembudet varefter dessa har viss tid på sig att anmäla sitt intresse av att inträda som förvärfvare. Den tidsfrist, inom vilken medlemmarna sålunda skall anmäla sig, är ofta mycket snävt tilltagen.

»Hembud skall skriftligen anmälas till ordföranden med uppgift om det pris aktie, till vilket hembudet sker. Ordföranden skall så snart ske kan och sist fyra (4) dagar genom rekommenderad försändelse underrätta samtliga konsortiemedlemmar med känd adress om hembudet, med anmodan till den som önskar begagna lösningsrätten, att skriftligen därom göra anmälan hos ordföranden så att denna kommer honom till handa inom fem (5) dagar efter det till medlemmarna avsändes.»

»Hembud sändes i rekommenderade brev till konsortiets sekreterare, som har att rekommenderade brev eller på annat sätt därom underrätta de inlösningsberättigade med angivande av när hembudet kommit sekreteraren tillhanda. Det åligger inlösningsberättigade att skriftligen i rekommenderat brev, avsänt till inom en vecka efter det de mottagit hembudet, svara om inlösningsrätten

»Sådant hembud skall göras genom rekommenderad skrivelse till ordföranden, som omedelbart därom skriftligen underrättar alla övriga medlemmar med anmodan till den, som vill begagna sig av lösningsrätten att inom åtta dagar skriftligen anmäla sig hos ordföranden.»

». . . utan att dessförinnan hava hembjudit desamma till konsortiets ordförande, som har att genom rekommenderade brev eller på annat sätt därom omedelbart underrätta de medlemmar, som hos ordförande anmält, att de önska sådan under rättelse, med angivande av när hembudet kom ordföranden tillhanda. Konsortie-medlemmarna hava lösningsrätt till de hembjudna aktierna, på sätt i punkterna B), C) och D) av denna paragraf stadgas.

Medlemmarna må tillsammans eller var för sig genom rekommenderade brev, avsända till ordföranden inom en vecka från det skrivelse med hembudet kommit ordföranden tillhanda, skriftligen meddela denne, huruvida de ämnat begagna sig av sin lösningsrätt.»

Ofta anger avtalet utförligt hur köpeskillingen skall bestämmas.

»— — genomsnittliga högsta betalkursen för bolagets aktier å fondbörsen under de sista 15 börsdagar som förflyta från dagen för hembudet.»

». . . på grundval av föreliggande balansräkningar och sådana särskilda omständigheter som kunna vara av betydelse för utrönande av aktiernas verkliga värde.»

»Lösensumman skall motsvara gällande börsvärde vid hembudsfristens utgång; dock vare säljaren obetaget att fordra den högre köpeskillning som, innan hembudsfristen gått till ända, kan visas vara utfäst av annan.»

»Kan godvillig överenskommelse inte träffas mellan hembjudaren och lösningsberättigade medlemmar angående köpeskillingen (lösensumman) för hembjudna konsortialaktier inom 30 dagar från det ordföranden postat ovannämnda rekommenderade försändelse, skall lösensumman bestämmas av skiljemän enligt gällande lag. Lösensumman skall av skiljemännen bestämmas på grundval av föreliggande balansräkningar och sådana särskilda omständigheter som kunna vara av betydelse för utrönande av aktiernas verkliga värde.»

»För den händelse, då aktierna resp teckningsrätterna hembjudas, å desamma föreligger bindande anbud, vilket den hembjudande konsortie medlemmen önskar skola ligga till grund för inlösnings, skall vid hembudet detta anbud styrkas på heder och samvete, varvid samtliga villkor i anbudet skola noggrant angivas.

Därest ej bindande anbud föreligger, skall lösenbeloppet utgöra medeltalet av köpkurserna på Stockholms fondbörs å aktiernas resp teckningsrätterna under i mom. B) nämnda vecka. Säljaren är dock ej bunden av det gjorda hembudet, om nyssnämnda medeltal med mer än 5 % skulle understiga den dagen för hembudet å Stockholms fondbörs noterade köpkursen, eller, om sådan ej föreligger, närmast föregående köpkurs. Därest däremot bindande anbud enligt mom. A) föreligger, skall inlösen ske enligt detta anbud, varvid dock vid byte omräkning i kontanter skall äga rum efter särskilda grunder.»

»Lösen för inom konsortiet hembjuden aktie skall utgöras av belopp som årligen å ordinarie sammanträde med konsortiet bestämmas för tiden intill nästa ordinarie

sammanträde. Lösenbeloppet skall bestämmas till belopp som motsvarar eller överstiger det som enligt bolagsordningen för bolaget årligen å ordinarie bolagsstämma fastställles gälla vid hembud.»

»Snarast och senast inom tre veckor från dagen för sekreterarens emottagande av hembudet skola mellan den hembjudande konsortie medlemmen och de konsortie medlemmar, som förklarat sig önska lösa hembjudna aktier, förhandlingar upptagas, varvid enighet om lösningsvillkoren skall söka ernås. Priset för aktierna skall vara skäligt marknadspris. Om enighet om priset icke nås, skall det bestämmas av skiljenämnd enligt gällande lag om skiljemän. Skiljemännen skola vara bundna av parternas yrkanden och äga sålunda icke sätta priset högre än säljaren yrkat och ej lägre än köparen yrkat.»

Om flera anmäler sig villiga att lösa aktierna, sker fördelningen aningen efter huvudtalet eller i proportion till vars och ens aktieinnehav samt därefter genom lottning. Om ingen önskar lösa aktierna, får de vanligen säljas fritt men denna frihet varar ofta blott en viss tid efter det lösningstiden utgått. Ibland föreskrivs att sådan försäljning inte får ske till ett lägre pris än hembudet avsåg.

»Aktie, för vilken hembud ej antagits eller likvid icke erbjudits inom 14 dagar efter hembudet, står det den som gjorde hembudet fritt att avyttra till utomstående inom tre månader efter inlösningstidens slut, dock ej till lägre pris än hembudet avsåg. Sker ej avyttring inom nämnda tid av tre månader från lösningstidens slut, äro aktierna eller teckningsrätterna ånyo underkastade hembudsskyldighet.»

»Därest någon lösningsberättigad på ovan angivet sätt icke förklarar sig önska lösa hembjudna aktier eller, sedan lösenbeloppet blivit bestämt, icke inom en vecka erlägger detsamma, skall, därest icke annan lösningsberättigad utan uppskov inträder i den utgångnes ställe, den hembjudande parten äga frihet att till utomstående avyttra de hembjudna aktierna. För den händelse denna frihet icke utnyttjas inom tre månader efter det den inlösningssberättigade icke förklarat sig vilja lösa hembjudna aktier respektive underlåtit att erlägga lösningspriset, upphör den hembjudande partens frihet att avyttra aktierna, och är alltså efter nämnda tid den hembjudande parten, därest han vill avyttra aktierna, skyldig att ånyo hembjuda dessa till inlösen på sätt ovan angivits. Därest den hembjudande parten frånträder, är han, om han fortfarande önskar avyttra aktierna till utomstående, skyldig att ånyo hembjuda dessa till inlösen. Överlåtelse av hembjuden aktie till annan än konsortie medlem, får icke ske på förvärvaren fördelaktigare villkor än dem, vartill aktien hembjudits till inlösen.»

Vissa överlåtelser, t.ex. gåvor till närstående eller överlåtelser som avser mindre poster kan vara undantagna hembud. Ofta föreskrivs då att förbehåll om anslutning till konsortiet skall ske. Familjerättsliga fång sker alltid under premissen att den nye ägaren blir bunden av konsortialavtalet i samma mån som fångesmannen.

»Konsortiemedlem äger avhända sig sina till konsortiet anslutna aktier genom annat fång än försäljning eller byte, om han tillförbinder den nye ägaren att inträda som medlem i detta konsortium.»

»Övergår till konsortiet ansluten aktie till annan ägare genom arv eller giftorätt, är den nye ägaren bunden av detta avtal. Detsamma skall gälla, om överlåtelsen sker genom testamente.»

»Avliden medlems dödsbo, arvingar och andra rättsinnehavare skola betraktas som konsortiemedlem och i den egenskapen vara underkastade detta avtal.»

»Utan hembud må dock aktie överlåtas i följande fall:

- a) gåva till bröstarvinge om därvid knytes villkor om anslutning av aktien till konsortialavtalet,
- b) överlåtelse till annan konsortiemedlem, om denne förbinder sig att för samma aktie biträda konsortialavtalet,
- c) om överlåtelsen avser högst 20 aktier, dock att hembud skall ske om genom ny överlåtelse av samma aktieägare inom tolv månader detta antal skulle överskridas.»

»Utan hembud må dock aktie överlåtas till släkting i rätt upp- eller nedstigande led, ävensom till syskon, om därvid knytes villkor om anslutning till konsortiet.

Tillika äger konsortiemedlem utan hembud och utan nyss angivet villkor till minimipris, som uppges, överlåta vid varje tillfälle högst 100 aktier, därest förtroendemännen lämna sitt samtycke till överlåtelsen och av dem föreskrivna villkor iakttagas.»

»Detta avtal är bindande för konsortiemedlemmens arvingar och andra rättsinnehavare och åligger det konsortiemedlem, om han genom gåva eller testamente eller likartat fång eller eljest skulle förfoga över konsortialaktie, att tillförbinda mottagaren att iakttaga bestämmelserna i detta avtal, skolande konsortiemedlemmens rättsinnehavare bli medlem av konsortiet med därmed förbundna rättigheter och skyldigheter.»

Enligt några konsortialavtal föreligger möjlighet för medlemmarna att vid hembud ansluta sig till försäljning, om inlösen icke sker. I dylika fall skall medlem som svar på konsortieledningens underrättelse om hembud meddela, huruvida han vill begagna sig av sin lösningsrätt eller väljer att utnyttja sin försäljningsrätt i anslutning till de hembjudna aktierna.

- »B) Medlemmarna må . . . inom en vecka från det skrivelserna med hembudet kommit ordföranden tillhanda, skriftligen meddela denne, huruvida de ämna begagna sig av sin lösningsrätt enligt moment A) eller ev. försäljningsrätt enligt moment E).
- E) Därest anbud å konsortialaktie skulle med mer än 5 % överstiga den köpkurs å Stockholms fondbörs, som gällde den dag konsortiets ordförande under rättade övriga konsortiemedlemmar om hembudet, och inlösning av de hembjudna aktierna icke äger rum, skola de konsortiemedlemmar, som på sätt i

moment B) stadgas, anmält sig vilja delta i försäljningen, hava rätt göra detta i enlighet med anbudet i förhållande till sitt innehav av konsortialaktier»

I några fall förekommer bestämmelse om att konsortieledningen äger att utse köpare till de hembjudna aktierna, om icke någon konsortiedlem förklarar sig vilja lösa. Det förekommer också att medlemmarna underkastas ett totalförbud att under viss tid försälja aktierna.

» . . . är berättigad att med accepterande av hembudet såsom köpare insätta eller juridisk person, som ledningen utväljer och som är villig ingå som medlem i detta konsortium.»

»Överlåtelse av aktierna genom försäljning eller byte får icke ske under tiden före»

I en del avtal bestäms att aktierna skall deponeras. Avsikten härmed är att försvåra för medlem att förfoga över aktien, men depositionen synes också syfta till att låta de deponerade aktierna utgöra säkerhet för vite eller skadestånd på grund av kontraktsbrott.

»Till konsortiet anslutna aktier skola vara deponerade hos . . . , transporterade blanco, såsom säkerhet för att konsortiedlem fullgör sina åtaganden enligt kon-

»Till konsortiet anslutna aktier skall vara deponerade hos Aktiebolaget Svenska Handelsbankens notariatavdelning i Stockholm, transporterade in blanco, såsom säkerhet för att konsortiedlemmen fullgör sina åtaganden enligt konsortialavtalet.»

Beträffande avtalstiden återfinns en mängd olikartade bestämmelser. Vanligtvis föreskrivs att avtalet skall gälla för en viss tidsperiod (5, 10 eller 25 år) för att sedan automatiskt förlängas för en viss period, såvida icke uppsägning dessförinnan skett. I några fall förekommer bestämmelser om att konsortiet skall anses som upplöst om antalet konsortieanslutna aktier nedgått under fyrtio procent av hela aktiestocken. I andra fall åter är det föreskrivet, att en viss majoritet bland konsortiedlemmarna kan besluta om upplösning av konsortiet före avtalstidens utgång.

»Detta avtal är gällande till den . . . 19. . . och förlänges för fem år i sänder, avtalet icke av någon av medlemmarna uppsäges sex månader före avtalstidens ut-

»Detta avtal skall gälla till utgången av år , oavsett vilka omständigheter, som kunna inträffa för enskilda konsortiedlemmar.»

»Har på grund av uppsägning antalet anslutna aktier nedgått under fyrtio procent av bolagets hela aktiestock, är konsortiet att betrakta som upplöst, varom ordföranden ofördröjligen skall underrätta konsortiedlemmarna.»

»Skulle konsortiemedlemmar, som tillsammans representera mer än 90 % såväl av de till konsortiet anslutna. . . -aktiernas sammanlagda röstetal som av antalet medlemmar, å ordinarie eller extra sammanträde förena sig om att konsortiet skall upplösas tidigare, skall sådant beslut dock gälla.»

Ibland återfinns bestämmelser om att avtalet gäller tills dess majoriteten inom konsortiet beslutar om dess upphörande. I sådana fall understryks att konsortiemedlem ej äger rätt att utträda dessförinnan.

»Detta avtal gäller till dess konsortiemedlemmarna genom beslut å konsortiesammanträde överenskommer om avtalets upphörande.»

»Konsortiemedlem äger icke rätt utträda ur konsortiet i vad avser hans konsortialaktier.

Konsortiemedlem, som icke längre innehar konsortialaktier, upphör att vara medlem av konsortiet.»

Än liberalare bestämmelser kan undantagsvis återfinnas.

»Konsortiemedlem äger rätt utträda ur konsortiet varje den 31 augusti genom avsändande av anmälan i rekommenderat brev till konsortiets ordförande sex månader dessförinnan eller genom anmälan å det konsortiesammanträde, som hålles närmast före bolagets ordinarie stämma.»

Många gånger är det oklart, om uppsägningsbestämmelserna i sin tillämpning skall medföra hela konsortiets upplösning eller om de blott skall gälla den enskilde konsortiemedlemmens rätt till utträde. I de flesta fall torde man ha anledning att förmoda, att utträde av en medlem medför konsortiets fall. Dock förekommer denna fråga berörd någon enstaka gång.

»Därest i annat fall än § 10 avser, medlem skulle upphöra att tillhöra konsortiet, skall detsamma alltså bestå och detta avtal vara bindande för övriga medlemmar.»

En annan viktig bestämmelse, som sammanhänger med begränsningar i överlåtbarheten, avser vites- och skadeståndsklausuler. Förvånansvärt nog saknar många avtal bestämmelser om sanktioner mot avtalsbrott. I andra förekommer klausuler av nedanstående typ.

»Konsortiemedlem, som bryter mot sina förpliktelser enligt detta avtal, är förfallen till ett vite av halva nominella beloppet av sina till konsortiet anslutna aktier eller det lägre belopp konsortiet kan föreskriva eller, i händelse av tvist, skiljenämnd, tillsatt i den ordning som § 12 stadgar, prövar skäligt. Vitet tillfaller de i avtalsbrottet icke deltagande konsortiedelägarna i mån av delaktighet i konsortiet.»

»Därest delägare skulle bryta mot detta avtal skall den felande utgiva ett skadestånd av 50.000 kronor att fördelas mellan de övriga delägarna i proportion till vars och ens innehav av i konsortiet bundna aktier.»

10.2. Begränsningsklausuler i konsortialavtal i slutna aktiebolag

I inledningen till detta kapitel har understrukits vikten av att enskilda aktieägare eller aktieägare tillhörande viss ägargrupp, som är ansluten till konsortialavtal inom ramen för slutna aktiebolag, inte tillåts att fritt förfoga över sina konsortiebundna aktier. Ofta är det fråga om familjebolag, där aktierna är fördelade på vissa släktgrenar eller på vissa familjemedlemmar och där det uppfattas som väsentligt, att balansen mellan de olika aktieägarintressena inte rubbas. Eller aktiebolaget kan vara bildat av ett fåtal delägare som, utan att vara släkt med varandra, ändå uppfattar det som väsentligt att skaffa sig kontroll över att delägargruppen i framtiden kommer att bestå av personer, som från bolagets synpunkt är lämpliga och kan bidra till bolagets utveckling. Liksom i de öppna aktiebolagens konsortialavtal regleras vanligen denna fråga genom en *förköpsklausul*. Inte något av de i det undersökta materialet ingående konsortialavtalen reglerar övergångsbegränsningar med hjälp av en hembudsklausul. Däremot är det regelmässigt så att de slutna bolagens bolagsordningar upptar en hembudsklausul och ofta anmärks i konsortialavtalen, att sådan klausul skall finnas, ibland t o m på det sättet att den för hembudsklausulen förutsatta texten återges i konsortialavtalet.

Har konsortialavtalet ingåtts mellan olika grupper av aktieägare tillhörande olika släktgrenar förekommer att överlåtelse inom gruppen undantas från den hembudsskyldighet, som eljest följer av förköpsklausulen.

»Kontrahent inom en släktgren är berättigad att avhända sig aktie till annan kontrahent inom samma släktgren utan inskränkningar.»

Ofta går man emellertid längre och föreskriver, att överlåtelse icke får äga rum utan övriga delägares samtycke eller medgivande.

»Så länge detta avtal gäller äger ingen av parterna utan övrigas medgivande till annan överlåta eller pantsätta aktie.»

»Under avtalstiden äger ingen konsortiemedlem rätt att utan de övrigas samtycke på annan överlåta äganderätten till sina aktier med det undantaget att X och Y må överlåta sina aktier till varandra . . . »

»Part får ej avhända sig aktie till utomstående. Envar part svarar för att aktie icke kan bli föremål för giftorättsförvärv.»

Denna hårdare bindning förklaras av att det med hänsyn till organisationsstrukturen är särskilt viktigt i de slutna aktiebolagen, att delägarkretsen får kontroll över den person, som önskar inträda som ny delägare och att det är nödvändigt, att övriga delägare får en möjlighet

att pröva en eventuell ny delägars lämplighet som »partner» i bolaget. En samtyckesklausul är från denna synpunkt sett effektivare än en förköpsklausul, som inte kan förhindra försäljning av aktier till någon utomstående, när den ekonomiska situationen för de kvarvarande delägarna är sådan att de inte kan realisera sin lösningsrätt. Meddelägars vägran att lämna sitt samtycke till överlåtelse hindrar emellertid den som vill överlåta sina aktier att fullfölja sin avsikt.

I några enstaka fall föreskriver avtalen ett totalt föryttringsförbud.

»Under avtalstiden äger ingen sälja någon aktie eller eljest medverka till att annan blir aktieägare.»

Avtal mellan aktieägare i slutna aktiebolag innehåller regelmässigt inte några lättnader i överlåtelsemöjligheterna mellan närstående personer. Avsikten med avtalet är ofta att inte någon ny person skall kunna ansluta sig till konsortialavtalet, i varje fall inte utan att den eller de kvarvarande kontrahenterna noga förvissat sig om den inträdande personens lämplighet.

»Aktieägare i bolaget, som, sedan detta avtal träffats, helt eller delvis upphört att vara verksam i det av bolaget bedrivna företaget, är, när och i den mån bolagets styrelse så finner lämpligt — exempelvis med hänsyn till aktiemajoritetens bevarande inom företaget och önskvärldheten att bereda möjlighet för yngre tjänstemän, som successivt inträda i ledande ställning inom företaget, att efter hand förvärva aktier i bolaget — underkastad inlösen av sina A-aktier i bolaget. Skyldighet att underkasta sig sådan inlösen åvilar på grund av denna bestämmelse jämväl var och en, som, sedan detta avtal träffats, genom arv, giftorätt, testamente eller bodelning förvärvat A-aktie i bolaget från aktieägare, som biträtt detta avtal. I den mån styrelsen så finner lämpligt, kan vid sådan inlösen ifrågavarande aktieägare, om han så önskar, få sina A-aktier i bolaget helt eller delvis utbytta mot B-aktier i bolaget.»

»Kontrahenterna är överens om att, när någon av dem avlider, med aktierna bör förfaras så, att äganderätten förblir hos personer, vilka aktivt ägnar sig åt arbete inom bolaget, samt att äganderätten så långt möjligt koncentreras.

En allmän förutsättning för att barn till avlidne aktieägare inom konsortiet skall få övertaga den avlidnes aktier i bolaget är, att han/hon själv önskar ägna sin tid åt aktivt arbete inom bolaget och därjämte anses lämplig därför, med hänsyn till ålder, anlag, duglighet, samarbetsförmåga och personliga egenskaper i övrigt. Lämpligheten bedöms av den kvarvarande kontrahenten och den avlidnes myndiga rättsinnehavare i samråd. Om enighet inte kan uppnås, avgöres frågan genom skiljeförfarande.

Om något av kontrahenternas barn skulle ingå äktenskap med person, som önskar ägna sig åt arbete i bolagets tjänst och som bedömes vara påtagligt lämplig härför, skall vederbörande medges rätt att förvärva aktier efter samma prövning som ifråga om kontrahenternas barn.

Därest barn eller annan anförvant till avliden kontrahent i nu angiven ordning prövats lämplig att inträda i bolaget, gäller hembudsskyldigheten icke ifråga om hans/hennes aktieförvärv.

Om en av kontrahenterna dör och ingen av den avlidnes barn eller deras makar önskar ägna sig åt arbete i bolagets tjänst eller om ingen av dem vid prövning enligt ovan bedömts ha förutsättningar att inom rimlig tid bekläda ledande befattning inom bolaget, skall den avlidnes aktier lösas av den efterlevande kontrahenten.»

När familjerättsliga eller benefika fång undantagsvis befriats från hembudsskyldighet, stadgas att förvärvaren skall vara bunden av bestämmelserna i konsortialavtalet. Om i andra fall möjlighet föreligger till förvärv av utomstående, uppställs villkor om förvärvarens bundenhet av avtalet.

»Konsortialaktie som genom gåva, arv testamente eller bodelning tillfaller anhörig till delägare skall inte vid förvärvet vara underkastad hembudsskyldighet. Förvärvaren skall dock så länge han innehar aktien såsom delägare vara bunden vid bestämmelserna i detta avtal och underteckna detsamma.»

»Finns ingen som vill lösa hembjuden aktie må de förköpsberättigade, om de är därom ense, såsom villkor för överlåtelse till utomstående föreskriva att förvärvaren skall ingå som delägare i konsortiet och underteckna detta avtal.»

»Bestämmelserna i punkt 1 och 2 skall dock icke utgöra hinder för att kontrahent överför den formella äganderätten till sina barn, under förutsättning att det sker genom gåva förknippad med följande villkor, som uttryckligen skall intagas i gåvobrevet:

- a. Rösträtten för aktierna skall utövas av fadern/gåvogivaren så länge han lever.
- b. Aktie får icke skänkas till omyndigt barn med mindre förbehåll göres om att gåvan skall vara undantagen från överförmyndarens tillsyn och sålunda ställas under förvaltning av god man, som låter fadern utöva rösträtten för aktierna.
- c. Gåvotagarna skall vara underkastade bestämmelserna i detta avtal, däribland förbudet mot överlåtelse, hembudsbestämmelserna etc. Vid fadern/gåvogivarens död skall gåvotagaren vara skyldig att med iakttagande av detta avtals bestämmelser hembjuda aktierna till den kvarvarande kontrahenten på samma sätt som om den ärvt aktierna.»

För att säkra kontrollen över en viss aktiegrupp såsom avtalspart i konsortialavtal föreskrivs ofta i sådana bolag som har olika aktieserier, att ett hembudsförbehåll beträffande en viss serie skall införas eller bibehållas i bolagsordningen. På detta sätt förhindras att aktie, som i strid med konsortialavtal överlåtes till utomstående, försvinner ur gruppen. På grund av hembudsklausul i bolagsordningen är ju nämligen förvärvaren skyldig att hembjuda den förvärvade aktien till den lösningsberättigade gruppen.

En annan metod som förekommer för att bevara kontinuiteten inom aktieägarkretsen och tillse att bolagets aktier erhåller en lämplig spridning är att reservera en viss del av hembjudna aktier till disposition för konsortieledningen.

»Av hembjudna aktier skall 90 % fördelas enligt bolagsordningens regler bland dem, som anmäla sig önska begagna lösningsrätten. Resterande 10 % skall, om konsortiemötet så önskar, disponeras av detta på sätt i punkt B 4 nedan säges. B 4. Då hembud av aktier sker, skall bolagets styrelse omedelbart kalla medlemmarna till konsortiemöte, i vilket dock hembjudande medlem ej äger deltaga. Kallelse skall ske på sätt i bolagsordningen stadgas för kallelse till bolagsstämma. Röst-rätt får även utövas genom befullmäktigat ombud, som självt är medlem. Konsortiemötets uppgift är att söka finna villiga, kapabla och enligt 2 § kvalificerade köpare — oavsett om de redan är aktieägare eller ej — till de av konsortiemötet disponerade, hembjudna aktierna samt att, i händelse flera sådana köpare finnas, bestämma om aktiernas fördelning med syfte att genom aktieägarskap knyta för bolaget värdefulla medarbetare fastare till bolaget och att i största allmänhet åstadkomma en med hänsyn till bolagets bästa önskvärd spridning av dessa aktier.

Konsortiemötet skall alltid göra det till en förutsättning för förvärv genom dess förmedling av hembjuden aktie, att köparen biträder konsortieavtalet genom sin påskrift av detsamma.»

Vid avtalsparts död förekommer vanligen endera av två lösningar — antingen förpliktas dödsboet att inträda i den avlidnes ställe eller också medges övriga delägare rätt att inlösa den avlidnes andel.

»Avlider part under avtalstiden är envar av de övriga berättigade och skyldiga att inlösa den avlidnes aktier.»

»Vid medlems frånfälle inträder hembudsplikt för dödsboet»

»Därest delägare (eller dennes rättsinnehavare) skulle avlida under avtalstiden, äro den avlidnes rättsinnehavare bundna av avtalet för de aktier, som på grund av dödsfallet tillfallit dem, och skola de följaktligen efter anmodan av förtroendemannen ha att tillställa denne ny fullmakt, gällande för återstoden av konsortialavtalets bestånd.»

»Vi äro ense om att avtalsparts dödsbo är skyldigt hembjuda aktierna till efterlevande avtalspart för lösen enligt hembudsklausulen i bolagsordningen. Efterlevande avtalspart förbinder sig därmed att till detta lösenvärde på begäran av dödsboet inlösa avliden avtalsparts aktier.»

Ibland förekommer bestämmelser som har avseende på det fall att konsortiemedlem kommer på obestånd och hans konsortiebundna aktier hotas av utmätning eller att bli indragna i konkurs.

»Därest kontrahent försättes i konkurs eller hans aktier i bolaget utmätas, skall detta avtal fortbestå mellan övriga kontrahenter och skola dessa vara skyldiga inlösa den i konkurs försatte kontrahentens aktier respektive de utmätta aktierna.»

»Visar sannolika skäl att delägare är på obestånd må hans konsortialaktier genast lösas av annan delägare. Därvid skall förfaras som vid inlösen av hembjuden aktie.»

»Därest någon av delägarna skulle försättas i konkurs, skall detta avtal alltså äga bestånd.»

Lösenbeloppet eller principer för dess fastställande är vanligen reglerade i det slutna aktiebolagets konsortialavtal. Eftersom aktierna i sådana bolag normalt inte har någon marknad, är det särskilt viktigt att avtalskontrahenterna tar ställning till denna fråga vid avtalets ingående. De metoder som används för att framräkna skäliga lösenbelopp varierar kraftigt. Ibland sker blott en hänvisning till aktiens verkliga värde, i andra fall anges noggrant hur en värdering skall tillgå.

». . . till ett pris, som motsvarar aktiernas verkliga värde, vilket dock ej må understiga priset enligt bindande anbud från annan vederhäftig köpare, och på sådana villkor i fråga om anstånd med betalning samt säkerhet för ränta å köpeskillingen, som med beaktande av såväl den lösandes som de utlöstas önskemål äro skäliga.»

»Löseskilling för hembjuden aktie skall motsvara det värde som åsatts aktien vid senast företagen värdering enligt punkt 17.

17/ I samband med varje bokslut skall en av konsortiet utsedd auktoriserad revisor värdera bolaget och bestämma lösenbelopp för konsortialaktie under påföljande år. Värderingen skall ske med beaktande av bolagets samtliga tillgångar och förpliktelser och under iakttagande av att lösenbeloppet skall motsvara vad en försiktig köpare kan tänkas bjuda.»

»Lösensumman skall bestämmas enligt substansvärdering med tillämpning av riksskattenämndens normer, därvid dock för värdering av tillgångsposterna skall gälla samma regler som ovan angivits för upprättande av bokslut för tantiemberäkning. Tvist rörande värderingen skall avgöras av skiljemän enligt lagen om skiljemän.»

». . . inlösen för ett lösenbelopp, motsvarande aktiernas av skattemyndighet senast fastställda deklaraionskurs.»

»Skulle anställningsavtal uppsägas av bolaget, skall den anställdes aktier lösas av övriga avtalsparter vid anställningens upphörande mot erläggande av den å föregående bolagsstämma fastställda löseskillingen för den anställdes respektive aktier, var till skall läggas uppkommen vinst fram till uppsägningsdagen. Till denna vinst skall läggas eventuell ökning av den dolda reserven från det lösenvärdet fastställdes å föregående bolagsstämma till dess anställningen upphör. Skulle den anstälde själv uppsäga sitt anställningsavtal, är han skyldig att till övriga bolagsmän hembjuda sina aktier i bolaget till ett lösenbelopp motsvarande 80 % av det å föregående bolagsstämma fastställda värdet å resp. aktier.»

»Lösenbeloppet skall såväl vid lösen enligt punkt B 3 som enligt punkt B 4, i brist på åsämjande, bestämmas av skiljenämnd, vilken skall värdera aktierna med utgångspunkt från följande principer: Aktiernas nominella värde skall å ena sidan ökas med reservfond, dispositionsfond, andra öppna beskattade fonder och balanserade vinstmedel samt med värdet av s.k. dolda reserver och goodwill men å andra

sidan minskas med värdet av eventuella ej bokförda skulder (även till rimliga nuvärden kapitaliserade latent skatteskulder dock ej utskiftningsskatt), förpliktelser och förlustrisker. Fastigheter och börsnoterade aktier skola därvid upptagas till saluvärden, maskiner och inventarier till anskaffningsvärde minskat med skäligt avdrag för värdeminskning samt fordringar till det belopp med vilket de kunna förväntas inflyta. Ej fakturerade utförda arbeten samt eventuella tillgångar av varulagerkaraktär skola upptagas till fullt debiteringsvärde minskat med eventuella förlustrisker respektive anskaffningspris med skäligt avdrag för inkurans och prisfallsrisk. Goodwill skall uppskattas till två gånger medeltalet av bolagets vinst under de senast tillämpliga räkenskapsåren, sådan vinsten framkommer före debitering av tantiem och eventuella vinstreglerande dispositioner men efter avdrag för på sålunda beräknad vinst belöpande inkomstskatter och ränta på i rörelsen arbetande eget kapital beräknad efter samma räntefot som bankerna normalt tillämpa för checkräkningskredit inklusive den fasta räntedelen. Uppstår tvekan om hur tillgång eller skuld skall värderas eller vinsten beräknas på någon punkt, vilken icke ovan särskilt behandlats eller behandlats ofullständigt eller otydligt, skall gängse företagsekonomiska principer tillämpas.»

Avtalstiden är ofta bestämd i avtalet till en fixerad tidsperiod, efter utgången av vilken avtalet automatiskt förlängs om ingen uppsägning skett under löpande avtalsperiod. Vissa avtal sakna helt bestämmelser om någon uppsägningstid. När uppsägning enligt avtalet är möjlig, föreskrivs vanligen att avträdande part är skyldig att erbjuda sina aktier till de kvarvarande för inlösen.

»Detta avtal gäller t.o.m. den 31 december 19. . . . Därest avtalet icke uppsagts av någon av parterna före avtalstidens utgång förlängs avtalstiden med fem år.»

»Önskar medlem utträda ur bolaget, skall medlem skriftligen underrätta styrelsen därom senast ett år före tidpunkten för utträdet.

Därest medlem på sätt ovan sagts utträtt, är sådan medlem skyldig att överlåta sina aktier i bolaget till person, som anvisas av konsortiets styrelse.»

I något fall är uppsägningsrätten förbehållen vissa av delägarna i avtalet. Ett sådant avtal kan ha följande bestämmelse.

»Vidare må avtalet till omedelbart upphörande uppsägas av X, Y och Z, alla i förening, under förutsättning att de *antingen* enats om annat avtal *eller* överenskommit om försäljning av sina aktier.»

Flera avtal innehåller också bestämmelser om att part kan uteslutas ur konsortiet. Sådan uteslutning kan följa på delägares kontraktsbrott och medgiver den uteslutne rätt att få sina aktier inlösta.

»Därest bolagets styrelse finner, att någon av konsortiets medlemmar avsiktligt företager handlingar vilka kunna skada de gemensamma intressena eller bolagets verksamhet . . . skall fråga om sådan medlems uteslutning hänskjutas till avgörande på konsortialstämma. Ett dylikt uteslutande skall fattas med 2/3 dels majoritet av närvarande röster.»

»Delägare, som i väsentlig mån åsidosatt sina skyldigheter mot övriga delägare, uteslutas ur konsortiet. För sådant beslut krävs enighet mellan övriga delägare dom av

Såväl den som uteslutits ur konsortiet som kvarvarande delägare må påfordra, att den uteslutnes aktier löses av de övriga delägarna efter vad som gäller beträffande hembjudna aktier.»

För att säkerställa delägares förpliktelser enligt konsortialavtal förekommer olika lösningar. Ibland krävs att delägarna skall ställa borgen och i andra fall föreskrivs att aktierna skall deponeras hos bank. Vanligen upptas också bestämmelser om utgivande av vitesbelopp vid avtalsbrott.

»Till säkerhet för sina förpliktelser gentemot bolaget skall envar av undertecknarna av detta avtal anskaffa borgen, som kan godkännas av bolagets styrelse.»

»Till tryggnad av aktieägarnas rätt enligt detta avtal skall samtliga aktiebrev, transporterade in blanco, jämte aktieboken, vid detta avtals underskrivande hos med instruktion till depositarien att överlämna handlingarna enligt aneningen aktieägarnas gemensamma instruktion eller ock lagakraftvunnen skiljedom.»

»Bryter någon mot vad i punkt . . . stadgas eller åsidosätter delägare eljest i väsentlig mån sina skyldigheter gentemot övriga delägare, må han förpliktas utgiva vite till konsortiet. Detta skall motsvara den ekonomiska och ideella skada som kan antagas ha åsamkats övriga delägare. Vitet skall gäldas i form av konsortialaktier, eller därest de överlåtits, motvärdet i kontanter.»

». bryter mot detta avtal, äga de andra rätt till skadestånd, som i brist av utredning om skadans storlek skall utgå med 25.000 kronor.»

»X, Y och Z bekräfta härmed, att det är av yttersta vikt för envar av dem att detta avtal fullgöres till alla delar. Ett åsidosättande av avtalsförpliktelse av vad slag det vara månde medför således ett avtalsbrott, som berättigar övriga avtalsparter till skadestånd. Med hänsyn till den vikt parterna lägga vid att detta avtal fullgöres till alla delar bestämmes detta skadestånd till lägst 1/5 av det värde, som motsvarar det å föregående bolagsstämma fastställda aktievärdet å samtliga aktier i bolaget. Skulle avtalspart göra sig skyldig till väsentligt kontraktsbrott, som medför att övriga avtalsparter icke skäligen kunna anses böra vara skyldiga fortsätta samarbetet, skall den felande avtalsparten vara skyldig att till övriga konsortie medlemmar utan ersättning utgiva sina aktier i bolaget med hälften av aktierna till vardera.

Till säkerhet för fullgörandet av våra skyldigheter enligt detta avtal förbinda vi oss att deponera våra aktier hos Skandinaviska Banken. Aktierna må ur depån utlämnas endast på vår gemensamma begäran.»

10.3. Begränsningsklausuler i kompanjonsavtal

Kompanjonsavtalen illustrerar på ett alldeles särskilt sätt slutenhetsprincipen i mindre aktiebolag. De förekommer vanligen i aktiebolag med 2 till 3 delägare. Avtalen innehåller ofta inte några bestämmelser om kontrollen över bolaget men däremot många gånger ingående regler om anställningsvillkor och andra förhållanden av betydelse för den personliga samverkan mellan parterna. Förhållandena i ett bolag av denna typ har mycket gemensamt med handelsbolagsavtalen.

De centrala stadgandena i kompanjonsavtal angår situationen vid delägars pensionering, diskvalificerande sjukdom, dödsfall och utträde. Därtill ansluter sig bestämmelser om riktlinjerna för aktiernas värdering vid inlösen samt föreskrifter om hur lösensumma skall erläggas.

Vanligen innehåller kompanjonsavtalen också bestämmelser om skydd mot överlåtelse och pantsättning av aktier genom *förköpsklausul*.

»Innan aktie i bolaget av part pantsättes, försäljes eller på annat sätt överlätas skall hembud till andra parten ske.»

Särskilt intresse tilldrar sig kompanjonsavtalens bestämmelser om inlösen vid parts frånfälle. Det stadgas i dylikt fall att kvarvarande part eller parter skall ha inlösningsrätt till den avlidnes aktier. För att skapa möjlighet att realisera sådan inlösningsrätt, ha parterna i kompanjonsavtal i regel tecknat försäkringar på varandras liv med förmåns- tagarförordnanden. Vanligtvis är det inte endast en lösningsrätt som föreligger för den eller de kvarvarande, utan också en skyldighet att lösa aktierna.

»Om någon av aktieägarna skulle under avtalstiden avlida, skall den efterlevande aktieägaren ha rätt och skyldighet att av den avlidne aktieägarens dödsbodelägare inlösa den avlidnes andel i aktiebolaget.»

»Part, som på grund av bolagsordningens bestämmelser eller på grund av detta avtal i samband med andre partens dödsfall erhåller lösningsrätt till den avlidnes aktier, är skyldig lösa in dessa på sätt, som stadgas i detta avtal.»

Värderingsfrågan för bestämmande av lösenbeloppet är en synnerligen viktig punkt i kompanjonsavtalen. Om inte denna fråga läses in om någorlunda fasta gränser, kan situationen bli prekär både för den inlösande och den eller de efterlevande. Vanligen väljer man mellan att ge fasta värderingsregler i en särskild bilaga till avtalet eller att mera koncentrerat i själva avtalet precisera de allmänna huvudprinciperna.

»Värdet av aktie fastställs genom särskild värdering av parterna eller deras rättsinnehavare gemensamt. Parterna förplikta sig att verka för, att sådan värdering kommer till stånd snarast möjligt efter hembud eller efter det att parts inlösningsrätt på annat sätt blivit fastställd. Bolagets tillgångar skall härvid beräknas till verkliga värde inkl dolda reserver reducerade med beräknad skatteskuld. Aktievärdet skall innefatta skäligt

Till grund för värderingen bör ligga ett i bilaga 1 till detta avtal angivet aktievärde, som av parterna tillsammans med bolagets revisor under hänsynstagande till de nämnda värderingsprinciperna årligen fastställs i samband med bokslutet.»

Kompanjonsavtalen kan också innehålla föreskrifter om successiv avveckling av aktieinnehav. En sådan bestämmelse syftar till att trygga växlingar i delägarskap på grund av en medlems höga ålder och därmed följande mindre intresse för bolagets verksamhet.

»Därest konsortiemedlem så påfordrar, är konsortiet skyldigt att varje år efter medlemmen uppnått 55 års ålder inlösa 10 procent av hans dåvarande aktieinne-

De aktier som konsortiet sålunda förvärvar fördelas sedan lika mellan medlemmarna efter huvudtal så långt detta är möjligt. Därefter tillgrips lottnings beträffande eventuellt kvarvarande aktier.

En bindning i kompanjonsavtal kan ofta vara betydligt hårdare än den hembudsskyldighet som en förköpsklausul innebär. Den går då vanligen ut på ett förbud för delägaren att förfoga över sina aktier och förbud att utträda ur konsortiet annat än efter beslut av ledningen.

»Medlem kan ej utträda ur konsortiet eller uteslutas därur, dock att medlem ansökan må beviljas utträde genom beslut av årsstämma med sådan majoritet, i föregående stycke sagts, och efter förslag av förtroenderådet.»

»Detta avtal gäller med omedelbar verkan och kan icke, , av någon av oss uppsägas utan dennes eller hans rättsinnehavares medgivande.»

Vanligare är emellertid att avtalet avses gälla en bestämd tidsperiod som automatiskt förlängs om icke part uppsagt avtalet under löpande avtalsperiod.

»Detta avtal skall gälla under en tid av år räknat från den och förlängs med ett år i sänder, för den händelse det ej uppsäges månader före utgången av närmast föregående period.»

»Detta avtal skall träda i kraft omedelbart och gälla under en tid av fem år. Om det icke uppsäges senast tre månader före periodens utgång förlänges giltighetstiden med ett år. Därefter förlänges avtalet för ytterligare ettårsperioder, om det icke uppsäges senast tre månader före löpande periods utgång.»

De flesta avtalen innehåller bestämmelser om deposition av aktierna och om skadestånds- eller vitessanktion vid avtalsbrott.

10.4. Begränsningsklausuler i samarbetsavtal mellan aktiebolag

Det händer ofta att två eller flera företag sluter avtal sinsemellan om samarbete för något visst gemensamt projekt eller för att minska störningarna dememellan såsom konkurrerande företag (s.k. *joint ventures*). I senare fallet kan avtalet angå uppdelning av marknadsandel eller avse att reglera samarbetet mellan flera distributionsled.

Många gånger väljer man att genomföra samarbetet på så sätt att man bildar ett särskilt aktiebolag, i vilket de avtalsslutande företagen ingå som likaberättigade aktieägare (s.k. *joint venture corporation*). En viktig fråga är i sådana fall, hur man skall gardera sig mot olämpliga aktieöverlåtelser som kan komma att rubba balansen och kontrollen i det särskilda bolaget. Samarbetsavtalet avser just att reglera parternas samverkan som aktieägare i aktiebolag.

En genomgång av tillgängliga samarbetsavtal ger vid handen att begränsningar i överlåtbarheten av aktier i samarbetsbolaget ofta uppställs i form av *förköpsklausul*.

»Utöver de förpliktelser, som bestämmelserna i bolagsordningen om hembud m.m. ålägga kontrahenterna som aktieägare i Bolaget, åtaga sig kontrahenterna gentemot varandra att, därest kontrahent skulle önska sälja sin aktiepost, icke utbjuda densamma till eller antaga anbud därå av annan förrän medkontrahenten haft tillfälle att efter förhandling taga ställning till huruvida han önskar förvärva aktierna i fråga. Den hembjudande är skyldig att samtidigt med hembud uppgiva eventuell spekulant.»

Ibland stadgas undantag för överlåtelser till bolag inom den egna koncernen.

»Åtagandet gäller icke för det fall, att kontrahent önskar överlåta aktiepost till helägt dotterbolag.»

Om medkontrahenten efter hembud icke skulle önska förvärva aktierna har i allmänhet den hembjudande kontrahenten rätt att utbjuda aktierna till annan, varvid emellertid bolagsordningens hembudsklausul blir aktuell. Ofta föreskrivs dessutom att kontrahent, som i detta läge önskar sälja, måste medverka till att förvärvaren ansluter sig till avtalet.

»Skulle icke medkontrahenten önska förvärva aktierna för begärd köpeskilling, är säljande kontrahent fri utbjuda desamma till eller antaga anbud därå av annan, därvid bolagsordningens bestämmelser om hembudsskyldighet likväl skola gälla men kontrahenten är därvid pliktig att dels meddela, att aktierna försäljas med skyldighet för köparen att i vad de på av honom förvärvade aktierna ankommer biträda detta avtal, dels att tillse, att vid genomförande av försäljningen köparen å båda exemplaren av detta avtal tecknar följande förbindelse:

Sedan vi från förvärvat st aktier i X AB biträda vi härmed detta avtal för såväl dessa aktier som de aktier vi ytterligare kunna förvärva i Bolaget och förbinda oss således att fullgöra de förpliktelser, som enligt avtalet åvilar säljaren för samma aktier.»

Skulle aktier överlåtas till utomstående, som icke godtagits av medkontrahenten, görs vanligen överlåtaren ansvarig för den nye ägarens fullgörande av de med aktierna och avtalet förbundna förpliktelserna och dessutom skadeståndsansvarig för den skada eller förlust som till följd av överlåtelsen kan uppkomma för bolaget.

Samarbetsavtal mellan olika företag kan emellertid också komma att störas av förändringar i aktieägarstrukturen hos kontrahentbolagen. I sådana fall föreskrivs att bolag, vars aktier genom överlåtelse förändrat majoritetsställningen i detta bolag, skall hembjuda sina aktier i samarbetsbolaget till övriga delägare.

»Om rösträttsmajoriteten inom något av de avtalade företagen övergår till som icke nu innehar rösträtt, åligger det företaget att hembjuda sina aktier i samarbetsbolaget åt de övriga företagen. Medgiver de övriga företagen, att det företag vari äganderättsförändring skett skall få behålla sina aktier i samarbetsbolaget, bortfaller hembudsskyldigheten. Motsätter sig något av de övriga företagen, att det hembjudande företaget får behålla aktierna i samarbetsbolaget, skall skyldighet till inlösen åvila till lika delar de övriga företagen.»

Ibland är avtalet tidsbestämt att gälla ett visst antal år med rätt till uppsägning under löpande avtalsperiod och automatisk förlängning för viss tid, om uppsägning icke sker. Vanligare är kanske att avtalet gäller till dess part önskar avbryta samarbetet. Vid sådan önskan om utträde kan avtalet föreskriva förpliktelse för kvarvarande part att till visst pris utlösa den avträdande parten. Ibland kan uppsägnings- och inlösensbestämmelser kopplas ihop.

»Uppstår oenighet mellan A och B rörande den för A lämpliga investeringsaffärspolitiken och kan parterna icke nå förlikning, skall följande regler ge möjlighet att upplösa

Part äger i uti föregående stycke angiven situation rätt att rikta ett skriftligt köpeanbud till den andra parten avseende dennes aktieinnehav och samtidigt ange det pris som bjuds. Den andre parten skall då vara skyldig att antingen sälja sina aktier till det bjudna priset, såvida detta är skäligt, eller att köpa den utbjudande partens aktieinnehav till det bjudna priset.»

En klausul som den ovanstående, som för övrigt är vanlig också i kompanjonsavtal, framtvingar en rimlig prissättning på aktierna. En annan likhet med kompanjonsavtalen föreligger därigenom att samarbetsavtal mellan företag normalt icke föreskriver vite vid avtalsbrott. Liksom vid kompanjonsavtal är i samarbetsavtalen det ömsesidiga för-

troendet mellan parterna en av de mera betydelsefulla hörnstenarna i avtalet.

10.5. Sammanfattande synpunkter

Den företagna genomgången av materialet avseende konsortialavtalen visar att likheterna i konstruktionen av bestämmelser om föryttringsbegränsningar är stora, antingen avtalen syftar till att åstadkomma koncentration eller spridning av kontrollen över aktiebolaget. Det hjälpmedel som huvudsakligen används för att behålla aktierna inom en viss ägargrupp är förköpsklausulen. I allmänhet är denna kompletterad av en hembudsklausul i bolagsordningen, som bidrar till att ytterligare förstärka de avtalsvis uppställda hindren för att aktierna undandras någon viss krets av intressenter.

En allmän iakttagelse är dock att kraven på den »låsningsseffekt» som eftersträvas med en begränsningsklausul blir större ju starkare den personliga bindningen mellan olika delägare i bolaget är och ju mer beroende delägarna är av varandras arbetsinsatser. I de slutna aktiebolagen står vanligen den aktieägande personen i förgrunden därför att hans personliga egenskaper och kvalifikationer äger stor betydelse för företagets framtid och utveckling. Aktieägaren intar här inte enbart ställningen som investerare, vilket oftast är fallet i de öppna aktiebolagen, utan hans delägarskap förutsätter ett aktivt deltagande i bolagets skötsel och verksamhet. Med hänsyn härtill framstår i sådana aktiebolag även överlåtelse inom en familjekrets såsom ett hot mot företagets framtid, eftersom de kvarvarande delägarna riskerar att förvärvaren inte vill ägna sig åt ett aktivt deltagande i bolagets skötsel utan endast betraktar aktieförvärvet som en lyckosam investering med åtföljande krav på utdelning. Risker för att en inaktiv delägare skall komma att störa maktbalansen och därmed kanske bolagets utvecklingsmöjligheter är också ett förhållande som driver upp kraven på en ökad kontroll över aktieomsättningen.

Osäkerheten beträffande de privata avtalens rättsverkningar är emellertid stor och sätter sina spår i konsortialavtalens utformning. Vi har redan tidigare konstaterat att avtalen har fulla rättsverkningar i förhållandet mellan avtalskontrahenterna. Vi har också fastslagit, att avtalet inte kan äga giltighet i förhållande till aktiebolaget på grund av att ABL endast godkänner och tillåter en form för överlåtelsebegränsningar, nämligen en i bolagsordningen upptagen hembudsklausul. Des-

sa frågor är därför inte aktuella i nu omtalat sammanhang. I stället koncentreras intresset på sådana frågor som angår avtalets rättsverkningar i förhållande till den tredje man, som i strid med avtalets föreskrifter förvärvar konsortiebundna aktier. Det är alltså fråga om konsortialavtalets sakrättsliga verkningar.

Dessa problem skall undersökas närmare här nedan i kapitel VII.¹ Här skall endast beröras några av de drag som karaktäriserar frågeställningen och de olika metoder, vilka i avtalen kommer till användning för att säkerställa avtalets efterlevnad. Många gånger föreskrivs att de konsortiebundna aktierna skall deponeras i någon bank och därmed undandras konsortiemedlemmarnas förfoganderätt. Denna metod torde vara den mest effektiva teknik att åstadkomma en »låsning».² Aktierna deponeras ofta in blanco-indosserade för att onödiggöra aktieägarens medverkan för den händelse han skulle önska dra sig tillbaka ur konsortiet. Aktieägaren kan omedelbart utlösas med tillämpning av konsortialavtalets bestämmelser om löseskilling. Depositionen hindrar också aktieägaren från att disponera över aktierna genom frivillig överlåtelse. Utan tillgång till aktierna kan inte aktieägaren fullgöra ett eventuellt överlåtelseavtal med tradition, vilket är en förutsättning för att överlåtelseavtalet skall få några sakrättsliga verkningar. Däremot hindras inte övergång av aktie till make genom bodelning i annat fall än efter makes död genom en deposition.³ För sådant fall måste i avtalet föreskrivas antingen hembudsskyldighet eller att aktierna endast i sista hand skall kunna tas i anspråk för att tillgodose andra makens krav.

Konsortialavtalen innehåller ofta skadestands- eller vitesklausuler, vilka avser att säkerställa att avtalsparterna iakttar sina förpliktelser enligt avtalen. Med hänsyn till att skadan till följd av ett avtalsbrott kan vara svår att uppskatta, fixeras vanligen skadeståndet eller vitet till ett visst belopp. Ibland anges uttryckligen de grunder, som varit bestämmande för det sålunda fixerade beloppets storlek, i avsikt att förekomma, att beloppet eventuellt senare kan komma att jämkas. De ökade möjligheterna till jämkning av avtalsvillkor, som den nya 36 § avtalslagen innebär, medför emellertid att risken för en efterkommande justering av det fixerade vitet är betydande. Den preventiva effekten av en skadeståndsklausul är därför troligen inte särskilt stor.⁴

¹ Se s 280 ff.

² Jfr Roos, Röstätt s 93, 131, 325.

³ Se Roos a a s 325 f.

⁴ Jfr Roos a a s 373 ff.

En annan vanlig metod, som används för att försöka åstadkomma att en eventuell förvärvare skall bli bunden av konsortialavtalets bestämmelser, är att i avtalet inta en föreskrift om att avtalet också skall gälla förvärvare av konsortiebundna aktier. Om inte förvärvaren uttryckligen ansluter sig till avtalet är det emellertid tveksamt huruvida en sådan bundenhet kan uppkomma. Huvudregeln är att avtalet inte ger upphov till några sådana tredjemansverkningar och att därför förvärvaren inte skulle vara bunden, i vart fall inte när han vid förvärvet varit i god tro.⁵ Denna fråga skall dock, som sagts, upptas i ett annat sammanhang här nedan.⁶ I samband därmed blir det också tillfälle att behandla frågan, huruvida det föreligger någon skillnad i de avtalade föryttringsbegränsningarnas rättsverkningar i förhållande till universal- och singularsuccessorer.⁷

⁵ Jfr Roos a a s 195, 321 ff och Hessler s 453.

⁶ Kapitel VII s 280 ff.

⁷ Jfr Roos a a s 326 ff.

KAPITEL VI

HEMBUDSKLAUSULEN I
RÄTTSTILLÄMPNINGEN

och dom

N:o 750. Utläsa den i öfrige förs
(Domnean och Skop Bohlschuri)

UfR 1981 n. 108 ff. ang. full di A, ^{B, och C} ~~och~~ ~~Stillsan~~ →
äyde majoritet. De sålde på en gång till D. Fick
den lösningsdel. på köpet? Även n. 227-9.

11. Problemöversikt

ABL sätter själv gränsen för vilka aktiefång som i och för sig kan göras hembudspliktiga. Lagen använder uttrycket »övergå» för att beteckna den förändring i rättsläget, som kan ge upphov till hembudsskyldighet för förvärvaren. Den förändring, som avses, har inriktning på situationer där äganderätten till aktier övergår från aktieägaren till något annat subjekt. Däremot lägger lagen inte hinder i vägen för aktieägaren att i andra avseenden fritt överenskomma med bolaget eller andra aktieägare om begränsningar i sin dispositionsrätt till aktier. En inskränkning av aktieägares möjlighet att överlåta sina aktier innebär sålunda inte något förbud för samme aktieägare att pantsätta aktierna eller företa någon annan rättslig disposition, som inte syftar till att överföra äganderätten till aktierna.¹

I ett annat sammanhang har tidigare berörts frågan huruvida lagstiftaren med det valda uttryckssättet avsett att begränsa kretsen av tänkbara fång, som kan göras hembudspliktiga.² Det konstaterades att så inte var fallet, trots att förarbetena till ABL 1944 möjligen kunde uppfattas som något oklara på denna punkt. Till stöd för uppfattningen att hembudsskyldighet principiellt kan föreskrivas vid alla former av äganderättsövergång av aktier kan anföras, att det övergripande syftet med hembudsklausulers uppställande — att hålla undan utomstående eller att bevara maktbalansen — framstår som lika angeläget vare sig övergången sker genom försäljning av aktier eller åstadkommes genom någon annan mera ovanlig form för överflyttning av äganderätten. En del uttalanden i förarbetena till ABL 1975 ger också klart besked om att användningen av uttrycket »övergå» inte avser att framkalla någon begränsning av tänkbara fång.³ Någon anmärkning, om att

¹ Se t ex Skarstedt, Aktiebolagslagen, s 132 och Austenå s 175 f. Jfr NJA 1916 s 45 och Finska förslaget s 76. Bedömningen blir naturligtvis en annan, därest dispositionen syftar till att kringgå den uppställda begränsningen av överlåtbarheten; se härom nedan s 209 f.

² Se ovan s 22 f, 141.

³ SOU 1971:15 s 162. Jfr Finska förslaget s 76 och Danska förslaget s 48. Jfr NJA 1883 s 335.

man därmed skulle inta en i förhållande till tidigare lag förändrad inställning i denna fråga, förekommer inte.⁴

En jämförelse med andra »inskränkingslagar» ger också vid handen, att den svenske lagstiftaren traditionellt använder sig av en annan teknik, i den mån man vill åstadkomma en begränsning av de fång som skall omfattas av lagen. Denna teknik går ut på att noga precisera de fång som utlöser lösningsrätten och till förekommande av missförstånd undanta sådana fång, som till sin typ ligger nära, men som inte skall verka som utlösningsfaktorer. Som exempel härpå kan anföras 1967 års förköpslag och lag om förvärv av hyresfastighet m. m. I förköpslagen anges fångessituationen primärt genom uttrycket »försäljning», ett uttryck som i och för sig utesluter de flesta andra typer av fång.⁵ Till undvikande av missförstånd undantas därefter i 3 § första stycket 5. försäljning som sker på exekutiv auktion. En ofta diskuterad fråga är om försäljning i sig inrymmer byte.⁶ Förköpslagen (16 §) preciserar att byte tillhör de rättighetsutlösande fången. Däremot är andra typer av fång uteslutna såsom gåva, bolagstillskott och fusion.⁷ I lagen om förvärv av hyresfastighet m. m. preciseras att tillståndspliktiga förvärv omfattar köp, byte eller gåva, tillskott till bolag eller förening samt fusion enligt 175 § ABL 1944.⁸ Däremot anger lagen att undantag från förvärvstillstånd föreligger beträffande bl.a. vissa släktfång och förvärv genom inrop på exekutiv auktion (2 § första stycket 5. och 8.).

Det sagda ger enligt mitt förmenande tillräckligt underlag för att fastslå, att uttrycket »övergå» i ABL:s hembudsstadgande tveklöst syftar till att infånga alla de olika ägaredispositioner som eftersträvar att åstadkomma en äganderättsövergång av aktier. Hit hör t.ex. köp, byte, gåva, familje- och arvsrättsliga förvärv och förvärv genom exekutiv försäljning. Men hit hör också de mera ovanliga formerna för äganderättsövergång, såsom avtal om samäganderätt, tillskott till bolag, utdelning eller skifte från bolag, bildande av bolag eller fusion.⁹

⁴ Se beträffande uppfattningen om motsvarande uttryck i ABL 1944 Nial, Aktiebolag s 22, Stenbeck m fl s 167 och Rodhe, Aktiebolagsrätt s 137. Jfr Olsson, Aktieförvärvare s 187 f.

⁵ Förköpslagen § 1.

⁶ Se t ex Austenå s 324 ff.

⁷ Se NJA II 1967 s 386.

⁸ Se 1 § första stycket.

⁹ Jfr Olsson a a s 186 f, Havansi s 16 f, Austenå s 357 ff och Roos, Rösträtt s 331.

Den närmare bestämningen av kretsen av hembudspflichtiga fång i det enskilda aktiebolaget sker emellertid genom hembudsklausul i bolagsordningen. Tekniken att ange de förvärv som skall omfattas av hembudsklausulen växlar.¹⁰ Ibland används de svepande uttrycken »övergång» eller »överlåtelse», ibland konkretiseras fången genom en uppräkningslista, t.ex. köp, byte och gåva. En annan teknik är att precisera vissa fång (t.ex. arv, testamente och bodelning) som skall vara undantagna från hembudspflicht och föreskriva, att varje annat fång skall vara förenat med skyldighet att hembjuda de förvärvade aktierna. Oavsett vilken teknik som kommer till användning, kommer den slutliga bestämningen av kretsen av hembudspflichtiga fång att bli beroende av en tolkning av den enskilda klausulen. En tolkning blir t.ex. nödvändig för att fastställa om uttrycken »övergång» eller »överlåtelse» inbegriper förvärv av aktier genom tillskott till bolag eller fusion, eller om en enumeration av vissa bestämda fång utesluter hembudspflicht för förvärvare vid andra och liknande fångstyper.

Hur en sådan tolkning går till skall belysas i avsnitt 11.1, varefter uppmärksamheten skall inriktas på rättstillämpningens behandling av tolkningsproblem med avseende på hembudsklausuler (11.2.—11.4.). I avsnitt 11.5 ventileras en del väsentliga frågor som uppkommer i samband med utövandet av hembudsskyldigheten enligt bolagsordningens innehåll. Kan hembud framtvingas? Hur skall hembudsskyldigheten fullgöras? Kan registrering av aktierna tjäna såsom hembud? Kan lösningsrätten bringas att upphöra genom att förvärvet återgår?

Framställningen följer därefter den vanliga dispositionen i en »modellklausul», vilket leder in på vissa problemställningar som sammanhänger med bolagsstyrelsens skyldighet att förmedla hembud och lösningsanspråk (11.6.). Här behandlas frågor såsom formen för styrelsens under rättelse till lösningsberättigade aktieägare, samt verkan av styrelsens underlåtenhet att vidarebefordra hembud eller lösningsanspråk. I avsnitt 11.7. upptas vissa frågor, som angår konkurrensen mellan flera lösningsberättigade samt aktieägares bundenhet av sitt avgivna anspråk på att få utöva lösningsrätten. Avsnitt 11.8. lämnar en översikt av principerna för löseskillningens bestämmande och erläggande och i avsnitt 11.9. sammanfattas några av de tankegångar och resultat som framkommit i kapitlet.

¹⁰ Se ovan s 140 ff.

11.1. Allmänt om tolkningen av hembudsklausuler

Den enligt 3 kap. 3 § ABL 1975 tillåtna begränsningen av aktiers överlåtbarhet avser förbehåll att aktieägare eller annan skall vara berättigad att lösa aktie, som övergår till ny ägare. I det närmast föregående avsnittet har fastslagits, att ABL därmed lämnar aktiebolagen full frihet att i sina bolagsordningar införa lösningsrätt vid alla slag av äganderättsövergång, även de mera ovanliga.¹ Det kan enligt min mening inte heller anföras några bärande skäl att utesluta bolagets möjligheter, att i bolagsordningen uppta lösningsförbehåll även beträffande de mera undantagsbetonade formerna för äganderättsövergång. Tvärtom talar flera omständigheter för att varje slags förvärv skall kunna underkastas lösningsrätt för tidigare aktieägare eller annan som utpekats i bolagsordningen. Hembudsklausulens centrala syfte – att hindra icke önskvärda personer från att vinna inträde i bolaget – är i princip lika aktuellt oavsett fångets art. Den kontroll över aktieomsättningen, som bolaget strävar efter att uppnå genom införande av hembudsklausul, är lika angelägen antingen aktien övergår genom exempelvis exekutiv auktion eller genom frivilligt köpeavtal eller fångets sker genom fusion, som ju kan betecknas som en form av universalsuccession. Den icke önskvärda personen är lika olämplig antingen han försöker komma in i bolaget på grund av t.ex. köp, arvsskifte eller testamente eller fusion eller vilket fång som helst. Härtill kan anmärkas att hembudsskyldigheten, i motsats till andra former av begränsningar i omsättbarheten, inte omintetgör själva förvärvet och att förvärvaren sålunda får ersättning för sitt avstående från aktierna vid lösningsrättens utövande.

Vi har också konstaterat att det ankommer på bolagsordningen att närmare ange, vilka fång som skall vara underkastade hembudsskyldighet. Det föreligger inget hinder, att bolagsordningen upptar en lösningsklausul som är mer begränsad än vad lagen i och för sig tillåter, genom att t.ex. inskränka lösningsrätten till att avse endast förvärv genom överlåtelse, dvs i huvudsak fången köp, byte och gåva, eller begränsa den till att gälla endast någon eller vissa angivna transaktioner inter vivos eller undanta familjerättsliga fång.² Friheten att bestämma hembudsskyldighetens omfattning är sålunda stor, men den ställer å andra

¹ I gällande finsk aktiebolagsrätt är svaret på denna fråga inte så klart på grund av att § 32.1 i finska ABL endast talar om överlåtelse. Emellertid anses detta uttryckssätt inte hindra att familje- och arvsrättsliga fång underkastas lösningsrätt; se Olsson, Aktieförvärvare s 172, 187 f och Havansi s 14 ff.

² Se Prop 1975:103 s 315 f.

sidan en hel del krav på klausulförfattarna att uttrycka sig klart. I praktiken uppkommer ofta frågan om hembudsklausulers tillämpning på konkreta övergångssituationer och det blir i sådana fall vanligen domstolarnas eller skiljemäns problem att tolka bolagsordningen i nämnt avseende. Det är alltså viktigt att undersöka, hur en sådan tolkning skall gå till.

En första fråga som inställer sig är om lagens uttryckssätt »övergår», använt i bolagsordningen, innefattar alla slag av förvärv. Om sålunda hembudsklausulen i bolagsordningen utformas så att lösningsrätt för tidigare aktieägare inträder vid akties *övergång* till annan än aktieägare, blir uppgiften att fastställa om hembudsskyldighet inträder så snart aktie övergår till utomstående, oavsett på vilket sätt sådan övergång sker. Är det endast de i motiven omtalade överlåtelsefallen jämte de familjerättsliga fången bodelning, arv och testamente som avses? Eller kan också andra mera ovanliga typer av övergång inbegripas, såsom förvärv på grund av exekutiv försäljning genom auktion eller försäljning av konkursbos egendom som skall ske enligt bestämmelserna i konkurslagen? Frågan kan också aktualiseras vid andra fall av övergång, såsom vid fusion — en aktieägare som är ett aktiebolag uppgår i ett annat aktiebolag — eller vid insättande av aktie som apportegendom eller bolagsinsats i annat aktiebolag.

En liknande frågeställning blir aktuell även i sådana fall, där hembudsklausulen är uppbyggd med användande av en omvänd teknik, så att i klausulen endast nämns de fång som *inte* är underkastade hembudsskyldighet. En dylik klausul kan ha följande utseende: »Övergår aktie till annan än aktieägare skall hembud ske, dock ej beträffande sådan övergång som grundar sig på bodelning, arv eller testamente». Problemet blir härvid att avgöra, huruvida varje annan äganderättsövergång av aktie är underkastad hembudsskyldighet — m.a.o. varje annan äganderättsövergång än sådan som sker genom bodelning, arv eller testamente — eller om man med formuleringen endast eftersträvat det mera begränsade syftet att köp, byte och gåva skall vara lösningsberättigande fång.

De här uppställda frågeställningarna kan icke besvaras annat än genom en tolkning av konkreta klausuler. Så mycket kan emellertid redan nu sägas att, i och med att rättsordningen uppenbarligen godkänner att varje tänkbart fång genom uttrycklig bestämmelse i bolagsordningen kan underkastas lösningsrätt, starka skäl för att denna tillåtna maximalomfattning kan uppnås även genom att använda lagens neutra-

la uttryck *övergång*. Man bör alltså komma till ett resultat, som innebär att en hembudsklausul, vilken utan vidare specificering underkastar alla förvärv hembudsskyldighet, skall tolkas såsom innefattande lösningsrätt vid alla fång – även de som kan karakteriseras såsom mindre vanliga. Om så icke vore fallet skulle man ställa klausulförfattarna inför en svår för att inte säga övermänsklig uppgift. Hur skulle man kunna formulera en hembudsklausul, som avsåg att täcka även de mest typiska formerna för äganderättsövergång och som kunde uppfylla det av lagen tillåtna och fullt acceptabla ändamålet, nämligen att skydda mot alla försök av icke önskvärda utomstående personer att tränga in i bolaget? Det torde vara uteslutet att föreställa sig, att hembudsklausulen skulle uppräknas och uttryckligen ange alla de i konstruktionsögonblicket tänkbara fången och dessutom täcka in jämförbara och närliggande fång eller former för äganderättsövergång, som kan tillkomma genom senare lagstiftning eller på annat sätt. Det paradoxala resultatet av en sådan metod är nämligen att ju mer specificerad en lösningsklausul är med avseende på angivandet av rättighetsutlösande fång, desto mer utvidgas fältet för svårlösta tolkningsfrågor. I vart fall gäller, att en konkretiserad klausul ställer avsevärt mycket större krav på sin författare än en allmänt hållen klausul. Detta förhållande sammanhänger med, att en enumeration av hembudspliktiga fång tenderar till att öka risken för att tolkningsramen låses till förvärv som är likartade med de i klausulen uppräknade och därmed utesluter en i och för sig tänkbar extensiv tolkning, som principiellt går väl ihop med klausulens syfte.

Tolkningsfrågan blir emellertid väsentlig att lösa i alla situationer, där den i bolagsordningen upptagna bestämmelsen lämnar anledning till tvivelsmål om vilka fång som avses vara hembudsskyldiga. Det är givet att en sådan tolkning väljer sin utgångspunkt i klausulens ordalydelse. Därvid kan konstateras, att medan uttrycket *övergång* mycket väl kan tolkas såsom inbegripande varje form av äganderättsväxling, detsamma icke kan sägas vara fallet med uttrycket *överlåtelse*. Det senare uttrycket leder tanken till en frivilligt åstadkommen växling i äganderätten och utsikterna, att ett sådant uttryckssätt även skulle inkludera tvångsöverföringar vid exekution eller övergång genom fusion, är sålunda praktiskt taget uteslutna, när man enbart ser till ordalydelsen.³

³ Se t ex Norska förslaget s 83 där »overdragelse» likställes med en frivillig egendomsöverföring från aktieägarens sida. Härvid utesluts dels försäljning på tvångsauktion, dels övergång av aktier på grund av arv. »Hverken ved legalarv eller testamentarv foreligger det en overdragelse av aksjer fra eierens side» (s 83).

Ett så snävt perspektiv kan emellertid icke upprätthållas i fråga om tolkning av bolagsordningsklausuler. Man måste utreda syftet bakom hembudsklausulen och fråga sig vad som föranlett dess intagande i bolagsordningen.⁴ Det avgörande är härvid inte vad bolagets stiftare vid tiden för klausulens upptagande i bolagsordningen möjligen avsett på denna punkt. Lösningen måste i stället baseras på ett förnuftigt syfte, som kan underbyggas med reella argument och som i nuläget kan härledas ur klausulens formulering. Uppställandet av en lösningsrätt har vanligtvis ett reellt, praktiskt och ekonomiskt syfte. Det är detta syfte man i tolkningsförfarandet skall försöka att realisera. En sådan tolkningsmetod benämner man vanligen »objektivt» i motsats till den som huvudregel gällande »subjektiva», enligt vilken alla slag av indicier skall beaktas.

Enligt *Rodhe* åtnjuter den objektiva metoden vissa sympatier när det gäller tolkning av t.ex. bolagsordningar i aktiebolag, vilka dels är formbundna och dels skall vara rättesnöre för en icke på förhand bestämd grupp av personer.⁵ Att motivet för att inta begränsningar i aktiers omsättbarhet kan växla kraftigt mellan olika aktiebolag och olika typer av aktiebolag har berörts tidigare i framställningen.⁶ Detta förhållande torde ge anledning till konstaterandet, att det i och för sig bör vara möjligt att tolka en begränsningsklausul, som dikterats av ett visst motiv, annorlunda än en klausul som uppställts av andra skäl, naturligtvis under förutsättning att man ur klausulens ordalydelse kan sluta sig till dess syfte. Om full klarhet icke kan vinnas i detta avseende, torde det vara skäl att utgå från presumptionen, att man med hembudsklausul syftar till att skydda bolaget mot utomstående.⁷ Detta är ju just det huvudsyfte, som enligt den tidigare framställningen utgör grundvalen för lagstiftarens erkännande av möjligheten att begränsa aktiers omsättbarhet.

En annan omständighet, som vid sidan om efterforskningen av begränsningsklausulers syfte brukar tillmätas stor betydelse vid en tolkning, är klausulernas karaktär av undantagsregler. Det har flera gånger framhållits, att aktiernas fria överlåtbarhet utgör utgångspunkten i aktiebolagsrätten, från vilken huvudregel undantag dock kan göras ge-

⁴ Olsson a a s 183 och Austenå s 277. Jfr Vahlén, Avtal s 249 f och Adlercreutz, Avtalsrätt II s 22.

⁵ Se Rodhe i SvJT 1951 s 589 och 1961 s 253; jfr NJA 1945 s 711 och 1954 s 473. Se även Olsson a a s 182 ff.

⁶ Se ovan Kap II.

⁷ Jfr Olsson a a s 184.

nom bestämmelse i bolagsordningen. Då begränsningsklausulerna sålunda utgör undantag från huvudregeln, skall de enligt allmänna tolkningsregler tolkas restriktivt. Denna uppfattning är rådande i doktrin och praxis.⁸

Om man omfattar den restriktiva tolkningens princip innebär detta bl.a. att man kan ställa högt uppdrivna krav på den språkliga utformningen av bolagsordningsklausuler som begränsar överlåtbarheten; bolagsordningen får inte tolkas på ett sätt som är mera oförmånligt för den »nye aktieägaren» än vad som klart framgår av ordalydelsen i bolagsordningen. Under dessa förhållanden kommer man i ovissa fall ofta till en för den lösningsyrkande – som påstår begränsning i överlåtbarheten – oförmånlig lösning. Med ett godkännande av principen om restriktiv tolkning och genom att uppställa krav på klarhet i uttrycksätt strävar man efter att i omsättningens intresse skydda sådana utomstående, som i förlitan på aktiens värdepapperskvalitet och fria överlåtbarhet inlåter sig på aktieaffärer. I samma riktning verkar stadgandet i 34 § 2 st. ABL med föreskriften att förbehåll om inskränkning skall antecknas på aktiebrevet.

Den restriktiva tolkningens princip och kravet på klarhet i bolagsordningens ordalydelse tar närmast sikte på den normala omsättningen av aktier *inter vivos*, och med hänsyn härtill torde man också böra utgå ifrån att aktier i stor utsträckning skall kunna omsättas, samt att aktieförvärvare skall åtnjuta ett omfattande skydd. Nämnade synpunkter har däremot inte samma bärkraft när det gäller familje- och arvsrättsliga fång, eftersom dylika former för äganderättsövergång inte faller inom vad man kallar normal aktieomsättning. Och beträffande de ovannämnda undantagsformerna för övergång av aktie kan man på liknande sätt hävda att de icke utgör sådana metoder för förvärv, som faller inom normal omsättning. Även mera allmänt sett torde det finnas skäl att inta en avvaktande hållning till regeln om restriktiv tolkning av begränsningsklausuler och undvika ett ensidigt betonande av denna regel.⁹ Klausuler avseende lösningsrätter i bolagsordningar är en förpliktelse som alla aktieägarna påtagit sig i gemensamt intresse. Det är inte fråga om en börda, som ensidigt lagts på en enskild aktie-

⁸ Se t ex Olsson a a s 184 samt rättsfallen NJA 1945 s 711, 1954 s 445 och 473, NRt 1907 s 569 och 1957 s 581, UfR 1955 s 478 samt HD 1956 II 65 och 1966 II 41. Jfr Gower s 392 f. Gomard, Aktieselskabsret s 230 vänder sig dock mot en primärt restriktiv tolkning och anför, att begränsningsklausuler såvitt möjligt bör tolkas så att det rimliga ändamålet med klausulens införande uppnås. Jfr Austenå s 139 f.

⁹ Jfr Havansi s 28, Austenå s 139 f och Olsson a a s 228.

ägare. Ändamålet med klausulen är att hålla undan ovidkommande personer och värna om maktbalansen i aktiebolaget. Klausulen bör tolkas så att detta syfte kan realiseras. En sådan tolkning hindrar inte att klausulen, om den är oklart formulerad, kan komma att sättas åt sidan, varvid tolkningen närmast kan sägas tjäna förvärvarens intressen. Ett sådant resultat följer emellertid av allmänna tolkningsprinciper.¹⁰

De konkreta situationerna uppvisar emellertid ofta särdrag som aktualiserar frågan i vad mån dessa kan beaktas vid tolkningen. Sådana särdrag kan hänföra sig till förvärvaren eller till bolaget. I förra fallet utgörs de av olikheter mellan aktieägarkandidater, som strävar efter att vinna inträde i samma bolag, medan de i senare fallet avser olikheter mellan olika bolag, som har begränsningsklausuler med samma innehåll.

Särdrag som hänför sig till aktieförvärvare avser dennes olika grad av farlighet för bolaget med hänsyn till den förvärvade aktiepostens storlek eller dess betydelse såsom representerande tungan på vågskålen för viss majoritetsställning. Man kunde tänka sig att om förvärvaren vore en farlig konkurrent, det skulle vara lättare och mera överensstämmande med skälighet att komma till resultatet att förvärvet var underkastat lösningsrätt, medan det kunde förefalla mera överensstämmande med skälighetens krav att stanna för att förvärvet icke var hembudspflichtigt, om förvärvaren i alla avseenden vore en »ofarlig» person. Det sagda innebär alltså att man i sista hand låter resultatet bli beroende av en tillfällig skälighetsprövning baserad på omständigheter som hänför sig till förvärvaren.

Ett sådant resultat kan enligt min mening icke accepteras. I en situation där tolkningsfrågan icke uppkommer, därför att förvärvarens fång uttryckligen är underkastad hembudsklausulen, är det självklart att tillfälliga omständigheter som hänför sig till förvärvaren icke kan tillåtas att öva någon inverkan på lösningsrätten. I konsekvens härmed torde man inte kunna tillåta att — så snart hembudsklausulens ordalydelse i större eller mindre utsträckning ger utrymme för tolkning huruvida förvärvet omfattas eller ej — till förvärvaren knutna, och i det enskilda fallet varierande skälighetssynpunkter får leda till inbördes motstridiga resultat. Vid en motsatt uppfattning skulle läget bli ovisst, vilket skulle medföra en reducering av rättssäkerheten och öka antalet tvister rörande hembudsklausuler. Det kan också påpekas, att aktiebolagsrätten utgör ett område, där utrymmet för skälighetssynpunkter

¹⁰ Se t ex Vahlén, Avtal s 273 ff och Adlercreutz, Avtalsrätt II s 42 ff.

är mera begränsat än på många andra områden. Det vore i hög grad otillfredsställande om en till skydd för bolagets och aktieägarnas intressen uppställd begränsningsklausul skulle ges varierande innehåll alltefter egenskaperna hos vissa utomstående personer, som vid klausulens tillkomst icke kunnat vara kända.

Det synes alltså klart att speciella skälighetssynpunkter, som hänför sig till förvärvaren, inte får inverka på tolkningsfrågan. Sådana synpunkter får inte maskeras som tolkningsresultat. En annan sak är att man i undantagsfall kan komma att korrigera tolkningsresultatet med hänsyn till en skälighetsbedömning, som beaktar och avväger föreliggande och motstående intressen.¹¹

Med särdrag som hänför sig till bolaget och deras betydelse för tolkningen av en hembudsklausul avses som tidigare framhållits olikheter i bolagens organisatoriska utformning och typ. Frågan är här om samma bolagsordningsklausul i två olika aktiebolag vid en tolkning kan ge en och samma förvärvare, som åtkommit aktierna på samma sätt i båda bolagen, en olikartad rättsställning på grund av att det ena bolaget är ett slutet familjebolag medan det andra är ett bolag med en stor och heterogen krets av aktieägare. Om sådana särdrag tillåts relevans ställs man uppenbarligen inför svåra prövnings- och bevisfrågor. Man tvingas pröva huruvida omständigheterna kan beaktas oavsett om förvärvaren känt till dem eller borde ha känt till dem. Och man tvingas avgöra och utreda i vilket avseende bolaget är särskilt »sårbart» just i förhållande till den enskilde förvärvaren. Detta sammantaget betyder enligt min uppfattning att sådana särdrag som hänför sig till bolaget icke bör tillmätas någon avgörande betydelse för tolkningen. I och med att de varierar från bolag till bolag och t.o.m. inom samma bolag vid olika tidpunkter, kan de inte anses lämpade att utgöra tungan på vågskålen, med vars hjälp man skall framtolka innehållet i en hembudsklausul. Den för affärlivet särskilt viktiga förutsebarheten talar för att man utgår från att en hembudsklausul med tanke på olika situationer kan ges en förhandstolkning *in abstracto*. Detta är också önskvärt redan av den anledningen, att vissa formuleringar i begränsningsklausuler, på grund av påverkan från formulärsamlingar, advokaters modellklausuler samt registreringsmyndighetens hållning, kan bli mycket vanliga, varvid rättssäkerheten främjas av att en enhetlig tolkningslinje kan skapas. Det är emellertid svårare att helt avföra särdrag hos bolaget som tolkningsdatum än i fallet med särdrag, som knyter sig till förvär-

¹¹ Den i svensk rätt nyinförda 36 § avtalslagen vidgar möjligheterna för en sådan korrigering.

varen. Det kan nämligen inte förnekas, att det här är fråga om faktorer som ansluter just till ifrågavarande bolag och inte, såsom i fallet med olika förvärvare, om någon utomstående person som med än de ena, än de andra särdragen uppenbarar sig för bolaget och dess aktieägare först i samband med en äganderättsövergång. Även om man inte medger att särdrag hos bolaget är tolkningsmässigt relevanta, står ännu frågan öppen om dylika omständigheter kan beaktas på något annat sätt när enskilda situationer skall avgöras. Vad som närmast kommer i fråga är att man öppet torde få acceptera skälighetssynpunkterna som faktorer, vilka kan korrigera tolkningsresultaten.

I samband med tolkningen av hembudsklausuler finns det också anledning att uppmärksamma försöken att kringgå sådana bestämmelser. När t.ex. bolagsordningen föreskriver att försäljning av aktie är underkastad hembudsskyldighet, kan man i syfte att kringgå lösningsmöjligheten försöka maskera ett planerat köp såsom gåva eller byte. Aktieägaren och den som önskar inträda i bolaget kan också arrangera en utmätning av aktien för tillgodoseende av den sistnämndes »fordran» i förhoppning om att man vid tolkning inte skall anse att hembudsklausulen avser förvärv vid en exekutiv försäljning.¹² Även fusionsfall kan vara tänkbara som försök till kringgående av hembudsskyldighet.

Om man strävar efter att förhindra kringgående av hembudsklausuler – en i och för sig riktig princip – torde detta få återverkan på de allmänna principerna om tolkning av sådana klausuler.¹³ Det får nämligen uppfattas som synnerligen svårt att i en rättegång bevisa avsikten att kringgå klausulen. För att inte den eller de inlösningsberättigades legitima intresse skall stranda på övermäktiga bevissvårigheter, synes följande tolkningssynpunkt böra följas. I de fall där det föreligger en risk för att förverkligandet av hembudsklausulens syfte äventyras genom möjlighet till kringgående in abstracto, bör man utgå ifrån – under förutsättning att detta rimligtvis är förenligt med bolagsordningens ordalydelse – att fångat är underkastat hembudsskyldighet.¹⁴ Detta kan också uttryckas så att klausulen ges analog tillämpning på den föreliggande dispositionen, ett resultat som möjligen kan uppnås redan genom användandet av vanliga tolkningsregler. Ett fall från dansk rätts-

¹² På andra rättsområden brukar hävdas, att ett överlåtelseförbud som inte kompletteras med utmättningsförbud är lätt att kringgå. Se t ex Olivecrona, Utsökning s 65 ff och Austenå s 282 ff. Olsson (s 186) anser att uttrycket »överlåtelse av aktie» bör anses innefatta exekutiv försäljning ävensom insättandet av aktier som apportegendom i annat bolag.

¹³ Jfr Austenå s 287.

¹⁴ Jfr Havansi s 40 och Austenå s 288.

praxis avseende kringgående av en förköpsrätt får här illustrera tankegången.¹⁵

A hade enligt ett kontrakt förköpsrätt till B:s aktier i ett aktiebolag såvida aktierna skulle »overdrages, uanset om ved frivilligt salg eller på hvilkensomhelst anden måde». B lånade 500.000 kr av C och D och pantsatte aktierna till dem som säkerhet för lånet. Rösträtten överfördes samtidigt till panthavarna. C och D anställdes vidare som direktörer i bolaget och invaldes i styrelsen. De övertog också firmateckningsrätten. Slutligen bestämdes att om aktierna sedermera överläts till C och D skulle lånebeloppet betraktas som avdrag på köpesumman.

ÖL fann det »utvivlsamt» att avsikten med dispositionerna var att överföra den makt över bolaget som var knuten till aktierna, till C och D. Enligt Høyesterets mening innebar avtalet ett sådant förfogande över aktierna, att förköpsrätten blivit aktuell. De företagna dispositionerna måste »sidestilles med en fuldbyrdet overdragelse af aktierne».

Det kan möjligen sägas att förköpsklausulen i det refererade fallet hade en så vidsträckt formulering, att en analogitolkning, som utvidgade området för lösningsrätten, tedde sig naturlig. I andra situationer och med en snävare formulerad klausul kan en sådan tolkning bli mera problematisk.

En sammanfattning av det ovan anförda tolkningsresonemanget ger vid handen följande resultat. Klausulens ordalydelse intar ställningen som utgångspunkt för tolkningen. Tolkningen skall ske objektivt och så nära ordalydelsen som möjligt. Detta innebär dock inte att man skall utgå från en restriktiv tolkning till förmån för aktieförvärvaren, lika litet som att tolkningen skall vara extensiv till den lösningsberättigades fördel. Framgångslinjen bör ligga någonstans mitt emellan dessa »partiska» tolkningsattityder. Klausulens syfte bör beaktas och man måste undersöka om förvärvet såsom icke hembudspflichtigt in abstracto kan innebära fara för att förverkligandet av klausulens syfte äventyras; om detta är fallet talar omständigheterna in dubio till förmån för den aktieägare som påyrkar inlösningsrätt. Särdrag i det enskilda fallet — antingen de hänför sig till förvärvaren eller bolaget — skall inte beaktas som tolkningsdata, utan tolkningen skall ske in abstracto. Skälighetssynpunkter får inte inverka på tolkningen annat än som korrigeringsmedel vid orimliga tolkningsresultat.

I detta sammanhang bör nämnas den i 3 kap 3 § andra stycket ABL 1975 införda nya bestämmelsen om jämkning av hembudsklausuler i bolagsordningar. Enligt denna bestämmelse kan jämkning ske, om tillämpningen av en föreskrift rörande lösens belopp skulle bereda någon

¹⁵ UfR 1960 s 304. Jfr Roos, Rösträtt s 203, 311.

otillbörlig fördel. Den nya generalklausulen i förmögenhetsrätten (36 § avtalslagen) ger emellertid större möjligheter till jämkning av hembudsklausuler också i andra avseenden.¹⁶ Jämningsbestämmelsen sägs ha »en viktig uppgift att fylla som en kompletterande skyddsregel, både för speciella situationer som inte har kunnat regleras i den särskilda lagen och för att stävja försök att kringgå tvingande lagbestämmelser».¹⁷ Det framhålls visserligen att den nya generalklausulen kommer att få synnerligen begränsad betydelse inom aktiebolagsrätten, vilket emellertid inte hindrar »att det någon gång kan finnas skäl att tillämpa (den), t.ex. för att jämka bestämmelse i bolagsordning som har kommit att framstå som oskäligen på grund av ändrade förhållanden».¹⁸ Det är uppenbart att denna utvidgning av jämningsregelns tillämpningsområde ökar osäkerheten i bedömningen av hembudsklausulers rättsverkningar i konkreta situationer, något som i sin tur kan medföra en risk för att antalet obefogade skiljeprocesser kan komma att öka.¹⁹ Detta sammanhänger med att generalklausulen lämnar större utrymme för skälighetsbedömningar och påverkan av subjektiva tolkningsmoment.

11.2. Konkret tolkning av hembudsklausuler

I svensk rättspraxis har tolkningsfrågor avseende hembudsklausulers omfattning varit till bedömning i ett antal fall.

I *NJA 1884 s 412* gällde frågan huruvida övergång på grund av testamente aktualiserade lösningsrätten.

I bolagsordningen (fastställd 1854) för ett aktiebolag fanns följande bestämmelse. »9 §: All förändring i eganderätten till aktiebevis eller aktiebrev skall hos bolagsstyrelsen anmälas, innan den nya egaren får komma i åtnjutande af belöpande utdelning.

Har eganderätt icke öfvergått till annan person i följd af arfs- eller giftorätt, skall den skriftliga öfverlåtelsen för att vara giltig lyda å viss man, innefatta de öfverenskomna villkoren, hvilka i alla händelser ej få stå i strid med denna bolagsordning, samt vara af två gode män bevitnad. Är nya egaren förut icke bolagsman, vare han skyldig att inom 3 månader från den dag, öfverlåtelsen på honom egderum, hos bolagets styrelse skriftligen hembjuda aktiebeviset eller aktiebrevet, hvar efter bolaget på näst inträffande ordinarie bolagsstämma beslutar, om hembudet

¹⁶ Se Prop 1975/76:81 s 112 f.

¹⁷ Prop 1975/76:81 s 112.

¹⁸ Prop 1975/76:81 s 113.

¹⁹ Jfr uttalande i Finska förslaget s 77.

må antagas eller icke. I senare händelsen vare den, som hembudet gjort, berättigad att emot fullgörande af de förbindelser, hvaruti förra egaren i och för aktiebeviset tilläfsventyrs till bolaget häftar, inträda i alla de rättigheter, som denne i bolaget egt. Inlöser åter bolaget aktiebeviset eller aktien, ege innehafvaren deraf mot afstående af sin eganderätt till bolaget att genast utbekomma den erlagda köpeskillingen med laga ränta derå från den dag, han själf köpesumman utbetalt, hvarefter bolaget må kunna sålunda inlöst aktiebevis eller aktiebref åter utställa till annan person, hvilken antages i den afgångnes ställe, samt ikläder sig enahanda förbindelser och åtnjuter samma rättigheter, som denne jemlikt bolagsordningen egt.

Vid alla tillfällen, då försäljning af aktiebevis eller aktiebref icke skett genom offentlig och i allmänna tidningarne trenne gånger utlyst auktion, åligge så väl säljare som köpare, om så påfordras, vid domstol edeligen fästa riktigheten af den uppgifna köpesumman och de öfverenskomna köpevilkoren.»¹

En av aktieägarna i bolaget hade testamenterat sina aktier till en fond, som inte tidigare var aktieägare. Testamentstagaren anmälde sitt förvärv till bolaget men nekades vid bolagsstämma rätt att företräda aktierna, enär dessa inte hembjudits bolaget till inlösen. Tvisten kom att röra sig om testamentsfånget var underkastat hembudspflicht enligt bolagsordningen. Bolaget menade att hembudsklausulen syftade till att förbehålla bolaget rätt »att förmäna inträde i bolaget åt andra än ursprungliga aktieägarna». Testamentstagaren åter framhöll att uttrycket »arfs- eller giftorätt» inkluderat testamentsrätt »medan testamente ej vore annat än en af testator bestämd arfsrätt». Vidare anfördes att hembudsbestämmelsen endast medgav lösningsrätt för bolaget beträffande aktier som överlåtits genom köp.

RR fann visserligen att hembudsklausulen medförde skyldighet för ny ägare av aktie, till vilken äganderätten inte övergått till följd av arvs- eller giftorätt, att hembjuda aktien, men konstaterade samtidigt att det måste antas att köp av aktie varit det enda fång som varit hembudspflichtigt med hänsyn till att bolagsordningen »saknade föreskrift om grunden och villkoren för den med hembudet afsedda lösen af aktie i annat fall, än då eganderätten till aktie öfverlåtits genom köp». Hembudsskyldighet förelåg därför inte.

HovR vars dom fastställdes av HD, fann att bolagsordningen föreskrev ovillkorlig hembudsskyldighet för den förvärfvare som inte tidigare var bolagsman och vars äganderätt till aktien inte övergått till följd av arvs- eller giftorätt. Giltigheten av denna föreskrift kunde inte förringas därav, att bolagsordningen endast beträffande köp angav grunden för lösningsrättens utövande. Testamentstagaren var därför skyldig att hembjuda de förvärfvade aktierna.

En dissident i HD ville emellertid frita förvärfvaren från hembudspflicht med hänsyn till att bolagsordningen inte upptog någon uttrycklig bestämmelse om att hembud skulle ske vid testamentsfång, »hvilket sistnämnda fång närmast är att jemföra med arf».

Den lägsta instansens bedömning av fallet är intressant såtillvida, att den på ett klart sätt belyser hur man enligt mitt förmenande inte får gå till väga vid tolkningen av en hembudsklausul. Redan en samman-

¹ Jfr rättsfallet SJA 1859/60 (XXXII) s 479, där samma klausultyp förekom i bolagsordning men fånget utgjordes av köp.

vägning av de objektiva indicierna på avsikten med klausulen ger vid handen, att RR:s tolkningsresultat blir orimligt. Undantaget för arvs- och giftorättsfång blir med denna tolkning helt obehövligt, eftersom sådana fång, i likhet med varje annat fång utom försäljning enligt RR:s mening, är fritagna från hembudsplikt. Allt talar för att klausulförfattaren inte skulle ha uttryckt sig på sätt som skett i rättsfallet, om avsikten varit att införa hembudsplikt endast med avseende på förvärv genom köp. Det är uppenbart att RR uteslutande använt ordalydelsen som tolkningsdatum, utan att fråga sig om den förordade tolkningen gick att förena med klausulens ändamål. Att vid tolkningen av en hembudsklausul utgå från dess lydelse, när man i övrigt inte har några säkra hållpunkter för att kunna utreda syftet med klausulen, är normalt sett en korrekt tolkningsmetod, under förutsättning att det framtolkade resultatet ger klausulen ett rimligt och förnuftigt syfte. Men att låta tolkningen styras av en löseskillingsbestämmelse med begränsat tillämpningsområde måste förkastas, mot bakgrund av att hembudsklausuler oftast inte preciserar grunderna för beräkning av lösenbeloppet vid andra fång än försäljning, på grund av svårigheterna att finna lämpliga och skäliga formuler.

HovR (och majoriteten i HD) utgår också från klausulens lydelse, men når i motsats till RR ett rimligt och förnuftigt tolkningsresultat genom att konstatera att alla förvärv är hembudspliktiga, utom de som grundar sig på arvs- eller giftorättsfång. Detta är i och för sig endast en omskrivning av den i bolagsordningen negativt uttryckta satsen »här eganderätt icke övergått till annan person i följd av arfs- eller giftorätt». En sådan tolkning efter ordalydelsen motsades inte, enligt domstolarna, av det förhållandet att klausulen endast angav grunden för löseskillingsbestämmande vid köp. Nästa steg i tolkningen har varit att avgöra om testamentsfång tillhörde kretsen av undantagna förvärv. Domstolarna synes härvid ha lagt avgörande vikt vid ordalydelsen, en tolkning som förefaller helt korrekt i avsaknad av någon närmare utredning om att klausulens syfte skulle ha varit något annat än vad klausultexten gav vid handen.

Av dissidentens votum kan utläsas att frågan om testamentsfångets likställande med arvsfång varit föremål för diskussion bland HD:s ledamöter. Dissidenten valde att jämställa de båda typerna av fång, en lösning som innebar att testamentsfång enligt hans mening hörde till kretsen av från hembudsplikt undantagna förvärvsarter. En liknande uppfattning ger *Olsson* uttryck för genom att framhålla att ett begräns-

ningsförbehåll, som enligt sin lydelse kan åberopas vid aktieövergång genom arv, även bör anses gälla vid testamente.² Som stöd för en dylik åsikt anför samme förf att samma skäl, som ligger till grund för klausulens tillämpning vid arv, kan åberopas vid förvärv på grund av testamente samt att underlåtenhet att uttryckligen nämna testamente i klausulen ofta måste anses bero på ett rent misstag. Eftersom omsättningens intresse icke är involverat vid förvärv av denna art skulle en extensiv tolkning av klausulen vara möjlig.

Häremot kan invändas att arvs- och testamentsfång ingalunda kan anses vara likställda förvärvsformer från bolagets synpunkt.³ För bolagets aktieägare innebär förfoganden över aktier på grund av testamente en större risk för att dörren öppnas för icke önskvärda förvärvare, jämfört med sådana fall där äganderättsväxlingar äger rum på grund av arvfall, då man i varje fall i viss utsträckning på grund av släktförhållanden kan förutse de potentiella förvärvarnas lämplighet.⁴ I den mån syftet med en hembudsklausul kan sägas vara att hålla undan utomstående personer, synes starka skäl tala för att man strävar efter att upprätthålla denna skillnad mellan arvs- och testamentsfång, genom att vid en tolkning återföra sig på klausulens ordalydelse.

Ett annat tolkningsspörsmål som bedömts av svenska domstolar har varit uttydningen av vad som avses med förvärv genom »giftorätt».

I rättsfallet *NJA 1945 s 711* uppkom frågan om en tidigare aktieägars maka, vilken genom bodelning efter boskillnad år 1943 tillskiftats ett antal aktier, på grund av detta sitt förvärv var skyldig att hembjuda aktierna. Bolagsordningen, som daterade sig från år 1921, föreskrev bl.a. att »därest aktie på annat sätt än genom arv eller giftorätt övergår till person, som icke förut är aktieägare, aktien skall hembjudas förutvarande aktieägare. . .». Makarna hade ingått äktenskap med varandra år 1928 och deras egendomsförhållanden reglerades följaktligen av nya GB:s bestämmelser. Den aktieägare, som påyrkade hembud, hävdade att hembudspflicht förelåg, eftersom förvärvet skett genom bodelning och inte genom giftorätt. Sistnämnda uttryck avsåg, argumenterade aktieägaren, endast fång enligt äldre GB.

² Olsson, Aktieförvärvare s 187.

³ Austenå s 386 f framhåller t ex att en egendomsöverföring genom testamente många gånger kan ligga så nära en vanlig överlåtelse inter vivos att det inte förefaller meningsfullt att skilja mellan överlåtelse genom köp, gåva, byte o s v och testamente. Detta gäller enligt förf särskilt när testamentstagaren inte är släkt med arvlåtaren eller endast är en avlägsen släkting.

⁴ Det sagda innebär inte ett förnekande av att familjens anknytning till ett aktiebolag av fåmansbolagstyp kan vara så svag, att inträdet av ena partens släktingar eller maka kan kullkasta grunden för ett fortsatt samarbete i bolaget. Om undantag från hembudspflicht föreskrivits beträffande arvs- och giftorättsfång kan emellertid nämnda omständighet inte medföra att sådana förvärv anses som hembudsskyldiga. Jfr Zitting i FJFT 1962 på s 402 f och Austenå s 305 f, 386.

HR ansåg inte att hembudsplikt förelåg »då anledning saknas till antagande att med förenämnda stadgande avsetts att göra skillnad mellan giftorätt enligt äldre lag och giftorätt enligt ny lag».

HovR fann inte skäl att göra ändring i denna dom.

HD, som fastställde *HovR*:s domslut, yttrade: »Enär ifrågavarande stadgande i bolagsordningen måste tolkas så, att från hembudsskyldighet undantages fång på grund av giftorätt oavsett huruvida denna åtnjutits enligt äldre eller enligt nya giftermålsbalken. . . ».⁵

I doktrinen har *HD*:s i målet gjorda korrigering av domskälen — därhän att stadgandet »måste tolkas» på angivet sätt — antagits vara en erinran om att avsikten hos dem, som antagit bolagsordningen, inte ensam får tillmätas betydelse och att en objektiv tolkningsmetod kan vara påkallad.⁶ Utgången i rättsfallet måste anses helt naturlig med hänsyn till dels att tolkningen inte strider mot klausulens ordalydelse, dels att en bolagsordnings bestämmelser avser att utgöra handlingsnormer under en ofta mycket lång tid för en inte på förhand bestämd grupp av personer.⁷

Giftorättsfång inter vivos ansågs sålunda på grund av undantaget i klausulen inte vara hembudspliktigt, vilket får till resultat att en gift person genom boskillnad och bodelning i sådana fall helt fritt kan överföra aktier på sin make och därmed öka antalet röstande på sin sida och därigenom kanske också sitt inflytande över bolaget. Detta blev tydligen den praktiska konsekvensen i det familjebolag, som berördes av 1945 års rättsfall. Motsidan — två manliga släktingar till den i rättsfallet avsedda aktieägaren, vilka även var medaktieägare i bolaget — försökte nämligen att snabbt rädda situationen och öka antalet röstande på sin egen sida genom att i gåvobrev överlåta några aktier på varandras hustrur, i förhoppningen att fången inte skulle anses hembudspliktiga, enär de aktier, för vilka männen var registrerade, ingick i makarnas samfällda bon och hustrurna därför måste betraktas som aktieägare. I rättsfallet *NJA 1947 A 182*, där denna konstruktion kom under rättslig bedömning, ansåg emellertid *HD* att den omständigheten, att aktierna ingick i makarnas samfällda bo, inte kunde föranleda att hustrurna vid tillämpningen av bolagsordningens bestämmelser om

⁵ Jfr Skarstedt, Aktiebolagslagen s 217 som i anslutning till 86 § ABL 1910 anför att med »giftorätt» menas såväl sådan enligt äldre giftermålsbalken som och make vid bodelning enligt nya giftermålsbalken tilldelad andel i »giftorättsgods». Se *RR*:s domskäl i *NJA 1954 s 473* (på s 476).

⁶ Se Rodhe i *SvJT 1951 s 589* och Vahlén, *Avtal s 271*. Jfr ovan s 205, Olsson a a s 182 ff samt Rodhe i *SvJT 1961 s 253*.

⁷ Jfr Rodhe i *SvJT 1951 s 589* och Nial i *SvJT 1948 s 491*.

hembudsskyldighet var att anse som aktieägare. Hembudsskyldighet skulle sålunda i princip föreligga beträffande förvärven genom gåva, men målet kom att avgöras på annan grund.⁸

Uttrycket »giftorätt» i hembudsklausul har också varit föremål för tolkning i ett annat rättsfall.

NJA 1954 s 473: En bolagsordning av äldre datum (fastställd år 1866) innehöll bl.a. följande bestämmelser.

»§ 5. Öfverlåtelse af aktie på annan man, vare sig på grund af gåfva eller försäljning, sker genom behörig transport, tecknad å aktiebrevet, och anmäles genom dess företeende hos direktionen. . .

Dör aktieägare, stände dess sterbhusdelegare fritt att för den afgångnes andel i bolaget kvarstå med enahanda rättigheter och skyldigheter, som den aflidne egt.

Vilja sterbhusdelegare deremot utur bolaget afgå och sine aktier föryttra, hembjude dem skriftligen först till direktionen, som inom en månad derefter bör förklara, huruvida de för bolagets gemensamma räkning övertagas. Derest bolaget icke begagnar sig af sin lösningsrätt, tillkomme enskild aktieegare samma rätt, om han inom fjorton dagar efter förloppet af nämnde månad till begagnande deraf hos direktionen sig anmäler. Skulle deremot hvarken de öfriga aktieegarne gemensamt eller någon af dem enskildt vara sinnade att afliden aktieegares andel öfvertaga, må sterbhusdelegare sin aktie antingen under hand eller på offentlig auktion försälja.

Der eganderätten till aktie annorlunda, än i följd af arfs- eller giftorätt öfvergår till annor person, skall denne till bolagets direktion ingifva antingen vederbörligt auktionsprotokoll, der försäljningen offentligen egt rum, eller ock skriftlig, af två trovärdige män bestyrkt, öfverlåtelse, innefattande de vilkor, på grund af hvilka öfverlåtelsen skett. . . . Är nye egaren icke förut delegare i bolaget, vare han skyldig att inom tre månader från den dag, då öfverlåtelsen på honom egt rum, hos bolagets direktion skriftligen hembjuda aktien. . . .

Vill bolaget eller enskild aktieegare icke lösa sådan aktie, vare den, som hembudet gjort, berättigad att, emot fullgörandet af aktieegarnes förbindelser, inträda i den förre egarens alla rättigheter. Inlöser åter bolaget eller enskild aktieägare den hembjudna aktien»

En aktieägare i bolaget ingick äktenskap år 1938 varvid i upprättat äktenskapsförord bestämdes att all mannens egendom skulle vara hans enskilda. I ett nytt äktenskapsförord år 1952 förklarades emellertid att mannens enskilda egendom skulle vara giftorättsgods. Sedan det dömts till boskillnad mellan makarna förrätades år 1953 bodelning, varvid hustrun, som inte tidigare var aktieägare, i giftorätt tilldelades bl.a. ett antal aktier i bolaget. Hustrun begärde att bli registrerad för aktierna, men styrelsen avlog hennes ansökan. Hon stämde då bolaget och yrkade på att bli införd i aktieboken. Bolaget bestred yrkandet och yrkade i genstämning att hustrun skulle förpliktas att vid vite skriftligen hembjuda aktierna, eftersom enligt 5 § hembudsskyldighet förelåg där aktierna på annat sätt än i följd av dödsfall övergått på annan.

⁸ Se närmare nedan s 243 f och Nial i SvJT 1948 s 491.

RR konstaterade att bolagsordningen från hembudsskyldighet undantog fång på grund av giftorätt samt att »enär bolagsordningen icke ändrats i denna del efter tillkomsten av nya GB, måste stadgandet numera tolkas så, att fång på grund av giftorätt undantages från hembudsskyldighet, oavsett huruvida giftorätten åtnjuts enligt äldre eller enligt nya GB».

HovR, som fann att hustrun erhållit aktierna på grund av giftorätt, ansåg att ordalagen i 4 st. av § 5 i bolagsordningen undantog förvärv av aktie på grund av giftorätt från hembudsskyldighet, oavsett huruvida förvärvet ägt rum vid dödsfall eller vid annan tidpunkt. Domstolen konstaterade vidare att innehållet i § 5 i övrigt jämte vad eljest i bolagsordningen förekom inte gav nöjaktigt stöd för någon annan tolkning än ordalagen gav vid handen.

HD (3 ledamöter mot 2, vilka senare ville fastställa HovR:s dom) konstaterade, att bolagsordningen innehöll föreskrifter om hur den som från annan förvärvat aktier i bolaget kunde efter skedd anmälan inträda i bolaget eller var skyldig att hembjuda aktierna till inlösen. Rätt att inträda utan föregående hembud tillkom enligt § 5 2 st stärbhusdelägarna efter avliden aktieägare. Ville de emellertid avgå ur bolaget förelåg hembudsskyldighet. HD uttalade vidare i domskälen:

»I fråga om hembudsskyldighet vid förvärv av aktie stadgas i 4 st. (bolagsordningen) att, där äganderätten till aktie annorlunda än i följd av arvs- eller giftorätt övergår till annan, denne är skyldig att hembjuda aktien, om han icke förut är delägare i bolaget.

Då fråga är om aktieförvärv av annan än tidigare delägare har alltså hembudsskyldighet uppställts som allmän regel. Undantag härifrån gäller enligt 2 st. för stärbhusdelägare efter avliden aktieägare.

I 4 st. har väl från hembudsskyldighet undantagits – utom förvärv på grund av arv – förvärv på grund av giftorätt, utan att därvid angivits att förvärvet skall hava ägt rum vid dödsfall. Ses denna bestämmelse mot bakgrunden av vad §:n eljest innehåller och övriga förhållanden av betydelse för tolkningen av bolagsordningen, saknas emellertid anledning till annat antagande än att undantaget i 4 st. gäller sådant förvärv som redan enligt 2 st. icke omfattas av hembudsskyldigheten, d v s förvärv som vid aktieägares död göres av hans stärbhusdelägare».⁹

HD fann sålunda att hustrun var skyldig att hembjuda de förvärvade aktierna.¹⁰

Rättsfrågan gällde sålunda om uttrycket »giftorätt» i detta konkreta fall omfattade såväl förvärv med anledning av andra makens död som förvärv under aktieägares livstid i samband med äktenskapsskillnad eller boskillnad. HD:s majoritet fann att uttrycket endast åsyftade förvärv på grund av dödsfall. I doktrinen har domen anförts som ett exempel på ett tolkningsförfarande, där det förekommer en medveten begränsning av synfältet till sådana indicier på parternas avsikt som framgår av själva avtalstexten.¹¹ En på detta sätt normaliserad tolkning

⁹ Se Rodhe i SvJT 1961 s 253.

¹⁰ Jfr NJA 1958 s 282, som utgör en fortsättning av rättsfallet NJA 1954 s 473. Se Nial i SvJT 1960 s 495.

¹¹ Se Rodhe i SvJT 1961 s 253; jfr Vahlén, Avtal s 271.

anses befogad när tolkningen gäller rättshandlingar eller avtal, som är avsedda att bli gällande mot en obestämd krets av personer. En förutsättning för att ordalydelsen skall tilläggas presumtionsverkan är givetvis, att det går att fastställa en innebörd i avtalstexten genom tydning på den omtvistade punkten. HD har tydligen i det aktuella fallet ansett sig kunna uttyda, att undantaget i 4 st inte hade någon självständig betydelse i förhållande till klausulens 2 st. Ett på detta sätt grundat tolkningsresultat kan emellertid te sig stötande och svårsmält, om man frågar sig för vilket ändamål 4 st då införts i klausulen. Svaret på denna fråga måste nämligen med HD:s synsätt bli att 4 st inte har något syfte.

Till stöd för majoritetens ställningstagande kan emellertid anföras, att ett motsatt tolkningsresultat skulle ha tett sig orimligt. Det är möjligt, men framgår ingalunda klart, att det är sådana förhållanden som avses när i domskälen hänvisas till »övriga förhållanden av betydelse för tolkningen av bolagsordningen». Ett motsatt tolkningsresultat skulle nämligen ha inneburit att aktier, som förvärvats av make vid bodelning i andra makens livstid, skulle vara fritt överlåtbara, medan aktier, som förvärvats på grund av giftorätt vid dödsfall liksom för övrigt också bröstarvinges genom arv förvärvade aktier, skulle vara bundna av hembudsplikt vid vidareförsäljning. Det är svårt att finna något godtagbart skäl – i klausulens ordalydelse eller eljest – varför man på ett sådant sätt skulle ha velat favorisera makar, som på grund av giftorätt av annan anledning än andra makens död förvärvat aktier i bolaget. Denna personkrets skulle ju då ha varit den enda, som kunnat förvärva aktier utan hembudsskyldighet vid vidareförsäljning. I den mån avsikten varit denna, hade det varit tillräckligt att endast medta 4 st i hembudsklausulen.

Enligt min mening hade det varit lämpligare om domstolen öppet redovisat de intresseavvägningar och skälighetsbedömningar som uppenbarligen legat bakom tolkningsförfarandet. Undantaget i 4 st hade då kunnat åsidosättas genom hänvisning till att bestämmelsen var oklar eller till att man företagit en inskränkande tolkning, utan att man, som skedde i domskälen, behövt ge sig i kast med en tydning av den omtvistade delen av klausulen, för att få den att harmoniera med klausulen i övrigt.¹² Om relevanta tolkningsdata i en konkret situation

¹² Se härom t ex Vahlén, Avtal s 273 ff och Adlercreutz, Avtalsrätt II s 22 ff, 42. Jfr Marthinussen s 142 som framhåller att en bestämmelse om begränsad omsättbarhet av aktier i allmänhet måste vara någorlunda klar och otvetydig för att överhuvudtaget kunna göras gällande; jfr även NRt 1957 s 581.

pekar mot en lösning, som tolkaren inte utan vidare är villig att acceptera som den materiellt bästa, ligger det nämligen inom möjligheternas ram att komma till en acceptabel lösning genom att tolka klausulens inskränkande. Grunden för en sådan inskränkande tolkning av en hembudsklausul kan vara hänsyn till syftet med lösningsrätten. Men tolkningen kan också grunda sig på att avsikten inte varit att ge lösningsrätten ett sådant omfång som den erhåller, om man i det konkreta fallet följer ordalydelsen.

Svårigheterna att tolka den i rättsfallet aktuella hembudsklausulen räknades i ett senare avgörande den förvärvande maken tillgodo och föranledde tillsammans med andra omständigheter att den till grund för förvärvet liggande bodelningen förklarades vara ogiltig. Detta senare rättsfall (*NJA 1958 s 282*) kommer att beröras längre fram i framställningen.¹³

I ytterligare ett rättsfall har frågan om omfattningen av en hembudsklausuls aktualiseringsgrad beträffande hembudsplikt kommit till bedömning.

NJA 1954 s 445: I bolagsordningen för Åre kurortsaktiebolag upptogs följande bestämmelser i 13 §: »Har aktie övergått till någon, som icke förut är aktieägare i bolaget, skall aktien hembjudas i första hand Aktiebolaget kurortsverksamhet, där-est detsamma är aktieägare, och därefter övriga förutvarande aktieägare till inlösen genom skriftlig anmälan hos bolagets styrelse, varvid åtkomsten av aktien samtidigt skall styrkas. När aktie sålunda till inlösen hembjudits, skall styrelsen därom underrätta de inlösningsberättigade, som, i händelse de önska begagna sig av lösningsrätten skola anmäla detta inom 2 mån. efter hembudet. Skulle därvid Aktiebolaget kurortsverksamhet icke vilja begagna sin lösningsrätt och flera av de övriga aktieägarna anmäla sig vilja lösa den hembjudna aktien, skall företrädesrätten dem emellan bestämmas genom lottning, verkställd av notarius publicus, dock att, därest samtidigt flera aktier hembjudits, aktierna först, så långt ske kan, skola fördelas bland dem, som vilja lösa, i förhållande till deras förutvarande aktieinnehav. Lösenbeloppet skall utgöras av aktiens nominella värde jämte 5 % årlig ränta därå fr.o.m. d. 1 jan. det år, under vilket inlösen sker, efter avdrag av under sagda år möjligen erhållen utdelning. Lösenbeloppet skall erläggas senast 30 dagar efter anmälningstidens utgång. Därest lösenberättigad ej inom stadgad tid inlöst hembjuden aktie, äger den, som hembudet gjort, för aktien vinna inträde i bolaget.»

En av aktieägarna i bolaget – ägare till en aktie – avled år 1951 och efterlämnade som dödsbodelägare en avliden systers tre barn. Dödsboet avträdde till förvaltning av boutredningsman. Trots upprepade anmodningar från bolagets andra aktieägare underlät dödsboet att hembjuda aktien.

Aktiebolaget kurortsverksamhet, som ägde övriga aktier i bolaget, yrkade efter stämning å dödsboet att detta skulle förpliktas att vid vite fullgöra sin hembudsskyldighet, emedan aktien övergått till dödsboet.

¹³ Se nedan s 244 och Nial i SvJT 1960 s 495.

Dödsboet bestred yrkandet och framhöll att aktieägars dödsfall inte medförde någon i bolagsordningen avsedd övergång av aktien till annan.

HR ogillade käromålet och anförde att syftet med bolagsordningens föreskrifter inte medförde hembudsskyldighet för dödsboet, innan normala åtgärder för boets avveckling företagits.

HovR fann sig böra fastställa HR:s domslut och yttrade: »Enär aktien därigenom att den vid (aktieägarers) död kommit att, i likhet med hennes övriga tillgångar, ingå i dödsboet efter henne icke på sådant sätt övergått till annan att hembudsskyldighet enligt bolagsordningen uppstått. . .».

HD:s flesta ledamöter fastställde HovR:s dom.

En dissident yttrade: »Enär dödsbodelägarerna, innan arvskifte skett, förvärvat allenast andelsrätt i boet och aktien således icke övergått till viss delägare, samt sådana omständigheter icke, såvitt visats, föreligga att hembudsskyldighet enligt bolagsordningen ändock får anses hava inträtt, prövar jag rättvist fastställa det slut HovR:ns dom innehåller».

Domen, som alltså innebär att en aktie inte kan anses ha övergått på ny aktieägare i hans egenskap av dödsbodelägare så länge den avlidne aktieägarers dödsbo ännu är oskiftat, utgör ett exempel på hembudsklausulens otillräcklighet som medel att skydda en bestående aktiekrets från intrång av främmande personer.¹⁴ Konsekvensen av domen måste nämligen bli, att delägarerna i ett aktiebolag hindras att fullfölja ändamålet med hembudsklausulens införande. Dödsbodelägarerna kan genom sin underlåtenhet att skifta boet – kanske endast med avseende på aktien – under obegränsad tid hålla situationen öppen.¹⁵ De kan dessutom kräva att få – genom gemensam representant – utöva de med aktien förbundna rättigheterna i bolaget, trots att ingen av dem förut var aktieägare i bolaget.¹⁶

Om domen sålunda kan kritiseras från saklig synpunkt, är det däremot inte möjligt att gendriva den med rättsliga argument. ABL utgår ifrån att hembudsskyldighet skall kunna föreskrivas beträffande äganderättsövergång av aktier.¹⁷ Hembudsskyldigheten aktualiseras sålunda

¹⁴ Jfr ovan s 80. Se även Roos, Rösträtt s 325, Stenbeck m fl s 167, Wallin i NFT 1962 s 35 och Nial i SOU 1958:27 s 185 samt SvJT 1960 s 494.

¹⁵ Domstolarna antyder ingen tidsbegränsning i detta avseende. Jfr Austenå s 390 och av denne förf omnämnt rättsfall (NRt 1963 s 102), där dödsbo hållits oskiftat i 14 år. I andra sammanhang förekommer exempel på att tidsgränser införts, se BRL § 10 2 st.

¹⁶ Om flera personer t ex på grund av att de blir gemensam ägare till aktie, samäger aktie, kan de endast genom gemensam företrädare utöva aktieägarers rätt i bolaget, se ABL 1975 3 kap 14 § 3 st. Jfr SOU 1971:15 s 171 f, Prop 1975:103 s 327 och Nial, Associationsrätt s 62. Se även Nial i SvJT 1960 s 494 och Austenå s 390. I SOU 1958:27 s 185 uttalar Nial, att den princip som framkommit i rättsfallet NJA 1954 s 445 av praktiskt sakkunniga personer ansetts inte vara fullt tillfredsställande.

¹⁷ Se ovan s 199 ff.

av att aktien byter ägare. Beträffande dödsbos rättssubjektivitet är situationen sådan att den inte reservationslöst kan sägas innebära, att en äganderättsövergång sker vid dödsfallet från den avlidne till hans dödsbo och en annan äganderättsövergång vid arvskiftet från dödsboet till dödsbodelägarna.¹⁸ Om en äganderättsövergång därför inte anses äga rum vid dödsfall från den avlidne till hans dödsbo – vilket var domstolarnas bedömning i rättsfallet NJA 1954 s 445 – kan hembudsskyldigheten inte aktualiseras, eftersom tidpunkten för aktualiteten ännu ej inträtt. ABL förbjuder helt enkelt att tidpunkten tidigareläggs.¹⁹ Försök som gjorts att utsträcka hembudsklausulens omfattning till att inbegripa den situation som uppstår redan i anledning av aktieägares död har avvisats av PRV.²⁰ Den avvisade bestämmelsen hade följande innehåll: »Om aktieägare avlider och aktie övergår å hans oskifta dödsbo, skall dödsboet äga vänta med hembjudan, dock ej längre än sex månader efter dödsfallet.» PRV anmärkte, att aktie som vid aktieägares död ingår i dödsboet efter denne ej på sådant sätt övergått till annan, att hembudsskyldighet föreligger.²¹

Den sakliga kritiken mot domen riktar sig sålunda mindre mot domstolarna och mera mot lagstiftaren. Vid den specialutredning med förslag till förenklingar i vissa delar av aktiebolagslagen som redovisades under år 1958 uppmärksammades problemet, men det ansågs ligga utanför ramen för utredningen att genom lagändring fastslå en annan princip. Det kan med beklagande konstateras att problemet inte heller varit föremål för lagstiftarens intresse vid den senast företagna revisionen av ABL. Uppenbarligen saknas rationella skäl att behålla nuvarande ordning, som innebär en allvarlig försvagning av ett i övrigt ofullständigt legalt instrument för att hålla aktieägarkretsen intakt; eventuella svårigheter att genomföra en lagändring måste därför ligga på det tekniska planet.

11.3. Förvärv på grund av exekutiv försäljning

Frågan om *exekutiv försäljning* av aktie under konkurs eller i samband med utmätning kan aktualisera hembudspflicht enligt en hembudsklau-

¹⁸ Se Beckman s 308.

¹⁹ Jfr Wallin a a s 35, som emellertid uttrycker sig synnerligen försiktigt i frågan.

²⁰ Se Wallin a a s 35 vid not 46.

²¹ Skatteinformation Aktiebolag. September 1960. Rättspraxis. Nr 138/1960. Bolagsrätt.

sul har kortfattat berörts i det föregående.¹ Därvid konstaterades, att uttrycket »övergång» i och för sig täcker varje tänkbar form för äganderättsövergång och att uttrycket bör ges en sådan tolkning i konkreta situationer, såvida inte särskilda omständigheter föranleder en snävare tolkning. Uttrycket »överlåtelse» innebär emellertid en inskränkning av tänkbara former för äganderättsövergång. Det har sagts att uttrycket främst för tanken till frivilliga äganderättsväxlingar, vilket i så fall skulle tyda på att lösningsrätten inte blev aktuell vid exekutiv försäljning av aktie.² Detsamma borde då i än högre grad gälla vid sådana uttryck som »försälja» eller »avhända».

Innan frågan tas upp till närmare diskussion, är det emellertid nödvändigt att precisera frågeställningen. Den lösningsrätt, som kan aktualiseras genom en hembudsklausul, förutsätter att aktien övergår från aktieägaren till annan person. På grund av denna konstruktion blir aldrig spørgsmålet huruvida köparen på en exekutiv auktion skall kunna slås ut av den lösningsberättigade aktuellt.³ En äganderättsövergång till ny förvärvare måste äga rum, innan lösningsrätten kan göras gällande. Det är sålunda inte fråga om någon konkurrens mellan auktionsköparen och den lösningsberättigade. Frågan är i stället om den, som förvärvar aktien vid exekutiv auktion, är bunden på samma sätt som exekutionsgäldenären-aktieägaren att i enlighet med bolagsordningens bestämmelser om hembud hembjuda den förvärvade aktien och om alltså den lösningsberättigade kan göra gällande sin lösningsrätt jämväl mot förvärvaren i sådant fall. Denna principiella fråga besvaras redan av ABL, som med sina regler om hembudsbestämmelser i bolagsordning just åsyftar att möjliggöra en sådan bundenhet för förvärvare av aktie. Skyddseffekten av en hembudsklausul skulle försvagas avsevärt om exekutiv försäljning regelmässigt antogs vara ett undantaget fång.

Genom att i hembudsklausulen ange att lösningsrätt inträder vid akties »övergång till annan» eller liknande uttryck, eller genom att i klausulen räkna upp de förvärvsarter – däribland exekutiv försäljning – som skall utlösa hembudsplikten kan man alltså åstadkomma, att förvärvaren åläggs skyldighet att hembjuda även efter förvärv vid exekutiv auktion. Men frågan uppkommer, om man också med andra vanligen förekommande uttrycksmedel har anledning att räkna med exe-

¹ Se ovan s 203 f. Jfr NJA 1938 s 592.

² Se ovan s 204 vid not 3.

³ Denna fråga diskuteras däremot ofta vid förköpsklausuler, se t ex Hessler s 448 ff, Bengtsson s 65 och Forssell s 172 ff. Jfr också för norsk rätts vidkommande Austenå s 391 ff och Brækhus – Hærem s 302 samt för dansk rätt Gomard, Aktieselskabsret s 234 f.

kutiv försäljning som ett hembudsskyldigt fång. Det förekommer t.ex. ofta att det i hembudsklausuler anges att hembud skall ske »vid överlåtelse av aktie», »vid försäljning av aktie» eller »då aktie avhändes till annan».⁴ Vilka fång är det i sådana fall som föranleder hembudsskyldighet?

Med *överlåtelse* avses vanligen rättsliga förfoganden över egendomen eller rättigheten genom köp eller byte — alltså mot vederlag i pengar eller annat — eller genom gåva, dvs vederlagsfritt.⁵ Med *överlåtelse* avses däremot inte de familjerättsliga fången, bodelning, arv och testamente.⁶ En viss tveksamhet måste dock uttryckas beträffande förvärv genom bodelning, med hänsyn till makarnas relativa frihet att härigenom överföra egendom till varandra.⁷ Frågan kan därför uppkomma, huruvida sådant överförande är att likställa med en frivillig överlåtelse från ena maken till den andra. Ett avförande av arvs- och testamentsfång från kretsen av förvärv, som kommer i fråga vid användande av uttrycket »överlåtelse», grundar sig i allmänhet på uppfattningen att överlåtelse hänför sig till frivilliga dispositioner och till dispositioner inter vivos.⁸

När det gäller uttryck som *försäljning*, *sälja* och *avhända* för dessa tanken till frivilliga överföringar av äganderätt genom livstidsdispositioner, men knappast till dispositioner mortis causa. Rent språkligt sett betyder försäljning inte mer än köp, vilket innebär att varken byte eller gåva omfattas av detta uttryck.⁹ En sådan tolkning är emellertid ofta alltför snäv, inte minst med hänsyn till kringgåendeproblem. Det antas också vara möjligt att vid tolkning i förekommande fall likställa andra överlåtelseformer med försäljning.¹⁰

⁴ Se Olsson, Aktieförvärvare s 186 ff och Austenå s 275 ff.

⁵ Se Hessler s 27 ff, Olsson a a s 186, SOU 1941:9 s 262 f. Jfr beträffande gåva Austenå s 348 ff.

⁶ I lagberedningens förslag till aktiebolagslag (SOU 1941:9 s 262 f) uttalas: »Med övergång av aktie avses förutom överlåtelse även de familjerättsliga fången, bodelning, arv och testamente. Bolagsordningen kan dock begränsa lösningsrätten till att gälla t ex endast vid överlåtelse.» Se även SOU 1971:15 s 162. Jfr Olsson a a s 186 f samt Finska förslaget s 78, Danska förslaget s 49 och Norska förslaget s 83.

⁷ Jfr Austenå s 354 ff. Se också Hessler s 238, 246 beträffande bodelningens särbehandling i andra sammanhang.

⁸ Se Norska förslaget s 83, Danska förslaget s 49, Finska förslaget s 78 och Gomard, Aktieselskabsret s 237.

⁹ Se Olsson s 187.

¹⁰ Se Austenå s 278 f.

Går vi så tillbaka till frågan om förvärv genom exekutiv försäljning omfattas av de ovan nämnda uttrycken, kan väl konstateras att uttrycken språkligt sett leder tanken mot frivilliga dispositioner. Detta förhållande kan emellertid inte tillåtas vara ensamt avgörande för frågan. Det har tidigare framhållits att lösningsrätten lätt skulle kunna kringgå, om förvärv genom exekutiv försäljning var undantaget, genom att aktieägaren avsiktligt underlåter att betala sin gäld så att aktierna frångår honom genom utmätning och försäljning på offentlig auktion. Denna aspekt väger tungt och bör medtas vid den konkreta tolkningen. Hänsynen till förvärvaren väger emellertid lätt, eftersom han har kännedom om eller förutsätts ha kännedom om den på aktien vilande lösningsrätten och dessutom saknar ett skyddsvärt intresse av att få inträda som aktieägare i bolaget. Han erhåller vidare i de flesta fall full ekonomisk kompensation för sitt avstående från aktien. Det saknas sålunda bärande skäl för att generellt utesluta exekutiv försäljning från tänkbara fång under de anförda uttrycken »överlåtelse» och »försäljning», medan däremot det vanliga syftet och ändamålet med hembudsklausulen – att utestänga främmande personer – utgör ett starkt argument för att ett sådant förvärv skall grunda hembudsplikt.¹¹

När undantag för förvärv på grund av exekutiv försäljning införts i förköpslagstiftningen beträffande fastighet, har lagstiftaren regelmässigt känt ett behov av att särskilt motivera varför en sådan inskränkning av rättighetens tillämpningsområde skett. Redan detta förhållande talar för att de här diskuterade förvärven normalt ingår bland överlåtelsefången.¹² Härtill kommer, att de i förköpslagstiftningen anförda skälen för att undanta förvärv på grund av exekutiv försäljning saknar avgörande betydelse för en motsvarande inskränkning av överlåtelsefången enligt hembudsklausul.

I aktiebolagsutredningens förslag om införande av möjlighet att begränsa aktiers överlåtbarhet genom s k samtyckesklausul vid »förvärv genom överlåtelse», undantogs uttryckligen förvärv på grund av exekutiv försäljning med motiveringen att detta var nödvändigt »för att det i aktien liggande värdet ej skall helt undandras aktieägarens borgenärer».¹³ I förköpslagstiftningen har som skäl för undantaget för exekutiv försäljning anförts, att den förköpsberättigade kan ta del i budgivningen vid auktionen intill det belopp som han är villig att betala för

¹¹ Jfr NRt 1907 s 569 (byrettens dom).

¹² Jfr däremot beträffande förköpsrätten Forssell s 176.

¹³ SOU 1971:15 s 162.

fastigheten, varför det är obehövt att ge honom tillfälle att efter auktionen lösa till sig fastigheten av inroparen. Det har även framhållits, att en förköpsrätt efter exekutiv försäljning skulle kunna verka nedtryckande på priset, kanske till förfång för rättsägare med bättre rätt än den förköpsberättigade.¹⁴ Det skall dock anmärkas att man i lagen om förvärv av hyresfastighet m m funnit skäl att införa bestämmelser om skyldighet att i vissa fall vidareöverlåta egendom som förvärvats genom inrop på exekutiv auktion för att »redan från början stoppa ev. spekulationer rörande möjligheterna att kringgå lagstiftningen (genom att exekutiva försäljningar arrangeras)».¹⁵

Som redan framhållits kan nu redovisade skälen knappast tillmätas någon relevans vid tolkningen av överlåtelsefångens omfattning inom ramen för en hembudsklausul. Inte heller i övrigt kan det enligt min mening framföras något övertygande argument för att generellt undanta förvärv genom exekutiv försäljning från kretsen av möjliga förvärvsformer när uttrycket »överlåtelse» eller »försäljning» förekommer i hembudsklausulen. Sådant förvärv bör sålunda behandlas som underkastat lösningsrätt, även om bolagsordningens hembudsbestämmelse inte innehåller ett uttryckligt omnämnande av denna form för förvärv.¹⁶

11.4. Förvärv på grund av fusion

Den i föregående avsnitt diskuterade frågeställningen blir aktuell i många fall när fråga är om hembudsklausulens tillämpning på vad som ovan betecknats som ovanliga former för äganderättsövergång. Här skall endast beröras fusionens ställning som förvärvsfång. Frågan är sålunda om förvärv genom *fusion* inbegripes under uttrycken »övergång», »överlåtelse» och »försäljning». Denna fråga har nyligen varit föremål för en specialundersökning av en finländsk förf. och jag hänför mig i fortsättningen i allt väsentligt till denna undersökning och dess resultat.¹

¹⁴ Se NJA II 1967 s 396, Hessler s 448 ff och Ds Ju 1975:10 s 50 f. Jfr Austenå s 395 ff.

¹⁵ Prop 1975/76:33 s 85.

¹⁶ Jfr Olsson s 186, Havansi s 17 not 39 samt HD 1933 II 276 och FJFT 1939 s 587 ff. Se dock NRt 1907 s 569 där majoriteten Høyesterett ansåg att förvärv genom exekutiv försäljning inte utlöste förköpsrätt (»aksjene ikke kunne overføres til noen som ikke var aksjeeier fra før»), eftersom ordalydelsen närmast förde tanken till frivillig försäljning. Även om ordalydelsen skulle omfatta tvångsförsäljning, kom detta inte tillräckligt klart fram.

¹ Havansi, Om inlösningsklausuler i aktiebolags bolagsordningar, Hämeenlinna 1970. Undersökningen är publicerad på finska språket.

Till grund för diskussionen ligger följande exempel.² Bland aktieägarna i aktiebolaget A finns bl.a. aktiebolaget B; däremot har aktiebolaget C inga aktier i A. B uppgår nu i (fusioneras med) C på så sätt, att B:s (det överlåtande bolaget) tillgångar och skulder mot vederlag i aktier i det övertagande (C) bolaget eller i pengar överflyttas till detta.³ På grund härav övergår också B:s aktier i A till det övertagande bolaget C. A:s bolagsordning innehåller hembudsklausul som upptar något av uttrycken »övergår aktie», »överlåtes aktie» eller »försäljs aktie». Frågeställningen blir då, om bolaget C måste finna sig i att någon av aktieägarna i A inlöser de aktier som före fusionen ägdes av B.

Rättspraxis från de nordiska länderna lämnar ingen lösning på problemet. Frågan har heller inte berörts i svensk doktrin. I förarbetena till lagen om kommunal förköpsrätt till fastighet, som enligt sin 1 § är tillämplig på försäljning av fast egendom, uttalas att andra typer av fång än köp och byte är uteslutna som förköpsrättsgrundande.⁴ Det heter vidare, att det inte är vare sig nödvändigt eller önskvärt att förköpsrätt utövas, när äganderätt till fast egendom övergår genom tillskott till eller utdelning eller skifte från bolag eller förening eller genom fusion. Visserligen lämnar denna begränsning av förköpsrättens tillämpningsområde visst utrymme åt att kringgå förköpsrätten, men, säger man, det får accepteras att institutet inte blir hundra procentigt effektivt för sådana fall, då säljare och köpare i samförstånd söker hindra att förköp kommer till stånd.⁵

I förarbetena till lagen om förvärv av hyresfastighet m m uttalas att tillståndsprövningen avser förvärv av fastighet genom köp, byte och gåva. »Därmed bör också jämföras vissa bolags- och föreningsrättsliga fång», dvs tillskott till bolag eller förening, s k apport, utdelning eller skifte från bolag eller förening samt fusion enligt 175 § ABL 1944, dvs fusion genom absorption i andra fall än då moderbolag fusioneras med helägt dotterbolag.⁶ Vid aktieöverlåtelse åter har kommunen förköpsrätt till aktie endast då denna förvärvats genom tillståndspliktigt köp. Någon bestämmelse som likställer köp med byte finns ej i denna lag.⁷

² Se Havansi s 8.

³ En sådan typ av fusion betecknas ibland absorption, se Prop 1975:103 s 517 f.

⁴ Se NJA II 1967 s 386.

⁵ A a s 386 f.

⁶ Se Ds Ju 1975:10 s 34, 48 f och lagens 1 §.

⁷ § 12. Se Prop 1975/76:33 s 92 f.

Dessa båda exempel från svensk lagstiftning visar enligt mitt förmenande att de traditionella överlåtelsefallen köp, byte och gåva står mycket nära tillskottsfallen (apportfallen) och fusionsfallen. Av dem framgår också att uttrycket försäljning har en snävare innebörd än överlåtelse och inte inbegriper apport- eller fusionsfallen.

I finsk doktrin har problemet berörts av *Olsson*, vilken anser att insättande av aktier såsom apportegendom i annat bolag är en form av »överlåtelse».⁸ Till stöd härför åberopas att lösningsklausulen annars med lätthet kunde kringgås. *Havansi* menar, att Olssons uttalande även om det inte direkt nämner fusion torde få ses som ett stöd för att förvärv genom fusion tillhör fångeskatalogen vid uttryck som »förvärv av aktie» och »övergång av aktie» och kanske också vid »överlåtelse», med hänsyn till att en fusion mot vederlag i aktier i det övertagande bolaget är nära jämförbart med apportsituationen.⁹

Andra finska författare som berört frågan om fusionens ställning som överlåtelseform är *Huttunen* och *af Schultén*.¹⁰ Enligt *Havansi* bygger Huttunen sin uppfattning på att han konstruktivt jämnställer fusion och arvsrättsliga fång inom ramen för begreppet universalsucceSSION, när han som förutsättning för att lösningsrätt skall föreligga vid fusion uppställer krav på antingen att fusion uttryckligen nämns i bolagsordningen som förvärvsgrund eller att bolagsordningen i varje fall nämner arvsfång.¹¹ *Havansi* rekommenderar dock själv att man förhåller sig försiktig till en sådan motivering.¹²

af Schultén har ägnat frågan uppmärksamhet inom ramen för ett större arbete om fusion mellan aktiebolag. Han uttalar bl.a. följande:¹³

»Vanligen omfattar dessa klausuler (dvs lösningsklausuler, min *anm*) helt allmänt överlåtelse av aktie till utom bolaget stående personer. Genom en strikt tolkning av en sådan lösningsklausul skulle man kunna hävda, att fusionsfången faller utanför lösningsbestämmelsens verkningsområde, emedan fråga ej här är om överlåtelse i sedvanlig bemärkelse. Att märka är att hembudsskyldighet ej föreligger, om aktiestocken i ett bolag, som är aktieägare, övergår till ny ägare. Genom ett sådant indirekt aktieinnehav kan en utom stående följaktligen bli i tillfälle att utöva inflytande på bolagets angelägenheter, utan att övriga aktieägare har lösningsrätt.

⁸ Olsson s 186.

⁹ Havansi s 39 vid not 106 och s 51.

¹⁰ Huttunen, Allan, *Osuuskunnan sulautumisesta*, LM 1966 s 487 ff och af Schultén, C. G., *Fusion av aktiebolag*. H-fors 1968.

¹¹ Se Huttunen s 498 f och Havansi s 51 f.

¹² Havansi s 52.

¹³ af Schultén s 264 ff.

Mot tanken att jämställa sistnämnda förvärv med fusion kan invändas dels, att också aktieförvärv genom arv eller testamente ofta innefattas i hembudsklausulerna — dessa kan t o m gälla överlåtelse till annan aktieägare i bolaget — dels att man genom en fusion (och genom att anlita bulvanföretag) alltför lätt kunde kringgå lösningsbestämmelserna och på så sätt vinna inträde i 'slutna' bolag. Härav kan man dra slutsatsen, att hembudsskyldighet (och lösningsrätt) är utesluten vid fusion blott i det fall, att bolagsordningen uttryckligen utvisar, att klausulen endast gäller vissa slag av fång såsom köp, byte och gåva.»

Detta uttalande uttrycker ett mycket bestämt stöd för uppfattningen, att lösningsrätt vid förvärv genom fusion föreligger om bolagsordningen begagnat ett uttryck av typen »överlåtelse», utan att uttryckligen nämna förvärvsgrunden fusion. Eftersom överlåtelse är ett snävare begrepp än övergång, är det uppenbart att förf. menar att fusionsfånget på samma premisser aktualiserar lösningsrätten när hembudsklausulen föreskriver hembudsskyldighet vid övergång av aktier. En klausul av typen »försäljning av aktie» skulle däremot inte aktualisera lösningsrätt vid fusion.

Havansi bekräftar den framförda uppfattningen att bolaget A inte förmår skydda sig med stöd av en hembudsklausul mot den infiltrering som blir resultatet av att bolaget C köper aktiestocken eller majoriteten av denna i bolaget B. Som ytterligare stöd för att inte jämställa en sådan situation med ett fusionsfall anför denne förf., att det kan bero på tillfälligheter om C kan eller vill förvärva aktiestocken i B på nämnt sätt och att sådana tillfälligheter i relationen mellan C och B inte kan tillåtas verka hindrande för att skydda bolaget A, som ju står utanför denna relation, om det i övrigt finns förutsättningar för ett sådant skydd.¹⁴

Som sin egen uppfattning om problemet uttrycker *Havansi* följande normrekommendationer.¹⁵ Aktier, som genom fusion tillfallit utomstående, är underkastade lösningsrätt om hembudsklausulen beskriver fångessituationen med uttryck som »övergång av aktie», »övergår aktie» eller liknande. Argumenten för att här inkludera fusionsfånget i fångeskatalogen väger enligt förf. tyngre än de synpunkter, som kan anföras till stöd för en motsatt uppfattning. Uttrycket »övergång» behöver inte pressas vid tolkningen, för att det skall anpassas till den förändring av äganderättsförhållandena som inträffar vid fusion.

Samma tveklösa uttalande gör förf. beträffande fusionsfångets ställning vid en användning av uttrycket »försäljning av aktie» — här dock

¹⁴ *Havansi* s 53.

¹⁵ *Havansi* s 57 f.

i motsatt riktning. Han anser inte att fusionsfånget — trots att det är ett typiskt sätt att förvärva aktie och trots att fusion med hänsyn till fusionsvederlaget och dess beräkning i många fall kan jämföras med en försäljning — faller in under den snäva ordalydelsen. En viss reservation görs dock för det fall att kringgående kan bevisas.

Tveksamheten hos *Havansi* är så mycket större när det gäller att avgöra frågan i anslutning till uttrycket »överlåtelse». Även vid en icke-restriktiv tolkning av ordalydelsen är det enligt förf. förenat med betydande svårigheter att få in fusionsfallet i uttrycket. Till stöd härför återopas att fusionen som förvärvstyp betraktas som universalsuccession och att förvärv på grund av fusion faller närmare de familje- och arvsrättsliga fången än rättshandlingar inter vivos av typen köp, byte eller gåva. Med hänsyn till att de familje- och arvsrättsliga fången vanligen inte räknas till »överlåtelsefången» faller i konsekvens härmed fusionsfånget också utanför. *Havansi* understryker dock att hans rekommendation i denna del framställs »under stark tvekan», framförallt beroende på att han är beredd att karakterisera andra närliggande fång — särskilt tillskott till aktiebolag — såsom »överlåtelse av aktie». ¹⁶

Havansi, som inte särskilt utan endast i förbigående berör moder/dotterbolagsförhållanden, varnar för att oreserverat överföra de av honom utvecklade normrekommendationerna på en dotterbolagsfusion. ¹⁷ En av anledningarna härtill är att det närliggande sambandet mellan det övertagande och det överlåtande bolaget (identifikationen) ställer till särskilda problem när det gäller tolkningen av hembudsklausulernas uttryck av typen »utomstående», »utanför bolaget stående», »som inte tidigare äger aktier i bolaget», »person utanför bolaget» el. likn. såsom beskrivning av den förbjudna förvärvskretsen. Med hänsyn härtill torde det enligt *Havansi* vid tolkningen av sådana uttryck vara nödvändigt att beakta de särskilda maktförhållandena i moder/dotterbolagssituationerna såsom tolkningsdata, för att nå fram till förnuftiga tolkningsresultat. Förfar man på detta sätt vid tolkningen behöver förf:s normrekommendationer inte i och för sig modifieras med avseende på moder/dotterbolagsförhållanden.

Mot bakgrund av denna redogörelse för utförda specialstudier av fusionsfångets ställning i förhållande till generellt utformade hembudsklausulers »förvärvskatalog» vågar jag uttrycka en egen uppfattning. Enligt min mening föreligger tungt vägande skäl att acceptera de av

¹⁶ *Havansi* s 58.

¹⁷ *Havansi* s 59 ff.

Havansi framförda tolkningsrekommendationerna med avseende på fusionsförvärvets ställning i förhållande uttrycken »övergång» respektive »försäljning». Det innebär att jag instämmer i att förvärv på grund av fusion inkluderas i »fångeskatalogen» när hembudsklausulen beskriver denna genom att använda uttrycket »övergång», »övergår aktie» och liknande uttryck, medan sådant förvärv primärt inte skall inkluderas i uttrycket »försäljning», »aktie säljes till» och liknande. Möjligen är jag i det sistnämnda avseendet mera tveksam än Havansi med hänsyn till risken för kringgående av hembudsklausulen.

Däremot kan jag inte vara enig med Havansi när han – visserligen med stor tvekan – avför fusionsförvärvet från hembudspliktiga fång i en klausul som beskriver dessa med uttrycket »överlåtelse». Framförallt vänder jag mig emot att fusionen av Havansi karakteriseras som ett slag av universalsuccession och till sin natur jämföras med de familje- och arvsrättsliga fången. Det finns anledning att ställa sig mycket tveksam till en sådan sammankoppling, i varje fall när den, som hos Havansi, används som huvudskäl för att utesluta fusionsfallet från »överlåtelsefången». Med hänsyn till fusionsfallens stora likheter med »apportfallen» – vilka senare fång även Havansi inkluderar i »överlåtelsefången» – samt till de påtagliga riskerna för kringgående av hembudsklausuler, föreligger enligt mitt förmenande starka skäl att, såsom är fallet i lagen om förvärv av hyresfastighet m m, jämföra fusionsfallet med de traditionella »överlåtelsefången» köp, byte och gåva.¹⁸

11.5. Hembudsskyldighetens utövande

Det har tidigare i framställningen anmärkts, att det är *förvärvaren* av aktie som är hembudsskyldig samt att den lösningsberättigade eller aktiebolagets styrelse i rättegång mot förvärvaren kan framtvinga hembud, när sådant inte sker frivilligt.¹ Hembudet eller, som ABL uttrycker det, »anmälan hos styrelsen om akties övergång», fungerar enligt den av lagstiftaren uppställda och obligatoriska modellen som startpunkten för själva lösningsförfarandet, vilket sönderfaller i tre faser, nämligen hembud, anmälan om lösningsanspråk och erläggande

¹⁸ Jfr ovan s 226 och af Schultén s 264 ff.

¹ Se ovan s 147 ff. Någon särskild hembudstid brukar inte utsättas i bolagsordningen. Hembudsbestämmelsen innehåller vanligen att hembud skall ske »genast» eller »ofördröjligen». Även utan sådan bestämmelse anses emellertid att hembudet skall fullgöras omedelbart efter aktieövergången. Se Olsson, Aktieförvärvare s 202 vid not 4.

av lösenbelopp. Lösningrätten aktualiseras visserligen redan från den tidpunkt då övergången av aktien ägt rum, men detta förhållande saknar betydelse så länge den lösningsberättigade är omedveten om att aktien bytt ägare. Hembudet är sålunda i första hand tänkt att tjäna som upplysning om att lösningsrätten blivit aktuell. Det skall vidare ange förvärvets art och de särskilda omständigheter kring förvärvet, som kan vara av betydelse för den lösningsberättigades ställningstagande i frågan om lösning skall ske eller ej.

Men hembudet har även en viktigare funktion i lagstiftarens konstruktion av hembudsbestämmelsen. Det utlöser och bildar utgångspunkten för den andra fasen i lösningsförfarandet, nämligen den tidrymd inom vilken de lösningsberättigade skall anmäla sina eventuella lösningsanspråk.² Denna tidsfrist – lösningstiden – är vanligen noggrant angiven i hembudsklausulen och den får enligt ABL inte utsträckas längre än till två månader från hembudet. Denna begränsning tjänar framför allt förvärvarens intresse av att lösningsfrågan inte hålls svävande under obestämd tid.³ Om under lösningstiden ingen lösningsberättigad anmäler anspråk på att lösa till sig aktien, förfaller lösningsrätten och förvärvaren kan registreras för aktien. Förhållandet blir det samma om de lösningsberättigade uttryckligen förklarar sig avstå från att göra lösningsrätten gällande.

Den sammankoppling, som här sker mellan hembud och lösningstid, medför sålunda att lösningstiden inte börjar löpa förrän hembud skett. Man skulle med hänsyn härtill kunna tro, att hembudet vore en nödvändig förutsättning för att lösningsförfarandet skulle komma igång eller för att lösningsfrågan skulle erhålla ett slutligt avgörande. Så är emellertid inte fallet. Lösningrätten skulle annars lätt bli illusorisk om förvärvaren av en eller annan anledning underlåter att hembjuda sitt förvärv. En sådan underlåtenhet kan föranledas av tredska eller av att förvärvaren själv inte anser sig ha gjort ett hembudspliktigt fång. Den lösningsberättigade måste därför kunna agera och påkalla tillämpning av hembudsbestämmelsen, så snart han på annat sätt än genom hembud erhåller kännedom om aktieövergången. Han kan då antingen uppmana förvärvaren att hembjuda aktien eller direkt framställa sitt lösningsanspråk. En omedelbar anmälan om lösningsanspråk i en sådan situation kan emellertid inte tjäna som hembud – och ersätta förvärvarens hembud – i den meningen att den kan aktualisera tidpunkten

² Denna fas i lösningsförfarandet skall beröras närmare här nedan i avsnitt 11.7. s 253 ff.

³ Jfr Olsson s 202.

för lösningstidens begynnelse. Denna kan endast sättas igång av ett hembud från förvärvaren. Det hindrar emellertid inte, såsom vi strax skall se, att det framställda lösningsanspråket ändå under vissa omständigheter kan leda fram till en inlösen av aktien utan att hembud behöver ske i den konkreta situationen.

Hembudets centrala funktion i lösningsförfarandet medför att det blir viktigt att dels undersöka om någon annan än förvärvaren kan fullgöra hembudsskyldigheten, dels ock fastställa vilket innehåll en rättshandling måste ha för att räknas som hembud. Det är uppenbart att det inte i alla lägen går att hålla fast vid den formella ram som hembudsklausulen i bolagsordningen bildar. Vad man vill åstadkomma är ju nämligen att det lämnas upplysning om alla relevanta data, vilka möjliggör igångsättandet av lösningsförfarandet. En föreskrift om skriftligt hembud — en vanlig bestämmelse i hembudsklausuler — kan sålunda inte beröva styrelsen möjligheten att starta proceduren, bara därför att anmälan om förvärvet skett muntligen.⁴ En muntlig anmälan om aktieförvärv från förvärvarens sida kan därför i det konkreta fallet accepteras som hembud av bolagets styrelse, särskilt som man måste säga sig att hembudets form ej tillgodoser ett legitimt behov.⁵

Men kan man vara lika liberal i bedömningen av frågan vem som skall fullgöra hembudsskyldigheten? Kan t.ex. en anmälan om övergång, som innehåller alla de för lösningsrättens utövande nödvändiga uppgifterna och som görs av överlåtaren eller någon annan person med kännedom om övergången, fungera som hembud med den verkan att lösningstiden omedelbart börjar löpa? Svaret på dessa frågor måste enligt min mening bli nekande. Skälen härtill är följande. Den legala konstruktionen av lösningsförfarandet förutsätter, att hembudsskyldigheten skall fullgöras av förvärvaren.⁶ Förvärvarens hembudsskyldighet fastslås också vanligen i bolagsordningen. I allmänhet har förvärvaren ett starkt intresse av att lösningsfrågan erhåller ett snabbt avgörande. Så länge frågan är olöst, kan han nämligen inte registreras för den övertagna aktien. Detta förhållande verkar som en press på förvärvaren att anmäla sitt fäng i de fall, där han själv är övertygad om att fånget är hembudspliktigt. Är han däremot osäker eller har han upp-

⁴ Jfr Olsson s 206.

⁵ Jfr *Sthlms RR (avd 6)* i det s k Vitrumfallet, Stig Haglund mot Apotekarsocieteten; Dom den 25 mars 1965. Målet troligen förlikt i HovR. Se även Olsson s 206.

⁶ Se ovan s 147 ff och Prop 1975:103 s 230. Jfr Austenå s 421 som framhåller att hembudsplikten bygger på ett »ulovfestet, generelt grunnlag» i den mån den inte framgår av lag eller kontrakt. Se även Olsson s 204 vid not 13.

fattningen att förvärvet inte skall hembjudas, är det helt naturligt att han underlåter hembud. I sådana fall ankommer det i stället på den lösningsberättigade, som hyser en annan uppfattning, att ställa frågan på sin spets och genom instämmande av förvärvaren i särskild rättegång få prövat huruvida förvärvet är hembudspliktigt. Det är däremot vare sig naturligt eller rättspolitiskt motiverat att i en sådan situation utgå ifrån, att det föreligger ett hembudspliktigt förvärv, vilket blir konsekvensen om man tillåter att en anmälan från någon annan än förvärvaren får fungera som ett hembud. Förvärvaren, som vill försvara sitt fång, skulle i ett sådant fall tvingas att anställa en negativ fastställelse-talan för att eventuellt få fastslaget att hans förvärv inte är hembudspliktigt. En sådan ordning bringar emellertid oreda i det av lagstiftaren anbefallda systemet för lösningsförfarandet och bidrar till att öka osäkerheten för såväl förvärvaren som för den lösningsberättigade. Det uppkommer bl.a. svårigheter att korrekt beräkna lösningstiden, samtidigt som förutsebarheten minskar för den lösningsberättigade, emedan han inte längre kan lita på att hans lösningsanspråk riktar sig mot ett hembudspliktigt fång.

Det finns sålunda all anledning att fasthålla vid uppfattningen, att hembudet endast kan fullgöras av förvärvaren.⁷ Detta gäller även för de illojala fallen, i vilka förvärvaren av tredska underlåter att hembjuda, även om sympatierna här borde vara större för att lösningstiden skulle kunna börja löpa utan förvärvarens medverkan. Det torde emellertid vara helt felaktigt att tillskapa en handlingsregel, som gör anspråk på att verka i ett funktionellt sammanhang, med utgångspunkt i de illojala fallen, särskilt som effekten av en sådan regel uppenbarligen blir att det uppkommer allvarliga störningar i den lojala handlingsrutinen.

Det är angeläget att erinra om, att förvärvaren genom sin underlåtenhet att hembjuda förvärvet inte hindrar den lösningsberättigade att utöva sin lösningsrätt. Däremot kan komplikationer uppkomma vid tillämpningen av en hembudsklausul i de fall där förvärvarens medverkan är nödvändig, såsom då väsentliga upplysningar om betingelserna för förvärvet saknas. I dylika fall kan det bli aktuellt att i särskild rättegång få fastställt förvärvarens plikt att medverka till lösningsrättens realiserande. Här uppkommer då frågan om de lösningsberättigade aktieägarna måste i sina yrkanden gå omvägen om hembud för att bli

⁷ Olsson s 201 f och 206 vid not 19 synes förorda en annan lösning och godta hembud av annan än förvärvare. Detta sammanhänger möjligen med att den finska ABL inte detaljreglerar lösningsförfarandet som den svenska.

försätta i tillfälle att utöva lösningsrätten. Denna fråga förefaller inte kunna besvaras helt entydigt. I en situation där alla lösningsberättigade aktieägare önskar framställa anspråk om lösningsrätt och samtliga dessa i rättegång vänder sig mot förvärvaren, faller det sig naturligt att medge kändandena möjlighet av alternativa yrkanden – antingen hembud eller fastställande av lösningsrätt. Det förutsätter emellertid också att alla nödvändiga kriterier för bifall till ett lösningsyrkande föreligger. I ett sådant fall synes det vara en onödig omgång att ålägga förvärvaren hembudsplikt, alldenstund det i processögonblicket är klart vilka de lösningsyrkande är och under vilka villkor lösning kan äga rum. Det sagda gäller naturligtvis också en situation, där bara en eller några av bolagets aktieägare uppträder som kändande medan de övriga, som ej deltar i processen, uttryckligen förklarat sig avstå från sin lösningsrätt.

På detta sätt har också frågan i nu avsedda fall fått sin lösning i svensk rättspraxis. I *NJA 1914 A 303* yrkade kändandena – bolagets samtliga aktieägare – att få lösa aktier som förvärvats genom ett hembudspliktigt fång, eller, om detta yrkande inte kunde bifallas, att förvärvaren skulle förpliktas att hembjuda aktierna. Domstolarna biföll enhälligt lösningsyrkandet.⁸

Emellertid löser detta rättsfall icke den uppställda frågan i hela dess vidd. Öppnas process av någon av de lösningsberättigade aktieägarna, utan att alla de som i och för sig är berättigade att lösa ansluter sig till rättegången, kan det icke vara möjligt för domstolen att medge något annat yrkande än ett sådant som går ut på att förvärvaren skall vara skyldig att hembjuda sitt fång, förutsatt naturligtvis att förvärvaren enligt hembudsklausulen i bolagsordningen kan anses ha sådan skyldighet. I en sådan situation inställer sig nämligen svårigheten för domstolen att avgöra om det bland de lösningsberättigade, som ej är engagerade i rättegången, finns flera intressenter som ämnar utöva sin lösningsrätt. En annan komplikation kan vara att kändanden kanske har sämre rätt än andra lösningsberättigade eller kanske ingen rätt alls att lösa. I sistnämnda fall skall naturligtvis talan lämnas utan bifall oavsett grunden för densamma, medan för det fall att det finns flera lösningsberättigade, domstolen icke kan bifalla ett yrkande om omedelbar lösningsrätt för kändanden. Innefattar i sådant fall kändandens talan även ett yrkande om att förvärvaren skall fullgöra sin hembudsskyldighet, kan domstolen vid vite fastställa förvärvarens plikt att anmäla sitt förvärv till styrelsen.

⁸ Jfr Olsson s 206 och Skarstedt, Aktiebolagslagen s 123 f.

Det sagda ger anledning till följande sammanfattning. Anspråk i rättegång mot tredskande förvärvare på lösningsrätt till de förvärvade aktierna kan endast i undantagsfall bifallas, nämligen under förutsättning att alla lösningsberättigade förenar sig i talan om lösningsrätt, eller att de som icke önskar lösa uttryckligen avstår från sin lösningsrätt. En ytterligare förutsättning är att alla fakta rörande lösningsrätten finns redovisade vid processen, så att domstolen har möjlighet att i samband med bifall i förekommande fall fastställa löseskillings belopp, tiden för löseskillings erläggande etc. Den vanligare situationen är att yrkandet går ut på att domstolen skall förplikta förvärvaren att hembjuda sitt förvärv. Vid tredska från förvärvarens sida eller vid osäkerhet huruvida fångat är hembudspliktigt föreligger i allmänhet inte tillräckligt klara upplysningar om väsentliga detaljer i lösningsprocessen, så att domstolen direkt kan bifalla ett yrkande om lösningsrätt.

Vi har redan fastslagit att hembudsskyldigheten kan fullgöras genom en muntlig anmälan till styrelsen, trots att hembudsklausulen vanligen föreskriver att hembudet skall ske skriftligen. Anledningen till en så liberal inställning till denna fråga är att det väsentliga uppfattas vara att hembud sker, inte hur det sker.⁹ I detta sammanhang aktualiseras frågan, vilket innehåll en anmälan om förvärv måste ha för att den skall betraktas som ett hembud och därmed utgöra startpunkten för lösningstiden. Ibland innehåller bolagsordningen bestämmelser i detta avseende, i andra fall sägs endast helt neutralt att hembud skall ske. Syftet med hembudet är att göra den lösningsberättigade uppmärksam på att hans lösningsrätt blivit aktuell samt att ge honom de upplysningar om förvärvet, som han behöver för att avgöra om han skall göra rätten gällande eller inte. Arten av de upplysningar, som den lösningsberättigade behöver, kan variera från fall till fall. Normalt skall hembudet ange förvärvets art och namnet på förvärvaren. I den mån storleken på vederlaget vid en överlåtelse är normerande för löseskillingen, skall också vederlaget anges. Även i andra avseenden kan det krävas upplysningar om fakta, som är av betydelse för att den lösningsberättigade skall kunna beräkna lösenbeloppets storlek.¹⁰

En anmälan om övergång av aktier, som inte innehåller alla de i det konkreta fallet nödvändiga upplysningarna om förvärvet, kan inte betraktas som ett verkligt hembud. Det innebär sålunda att anmälan måste kompletteras i berörda avseenden, innan lösningstiden börjar löpa.

⁹ Jfr Olsson s 206.

¹⁰ Jfr Olsson s 205 f och Austenå s 426 ff.

En motsatt ståndpunkt skulle medföra betydande olägenheter för den lösningsberättigade, vars lösningstid i sådant fall skulle bli kortare än som förutsatts i lag eller bolagsordning. Det kan inte anses rimligt att förvärvaren på eget bevåg skall äga rätt att försämra den lösningsberättigades ställning. Det sagda skall belysas med några fall ur rättspraxis.

I ett opublicerat rättsfall, som överklagats i HD, var förhållandena följande.¹¹ En aktieägare sålde enligt skriftligt avtal sina aktier för en köpeskillning om 850.000 kronor, varav 150.000 kronor skulle betalas kontant, medan resterande 700.000 kronor skulle erläggas »enligt särskild överenskommelse». Förvärvet var hembudspliktigt enligt bestämmelse i bolagsordningen, som dessutom föreskrev att i samband med hembudet uppgift skulle lämnas om den betingade köpeskillningen för det fall att aktien övergått genom köp. Enligt bolagsordningen gällde vidare att lösenbeloppet skulle utgöras av köpeskillningen, där förvärvet skett genom köp.

Aktierna hembjöds till bolagets styrelse i brev den 21 december 1973 samtidigt som en avskrift av köpehandlingen tillställdes styrelsen. Sedan fråga uppkommit om innebörden av orden »enligt särskild överenskommelse» såsom villkor för erläggande av 700.000 kronor, kompletterade förvärvaren sin anmälan med brev den 8 januari 1974, vari angavs att de citerade orden syftade på en revers mellan säljare och köpare. Reversen bifogades i avskrift.

I målet, som avgjordes på annan grund, ansåg *TR* att förvärvaren fullgjort sin hembudsskyldighet med det den 21 december dagtecknade brevet. Lösningstiden började enligt *TR* att löpa den 27 december 1973, d.v.s. den dag då hembudet enligt *TR*:s beräkning kommit styrelsen tillhanda.

HovR hade en annan uppfattning och uttalade: »Innehållet av en sådan överenskommelse (här åsyftades villkoret i köpehandlingen enligt vilket 700.000 kronor av köpeskillningen skulle betalas »enligt särskild överenskommelse», *min anm.*) kan komma att inverka på bestämmandet av lösenbeloppet, vilket enligt 70 § aktiebolagslagen skall motsvara aktiens verkliga värde. På grund härav och då styrelsen först genom (förvärvarens) brev 8.1. 1974, som kom styrelsen tillhanda påföljande dag, underrättats om vad som avsågs med den särskilda överenskommelsen, kan hembudsskyldigheten först genom (förvärvarens) sistnämnda underrättelse anses vara fullgjord. Anmälningstiden för lösningsberättigad aktieägare har därför inte utgått förrän 9.3.1974.»

HovR:s uttalande i rättsfallet, som i detta sammanhang endast medtagits för att illustrera den förda diskussionen, måste emellertid i sak vara helt felaktigt. Lösenbeloppet var i bolagsordningen fixerat till köpeskillningen för aktierna. Denna var 850.000 kronor, vilket också angavs i hembudet. De närmare detaljerna om hur betalningen skulle erläggas i förhållandet mellan säljare och köpare är frågor som saknar all betydelse för den lösningsberättigade, vilken inte har något rättsligt grundat anspråk på att få överta dessa villkor när lösningsrätten görs gällande. Hänvisningen till 70 § ABL och aktiernas verkliga värde har heller inget med saken att göra, alldenstund lösenbeloppet i förväg fixerats i bolagsordningen och ABL:s regel om verkliga värdet endast träder in då särskilt värde inte angivits i bolagsordningen.

¹¹ Se *Jönköpings Tingsrätt* Dom DT 302; T 173/74 den 20 september 1974 och *Göta Hovrätt* Dom DT 136; T 182/75 den 20 oktober 1975.

En helt annan sak är att det står den lösningsberättigade fritt att ifrågasätta skäligheten i den betingade löseskillingen. Denna fråga, som i och för sig kan underställas domstolens prövning men som i det refererade fallet aldrig uppkom, har emellertid inte något med beräkningen av lösningstid att göra.

Rättsfallet *NJA 1921 s 290*, utgör också en illustration till det ovan förda resonemanget. En förvärvare av hembudspliktiga aktier hade ansökt om registrering i aktieboken av de övertagna aktierna. I samband med ansökan lämnades inte någon uppgift om köpeskillingen, vilken i och för sig enligt bolagsordningens bestämmelser var normerande för lösenbeloppet vid inlösen. Några dagar efter ansökan om registrering återtogs denna, eftersom köpet av aktierna återgått. Bolagets styrelse meddelade förvärvaren att inregistrering inte kunde beviljas och anmodade förvärvaren att hembjuda aktierna och samtidigt förete bevis om köpeskillingens storlek.

Styrelsen för bolaget yrkade förpliktande för säljaren att vid vite och med uppgivande av det avtalade priset hembjuda aktierna.

HD biföll inte denna talan enär köpet hade återgått »utan att dessförinnan (förvärvaren) i enlighet med bestämmelse i den för (bolaget) gällande bolagsordningen till (bolagets styrelse hembjudit aktierna eller från (bolagets) sida dylikt hembjudande påkallats.»¹²

Registreringsansökningen betraktades sålunda inte som ett hembud i detta fall, möjligen beroende på att uppgift om köpeskillingen saknades.¹³

Det sist refererade rättsfallet leder fram till frågan om det finns skäl att likställa en ansökan om registrering med hembud och låta en sådan ansökan få samma rättsverkningar. Det skulle i så fall innebära att lösningstiden börjar löpa från den tidpunkt då registreringsansökningen inkommer till bolaget, helt oberoende av att någon underrättelse till de lösningsberättigade inte utgått från bolaget.¹⁴ En sådan regel skulle komma att slå mycket hårt mot de lösningsberättigade och begränsa deras möjligheter att utnyttja sin lösningsrätt. Denna omständighet talar emot att ge en ansökan om registrering samma verkan som ett hembud. Härtill kommer att det är fråga om två skilda rättshandlingar med helt olika syften. Ett hembud görs när förvärvaren anser att hans fång är hembudspliktigt. En ansökan om registrering sker däremot vanligen när aktieförvärvaren har uppfattningen att hans förvärv inte är hembudspliktigt. Mycket talar för att förvärvaren i det senare fallet

¹² Rättsfallet kommer att behandlas närmare nedan i samband med behandlingen av frågan om återgång av förvärv; se s 242 f.

¹³ Jfr Olsson s 254 vid not 154. Se också det finska avgörandet *HD 1965 II 35*: Sedan en styrelseledamot i ett bolag sålt sina aktier till utomstående, hade han, utan att på vederbörligt sätt underrätta bolagets styrelse om överlåtelsen, den dag köpet ägde rum antecknat köparen som aktieägare i aktieboken, trots att denne på grund av inlösningsklausul inte kunnat registreras förrän inkösnings tiden löpt ut. Anteckningen i aktieboken ansågs inte utgöra i bolagsordningen förutsatt anmälan om överlåtelse, varför lösningstiden började löpa först sedan bolagets styrelse i vederbörlig ordning underrättats om överlåtelsen.

¹⁴ Jfr nedan s 251 f i fråga om styrelsens försummelse att underrätta om hembud.

bör kunna söka registrering utan att därmed anses ha hembjudit aktierna.

Frågan har inte ställts på sin spets i svensk rättspraxis. Däremot har den berörts i ett antal fall, vilkas utgång tyder på att domstolarna skulle ha sympatier för lösningen att inte ge en ansökan om registrering samma verkan som ett hembud. Förutom i det ovan berörda rättsfallet, *NJA 1921 s 290*, där registreringsansökningen inte tillades verkan av hembud vid bedömningen av frågan om giltigheten av aktieförvärvets återgång, har frågan kommit upp i rättsfallen *NJA 1954 s 473* och *SvJT 1944 rf s 81*.

I *NJA 1954 s 473* avslog styrelsen ansökan om registrering från förvärvare som åtkommit aktierna på grund av giftorätt efter bodelning, med motivering att aktierna inte hembjudits i enlighet med bolagsordningens bestämmelser. Sedan förvärvaren stämt bolaget med yrkande att bli registrerad för aktierna – ett yrkande som av bolaget bemöttes med begäran om att förvärvaren förelades att hembjuda aktierna – fann *HD* att fånget var hembudspliktigt och förelade förvärvaren att vid vite hembjuda de förvärvade aktierna.

Registreringsansökningen behandlades sålunda inte som hembud, men ingen av parterna påstod heller att den skulle tilläggas en sådan verkan.

I *SvJT 1944 rf s 81* föreskrev bolagsordningen (fastställd 1885) att »där äganderätten till aktie genom laga fång överginge från en person till en annan, nye ägaren med nedan stadgad inskränkning vore berättigad att inträda i bolaget, dock att det ålåg honom att sådant ofördröjligen hos styrelsen anmäla och sin åtkomst därvid styrka, att den nye ägaren till dess sådan anmälan ägt rum, icke vore berättigad att för aktien utöva rösträtt i bolaget, ävensom att vid försäljning av aktie till annan än säljarens närmaste arvinge styrelsen ägde att inom en månad efter det köpet blivit på ovanberörda sätt anmält för bolagets räkning inlösa aktien med det belopp, som därför blivit bevisligen erlagt».

Ett antal aktier var inregistrerade på aktieägaren A. Sedan A avlidit, såldes aktierna av dödsboet till B. B gjorde förfrågan hos bolaget om möjligheten att bli inregistrerad för aktierna, varvid besked lämnades att aktierna måste hembjudas. Trots flera påminnelser från bolaget skedde inget hembud från B. B överlät sedermera aktierna till C, som med uppgivande av köpeskillingen begärde att bli registrerad för aktierna.

Bolaget nekade registrering och C stämde bolaget med yrkande på registrering.

RR fann att C:s begäran om registrering, åtföljt av avräkningsnota som visade att C förvärvat aktierna för 4.800 kronor, aktualiserat bolagets inlösningsrätt, men att bolaget inte inom föreskriven tid begagnat sig av sin rätt. C kunde emellertid enligt *RR*:s uppfattning inte vinna registrering för aktierna, eftersom det inte visats att bolagets lösningsrätt mot B inte begagnats.

HovR fann att B varit hembudsskyldig för sitt förvärv, en skyldighet som emellertid B trots påkallande härom från bolagets sida inte uppfyllt. B ansågs därför inte ha varit berättigad att bli registrerad för aktierna. Eftersom C inte kunde äga bättre rätt än B, kunde ej heller C vinna registrering.

Det framtagna rättsfallsmaterialet är alltför magert och oprecist för att man skulle våga bilda sig någon säker uppfattning om hur domstolarna skulle se på frågeställningen. Frågan har aldrig argumenterats vare sig från förvärvarens eller från de lösningsberättigades sida. Där- emot ger rättspraxis prov på flera fall, i vilka bolagens styrelser genom- gående krävt hembud, trots att ansökan om registrering förelegat.¹⁵ På samma sätt har det begärts hembud, när förvärvare uppträtt på bo- lagsstämma med anhållan om att bli upptagen i röstlängden.¹⁶ Dessa förhållanden tyder på, att man i praktiken uppfattar förvärvarens rätts- handlande som en bekräftelse på, att han i dylika fall inte anser sig ha någon hembudsskyldighet.

I finsk doktrin har emellertid uttryckts sympatier för att en ansökan om registrering skall tilläggas samma verkan som ett hembud.¹⁷ Å and- ra sidan görs därvid en reservation för sådana fall, där ansökan inte är »komplett», dvs när den saknar någon för utövande av lösningsrätten nödvändig uppgift kring förvärvet. En sådan lösning kan dock inte ac- cepteras med hänsyn till att en ansökan om registrering som regel inte åtföljs av — och ej heller skall åtföljas av — några uppgifter om de be- tingelser på vilka sökanden förvärvat aktierna. Den förordade regeln skulle därför komma att gälla endast i ett fåtal fall, nämligen i de fall där innehållet i ansökan om registrering överensstämmer — kanske slumpvis — men det i den konkreta situationen nödvändiga innehållet i hembudet. Dessutom skulle det med en sådan regel uppkomma svåra gränsdragningsproblem med avseende på olika aktiviteter från förvär- varens sida — t ex begäran att upptas i röstlängd — som i stort sett har samma innehåll och syfte som en ansökan om registrering. Starka skäl talar därför enligt min mening emot att man med hjälp av »analogier» utvidgar kretsen av rättshandlingar som erhåller verkan av ett hembud. Lagstiftaren har medvetet strävat efter att styra upp hembudsklausu- lens utformning och innehåll genom att införa tvingande bestämmelser, i förhoppningen att kunna eliminera den osäkerhet som erfarenhets- mässigt skulle ha blivit resultatet av en »avtalsfrihet». En strikt och formell tolkning och tillämpning av hembudsklausulen ter sig naturlig mot denna bakgrund.

Ett ständigt problem i praktiken är att få förvärvaren att fullgöra sin hembudsskyldighet inom rimlig tid från förvärvet. Sanktionsmöj-

¹⁵ Förutom de här ovan refererade fallen se NJA 1938 s 592.

¹⁶ Se t ex NJA 1884 s 412 och 1932 s 243.

¹⁷ Se Olsson s 254 vid not 154.

11.5. H1981 n. 552. Handbuds-klausul! Botsdefinis
Närkan n? skän ett måfår fih överkalle hembudet.

ligheterna härför är emellertid begränsade med hänsyn till att förvärvaren, som vi strax skall se, har en viss frihet att företa omdisponeringar med de förvärvade aktierna innan hembud har skett eller påkallats. De sanktioner som så att säga är en följd av själva systemet har redan nämnts: lösningstiden börjar inte löpa förrän hembud ägt rum och domstol kan vid vite ålägga den tredska förvärvaren att fullgöra sin skyldighet.¹⁸ Ett sätt att framtvinga hembud kan vara att i hembudsklausulen uppta bestämmelser om att hembud skall ske ofördröjligen vid äventyr av vite. Någon sådan bestämmelse har inte återfunnits i det insamlade materialet, men detta utesluter inte att sanktionen kan fungera såsom en extra press på förvärvaren att fullgöra sin skyldighet. Det kan inte heller bedömas som otillåtet att redan i hembudsklausulen inta en dylik vitessanktion. I samband härmed är det angeläget att påpeka, att bolagsordningen bör uppta bestämmelse om att dröjsmål med hembud inte får föranleda att de lösningsberättigade aktieägarna blir skyldiga att betala en större löseskilling än som skulle ha varit fallet i händelse av full lojalitet från förvärvarens sida.¹⁹ En sådan föreskrift kan tjäna som ett skydd för aktieägarna mot att en hembudspliktig förvärvare av tredska eller i spekulationssyfte dröjer med hembud.

Det har tidigare anmärkts att lösningsrätten enligt hembudsklausul visserligen aktualiseras så snart en giltig äganderättsövergång ägt rum av aktier som är underkastade hembudsskyldighet, men det har också konstaterats att detta förhållande saknar betydelse för lösningsrättens utövande, så länge de lösningsberättigade är omedvetna om att aktierna bytt ägare. Det har också konstaterats, att rättsläget förändras i den mån hembud sker eller de lösningsberättigade på annat sätt erhåller kännedom om aktieövergången. I det förra fallet börjar lösningstiden att löpa och i det senare fallet kan de lösningsberättigade sätta igång lösningsförfarandet genom att påkalla hembud eller framställa lösningsanspråk.

En fråga av väsentlig betydelse för de lösningsberättigade, som inte tidigare berörts, är den som angår förvärvarens möjligheter att så att säga sabotera lösningsrätten genom att vidareöverlåta aktierna eller låta förvärvet återgå. Frågan har vid några tillfällen varit föremål för domstolarnas prövning.

¹⁸ Jfr Olsson s 206 f, som även påpekar att förvärvaren är skyldig ersätta den lösningsberättigade dennes kostnader för framtvingande av hembud.

¹⁹ Jfr Skarstedt, Aktiebolagslagen s 124 och 378 f. Se även NRt 1922 s 58 och Olsson s 207 vid not 20.

I *NJA 1874 s 389* upptog bolagsordningen följande bestämmelse: »Öfverlåtelse af aktie till person utom bolaget må ej utan bolagets godkännande ega rum; Och ege bolaget dervid rätt att inlösa aktien mot det belopp, som blifvit kontant inbetaldt. ———»

Vid ordinarie bolagsstämma nekade bolaget att i röstlängden uppföra en person A, vilken redan tidigare var aktieägare i bolaget, för de aktier som A förvärvat av personer, som inte var delägare i bolaget. Under hänvisning till bolagsordningens bestämmelser vägrade bolaget att godkänna överlåtelsen till A.

A stämde bolaget och yrkade bl.a. på att bli godkänd såsom ägare till de av honom från utomstående förvärvade aktierna.

RR tolkade bolagsordningen så att godkännande inte erfordrades när förutvarande aktieägare i bolaget förvärvade aktier. *RR* anförde vidare att den omständigheten att A förvärvat aktierna av personer »utom bolaget», vilkas förvärv i sin tur inte blivit godkända, inte kunde föranleda att även A:s förvärv skulle vara beroende av godkännande »oaktat han vore delegare i bolaget».

HD fastställde denna dom.

Domen visar, att en vidareöverlåtelse av en förvärvare, som i och för sig är hembudsskyldig för sitt förvärv, kan eliminera lösningsrätten beträffande detta första förvärv. Om vidareöverlåtelsen sker till ett tillåtet subjekt, som i förevarande fall, finns överhuvudtaget ingen lösningsrätt. En annan fråga, som inte var aktuell i målet, är huruvida en vidareöverlåtelse alltid får en sådan effekt.

I *NJA 1938 s 142* stadgade bolagsordningen bl.a. att, då aktie på annat sätt än genom arv eller giftorätt övergått till annan person som inte förut är aktieägare, aktien skall hembjudas förutvarande aktieägare till inlösen genom skriftlig anmälan hos styrelsen, som om hembudet omedelbart underrättar aktieägarna med anmodan till den som vill begagna sig av lösningsrätten att skriftligen anmäla sig vid viss angiven tid efter hembudet.

A, som inte tidigare var aktieägare i bolaget, köpte år 1928 1.656 aktier, därav 4 från aktieägaren B och 2 från aktieägaren C. Köpet av 6 aktier från B och C gick åter, medan resterande 1.650 aktier såldes vidare till ett konsortium bestående av B och C samt några andra aktieägare.

I brev från en av de utanför transaktionen stående aktieägarna till A år 1935 heter det: Aktieägarna i Ryssabolaget hava dryftat frågan om möjligheten att kunna återförvärva de av Eder inköpta aktierna i nämnda bolag. Jag vore därför tacksam för Eder till värda meddelande huruvida och i så fall under vilka former och till vilket pris Ni äro villiga avstå aktierna i fråga. En överlåtelse vore möjligen enklare för båda parterna än inlösen efter hembud. I förhoppning om tillmötesgående från Eder sida och att framställningen icke på något sätt kommer att störa det hittills goda samarbetet tecknar etc.» År 1936 erinrades A om detta brev, eftersom det ej blivit besvarat.

De utanför konsortiet stående aktieägarna stämde B och C samt andra i konsortiet ingående delägare och yrkade att förvärvarna skulle åläggas att hembjuda aktierna.

HR fann att A vid sitt förvärv inte varit aktieägare och att han i och för sig varit hembudsskyldig. *HR* anförde vidare att köpet beträffande 6 aktier gått tillbaka utan att dessförinnan A hembjudit aktierna eller bolaget påkallat hembud

samt att resterande 1.650 aktier sålts vidare utan att dessförinnan ha hembjudits eller innan hembud påkallats av bolaget. Eftersom B och C samt deras medparter i konsortiet var aktieägare vid den senare överlåtelsen förelåg ej hembudsskyldighet.

HovR, vars dom fastställdes av *HD*, yttrade: Enär, såsom *HR*:s funnit, i målet finge anses framgå, att A:s köp av 6 aktier från B och C gått åter samt att försäljningen av övriga 1.650 aktier ägt rum utan att före återgången eller försäljningen A hembjudit aktierna i enlighet med bestämmelserna i bolagsordningen, samt kändandena inte ens påstått, att före berörda återgång eller försäljning hembud påkallats annorledes än genom två av kändandena i målet återropade till A avlätna skrivelser, men dessa skrivelser inte kunde anses innefatta ett påkallande av hembud, prövade *HovR*:n rättvist fastställa *HR*:ns domslut.

Denna dom visar, att en lösningsrätt som aktualiserats av ett hembudspliktigt förvärv kan försvinna om förvärvaren innan hembud skett eller påkallats vidareöverlåter aktierna. Om aktierna genom vidareöverlåtelsen hamnar i händerna på ett tillåtet subjekt, uppkommer överhuvudtaget ingen lösningsrätt. Domen antyder också att ett påkallande av hembud måste vara klart och otvetydigt för att tillmätas någon betydelse.

En annan fråga, som domen löser, angår verkan av återgång av aktieöverlåtelse. Även om lösningsrätten i och för sig aktualiseras genom en giltig äganderättsövergång, försvinner den om förvärvet återgår innan hembud skett eller påkallats.

I *SvJT 1944 rf s 81* hade ett hembudspliktigt förvärv gjorts av A. Trots flera påminnelser hade A underlåtit att hembjuda aktierna. A överlät sedermera aktierna till B, som ansökte hos bolaget om att bli registrerad för aktierna. Bolaget vägrade registrering under hänvisning till att A varit hembudsskyldig och att B inte kunde äga bättre rätt än A att få aktierna inregistrerade.

B stämde bolaget och yrkade att aktierna skulle inregistreras på honom.

HR yttrade beträffande A att denne underlåtit att göra anmälan om sitt förvärv samt att det sålunda inte visat sig att lösningsrätten mot honom inte begagnats, varför B:s förvärv inte kunde registreras.

HovR anförde att A inte ställt sig till efterrättelse bolaget påkallande av hembud och att A därför inte varit berättigad att få sitt förvärv av aktierna infört i aktieboken. B kunde i detta avseende inte äga bättre rätt än A.

Domen utgör en bekräftelse av den i tidigare rättsfall framkomna uppfattningen att en vidareöverlåtelse, som äger rum efter det att hembud påkallats, inte har någon inverkan på den lösningsrätt som förelegat vid det första förvärvet.

I *NJA 1921 s 290* föreskrev bolagsordningen att, därest aktie i bolaget genom annat laga fång än arv, giftorätt eller testamente övergår till person utom bolaget, aktien skall hembjudas bolagets styrelse till inlösen för bolagets räkning samt att styrelsen äger rätt att inom 14 dagar efter det hembud skett inlösa aktien, om köp ägt rum, med belopp motsvarande den betingade köpeskillingen och vid annat fång för ett belopp motsvarande aktiens värde enligt senast fastställda bokslut.

A köpte 12 aktier i bolaget, ett förvärv som var hembudspliktigt. A begärde inregistrering för aktierna men underrättade efter tre dagar bolaget om att köpet återgått och återkallade sin registreringsansökan. Bolaget meddelade A att han

icke kunde bli registrerad och anmodade A att hembjuda aktierna, eftersom man ej fäste avseende vid uppgiften om köpets återgång. Bolaget instämde säljaren och yrkade hembud.

Säljaren bestred yrkandet och anförde att försäljningsavtalet varit villkorat, i så måtto, att detsamma skulle förfalla och köpeskillingen återgäldas om A av en eller annan anledning inte blev registrerad för aktierna.

RR anförde att återgången av köpet — oavsett huruvida detsamma skett i kraft av något stadgande i själva köpeavtalet eller genom sedermera mellan kontrahenterna träffad överenskommelse — inte kunde anses vara ett hembudspliktigt fång.

HovR fann att även om köpet slutits under förbehåll om återgång för den händelse lösningsrätt gjordes gällande, ett sådant förbehåll inte kunde tillerkännas laga verkan mot bolaget. HovR förpliktade därför säljaren att hembjuda aktierna.

HD anförde att eftersom köpet återgått utan att dessförinnan A hemjudit aktierna eller bolaget påkallat sådant hembud, bolagets talan saknade laga grund.

En återgång av aktieöverlåtelse, vare sig densamma ursprungligen avtalats genom att överlåtelsen villkorats eller överenskommit i senare avtal mellan kontrahenterna i överlåtelseavtalet, kan enligt domen ske så länge som förvärvet inte hemjudits eller hembud påkallats.

I *NJA 1947 A 182* hade aktier som ingick i makars samfällda bon överlåtits på så sätt att A givit en aktie till B:s hustru och B en aktie till A:s hustru. Enligt gåvbrev omfattade överlåtelseerna framgick att dessa skedde under villkor att aktierna skulle vara respektive makes enskilda egendom i deras egenskap av förutvarande aktieägare samt att, för den händelse gåvotagarna inte befunes vara aktieägare i bolaget och förutsättningen för gåvorna sålunda brustit, gåvorna i stället skulle gälla till förmån för A resp. B.

Hembud yrkades av andra aktieägare.

HR förpliktade hustrurna att vid vite hembjuda aktierna.

HovR uttalade att tillräcklig anledning saknades till antagande att gåvbreven inte var korrekta eller att gåvorna skett utan den uppgivna förutsättningen att hustrurna skulle vara ägare av aktier i bolaget. Eftersom förutsättningen för förvärvet inte varit för handen och aktierna sålunda inte förvärvats av hustrurna, fann HovR skäl att ändra HR:ns dom.

HD uttalade: Enär den omständigheten att de aktier i bolaget, som vid tiden för ifrågavarande överlåtelse innehades av A och B och för vilka männen var i aktieboken införda som ägare, ingick i makarnas samfällda bon inte föranleder att hustrurna vid tillämpningen av bolagsordningens bestämmelser om hembudsskyldighet är att anse som aktieägare, prövade HD på de av HovR:n i övrigt anförda skälen rättvist fastställa HovR:ns domslut.²¹

I målet var ej fråga om återgång av överlåtelse och ej heller om vidareöverlåtelse. Domen fasthåller regeln att endast en giltig överlåtelse kan aktualisera lösningsrätten och anger att bristande förutsättningar under vissa omständigheter kan tillmätas relevans.

²⁰ Jfr *NJA 1923 s 61* ang vidareöverlåtelse av andel i ekonomisk förening samt *Olsson s 256* vid not 158.

²¹ Jfr *Olsson s 256* vid not 158. Se *NJA 1945 s 711*, omtalat ovan s 214 f.

I *NJA* 1958 s. 282 prövades åter frågan om återgång av överlåtelse. Sedan det dömts till boskillnad mellan makarna A och B och B vid bodelning i giftorätt tillskiftats bl.a. 61 aktier i ett bolag, förpliktades B av HD (*NJA* 1954 s. 473) att hembjuda de förvärvade aktierna.

A yrkade efter stämning på B att bodelningen skulle återgå, eftersom B tillskiftats aktierna under förutsättning att hon inte behövde hembjuda dem till bolaget. Bolaget väckte samtidigt talan mot båda makarna och yrkade på en förklaring att en återgång av bodelningen inte kunde påverka hembudsskyldigheten och bolagets lösningsrätt till aktierna.

RR fann det ostridigt att B tillskiftats aktierna under förutsättning att hon inte skulle vara skyldig att hembjuda aktierna till bolaget. I fråga om bolagets talan anförde *RR* att bodelningshandlingen inte innehöll något förbehåll om återgång samt att ej heller i övrigt anförts någon omständighet på grund varav bodelningen inte skulle vara, såvitt angick tredje mans rätt, bindande för makarna. *RR* fann vidare att B hembjudit aktierna till bolaget och att bolaget förklarat sig vilja begagna lösningsrätten, varför en återgång av bodelningen inte kunde påverka bolagets lösningsrätt.

HovR fann att det, oavsett att bodelningshandlingen inte innehöll något förbehåll därom, var uppenbart att styrelsen då den påkallade hembud insett att makarna tolkat bolagsordningen så att hembudsskyldighet inte förelåg och att B tillskiftats aktierna endast under villkor att hon inte vore skyldig att hembjuda. Bodelningens återgång medförde därför att bolagets lösningsrätt till aktierna förföll.

HD uttalade: »Väl tala starka skäl för att — om vid överlåtelse av aktier, som äro eller kunna ifrågasättas vara enligt bolagsordningen underkastade annans lösningsrätt, träffats förbehåll om överlåtelsens återgång för den händelse lösningsrätt skulle föreligga eller göras gällande mot aktieförvärvaren — dylikt förbehåll icke bör tillerkännas verkan mot den lösningsberättigade. Ej heller kan en aktieöverlåtelse, som icke är på angivna sätt villkorad, i allmänhet anses vara gentemot lösningsberättigad oförbindande allenast därför att endera av eller båda kontrahenterna utgått från oriktiga förutsättningar rörande lösningsrätts förefintlighet eller omfattning.»

HD fann emellertid att fallet som skulle bedömas var av säregen beskaffenhet och ansåg att hembudsplikten förfallit. De säregna omständigheterna var: att bolagsordningens bestämmelser om hembudsskyldighet var svårtolkade, att det för makarna vid bodelningen varit en avgörande förutsättning att hembudsskyldighet ej förelåg, att deras uppfattning var i hög grad ursäktlig och att styrelseledamöterna i bolaget måste med sin uppfattning om hembudsplikten ha, då bodelningen kom till deras kännedom, insett att makarnas ifrågavarande förutsättning var oriktig.

Två av *HD*'s ledamöter kom emellertid till ett motsatt resultat och ansåg att den omständigheten, att det dömts till återgång av bodelningen mellan makarna, icke skulle lända till intrång i bolagets lösningsrätt till aktierna. Härvid lades A till last att han icke inom skälig tid meddelat bolaget att överlåtelsen enligt hans mening — i händelse aktierna vore underkastade lösningsrätt — vore för honom oförbindande och att han vid sådant förhållande påfordrade dess återgång. På grund härav hade A gått förlustig sin rätt att göra överlåtelsens ogiltighet gällande mot bolaget.

Domen går långt i att tillåta återgång utifrån skälighetsbedömningar och en värdering av parternas förutsättningar. Det är emellertid anledning att understryka att resultatet måste uppfattas som ett undantag från huvudregeln, något som också påpekades av domstolen genom anmärkningen att fallet var av »säregen beskaffenhet» samt uttalandet att parterna normalt inte ägde ursäkt sig med rättvillfarelse i avseende på lösningsrättens förefintlighet och omfattning.

Som en jämförelse kan anföras ett fall *NJA 1948 s 196* angående arrendators förköpsrätt. Förhållandena i målet var följande. A, bosatt i USA, sålde till sin systerson B, som var bosatt i Sverige, en fastighet som hade gått i arv i släkten. Priset var 24.000 kronor. Fastigheten var utarrenderad och när förköpsrätt enligt lagen om arrendators förköpsrätt gjordes gällande, lät parterna avtalet gå åter. Köparen B anförde som skäl till återgången av köpet att detta varit en släktskapsförsäljning. Det framgick tydligt av priset och det förhållandet att fastigheten var betydligt mera värd. Ingen av parterna hade kännedom om lagstiftningen avseende arrendators förköpsrätt och ansökan om förköpsrätt hade kommit som en fullständig överraskning för dem. Om de vetat om arrendatorns förköpsrätt, skulle köpeskillingen ha bestämts till betydligt högre belopp.

I underdomstolarna godtogs att parterna kunde låta avtalet gå åter. Samma resultat uppnåddes i HD, men under dissens av två domare.

I HD uttalade majoriteten (3 justitieråd) följande: Det får visserligen anses vara med lagen om arrendators förköpsrätt oförenligt att köpare och säljare skulle äga att, när arrendator gör förköpsrätt gällande, enbart av denna grund genom avtal om köpets återgång hindra förköpsrättens utövande. Med hänsyn till omständigheterna måste emellertid tilltro skänkas B:s uppgift att köpeskillingen för fastigheten, vilken tidigare gått i arv inom släkten, på grund av släktskapsförhållandet satts avsevärt lägre än om fastigheten skulle ha utbudits på allmänna marknaden. Det måste antas ha varit en väsentlig förutsättning för köpeskillingsbestämmande på sätt sålunda skett att fastigheten förvärvades av B. A och B ha fördenskuhaft giltig anledning att — till undvikande av att fastigheten till samma köpeskillning förvärvades av annan — låta köpet gå åter.

Av domen framgår att man lade väsentlig vikt vid parternas bristande kännedom om lösningsrätten samt parternas förutsättningar för äganderättsövergången och villkoren i avtalet.

Det redovisade rättsfallsmaterialet ger riktlinjer för hur den lösningsberättigades ställning påverkas. Situationen är vanligen den, att den lösningsberättigade, när han framställer sitt lösningsanspråk möts av invändningen att aktieöverlåtelsen gått åter eller att aktierna vidareöverlåtits till annan person. Eftersom det i båda fallen är fråga om en överlåtelse — i det ena fallet bakåt och i det andra fallet framåt — talar mycket för att lösningsrättens ställning blir densamma antingen aktierna gått tillbaka till överlåtaren eller vidareförsålts av förvärva-

ren.²² I fortsättningen kommer därför diskussionen att koncentreras till situationen vid en återgång av aktieöverlåtelsen.

Invändningen om att aktierna återgått från förvärvaren till överlåtaren grundar sig vanligen på att överlåtelseavtalet varit villkorat av att lösningsrätten inte skulle göras gällande eller att kontrahenterna i vart fall utgått ifrån (förutsatt) att rätten inte skulle bli aktuell.²³ Om lösningsrätten i dylika fall skulle gå förlorad, skulle detta innebära en allvarlig försvagning av den lösningsberättigades ställning. Vid en vidareöverlåtelse åter skulle olägenheterna för den lösningsberättigade visa sig i två avseenden. För det första kan det tänkas att förvärvare nummer två är i en sådan situation att lösningsrätten inte kan göras gällande mot honom, t.ex. därför att han tillhör den värnade kretsen. För det andra kan vidareöverlåtelsen ha skett på villkor som är tyngre för den lösningsberättigade, än de som gällde beträffande den första överlåtelsen. De nu nämnda problemen vid vidareöverlåtelse uppkommer inte, om det alltid är den första överlåtelsen som aktualiserar lösningsrätten, utan hänsyn till om rättighetsinnehavaren känner till den eller ej.

Den berörda frågeställningen har framförallt aktualiserats inom den s k jordförvärvs- och förköpslagstiftningen. I samband med en enkät rörande tillämpning och verkningar av gällande lagstiftning på området uttalades bl.a.: »Stundom äro köpare och säljare ense om att köpet skall gå åter, om förköpsrätten göres gällande, och att hindra återgång i dylika fall är enligt vad som framhållits av en nämnd knappast möjligt i praktiken. I köpekontraktet ha t.ex. införts speciella villkor som ej varit allvarligt menade utan avsedda att tjäna till förevändning för återgång av köpet i händelse av förköpsingripande. Ett vanligare sätt i sådana fall, där förköp beslutas efter det anmälan skett om fångnet, tycks vara att köparen helt enkelt låter fångnet bli ogillt genom underlåtenhet att iakttaga vad på honom ankommer enligt jordförvärvsla-

²² I NJA 1938 s 142 har med återgång av köpet likställts vidareförsäljning till ny köpare, som är aktieägare. Jfr Nial i SvJT 1942 s 217.

²³ Jfr HD i NJA 1958 s 282. En helt annan fråga är i vad mån parterna vid *efterföljande* kontraktsbrott ensidigt kan häva avtalet med verkan mot den lösningsberättigade. I förköpslagen § 11 tredje stycket stadgas t ex att säljaren inte sedan förköpsrätten utövats med verkan mot kommunen kan häva köpet under åberopande av att köparen brustit i något åtagande, som skulle ha fullgjorts före den tidpunkt då förköpet fullbordades; jfr NJA II 1967 s 436 och motsvarande bestämmelse i 20 § tredje stycket lag om förvärv av hyresfastighet m m. Starka skäl talar för att inte heller lösningsrätten enligt hembudsklausul skall påverkas av en hävning av aktieöverlåtelseavtalet, som äger rum på grund av kontraktsbrott efter det att lösningsrätten gjorts gällande, jfr Austenå s 477.

gen.»²⁴ I annat sammanhang uttalas att säljare som önskat undgå ingripande med stöd av förköpslagen, har funnit olika möjligheter att kringgå lagens regler. Som exempel härpå anförs, att köpet bringas att återgå så snart förköpsrätten görs gällande. I anslutning härtill uttalas att det torde vara oförenligt med lagen att köpare och säljare skulle äga att enbart av denna grund genom avtal om köpets återgång hindra förköpsrättens utövande.²⁵ Även lagberedningen konstaterar i sina motiv till förköpslagen att rätten till inlösen i princip är beroende av att köpet består, men att det torde få anses följa av allmänna rättsgrundsatser, att köpet inte med laga verkan kan göras beroende av att förköpsrätt inte utövas.²⁶

HD har utgått ifrån att den nu redovisade principen även gäller beträffande återgång av aktieöverlåtelse, när domstolen i *NJA 1958 s 282* uttalar: »Starka skäl talar för att – om vid överlåtelse av aktier, som är eller kan ifrågasättas vara enligt bolagsordningen underkastade annans lösningsrätt, träffats förbehåll om överlåtelsens återgång för den händelse lösningsrätt skulle finnas föreligga eller göras gällande mot aktieförvärvaren – dylikt förbehåll icke bör tillerkännas verkan mot den lösningsberättigade.»²⁷ Enligt HD gäller detta i allmänhet även i avseende på en aktieöverlåtelse, som inte är villkorad, men där endera eller båda kontrahenterna utgått från oriktiga förutsättningar rörande lösningsrättens förefintlighet eller omfattning. Den senare delen av uttalandet kan sålunda komma att utgöra »inkörsporten» till undantag från huvudprincipen, och utgången i det av HD prövade fallet är ett exempel på hur principen i det konkreta fallet kan genom-brytas och återgången accepteras. Ett annat exempel återfinns i rätts-

²⁴ Se SOU 1954:16 s 56.

²⁵ SOU 1954:16 s 69 f; jfr *NJA 1948 s 196*.

²⁶ SOU 1960:25 s 107 och *NJA II 1967 s 435*; jfr Gullnäs-Larsson s 44. För att lösningsrätten skall aktualiseras krävs att det föreligger ett giltigt överlåtelseavtal. Föreligger t ex s k ursprunglig ogiltighetsanledning, såsom att överlåtelsehandlingen är förfalskad eller utfärdad på ägarens vägnar av någon som saknade behörighet eller att ägaren var i konkurs eller omyndig när han undertecknade avtalet, drabbar denna ogiltighet också lösningsrätten; jfr förköpslagen 5 § och *NJA II 1967 s 407*. Se även Austenå s 477 f och Olsson, Aktieförvärvare s 255 vid not 155; den senare hävdar att det endast är bristande rättshandlingsförmåga som kan åberopas som ogiltighetsgrund.

²⁷ Jfr *NJA 1948 s 196*. Att principen inte lagfästs beträffande de privata lösningsrätterna – i motsats till de offentliga – förklaras av Austenå s 481 f med att den offentliga rätten utgör ett legalt ingrepp i den enskildes rättssfär, som i och för sig inte ger upphov till samma skyldigheter som när rättigheten grundar sig på privata dispositioner, där båda parterna har varit med och utformat belastningen.

fallet *NJA 1947 A 182*.²⁸ I de i målet aktuella gåvobreven hade såsom villkor för gåvorna angivits, att aktierna skulle vara gåvotagarnas enskilda egendom »i deras egenskap av förutvarande aktieägare» samt att, om de befanns inte vara aktieägare i bolaget och förutsättningen för gåvorna sålunda brustit, gåvorna i stället skulle gälla till förmån för andra personer som var aktieägare.

Antingen återgången är avtalad från början, genom att överlåtelsen villkorats av att lösningsrätt inte görs gällande, eller den överenskommits mellan parterna efter det att lösningsrätten gjorts gällande under hänvisning till oriktiga förutsättningar beträffande lösningsrättens förefintlighet eller omfattning, är huvudregeln sålunda att återgången inte påverkar den lösningsberättigades rätt.²⁹ En sådan huvudregel grundar sig på en avvägning av motstående intressen.³⁰

Det kan vara många orsaker till att en överlåtare och en förvärvare önskar återgång av den disposition som aktualiserat lösningsrätten, sedan denna gjorts gällande. Överlåtaren önskar t.ex. överföra sina aktier till sin maka, till en släkting eller till en bestämd tredje man, men han har ingen önskan att låta aktierna komma i händerna på den lösningsberättigade. Förvärvarens person har också ofta en sådan inverkan på överlåtelsevillkoren, att förvärvaren genom sin relation till överlåtaren erhåller särskilt gynnsamma villkor. Från överlåtarens synpunkt är det då orimligt att sådana villkor skall kunna övertas av den lösningsberättigade.

Förvärvaren å sin sida vill naturligtvis primärt behålla aktierna, men han önskar uppenbarligen hellre att överlåtaren skall få aktierna tillbaka framför att de skall tillfalla den lösningsberättigade. Ett dylikt intresse hos förvärvaren kan dock inte vara skyddsvärt, med hänsyn till att denne inte kan åberopa god tro till stöd för sin uppfattning om rättsläget. Lösningsrättens existens är ju en omständighet som genom bolagsordningen och anteckning på aktiebrevet måste anses känd av förvärvaren.³¹

Från den lösningsberättigades synpunkt sett skulle däremot en omfattande återgångsmöjlighet medföra en avsevärd försvagning av lös-

²⁸ Jfr Nial i SvJT 1948 s 491 och Olsson a a s 256 vid not 158.

²⁹ Austenå s 480 f påpekar att, även om förbehåll inte kan göras gällande mot den lösningsberättigade, det dock kan vara av värde att ha det med i avtalet med tanke på den slutliga uppgörelsen mellan överlåtare och förvärvare angående eventuell skadeståndsskyldighet för överlåtaren. Förbehållet får då närmast verkan som en ansvarsfriskrivning.

³⁰ Se närmare härom framställningen hos Olsson a a s 251 ff och Austenå s 482 f.

³¹ Se t ex uttalanden i *NJA 1958 s 282* och *1948 s 196*.

ningsrättens effektivitet och värde. Härtill kommer att den lösningsberättigades intresse kan vara värt att understödja med hänsyn till den aktivitet från hans sida, som ofta blir en följd av att han får vetskap om att en överlåtelse ägt rum. Han låter t.ex. värdera aktierna, anskaffar likvida medel eller sätter till tid för att konferera med andra lösningsberättigade om situationens upplösning. Om återgång accepteras, blir åtgärderna meningslösa och förvärvaren har förlorat såväl tid som pengar.³²

En avvägning av dessa motstående intressen — överlåtarens och förvärvarens intresse av att fritt kunna överlåta och förvärva aktier och häva överlåtelseavtal gentemot de lösningsberättigades önskan om skydd för sin tillit till rättighetens existens och intresse av att lösningsrätten inte försvagas — ger otvivelaktigt stöd för att omsättningens och avtalskontrahenternas (överlåtarens och förvärvarens) intresse måste vika.³³ Emellertid sträcker sig intresset av att värna om de lösningsberättigades situation inte så långt, att avtalskontrahenterna skulle vara förhindrade att låta överlåtelsen gå tillbaka i tiden *innan* de lösningsberättigade påkallat tillämpning av lösningsbestämmelsen eller förvärvaren genom hembud bekräftat förhandenvaron av lösningsrätt. Denna uppfattning har kommit till uttryck i doktrin och rättspraxis.³⁴

Återgång av aktieöverlåtelse och vidareöverlåtelse kan sålunda enligt huvudregeln inte ske sedan förvärvaren hembjudit aktierna till inlösen. En sådan regel ter sig naturlig med hänsyn till att hembudet får betraktas som en klarsignal från förvärvarens sida att han känner till lösningsrätten och är förberedd på att den kan göras gällande. En sådan skärningspunkt för återgång och vidareöverlåtelse har också många fördelar från den lösningsberättigades synpunkt. Genom hembudet får han vetskap om rättighetens aktualitet och han kan i förlitan på att rättigheten står sig under lösningstiden företa nödvändiga dispositioner. Om skärningspunkten förläggs till t.ex. dagen för framställande av lösningsanspråk, skulle den lösningsberättigade riskera att återgång eller vidareöverlåtelse kanske ägde rum strax innan han framställde sitt anspråk, med påföljd att hans dispositioner blev onödiga.

Men huvudregeln kan inte stanna härvid och låta den lösningsberättigades situation vara beroende av att förvärvaren verkligen hembjuder

³² Se Austenå s 483 och Olsson a a s 252.

³³ Jfr Austenå s 485 och Olsson a a s 253.

³⁴ Se Olsson a a s 254 ff, Austenå s 493 f och Nial i SvJT 1942 s 217 och 1960 s 495 samt rättsfallen NJA 1921 s 290 och 1938 s 142.

sitt fång. Får den lösningsberättigade ändå reda på att en överlåtelse skett, föreligger ju formell möjlighet för honom att påkalla lösningsbestämmelsens tillämpning. Genom att framställa yrkande om hembud eller genom att direkt påyrka lösning har det ansetts, att den lösningsberättigade avskär förvärvarens möjligheter att vidare disponera över aktierna.³⁵ Bakom en sådan uppfattning ligger tanken på att förvärvaren inte skall få en förmånligare position genom att underlåta hembud. Å andra sidan skulle kunna hävdas, att förvärvaren genom sin underlåtenhet att hembjuda inte visat att han vet om lösningsrätten och att han vill respektera den. Här måste man emellertid ta hänsyn till kravet på att lösningsrätten skyddas mot försök till kringgående. Ett sådant hänsynstagande leder till att huvudregeln självklart måste upprätthållas när förvärvaren underlåtit att hembjuda i ett försök att undgå lösningsrätten samt att, såsom rättsfallen NJA 1958 s 282 och 1948 s 196 visar, oriktiga förutsättningar rörande lösningsrättens förefintlighet och omfattning endast i undantagsfall och i förening med andra omständigheter i det konkreta fallet kan tillåtas medföra avsteg från regelns tillämpning.³⁶

11.6. Styrelsens skyldigheter

Av framställningen i det föregående avsnittet har framgått att hembudet är utgångspunkten för den andra fasen i lösningsförfarandet – tiden för framställande av lösningsanspråk. Hembudet skall enligt ABL riktas till styrelsen för aktiebolaget och när anmälan om akties övergång kommit styrelsen tillhanda börjar lösningstiden att löpa.¹ Till styrelsens skyldigheter hör då att genast lämna skriftligt meddelande om hembudet till varje lösningsberättigad vars postadress är införd i aktieboken eller eljest känd för bolaget.² Syftet med ett sådant meddelande är att de lösningsberättigade skall underrättas om att lösningsrätten aktualiserats samt att de med anledning härav kan framställa lösningsanspråk hos bolaget inom den tid som bolagsordningen anger. Den tidrymd, inom vilken sådant anspråk kan framställas, får enligt lagen inte överstiga två månader från hembudet hos styrelsen.

³⁵ Se Olsson a a s 254 f och Austenå s 494.

³⁶ Jfr Austenå s 495 ff samt NJA 1947 A 182.

¹ ABL 1944 § 70 andra stycket och ABL 1975 3 kap 3 § första stycket 3.

² ABL 1944 § 70 andra stycket och ABL 1975 3 kap 3 § tredje stycket; jfr SOU 1971:15 s 161 och Prop 1975:103 s 230 och 317. Se även Austenå s 446.

Mr 815. Styrelsen förhåller sig och sätter på den 11.6.
dag i meddelat del. Sker detta i samförstånd.

Bolagets styrelse fungerar sålunda som mellanhand (förmedlare) mellan förvärvaren och de lösningsberättigade.³ En sådan ordning är föranledd av praktiska skäl, bl.a. det förhållandet att styrelsen kan förväntas ha större kunskap än förvärvaren om vilka personer, som tillhör kretsen av lösningsberättigade. Kravet på att underrättelsen till de lösningsberättigade skall ske skriftligen torde inte kunna uppfattas såsom något absolut formkrav, utan bör snarast betraktas som en rekommendation till styrelsen att skaffa sig ett lämpligt bevismedel rörande fullgörandet av underrättelseplikten.⁴ Vanligen kommer därför formen för meddelande att sakna betydelse så länge bevislig underrättelse om hembud lämnats. Dock kan det formella förfarandet accentueras och komma att spela en större roll när det föreligger en kollisionssituation mellan flera lösningsberättigades lösningsrätter.⁵

Men vad händer om styrelsen underlåter att meddela sig de lösningsberättigade om att hembud skett? Vem av parterna blir primärt lidande i en sådan situation? Det har redan konstaterats att lösnings tiden börjar löpa från den tidpunkt då hembudet kommer styrelsen tillhanda, ett förhållande som medför att styrelsen genom att dröja med meddelandet till de lösningsberättigade de facto kan åstadkomma en förkortning av deras lösningstid. Det är alltså de lösningsberättigade som får sin ställning försämrad, när styrelsen försummar sig i detta avseende. Om styrelsen helt underlåter att underrätta om hembud kan lösningstiden gå till ända, utan att de lösningsberättigade får någon möjlighet att framställa lösningsanspråk. Lösningsrätten blir illusorisk, därför att de lösningsberättigade inte vet om att rättigheten aktualiserats.

ABL ger ingen vägledning för hur en sådan situation skall lösas. Den härskande uppfattningen är emellertid att lösningstiden ändå löper, så att säga på de lösningsberättigades bekostnad.⁶ Som stöd härför anförs, att det är de lösningsberättigade som utsett styrelsen och som har de större möjligheterna att påverka och övervaka styrelsens verksamhet. Att låta styrelsens försummelse ligga aktieförvärvaren till last,

³ Jfr Danska förslaget s 48.

⁴ Jfr den norska propositionen till ny aktiebolagslag Ot prp nr 19 s 42 och ovan s 232 angående formkravet vid hembud.

⁵ Jfr Sthlms RR Avd 6, Dom 25/3 1965 i mål mellan Stig Haglund och Apotekarsocieteten.

⁶ Se Olsson, Aktieförvärvare s 232 f och Finska förslaget s 77. Jfr situationen vid s k samtyckesklausul, där dröjsmål med att underrätta förvärvaren om styrelsens beslut om tillstånd medför att tillstånd anses meddelat, se SOU 1971:15 s 162, Finska förslaget s 78 och Norska förslaget s 84.

innebär att man lämnar styrelsen möjlighet att – godtyckligt om så skulle vara fallet – förlänga den i bolagsordningen angivna lösnings tiden. Detta skulle vara högst betänkligt med hänsyn till att aktieförvärvaren har ett berättigat anspråk på, att den för honom ofta väsentliga lösningsfrågan blir avgjord inom rimlig tid. Det skulle också resultera i att man ställdes inför högst varierande lösningstider för olika lösningsberättigade, med hänsyn till svårigheten att då finna någon naturlig utgångspunkt för lösningstidens beräkning.

ABL laborerar inte med någon annan utgångspunkt för lösningstiden än tidpunkten då hembudet kommer styrelsen tillhanda.⁷ Detta tyder på, dels att lagstiftaren haft ambitionen att uppställa en klart definierad startpunkt, dels ock att lagstiftaren i den nu behandlade situationen identifierar styrelsen med de lösningsberättigade. När styrelsen mottar hembudet, har också hembudsskyldigheten fullgjorts gentemot de lösningsberättigade och lösningstiden börjar löpa. Varje dröjsmål eller försummelse från styrelsens sida – som i denna situation representerar de lösningsberättigade – att underrätta de lösningsberättigade måste vara en sak mellan »huvudmannen» och »mellanmannen», dvs de lösningsberättigade och styrelsen.⁸ Det faller sig naturligt att lagstiftaren här velat stödja aktieförvärvarens intresse och lämna denne en möjlighet att från början kunna beräkna omfånget av den tidrymd inom vilken lösningsfrågan hålles svävande. De lösningsberättigade har i varje fall teoretiskt en möjlighet att skadeståndsvägen få ersättning för sin »förlust» av lösningsrätten.⁹ Svårigheterna att ange och styrka skadan är dock uppenbara.

Den nu diskuterade frågeställningen återkommer i annan skepnad, när man går vidare och betraktar styrelsens skyldigheter i ett senare skede av lösningsprocessen. Styrelsen fungerar nämligen också som mottagare av framställningar om lösningsanspråk från de lösningsbe-

⁷ Jfr de finska rättsfallen HD 1952 II 25 och 1954 II 122. I det förstnämnda fallet ansågs inlösningstiden börja löpa från det bolagets verkställande direktör, som enligt sedvana hade behörighet att för bolagets direktion mottaga meddelanden avsedda för direktionen, underrättats om aktieförvärvet. I det senare fallet började tiden att löpa trots att verkställande direktören i sin underrättelse om hembud till de lösningsberättigade underlåtit att uppgi förvärvarens namn.

⁸ Jfr Sthlm:s RR Avd 6, Dom 25/3 1965 i mål mellan Stig Haglund och Apotekarsocieteten där förvärvarens av aktie registrering efter lösningstidens utgång godkändes, trots att styrelsen underlåtit att meddela samtliga lösningsberättigade om hembudet.

⁹ ABL 1975 15 kap 1 §. Däremot har straffbestämmelsen i 216 § 6 p. ABL 1944 slopats i den nya lagen.

rättigade.¹⁰ Varken lagen eller bolagsordningarnas hembudsklausuler innehåller emellertid någon bestämmelse om styrelsens skyldighet att vidarebefordra de framställda lösningsanspråken till förvärvaren. I praktiken underrättas dock vanligen aktieförvärvaren genom styrelsens försorg och en skyldighet härtill torde föreligga utan att bolagsordningen föreskriver något härom.¹¹ En försummelse av styrelsen att vidarebefordra lösningsanspråk till förvärvaren ger upphov till frågan, om försummelsen skall drabba den som framställt anspråket. Svaret måste bli nekande redan av den anledningen att lösningsanspråket nått rätt adressat och är fullgjort, när det framställs hos bolagets styrelse. Styrelsen representerar i denna situation aktieförvärvaren och en underlåtenhet från styrelsens sida att underrätta förvärvaren kan därför inte drabba någon annan än förvärvaren. Lösningsanspråket måste alltså anses ha nått aktieförvärvaren samtidigt som det kommer styrelsen tillhanda och, under förutsättning att detta skett inom lösningstiden, är den lösningsberättigade bevarad i sin lösningsrätt. Styrelsens eventuella försummelse att meddela aktieförvärvaren att lösningsanspråk framställts har därför ingen betydelse för lösningsrätten.¹²

11.7. Lösningsanspråket

Sedan hembud har gjorts, kan förvärvaren inte längre dra sig ur lösningsprocessen utan måste avvakta lösningsfrågans avveckling i den ena eller andra riktningen. Förvärvaren är bunden av sin rättshandling under hela den i bolagsordningen angivna lösningstiden och han kan inte med rättsverkan mot de lösningsberättigade återkalla sitt hembud eller disponera över aktierna genom att låta dem gå tillbaka till överlåtaren eller vidareöverlåta dem till någon annan person. Han kan inte heller uppställa andra villkor för inlösningen, än de som framgår av

¹⁰ ABL 1944 § 70 andra stycket och ABL 1975 3 kap 3 § första stycket 3. Om anspråket framställs direkt mot aktieförvärvaren i stället för till styrelsen, torde detta ej få någon betydelse för den lösningsberättigades ställning. Han är alltså bevarad i sin lösningsrätt; jfr norska propositionen till nya aktiebolagslagen Ot prp nr 19 s 42.

¹¹ Jfr Olsson a a s 232.

¹² Jfr NJA 1888 s 490 där HD (4 mot 2) ansåg att aktiebolag, som på grund av hembudsklausul fattat beslut om att lösa några hembjudna aktier, inte förlorat sin lösningsrätt, trots att styrelsen inte meddelat aktieförvärvaren om lösningsanspråket. Se Olsson a a s 234 som under viss tvekan ger uttryck för den i texten framförda uppfattningen. Olsson antyder däremot, att ett oriktigt meddelande från styrelsen till aktieförvärvaren om att inget lösningsanspråk framställts torde få den effekten, att lösningsrätten går förlorad. Enligt min mening, kan denna uppfattning inte vara korrekt, alldenstund lösningsanspråket genom att det framställts till styrelsen även får anses ha kommit aktieförvärvaren tillhanda.

bolagsordningen, eller genom förbehåll förändra innehållet i de rättigheter, som enligt bolagsordningen tillkommer de lösningsberättigade.

De lösningsberättigade å andra sidan måste, sedan hembud skett, vara aktiva om de önskar bevara sin lösningsrätt. I första hand skall den som önskar utnyttja sin lösningsrätt anmäla sitt anspråk till styrelsen inom den tid för framställande av lösningsanspråk, som bolagsordningen bestämmer. Kravet på anmälan av lösningsanspråk inom viss bestämd tid syftar bl.a. till att ge upplysning om vem eller vilka av de lösningsberättigade som avser att utnyttja sin lösningsrätt.

När anmälningstiden gått till ända kan, beroende på om anspråk framställts eller inte, lösningsfrågan komma att utvecklas i olika riktningar. Om ingen av de lösningsberättigade gjort anspråk på att få lösa, är frågan avgjord — lösningsrätten förfaller — och förvärvaren har rätt att låta inregistrera sig för aktierna. Resultatet blir detsamma om de lösningsberättigade förklarat sig avstå från sin lösningsrätt eller om lösningsanspråk måste underkännas, därför att det villkorats eller försetts med förbehåll, som avviker från lösningsrättens innehåll enligt bolagsordningen.¹ Ett anspråk, som t.ex. omfattar endast en del av de hembjudna aktierna,² eller som erbjuder en lägre löseskilling än den som bolagsordningen förutsätter,³ eller görs beroende av att den lösningsberättigade erhåller kredit för erläggande av lösenbeloppet,⁴ är »orent» och kan inte betraktas på annat sätt än som ett avslag av »lösningsanbudet». Förvärvaren är inte skyldig att avstå från aktierna på andra villkor än de som innehålls i bolagsordningen. Han är sålunda inte skyldig att avstå från endast en del av de hembjudna aktierna.⁵ Han är inte heller skyldig att acceptera en lägre löseskilling än den, som är bestämd i bolagsordningen. Även om han själv i förhållande till överlåtare åtnjuter kredit för köpeskillingen, är han inte heller skyldig att bevilja den lösningsberättigade samma förmån. Det sist-

¹ Se ang aktieägares avstående från lösningsrätt Olsson, Aktieförvärvare s 215 ff; jfr Palmgren i FJFT 1945 s 94. Beträffande frågan om villkorade anspråk se Olsson a a s 234 och 221 vid not 70 samt Austenå s 434.

² Flera lösningsberättigade kan emellertid slå sig samman och framställa ett gemensamt anspråk; se Olsson a a s 236.

³ En annan sak är att det i bolagsordningen fixerade lösenbeloppet kan underkastas jämkning; se närmare härom avsnitt 11.8.

⁴ Jfr Olsson a a s 248.

⁵ Se ABL 1944 § 70 första stycket och ABL 1975 3 kap 3 § andra stycket. Jfr framställningen ovan s 146 f. Se även Olsson a a s 235 f samt rättsfallen NJA 1934 s 4 och 1938 s 215. I norsk rättspraxis, NRt 1960 s 1007 har partiell inlösen avvisats; se Austenå s 470 ff. Jfr dock NRt 1922 s 58.

nämnda förhållandet sammanhänger med att förvärvsavtalet som sådant inte har någon inverkan på rättsförhållandet mellan förvärvaren och de lösningsberättigade annat än som aktualiseringsfaktor för lösningsrätten. Förhållandet till de lösningsberättigade bestäms helt av bolagsordningen eller av den eventuella överenskommelse, som kan bli en följd av förhandlingar mellan förvärvaren och inlösaren.

Om däremot konkreta lösningsanspråk framställts inom anmälningstiden rullar lösningsfrågan vidare. Har flera konkurrerande anmälningar gjorts, ankommer det på styrelsen att i enlighet med bolagsordningens bestämmelser fördela aktierna mellan de som önskar lösa. De lösningsberättigade kan emellertid också sinsemellan komma överens om en fördelning som avviker från bolagsordningen.⁶ Det finns inget skäl att underkänna en sådan överenskommelse.

En föreskrift »om den ordning, i vilken lösningsrätten tillkommer de lösningsberättigade inbördes» tillhör, enligt vad som tidigare konstaterats, de obligatoriska bestämmelserna i bolagsordningens hembudsklausul.⁷ Sådana föreskrifter kan bestämma att fördelningen av inlösningsbara aktier skall ske i proportion till tidigare aktieinnehav, efter huvudtalet, genom lottning eller på något annat sätt som beaktar bolagets särintressen. En kombination av olika principer kan också förekomma. Särskild hänsyn fordrar den situationen, där även icke aktieägare enligt hembudsklausulen tillagts lösningsrätt. En bestämmelse i bolagsordning att de hembjudna aktierna så långt ske kan skall jämt fördelas bland de aktieägare, som vill lösa, har i praxis tolkats så att aktierna, så långt ske kan, skall fördelas så att de aktieägare, som vill lösa, erhåller lika antal aktier.⁸

När flera lösningsberättigade framställer lösningsanspråk beträffande samma aktier måste fördelningsfrågan avgöras innan tidsfristen för lösenbeloppets erläggande börjar löpa. Även om det totala lösenbeloppet är fixerat i bolagsordningen, t.ex. till den köpeskilling som förvärvaren betalat, måste aktierna fördelas på de olika lösningsberättigade och i samband därmed bestämmas hur stor del av lösenbeloppet som

⁶ Jfr Olsson a a s 219.

⁷ Se ovan s 145 f samt ABL 1944 § 70 andra stycket och ABL 1975 3 kap 3 § första stycket 2. I finsk doktrin har Olsson a a s 224 f uttalat sympatier för en in dubio lösning enligt den proportionella metoden; se dock Nybergh i FJFT 1949 s 134 ff samt avgörande av finska HD den 13 november 1947, refererat i LM 1948 s 220 ff.

⁸ NJA 1962 s 648.

belöper på var och en.⁹ Innan detta skett, kan ju den enskilde lösningsberättigade inte veta storleken av den löseskillning han skall erlägga, ett förhållande som hindrar honom från att fullgöra sin lösningsrätt på sätt bolagsordningen förutsätter.

En annan fråga som kan uppehålla lösningsförfarandet, efter det att anmälningstiden gått ut, är den som sammanhänger med lösenbeloppets bestämmande. Om inte beloppet redan har fixerats i bolagsordningen på det ena eller andra sättet, så att det är lätt framräkningsbart för den lösningsberättigade, förutsätts vanligen att löseskillningen skall bestämmas genom överenskommelse mellan parterna eller i skiljedoms- eller domstolsförfarande. Kan inte parterna enas i frågan om lösenbeloppets storlek går frågan till avgörande av skiljenämnd, såvida inte någon annan ordning är föreskriven i bolagsordningen. Så länge frågan är öppen kan den lösningsberättigade inte fullgöra sitt lösningsanspråk med betalning. Den tredje fasen av lösningsförfarandet – lösenbeloppets erläggande – inträder först sedan lösenbeloppet fastställts genom överenskommelse mellan parterna eller genom skiljedom eller på annat i bolagsordningen föreskrivet sätt.

Genom att anmäla sitt lösningsanspråk inom anmälningstiden trycker sålunda, bildligt talat, den lösningsberättigade på startknappen till ett förfarande som åsyftar att genomföra lösningsrätten. Lösningsituationen framträder emellertid på olika sätt i skilda bolag och sammanhang. Om det finns endast en lösningsberättigad och lösenbeloppet dessutom är fixerat i bolagsordningen är vägen fram till inlösen jämn och okomplicerad. Den lösningsberättigade vet, när han framställer sitt anspråk, att han har lösningsrätt till samtliga de hembjudna aktierna och han vet också, hur mycket han måste betala för dem. Om det däremot finns flera lösningsberättigade och lösenbeloppet dessutom är lämnat obestämt i bolagsordningen, sker en anmälan från den enskilde lösningsberättigade i ett läge, där han saknar vetskap om hur många aktier han slutligen kommer att få lösa med hänsyn till andra framställda anspråk och där han inte heller känner till storleken av den slutliga löseskillningen. Mot bakgrund av den senare situationen, som i praktiken inte alls är ovanlig, framträder frågeställningen om den lösningsberättigade skall vara bunden av sitt lösningsanspråk, så

⁹ Om de lösningsberättigade vägrar att godkänna en av styrelsen med tillämpning av bolagsordningen bestämd fördelning, torde krävas att dessa, för att ej gå miste om lösningsrätten, deponerar ett belopp motsvarande löseskillningen. Det kan nämligen inte anses rimligt, att förvärvaren skall behöva avvakta utgången av en eventuell tvist mellan de lösningsberättigade angående den närmare fördelningen av aktierna.

att han måste lösa, när han väl en gång stuckit ut huvudet och anmält sitt intresse.¹⁰ Om svaret är jakande, innebär det att den lösningsberättigade kan tvingas ta ställning till frågan om lösningsrättens utövande, utan att ha klart för sig omfattningen av den förpliktelse han åtar sig. Den bristande kännedomen om väsentliga villkor för lösningsrättens realiserande kan dessutom medföra att den lösningsberättigade, inför risken att bli bunden, drar sig för att på så lösa grunder framställa något lösningsanspråk. Detta förhållande innebär en allvarlig försvagning av lösningsrätten och det skydd för bolaget som hembudsklausulen utgör. För den lösningsberättigade kan det nämligen vara av avgörande betydelse att bli satt i tillfälle att utnyttja sin lösningsrätt till de hembjudna aktierna – det kan t.ex. röra sig om en majoritetspost eller om en aktiepost som utgör tungan på vågskålen för en majoritetsställning. Men han kanske inte är villig att lösa till vilket pris som helst.¹¹ Han kan ha begränsade ekonomiska resurser, som gör det omöjligt för honom att betala en hög löseskilling. Om han avstår från att framställa något lösningsanspråk av fruktan för att löseskillingen skall visa sig bli alltför hög, kan detta emellertid i sin tur komma att betyda ett definitivt ekonomiskt sammanbrott för honom. Effekten kan visserligen bli densamma om han framställer lösningsanspråk och sedan inte maktar med att betala den höga löseskillingen. Är han bunden av sitt anspråk, har han emellertid ingen möjlighet att dra sig ur, sedan han konstaterat att hans ekonomiska resurser är otillräckliga för att förverkliga lösningsanspråket.¹²

Det kan vidare förhålla sig så att den lösningsberättigade vid anmälan av sitt lösningsanspråk förutsatt, att han skulle få lösa samtliga eller kanske åtminstone en större del av de hembjudna aktierna. Vid anmälningstidens slut visar det sig emellertid, att han i konkurrens med andra lösningsberättigade endast får lösa ett mindre antal aktier. Det skulle då vara obilligt att hålla honom kvar vid anspråket och tvinga honom att lösa. Det förefaller naturligare, att han i ett sådant läge har kvar sin frihet att avstå från lösningsrättens utövande.

De argument som hittills redovisats emot tanken att den lösningsberättigade skulle vara bunden av sitt lösningsanspråk får emellertid inte samma styrka i en situation, där den lösningsberättigade redan vid tiden för anmälan av sitt anspråk är medveten om de villkor, på

¹⁰ Se om denna fråga Olsson a a s 234 f och Austenå s 438 ff.

¹¹ Jfr Austenå s 439.

¹² Jfr Austenå s 439.

vilka lösningsrätten kommer att utövas. Detta förhållande nödvändiggör en närmare analys av lösningsrättens juridiska konstruktion. Det har redan fastslagits att förvärvaren är bunden av sitt hembud och att hans bundenhet sträcker sig över hela den tidsperiod, som kan komma att tas i anspråk för lösningsfrågans avgörande. Av hänsyn till förvärvaren och hans intresse av att frågan skall kunna avgöras inom rimlig tid, har lagstiftaren uppställt tvingande maximala tidsfrister för anmälan av lösningsanspråk och lösenbeloppets erläggande. Förvärvaren är mestadels angelägen om att få behålla aktierna och ser helst att lösningsrätten inte utövas.¹³ Det hindrar emellertid inte, att det kan tänkas situationer där förvärvaren vill dra sig tillbaka och därför gör gällande att han är fri, när lösningsanspråk framställts. Det kan t ex förhålla sig så att förvärvaren ser en möjlighet att framkalla en vinst genom inlösen, därför att lösenbeloppet är högre än det belopp han själv erlagt vid sitt förvärv av aktierna. Eller det kan vara så att de hembjudna aktiernas maktställning i bolaget har försämrats efter förvärvet eller helt gått förlorad på grund av att andra aktier i bolaget bytt ägare.

Om ingen av de lösningsberättigade gör anspråk på att få lösa till sig de hembjudna aktierna, måste förvärvaren behålla dem. Han kan sålunda inte uppställa något krav på att aktierna inlöses. Han har heller inte något berättigat krav på att lösningsfrågan skall komma till ett avgörande, innan tiden för lösning gått till ända, dvs tiden för erläggande av löseskillingen inträtt. De lösningsberättigade är inte heller förpliktade att utöva sin lösningsrätt. De har däremot ett berättigat krav på att få kännedom om alla relevanta omständigheter som påverkar lösningsrättens innehåll innan de bestämmer sig definitivt för om de skall utöva lösningsrätten eller inte. Förvärvarens ställning kan inte sägas undergå någon försämring, om ett framställt lösningsanspråk återkallas eller förfaller på grund av att lösenbeloppet inte erläggs i tid. Inte heller ökas den osäkerhet i förvärvarens ställning, som redan är en följd av lösningsrättens förefintlighet.¹⁴ Hans eventuella intresse av att bli av med aktierna genom inlösen väger därför lätt i jämförelse

¹³ Jfr Austenå s 439.

¹⁴ I andra sammanhang har förvärvarens ställning tillmätts avgörande betydelse för frågans lösning. I den numera upphävda lagen om arrendators förköpsrätt stadgade 4 § andra stycket att arrendatorn, sedan han gjort bruk av sin förköpsrätt genom att instämma köparen vid domstol, inte ägde återkalla talan om förköp utan köparens medgivande. Enligt lagberedningen (SOU 1947:38 s 261) borde den förköpsberättigade i allmänhet inte kunna genom att avstå från sin instämnda talan »åvägabringa att köparen nödgas behålla fastigheten, oaktat han, sedan talan om förköp anhängiggjorts, räknat med att inlösen skulle komma till stånd».

med de lösningsberättigades anspråk på att kunna avvakta läget och uppskjuta sitt definitiva beslut, tills dess att de har full kontroll över förutsättningarna för lösningsrättens genomförande.

Den här genomförda analysen av parternas rättsställning och motsatta intressen leder enligt mitt förmenande fram till att de lösningsberättigade inte är bundna av sina lösningsanspråk.¹⁵ Kravet på att anmälan av lösningsanspråk skall framställas inom en viss tid efter hembud tjänar skilda syften: dels att bevara lösningsrätten för de som tror sig vilja och kunna lösa, dels att sålla bort de som inte avser att lösa, dels ock att lämna nödvändiga upplysningar för den fortsatta handläggningen av lösningsfrågan. Ett lösningsanspråk har sålunda huvudsakligen praktiska funktioner och kan inte tilläggas några av de rättsverkningar som normalt är förknippade med ett anbud eller en accept i avtalslagens mening. Avsikten är inte att anspråket skall vara bindande så att det är ett tillräckligt underlag för ett avtalsslut.¹⁶

Lösningsrätten såsom rättsfigur kan heller inte helt naturligt inordnas i avtalslagens schema för slutande av avtal.¹⁷ Den haltande bundenhet som föreligger under lösningstiden – genom att endast förvärvaren är bunden – företer dock vissa likheter med den situation som blir följd av att ena parten i ett avtalsförhållande förbehåller sig att för egen del inte bli definitivt bunden, förrän han avgivit en sk orderbekräftelse. Den definitiva bundenheten i en lösningssituation kommer till stånd genom den lösningsberättigades realhandling – erläggandet av löseskillingen. Liksom orderbekräftelsen tjänar funktionen »att säljaren har möjlighet att på det slutgiltiga stadiet av avtalsförhandlingarna överblicka sina produktionsresurser och ge köparen definitivt besked om att leveransen kan fullgöras»,¹⁸ är en förläggning av »avtals-tidpunkten» för lösningsrättens utövande till sista dagen för löseskillingens erläggande naturlig med hänsyn till de lösningsberättigades

¹⁵ Jfr Austenå s 439, som emellertid gör undantag för det fallet, att den lösningsberättigade gör gällande sitt anspråk på ett sådant sätt, att anspråket måste uppfattas som ett löfte att överta aktierna oavsett hur stort lösenbeloppet blir.

¹⁶ Se däremot Olsson a a s 235, som antar att ett lösningsanspråk är bindande för avgivaren och inte kan återkallas eller ändras mot adressatens vilja. Det av Olsson (s 235 not 112) till stöd för sin åsikt åberopade svenska rättsfallet NJA 1938 s 215 kan emellertid enligt min mening inte tolkas på annat sätt än som en bekräftelse av uppfattningen att partiell inlösen inte får göras; jfr Nial i SvJT 1942 s 217. De lösningsberättigade i fallet hade redan utövat sin lösningsrätt till 501 av 780 hembjudna aktier och erlagt löseskillingen för desamma, när frågan uppkom om deras skyldighet att inlösa också det resterande antalet aktier.

¹⁷ Se om dessa problem Vahlén, Om slutande av avtal s 384 ff.

¹⁸ Se Vahlén a a s 384.

rättmätiga behov av att vinna information om de villkor som skall gälla för ett ianspråktagande av rättigheten. Om den lösningsberättigade inte utnyttjar sin möjlighet att erlægga lösenbeloppet inom den tid som föreskrivs i bolagsordningen, går lösningsrätten förlorad. Rättigheten kan naturligtvis upphöra tidigare, om den lösningsberättigade återkallar sitt anspråk inom lösningstiden. Den omständigheten att styrelsen nedlagt arbete på att fördela aktierna mellan flera lösningsberättigade eller att lösenbeloppet slutligen fastställts av domstol eller genom skiljedom betar inte den enskilde rättsinnehavaren möjligheten att avstå från sin lösningsrätt på det ena eller andra sättet.

Det sagda innebär att själva utövandet av lösningsrätten kan klassificeras som ett »realanbud» eller en »realaccept» beroende på hur man betraktar situationen från avtalslagens synpunkt. Den lösningsberättigades bundenhet uppkommer först då han erlägger lösenbeloppet. Bortsett från det ur rättsteknisk synvinkel olämpliga i att ha skilda regler för olika lösningssituationer finns det inga bärande skäl för att uppställa någon särregel för det fall, där en ensam lösningsberättigad framställer lösningsanspråk i fullt medvetande om att han kan lösa samtliga hembjudna aktier till ett i bolagsordningen fixerat lösenbelopp. Hänsynen till förvärvarens ställning kräver inte heller här något särskilt ingripande.

11.8. Lösenbeloppets fastställande och erläggande

Några aspekter har redan i den tidigare framställningen lagts på de i detta avsnitt behandlade frågeställningarna.¹ Därvid framkom bl.a., att de i praktiken förekommande hembudsklausulerna vanligen innehåller föreskrifter om hur löseskillingen skall beräknas och fastställas. Det poängterades också, att svårigheterna är stora att uppställa en för alla förhållanden lämplig värderingsformel, samt att individuella särdrag och önskemål i de olika aktiebolagen framträder som avgörande faktorer, när grunderna för löseskillingsbestämmande skall anges i bolagsordningen.

Om inte grunden för lösenbeloppets bestämmande är angiven i bolagsordningen och parterna inte heller kan enas om något belopp skall – såvida inte annat föreskrivs i bolagsordningen, såsom värdering av särskilda värderingsmän eller prövning av domstol – tvisten enligt ABL 1975 hänskjutas till tre skiljemän, som utses enligt lagen om skilje-

¹ Se ovan avsnitt 9.6. och 9.7. s 151 ff resp 156 ff.

män.² Det är uppenbart att skiljemännen — eller vem som än i en sådan situation har att bestämma värdet på aktierna — skall försöka komma fram till ett verkligt ekonomiskt värde och inte något rent formellt, som t.ex. aktiens nominella belopp.³ I rättsfallet *NJA 1957 s 1* förordades att aktierna skulle värderas med tillämpning av det matematiska värdets metod (bokföringsvärdet), vilken enligt överrätternas domskäl var mer rättvisande »företrädesvis i fall där aktiebolaget närmast representerar en yttre form för den av aktieägarna innehavda förmögenhetsmassan eller där vinsten huvudsakligen uttages på annat sätt än genom utdelning i vanlig ordning».⁴ I övriga fall borde förräntningsmetoden användas. HD fastslog vidare att aktiernas värdering skall ske utan hänsyn till deras egenskap av minoritetsaktier samt att vid värdering av tillgångarna avdrag skall göras för latent skatteskulder.⁵

Värderingsfrågan har också berörts i det danska förslaget till ny aktiebolagslag.⁶ Utgångspunkten är att lösensumman skall motsvara aktiernas värde. Det avgörande vid ett fastställande av aktiernas värde torde i allmänhet enligt den danska utredningen vara värdet av bolaget såsom »going concern», beräknat på grundval av bolagets räkenskaper för de senaste tre åren samt en värdering av bolagets framtidsutsikter; däremot inte aktiernas skattekurs eller vad aktierna kan förväntas inbringa vid en likvidation av bolaget. Vid bestämmandet av aktiekursen bör det enligt utredningen bl.a. å ena sidan tas hänsyn till värdet av bolagets goodwill och eventuella dolda reserver och å andra sidan bolagets skattebörda och eventuella pensionsförpliktelser.

De finska och norska förslagen till nya aktiebolagslagar har stannat vid att inte närmare bestämma enligt vilka principer aktievärdering skall ske och överlämnar liksom det svenska förslaget frågan till dok-

² 3 kap 3 § fjärde stycket. En i bolagsordningen angiven beräkningsgrund kan ibland inte tillämpas beträffande vissa förvärsarter — t ex då löseskillingen skall vara lika med den erlagda köpeskillingen men det aktuella förvärvet är familje- eller arvsrättsligt.

³ Se SOU 1971:15 s 369; jfr Prop 1975:103 s 533.

⁴ Jfr SOU 1971:15 s 369, Olsson, Aktieförvärvare s 240 och Bradley s 156 ff. Både Olsson och Bradley påpekar emellertid, att löseskillingen i sådana fall kommer att understiga köpeskillingen, eftersom de flesta bolag på grund av avskrivningar eller till följd av inflationen har dolda reserver, vilka inte kommer att beaktas vid värderingen.

⁵ *NJA 1957 s 1* på s 32; jfr SOU 1971:15 s 369 och Flodhammar i SvJT 1971 s 102 ff. Se även beträffande värdering av minoritetspostaktier i samband med beräkning av gåvoskatt SvJT 1975 rf s 69 samt *NJA 1969 s 120* och där angivna rättsfall.

⁶ Danska förslaget s 49.

trin och rättspraxis.⁷ I norsk rätt har valet stått mellan likvidationsvärdet och en värdering som utgår ifrån bolaget som en »going concern». *Marthinussen* uttalar härom:⁸ »De rettsavgjørelser som berører spørsmålet (jfr Rt 1929 s 454 og 1949 s 309) synes å trekke i retning av att utløsningssummen må ansettes på grunnlag av aksjenes verdi i den situasjon som ville foreligget om generalforsamlingen ikke hadde truffet den beslutning som begrunner utløsningskravet. Dvs. at dersom alternativet til den besluttede vedtektsendring er selskapets oppløsning, har den aksjeeier som vil ha utløsning, krav på sin forholdsmessige del av realisasjonsverdien av selskapets aktiva med fradrag av gjelden, mens kravet ellers vil beløpe seg til aksjenes verdi under forutsetning av at selskapet hadde fortsatt sin drift med uforandret formål. Verdsettelsen vil i det sistnevnte tilfelle bero på en konkret bedømmelse av selskapets økonomiske stilling og utsiktene for den fremtidige drift, uten at aksjenes omsetnings- eller ligningsverdi kan antas avgjørende».

Även *Olsson* uttalar i finsk doktrin att det ofta är mycket svårt att bestämma lösesumman in concreto, då lösen skall vara lika med aktiernas verkliga värde.⁹ »Det är för det första dunkelt, vad man egentligen avser med ett »verkligt» värde. Är det fråga om det matematiska värdet då även dolda reserver beaktas eller om det ekonomiskt sett riktiga försäljningsvärdet med hänsyn till ränteläge, tidigare dividendutdelning, balanser och bolagets sannolika utveckling i framtiden eller skall möjligen det i det konkreta fallet erlagda priset anses normerande? Det är, såvitt jag förstår, omöjligt att här giva något bestämt svar. Kan ett marknadsvärde för ifrågavarande eller andra liknande aktier påvisas — vilket t.ex. bör vara möjligt ifråga om bostadsaktier — torde man kunna hålla sig till detta. Är så icke fallet torde man få lägga senaste bokslut till grund och beakta de dolda reserver, vilkas existens aktieförvärvaren kan påvisa. Ett indicium för dolda reservers existens är, att köpeskillingen i det konkreta fallet överstigit bokföringsvärdet. En viss ledning kan även skattevärdet lämna; detta torde nämligen i allmänhet få betraktas såsom en minimigräns för det verkliga värdet.»¹⁰

Beträffande frågan om till vilken tidpunkt värderingen skall hänföras — en fråga som heller inte besvaras av ABL — uttalas i förarbetena, att det synes vara principiellt riktigast att löseskillingen fastställs med

⁷ Se Finska förslaget s 183, Norska förslaget s 183 och Prop 1975:103 s 533.

⁸ A a s 71; jfr Augdahl, *Aksjeselskapet* s 401.

⁹ *Olsson* a a s 240 f.

¹⁰ *Olsson* a a s 240 f; jfr för amerikansk rätt *Bradley* s 156 ff.

hänsyn till aktiens värde vid tiden då lösningsanspråk i föreskriven ordning framställdes.¹¹ Det innebär att senare inträffade omständigheter som inverkar på aktiernas värde i allmänhet inte skall beaktas.¹²

Det är sålunda flera osäkerhetsmoment som gör sig gällande vid den värdering och efterföljande bestämning av löseskilling, som äger rum när bolagsordningen lämnar frågan öppen. Detta förhållande, jämte aktieägarnas önskan att reglera föryttringsbegränsningens effektivitet, är de primära orsakerna till att delägarna i aktiebolag föredrar att ange konkreta värderingsnormer i hembudsklausulerna. Ibland är det aktieägarnas mening att den aktieägare, som önskar dra sig tillbaka från bolaget, skall kunna göra det under förhållanden som medger honom att erhålla en skälig löseskilling för sina aktier. I andra fall åter är avsikten att förebygga oväntade och oönskade växlingar i aktieägarkretsen genom att bestämma en låg löseskilling, som avviker från aktiernas ekonomiska värde. Skälen härtill kan variera; att värna om successionen i företaget, att hålla aktierna inom familjekretsen eller att möjliggöra återköp av aktier som utbudits till anställda.

Det är just i de senare fallen — när värderingsnormen ger ett lågt värde i förhållande till det »verkliga» värdet — som den i ABL 1975 upptagna jämningsregeln aktualiseras.¹³ Aktiebolagsutredningen hänvisar till att dylika bestämmelser inte sällan leder till obilliga resultat och anför som exempel en föreskrift om att lösenbeloppet skall vara aktiens nominella värde (oavsett om verkliga värdet är många gånger högre).¹⁴ Det är emellertid på sin plats att varna för att låta jämningsregeln göra ingrepp i parternas frihet att bestämma sin egen situation. Det finns inget som hindrar att aktieägarna helt fritt överenskommer om en värderingsnorm när omständigheterna visar att överenskommelsen syftar till att uppnå ett visst mål, t.ex. att underlätta köp och kvarhållande av aktierna i familjekretsen. I ett sådant fall är avsikten inte att priset skall avspegla aktiernas verkliga värde eller utgöra ett

¹¹ Se SOU 1971:15 s 369 och Prop 1975:103 s 533 f; jfr Olsson a a s 241, som emellertid pläderar för att tidpunkten skall vara den dag löseskillingen erlägges.

¹² Aktiebolagsutredningen framhåller dock (SOU 1971:15 s 369) att det är möjligt, att aktiernas värde vid tiden då lösningsanspråket framställdes måste bedömas i ljuset av senare framkomna omständigheter. Som exempel från inlösningsförfarandet vid fusion mellan moder- och dotterbolag anföras att det under förfarandet upptäcks, att på dotterbolagets mark finns värdefulla naturtillgångar.

¹³ 3 kap 3 § andra stycket; se ovan s 157 f.

¹⁴ SOU 1971:15 s 160 f. Jfr Norska förslaget s 82 och Finska förslaget s 77.

skäligt pris.¹⁵ Priset har avsiktligt satts lågt och grundar sig på parternas överenskommelse. Problemet är emellertid ofta att parterna underlåter att låta bolagsordningen avspegla de motiv, som ligger bakom en konkret värdesättning. I fall där det sedermera görs gällande att en tillämpning av värderingsnormen ger ett otillbörligt utfall uppkommer då gärna svårigheter att bevisa de grundläggande skälen för värderingsnormens upprätthållande. Den omständigheten, att det i en sådan tvist är förvärvaren som uppträder i stället för den tidigare aktieägaren, skall naturligtvis inte åga någon inverkan på bedömningen. Förvärvaren är bunden av bolagsordningens bestämmelser och hans situation, i den mån den försämras på grund av lösningsrätten görs gällande enligt bolagsordningen, regleras enbart av avtalet i förhållande till överlåtaren.¹⁶

Vad som skall förstås med »otillbörlig fördel» anges inte i ABL. Detta överläts till skiljenämnd eller domstol att bedöma med hänsyn till omständigheterna i det konkreta fallet. Det är emellertid uppenbart, att inte varje någorlunda förutsebar avvikelse från aktiernas »verkliga» värde skall göra bolagsordningens föreskrift otillämplig. Även en väsentlig avvikelse kan ha sin bestämda förankring i parternas förutsättningar för eller avsikt med att bestämma beloppet eller värderingsnormerna på sätt som avspeglar sig i bolagsordningen.¹⁷ Under remissbehandlingen av aktiebolagsutredningens förslag underströks också, att det vid bedömningen av om jämkning skall ske måste beaktas de omständigheter som föranlett föreskrifterna om lösenbeloppets bestämmande.¹⁸ En sådan ordning för jämningsfrågans handhavande ansåg

¹⁵ Jfr Bradley s 161 och det amerikanska rättsfallet *In re Mather*, 410 Pa 361, 189 A 2nd 586 (1963). Se även Immenga s 38. I rättsfallet hade parterna överenskommit att vid dödsfall den överlevande parten ägde köpa aktierna för 1 dollar per styck. När överenskommelsen gjordes var aktierna värda 50 dollars per styck. När målet kom inför domstolen var bokföringsvärdet 500 dollars per styck, medan det verkliga värdet uppskattades till över 1.000 dollars per styck. Domstolen ansåg att överenskommelsen skulle gälla därför att den klart uttryckte familjemedlemmarnas önskan att hålla aktierna inom familjekretsen. Domstolen uttalade bl a »we cannot understand how it can be seriously contended that this written family agreement - - - when made by adult businessmen without any overreaching or fraud is 'a scrap of paper'.»

¹⁶ Förvärvaren har möjlighet att i sitt avtal med överlåtaren gardera sig för ett eventuellt oförmånligt utfall av lösningsförfarandet.

¹⁷ Jfr Danska förslaget s 48 och Prop 1975:103 s 316. Se även Immenga s 37 f. I amerikansk rättspraxis har fastslagits, att en prisavvikelse endast kan beaktas, om det befinnes sannolikt att den uppkommit på grund av svek, misstag eller oriktiga förutsättningar, se *Palmer v. Chamberlin*, 191 F 2nd 532, 541 (5th Cir. 1951).

¹⁸ Prop 1975:103 s 316.

departementschefen vara självklar.¹⁹ I motiven till den förmögenhetsrättsliga generalklausulen uttalas också att de fall där en jämkning av priset kan komma i fråga framför allt torde vara sådana där andra omständigheter än en renodlad jämförelse mellan pris och prestation spelar in.²⁰ Härvid pekas på att omständigheterna vid avtalets tillkomst kan vara av stor betydelse, såsom att en överlägsen part utnyttjat sin ställning till att betinga sig ett oskäligt pris. Vidare anføres att jämkning kan komma i fråga också när förhållandena vid avtalets ingående ändrats på ett sätt som inte förutsatts av parterna, t.ex. när ett på förhand bestämt vederlag så småningom kommer att framstå som oskäligt lågt mot bakgrund av den allmänna prisutvecklingen.

Lösenbeloppet skall enligt ABL erläggas inom viss tid efter det att beloppet blivit bestämt. I tidigare sammanhang har uttalats, att utgångspunkten för denna tredje fas av lösningsförfarandet är den tidpunkt då lösenbeloppet bestämts genom överenskommelse mellan parterna eller genom skiljedom.²¹ Samtidigt härmed konstaterades, att svårigheter uppkommer att finna en utgångspunkt för beräkningen av tidsfristen i de fall där bolagsordningen redan från början innehåller tillräckliga upplysningar om löseskillingens storlek.²² Man kunde då tänka sig alternativa tidpunkter, såsom dagen för underrättelse om hembud eller dagen för anmälan av lösningsanspråk. Ingen av dessa utgångspunkter förmår emellertid att ge den önskvärda fastheten åt systemet, eftersom olika lösningsberättigade härigenom erhåller olika lösningstider och det dessutom kan uppkomma svårigheter att bevisa när de händelser, som skall utgöra startpunkten för fristerna, inträffat. I stället förordades, att en lämpligare utgångspunkt utgjordes av den sista dagen för framställande av lösningsanspråk.²³

Denna senare uppfattning har nyligen bekräftats i rättspraxis.²⁴ Målet avsåg bl.a. tolkningen av en bolagsordningsklausul med följande lydelse: »Därest ej inom stadgad tid någon anmäler sig vilja lösa hembjuden aktie, eller sedan lösningspriset å dylik aktie i behörig ordning fastställts, aktien ej inom 20 dagar därefter inlöses, äger den, som

¹⁹ Prop 1975:103 s 317.

²⁰ Se Prop 1975/76:81 s 137 f.

²¹ Se ovan avsnitt 9.6. s 153 ff.

²² Ovan s 155.

²³ Ovan s 156.

²⁴ Dom av Jönköpings Tingsrätt den 20 september 1974, DT 302 (T 173/74) och av Göta Hovrätt den 20 oktober 1975, DT 136 (T 182/75). Hovrättens dom är överklagad till HD.

HD 7/12 77 2:2

gjort hembudet, att bli registrerad för aktien». Lösenbeloppet var lika med köpeskillingen. I målet gjordes gällande att 20-dagarfristen började löpa redan från dagen för framställande av lösningsanspråk. Tingsrätten uttalade emellertid med senare instämmande av hovrätten att en språklig analys av bolagsordningens bestämmelse närmast gav vid handen att utgången av anmälningstiden för de aktieägare, som önskade utnyttja sin lösningsrätt, skulle bilda utgångspunkt för beräkningen av fristen. Domstolen tillade, att en analys, som syftade till att klargöra ändamålet med bestämmelsen, bekräftade detta resultat. Till stöd härför kan också åberopas att den som framställer lösningsanspråk inte förrän efter anmälningstidens utgång är klar över om han kommer att utöva lösningsrätten i konkurrens med andra lösningsberättigade. I den mån sådan konkurrens föreligger kan inte, trots att löseskillingen är angiven i bolagsordningen, den på varje lösningsberättigad fallande delen av lösenbeloppet bestämmas förrän aktierna fördelats mellan dem.²⁵

Att inlösen skall ske inom viss tid innebär att aktierna skall betalas inom denna tid.²⁶ Det är just genom betalningen som den lösningsberättigade företar den realrättshandling, som slutligen binder honom vid inlösen.²⁷ Denna uppfattning vinner stöd av några finska HD-avgöranden.²⁸

HD 1932 II 527, 1940 II 340: Aktieägars lösningsrätt ansågs ha gått förlorad, då aktieförvärvaren icke före lösningstidens utgång mottagit betalning, ehuru betalning hade erbjudits honom inom sagda tid.

HD 1940 II 200: Förbindelse av bank att mot erhållande av aktiebrevet erlägga löseskillning i penningar, ansågs icke kunna ersätta kontant betalning.

HD 1969 II 93: Aktier i ett bostadsbolag bytte ägare och överläts till en köpare, som icke tidigare var aktieägare i bolaget, för en köpeskillning av 456.000 mark med överenskommelse, att hälften skulle betalas vid köpslutet (6 juli), medan återstoden skulle erläggas vid ett senare fastställt datum (1 september). Enligt bolagsordningen för bolaget skulle aktie, som genom annat laga fång än giftorätt, arv, gåva eller testamente övergick till utom bolaget stående person, genom anmälan till bolagets direktion hembjudas aktieägarna till inlösen för samma pris, som en till bolaget icke hörande person bevisligen betalat för dem, och skulle inlösen ske senast 14 dagar efter det överlåtaren gjort sagda anmälan till direktionen. En

²⁵ Jfr ovan s 154 f och Olsson a a s 247.

²⁶ Jfr Olsson a a s 249 not 142 och Waselius s 240. Se även Danska förslaget s 48 och Norska förslaget s 82.

²⁷ Se ovan s 260.

²⁸ Jfr beträffande denna fråga tingsrättens och hovrättens domar i det vid not 24 här ovan omtalade målet.

av bolagets tidigare aktieägare framställde lösningsanspråk inom sagda tid och betalade samtidigt härmed hälften av köpeskillingen till förvärvaren, som utan att göra anmärkning mot lösningsanspråket och sättet för dess framställande mottog beloppet. Förvärvaren betalade sedan före den 1 september (nämligen i slutet av augusti) återstoden av köpeskillingen, i anledning varav aktieägaren, som framställt anspråk att få lösa, den 23 augusti genom bankgiro till förvärvaren erlade köpeskillings återstod. Förvärvaren hade efter mottagandet deponerat de av aktieägaren överlämnade beloppen hos magistraten. Rådstuvurätten, vars dom fastställdes av hovrätten och högsta domstolen, fann följande: *Enär kommanditbolaget (aktieägaren) likväl icke inom inlösningstiden till apoteket (förvärvaren) betalt hela köpeskillingen och inlösen sålunda icke kunde anses ha skett i enlighet med lag och bolagsordning och kommanditbolaget icke kunde räkna sig tillgododen betalningstid som säljarna beviljat apoteket och då ej heller den omständigheten att apoteket utan att göra anmärkning mottagit en del av köpeskillingen, var av betydelse för sakens avgörande, ogillar rådstuvurätten käromålet.*

För att vara bevarad i sin lösningsrätt måste sålunda den lösningsberättigade erlagga lösenbeloppet inom den i bolagsordningen föreskrivna tiden. Gör han inte det, har frågan om lösningsrätt förfallit och förvärvaren är fri att söka inregistrering för aktierna. En här avsedd betalning kan ske på olika sätt och kan utgöras av antingen kontantbetalning eller s.k. bokbetalning.²⁹ Med kontantbetalning avses överlämnande till borgenären av sedlar och mynt. Bokbetalningen åter, som i praktiken utgör en alltmer vanlig form av betalning, kan följa olika linjer. Enligt Rodhe kan de olika förfarandena karaktäriseras på följande sätt: a) Gälldenären överlämnar en *anvisning* på ett tillgodohavande (check, postanvisning, postgiroutbetalningskort), b) Gälldenären *överlåter ett tillgodohavande* (girering mellan checkräkning eller postgirokonton, överlåtelse av postremissväxel) samt c) Gälldenären *anskaffar ett tillgodohavande* (inbetalning på borgenärens checkräkning eller postgirokonto, köp av en till borgenärens order ställd postremissväxel).³⁰ En väsentlig förutsättning, för att betalning skall anses ha skett, är sålunda att gälldenären gjort någon uppföring och att betalningsbeloppet överförts till borgenärens disposition. Borgenären skall, som det sägs på sina håll i doktrinen, ha fått förfoganderätt till en ekonomisk makt.³¹ Detta är särskilt viktigt med hänsyn till de konkurrenssituationer i förhållande till gälldenärens övriga borgenärer som kan uppstå vid gälldenärens insolvens.

²⁹ Rodhe, Obligationsrätt s 32 f.

³⁰ Se Rodhe a a s 32 f, Olsson a a s 248 f och Waselius s 237 ff.

³¹ Se Waselius s 239, 241 och där anförd litteratur.

11.8. *Thulin FRV, i del 15/78: inlösen väl belaggsordn. skedde att den lösende för behåll med rens på 4 år anmärkning. Svar, i samråd med JS, absolut inte.*

Det åligger sålunda den som vill lösa att vara aktiv och se till att betalning kommer till stånd inom den uppställda tidsfristen. Även om förvärvaren tredskar och vägrar att mottaga ett på korrekt sätt erbjudet lösenbelopp eller om förvärvaren inte kan nås för beloppets överlämnande är den lösningsberättigade för att bevara sin lösningsrätt skyldig att genomföra betalningen inom utsatt tid genom att deponera beloppet i allmänt förvar. Belysande härför är tre finska HD-avgöranden.³²

HD 1954 II 122: Den omständigheten att disponent (motsvarande VD) vid anmälan till aktieägarna om hembjudna aktier försummat att uppge köparens namn, befriade icke den inlösende från skyldigheten att iaktta den i bolagsordningen fastställda tiden för inlösen, varför löseskillingen under ifrågavarande tid borde ha deponerats hos överexekutor då köparen icke anträffats (Diss.).

HD 1962 II 101: Aktieägare, som hade för avsikt att inlösa till utomstående sålda aktier, hade på den grund att han icke anträffat köparen av aktierna och inte heller fått kännedom om var denne var anträffbar, deponerat löseskillingen hos magistraten. Då aktieägaren, utan att underrätta köparen om depositionen, med stöd av honom gjort förbehåll, lyft det deponerade beloppet hos magistraten, hade han förverkat sin lösningsrätt (Diss.).

HD 1963 II 31: Inlösningsanspråk bifölls då aktieägare inom inlösnings tiden på grund av köparens frånvaro hos överexekutor deponerat den del av köpeskillingen, som köparen erlagt och till säljaren erlagt den del, som utestått ogulden, samt underrättat köparen om dessa åtgärder.

Den lösningsberättigade har inte rätt att fordra, att aktiebrevet, som önskas inlösta, skall utväxlas direkt mot betalningsmedlet. Betalningen medför visserligen skyldighet för aktieförvärvaren att utge aktiebrevet, men överlåtelsen av dessa är inte ett led i själva lösningsförfarandet.³³ Hela initiativet till fullgörande av ett lösningsanspråk ligger nämligen på den lösningsberättigade och det är främmande för lagstiftaren att lägga någon aktivitetsplikt på förvärvaren, i strid med vars intresse lösningsrätten utövas. Innan den hembudsskyldige är slutgiltigt bunden i förhållande till den lösningsberättigade, dvs. innan inlösen skett, kan någon förpliktelse för honom att utge aktiebrevet inte föreligga. Den inlösningsberättigade kan inte självsvåldigt skjuta på tidpunkten för sin prestation genom att i strid med bestämmelserna i bolagsordningen uppställa som villkor, att aktiebrevet skall utlämnas samtidigt som betalning sker. Resultatet av ett sådant förfarande från den inlösnings-

³² Jfr även domarna i det svenska målet som omtalats i not 24 s 265.

³³ Jfr Waselius s 240 f och Olsson a a s 249 f. Denna uppfattning kommer också fram i de i not 24 omtalade svenska domarna.

berättigades sida kan endast bli att hans inlösningsrätt förfaller, emedan han inte fullgjort sin betalningsskyldighet.

11.9. Sammanfattande synpunkter

ABL:s stadgande om hembudsklausul har tvingande karaktär såtillvida att om i bolagsordningen intagits förbehåll om lösningsrätt, sådant förbehåll skall ange den ordning i vilken lösningsrätten må tillkomma aktieägarna inbördes, den tid inom vilken den som vill begagna sig av lösningsrätten skall göra sitt anspråk gällande hos styrelsen och den tid inom vilken lösen skall erläggas. Maximitider är angivna beträffande tiden för anmälan av lösningsanspråk hos styrelsen samt med avseende på tiden för lösens erläggande. De i lagen angivna maximitiderna kan icke överskridas men väl underskridas, eftersom lagen icke anger några minimitider. Det råder alltså frihet för bolagen att inom ramen för de i lagen givna maximitiderna själva bestämma fristernas längd. Syftet med att i lagen ange maximitider är att förhindra att fristerna blir så långa att aktieomsättningen försvåras. De är sålunda uppställda främst i förvärvarens intresse av att inom skälig tid få klarlagt huruvida han får behålla aktierna. Härtill ansluter sig emellertid den lösningsberättigades intresse av att få tid för att överväga lösningsfrågan samt anskaffa medel för erläggande av lösen.

Rutinen för ett lösningsförfarande är sålunda till stor del kartlagd och styrd av aktiebolagslagens tvingande bestämmelse. Förvärvaren skall anmäla sitt förvärv (hembjuda aktierna) till styrelsen, som har att ofördröjligen meddela aktieägarna om hembudet. Den aktieägare, som önskar lösa aktierna, skall inom i bolagsordningen föreskriven tid anmäla sitt lösningsanspråk till styrelsen. Styrelsen underrättar förvärvaren om att lösningsanspråk framställts och det ankommer sedan på den aktieägare som framställt lösningsanspråk att, därest han så önskar, fullfölja sitt lösningsanspråk genom att till förvärvaren erlagga lösen-skillingen.

Det framgår härav att själva lösningsförfarandet försiggår i tre olika etapper, nämligen hembud, anmälan om lösningsanspråk och löseskillningens erläggande. Medan hembudet skall göras av förvärvaren, ligger initiativet i de båda senare momenten på den inlösande aktieägaren, som har att fullgöra anmälan och betalning inom respektive tidsfrister. Det råder ingen tvekan om att ABL förutsätter att ett framställt lösningsanspråk fullföljes genom betalning av lösen skillingen. Lagens

egen ordalydelse — »den tid inom vilken lösen skall erläggas» — pekar därhän och stadgandet har också uppfattats på detta sätt överallt i doktrinen.

Det kan heller inte råda något tvivel om att ett utövande av lösningsrätten enligt en hembudsklausul är en ensidig rättshandling, som sätter den lösningsberättigade i stånd att förvärva äganderätten till objektet utan medverkan från förvärvarens sida. Regelmässigt är ju förhållandet till och med sådant, att förvärvaren helst ser att någon inlösen ej äger rum. Men även om förvärvaren aktivt skulle motsätta sig inlösen, kan han ej hindra att lösen äger rum. När hembud skett enligt bolagsordningens bestämmelser — förvärvarens skyldighet att göra anmälan om hembud kan f.ö. framtvingas i rättegång — är det den lösningsberättigade aktieägarens ensak, om han vill utöva sin lösningsrätt eller ej. Om han beslutar sig för att utöva sin lösningsrätt, måste han förfara i enlighet med bolagsordningens bestämmelser. Av dessa följer inte att han skulle äga påkalla någon medverkan av förvärvaren. Han skall inom viss bestämd tid anmäla sin önskan att lösa till styrelsen. Styrelsen har inte någon skyldighet att kommunicera anmälan med förvärvaren. Än mindre har förvärvaren någon skyldighet att skaffa sig upplysning huruvida anmälan om lösen ägt rum, eller att ta kontakt med eller förhandla med den inlösningsberättigade. Varken aktiebolagslagen eller bolagsordningen förutsätter någon sådan kontakt mellan förvärvare och inlösningsberättigad för att inlösning skall kunna äga rum. När lösenbeloppet är bestämt till köpeskillingen och denna är känd för den inlösningsberättigade, eller när det i övrigt framgår av bolagsordningen hur löseskillingen skall beräknas, finns inget att förhandla om. I andra fall anvisar lagen vägen över skiljedom för att fastställa lösenbeloppet. För den lösningsberättigade återstår sedan endast att, om han fortfarande vill lösa, fullfölja sitt lösningsanspråk genom att erlægga löseskillingen inom den i bolagsordningen bestämda tiden. Det är alltså bolagsordningen som bestämmer, när inlösningsrätten skall fullgöras. Inte heller denna viktiga punkt i rättsförhållandet kräver medverkan av förvärvaren. I stället framgår av bolagsordningen att inlösningsrätten förfaller om icke inlösen sker inom där angiven tid. Den som gjort hembudet äger då rätt att bli inregistrerad för aktierna.

Det är sålunda först genom att erlægga löseskillingen som den lösningsberättigade fullföljer den ensidiga rättshandlingen, som inlösningsförfarandet innebär. Inlösen har alltså icke skett förrän löseskillingen erlagts. På grund av inlösen och när denna sker, uppkommer förpliktel-

se för förvärvaren att utge aktierna. Denna förpliktelse är emellertid, såsom framgår av resonemanget, *subsidiär* till inlösen och inträder först när den inlösande aktieägaren presterat.¹ Det är därför icke tillräckligt, att man konstaterar att inlösaren kan och vill prestera. Bolagsordningen – och aktiebolagslagen – föreskriver att lösen skall erläggas, i annat fall förfaller inlösningsrätten. Det förhållandet att den inlösningsberättigade skall prestera för att vara bevarad i sin inlösningsrätt, utgör det avgörande beviset för att förvärvarens förpliktelse att utge aktierna icke är ett led i inlösningsförfarandet.² Inlösaren kan icke komma undan sin skyldighet att prestera genom att hänvisa till att förvärvaren avböjt erbjuden betalning eller vägrat mottaga betalning, eftersom förvärvarens medverkan till inlösen ej är förutsatt och inlösen, dvs. betalning, rent faktiskt kan äga rum utan sådan medverkan. Vi finner samma förhållande i de nu upphävda lagarna om kronans förköpsrätt (9 och 10 §§) och återköpsrätt till fast egendom (14 och 15 §§). *Rodhe* anmärker i detta sammanhang att »köparen, vilken normalt ej besitter fastigheten, nödgas betala på utsatt dag utan att kunna avvakta att fastigheten avträdes till honom».³ Betalas nämligen icke köpeskillingen på utsatt dag, förfaller förköps- resp. återköpsrätten.

Undersökningen kan sägas bekräfta, att lagstiftarens försök att styra klausulförfattarna i stort sett utfallit väl. De tvister, som dragits inför domstol, har i allmänhet gällt tolkningsfrågor, som i de flesta fall kunnat undvikas genom att mera möda och tid ägnats åt klausulens utformning.

Det nu sagda hindrar emellertid inte att klausulen i sin praktiska tillämpning inte förmår tillgodose alla de särskilda och växlande behov som gör sig gällande i aktiebolagsförhållanden. Ett exempel härpå utgör den olyckliga, men säkerligen juridiskt-tekniskt korrekta, utgången i rättsfallet *NJA 1954 s. 473* avseende den praktiskt mycket viktiga och vanliga situationen att ett dödsbo blir sittande med aktierna. Hembud behöver ej ske, därför att övergång av aktier ej skett. Skifte behöver ej heller ske. Detta resultat kan många gånger under lång tid leda till en förlamning av bolagets verksamhet och allvarligt störa dess framtida utveckling.

Andra nackdelar med hembudsklausul är att den relativt lätt kan kringgås av illojala intressenter. De lösningsberättigade aktieägarna har

¹ Se *Rodhe*, *Obligationsrätt* s 411 not 84.

² Jfr *Waselius* s 240.

³ *Rodhe* a a s 405.

ingen garanti för att den aktieägare, som anmält lösningsanspråk, verkligen kommer att utnyttja sin lösningsrätt. En majoritetsaktieägare som t.ex. säljer en aktie till någon utomstående intressent har stora möjligheter att åstadkomma, att förvärvaren kommer in i bolaget utan medaktieägarnas vilja. Genom sin kontrollposition i bolagets styrelse kan den överlåtande aktieägaren dirigera att lösningsrätten för den överlåtna aktien tilldelas en aktieägare, som är lierad med honom och som på förhand utfäst sig att inte fullfölja sitt lösningsanspråk. Under sådana förhållanden blockeras lösningsrätten och förvärvaren kan vinna inträde. En sådan möjlighet till kringgående är en direkt följd av att lösningsrättens konstruktion förutsätter aktieövergång och att aktieägarna inte kan förhindra försäljning eller annan övergång av aktien utan tvingas agera först sedan aktien bytt ägare.

KAPITEL VII

AVTALADE
FÖRYTTRINGSBEGRÄNSNINGARS
RÄTTsverknningar

1915

1916

1917

1918

12. Undersökningsområde

Konsortialavtalens stora utbredning och betydelse har uppmärksamats i tidigare delar av förevarande undersökning.¹ Därvid har påtalats, att dessa avtal vanligen är heterogent sammansatta överenskommelser, som reglerar en mängd olika frågor av betydelse för det inre förhållandet mellan aktieägarna. Det har också anmärkts, att sådana avtal ofta förstärks genom att i desamma upptas föryttringsbegränsningar avseende de konsortiebundna aktierna. Dylika inskränkningar i aktiernas överlåtbarhet syftar till att förhindra att parterna i konsortialavtalen saboterar överenskommelsen genom att överlåta de till konsortiet anslutna aktierna till någon, som inte är part i avtalet.

Föryttringsbegränsningarna skall alltså främst hindra utomstående, som inte samtliga aktieägare accepterar, att inträda i bolaget. De begränsningar, som det här är fråga om, har enligt vad som framgått av den tidigare framställningen en annan konstruktion än den inskränkning i akties överlåtbarhet, som är en följd av en i bolagsordningen upptagen hembudsklausul. De har ofta formen av en förköpsklausul eller ett föryttringsförbud. I förra fallet föreskrivs förbud mot överlåtelse innan aktierna hembjudits till övriga avtalsparter i konsortiet. I det senare fallet har parterna i avtalet förpliktat sig att inte avhända sig de konsortiebundna aktierna under avtalstiden eller att endast överlåta aktierna efter samtycke av övriga avtalsparter. Som ett allmänt omdöme gäller, att de i konsortialavtalen förekommande föryttringsbegränsningarna går längre än de inskränkningar, som kan åstadkommas med en i bolagsordningen upptagen hembudsklausul och att de därför medför en hårdare bindning av avtalsparterna.

Den undersökning, som skall göras inom ramen för detta kapitel, omfattar en analys av frågan om dessa föryttringsbegränsningars rättsverknningar. Ett avtal kan tänkas ha såväl obligationsrättsliga som sakrättsliga rättsverknningar och båda dessa aspekter blir av intresse i detta sammanhang. Först (avsnitt 12.1.) redovisas de obligationsrättsliga

¹ Se ovan Kap I 3.4. s 36 ff och Kap V s 171 ff.

verkningarna av de avtalsvis uppställda begränsningarna — alltså frågan i vad mån parterna är bundna sinsemellan av en sådan överenskommelse — och i samband härmed berörs avtalsparternas möjligheter att med hjälp av exekutiva tvångsmedel förmå varandra till fullgörelse av förpliktelsen. Därefter undersöks om avtalet kan tänkas ha några tredje-mansverkningar och frågeställningen koncentreras till spörsmålet om avtalets rättsverkningar i förhållande till en utomstående tredje man, som i strid med förutsättningarna för konsortialavtalet förvärvat konsortiebundna aktier från någon av de konsortiebundna aktieägarna (12.2.). I avsnitt 12.3. slutligen behandlas vissa frågor, som uppkommer till följd av att aktiernas överlåtbarhet samtidigt kan vara begränsad av föryttringsbegränsningar i konsortialavtal och av hembudsklausul i bolagsordning.

12.1. Föryttringsbegränsningars obligationsrättsliga verkningar

I samband med redovisningen av konsortialavtalen i kapitel V har redan framhållits, att överenskommelser mellan aktieägare om begränsningar i parternas möjligheter att överlåta sina aktier till utomstående enligt svensk rättsuppfattning anses fullt giltiga mellan parterna i avtalet.¹ Man skall emellertid lägga märke till, att aktiebolagslagen inte uttryckligen uttalar sig om förekomsten och tillåtligheten av sådana begränsningar i avtal mellan aktieägare och helt naturligt ej heller om deras obligationsrättsliga verkningar. Lagen inriktar sig endast på de typer av begränsningar, som får lov att förekomma i *bolagsordningen*. Ett väsentligt stadgande i ABL 1975 är härvid 3 kap 2 §, som uttalar att »Aktie kan fritt överlåtas och förvärvas, om ej annat följer av 3 § eller 17 kap 1 § eller eljest av lag».² Det betyder att aktie kan fritt överlåtas och förvärvas, om inte annat följer av lag eller bolagsordningen. Genom bolagsordningen kan överlåtbarheten inskränkas endast genom lösningsförbehåll enligt 3 § eller förbehåll enligt 17 kap 1 § att aktie skall vara bunden. I anslutning till stadgandet uttalade departementschefen att, om aktieägare vid sidan av bolagsordningen i ett särskilt avtal förbundit sig att inte överlåta sina aktier eller att före över-

¹ Jfr Roos, Röstträtt s 325, Nial, Aktiebrev s 78 f not 292 och densamme Studier s 21 f, Wallin i NFT 1962 s 35 samt Skarstedt, Allmänna aktiebolagslagen s 131. Se även aktiebolagsutredningen i SOU 1971:15 s 159 samt ovan s 44 ff.

² Jfr ABL 1944 9 § 2 mom: »Ej må i bolagsordningen bestämmas annan inskränkning i rätten att förfoga över aktie än i 70 och 177 §§ sägs».

Uppdrag 796, delgivning: Skadestånd för skadlig försäljning, men ej för pris-
höjning. I avtalet mellan konsortiet och vaktmästaren står det att konsortiet
flyttar de, alltså i praktiken, in.

låtelse hembjuda sina aktier till någon avtalspart, sådant avtal är giltigt.
»Avtalet har emellertid inte någon verkan i förhållande till aktiebolaget
utan endast mellan parterna.»³

Man är därför berättigad att utgå ifrån den satsen, att föryttringsbe-
gränsningar, som uppställts i avtal mellan aktieägare, är tillåtna enligt
svensk rätt och ger upphov till vanliga avtalsrättsliga verkningar mellan
parterna.⁴ Om part i ett dylikt avtal bryter mot avtalets villkor och –
i den mån avtalet t.ex. föreskriver att medkontrahent skall ha förköps-
rätt till aktier, som annan avtalspart önskar överlåta – överlåter sina
aktier till utomstående i strid mot föryttringsbe-
gränsning, drabbas den
överlåtande aktieägaren av sanktioner med anledning av kontraktsbrot-
tet. I första hand blir det aktuellt att falla tillbaka på de vanligen i av-
talen intagna vites- eller skadeståndssanktionerna, som i många fall även
är fixerade till beloppet. Om dylik beloppsfixering icke förekommer,
kan det i praktiken vara svårt för den eller de förfördelade konsortie-
delägarna att visa skadan med påföljd att sanktionsbestämmelsen kan
visa sig utgöra en klen tröst. De kvarvarande delägarna i konsortiet har
i allmänhet också rätt att häva konsortialavtalet, en påföljd som dock i
den skisserade situationen torde sakna större betydelse och värde för
dem. Avtalet kan innehålla detaljerade föreskrifter om vilka sanktioner,
som i detta hänseende står medkontrahenterna till buds.⁵ Vanligen är
ett konsortialavtal att betrakta som ett enkelt bolag och i den mån par-
terna icke själva reglerat förhållandet vid avtalsbrott, blir reglerna i la-
gen om handelsbolag och enkla bolag tillämpliga.⁶ Frågan om medkon-
trahenterna kan återkräva de överlåtna aktierna från förvärvaren tillhör
den sakrättsliga frågeställningen och avförs därför lämpligen nu ur sam-
manhanget för att upptas härnedan inom ramen för nästa avsnitt.

Det kan däremot ifrågasättas om medkontrahenterna i avtalet även
har andra rättsmedel till sitt förfogande för att förhindra att avtalspart
saboterar avtalet. Kan t.ex. medkontrahent i avtalet utverka en dom,
som innebär att den som tänker sälja sina aktier endast är berättigad
här till under förutsättning att han ser till, att förvärvaren ansluter sig

³ Prop 1975:103 s 314.

⁴ Jfr Finska förslaget s 75 och Norska förslaget s 81.

⁵ Se härom Roos, Rösträtt s 387 ff.

⁶ Se den utförliga utredningen om ett konsortiums rättsliga ställning hos Roos a a s 269 ff,
särskilt 281. Jfr Nial, Handelsbolag s 32 och 371. Vanligen löper konsortialavtalen på viss
tid med automatisk förlängning, vilket medför att BL:s regel i 25 § sätts ur spel. Parterna
avtalar ofta om andra uppsägningstider. Extraordinär uppsägningsrätt enligt BL 27 § före-
ligger vid väsentligt kontraktsbrott av motparten, se Roos a a s 390 ff och Rodhe, Minoritets-
skyddet s 434. Jfr rättsfallet NJA 1962 s 359.

till avtalet? Kan man förvänta sig att en domstol skulle medverka till att ge en dom, som går ut på att förbjuda part att överlåta sina aktier i strid med avtalet? Eller kan ett yrkande på förpliktelse för en konsortiebunden medlem att överlåta aktierna till medkontrahenten, som framställs vid ett tillfälle då medlemmen tydligt visat sin avsikt att överlåta sina aktier till någon utomstående, bifallas av domstol?

Det är alltså här fråga om att en domstol skulle kunna ge en dom, som förpliktar part, som står i begrepp att överlåta sina aktier till utomstående, att iakttaga konsortialavtalets hembudsvillkor eller att utforma sin överlåtelse i enlighet med avtalet, eventuellt vid äventyr av vite. Vid en fullgörelsedom av angivet slag skulle också vite kunna föreläggas av överexekutor enligt 38 § 2 st UL. Ett sådant vitesföreläggande förutsätter en tredskande gäldenär och föreläggandet kan ges endast »där det finnes lämpligt».⁷ Det är emellertid icke särskilt troligt, att en domstol alltid kan medverka till en sådan positiv fullgörelsedom. Dels skall gäldenärens personliga frihet respekteras – han kanske intar attityden att han inte vill och inte avser att överlåta sina aktier till annan – dels, och detta är inte minst viktigt, kan sådan talan föras endast om »aktuel- la krav och icke om framtida möjligheter».⁸ Som *Ekelöf* framhåller sammanhänger denna uppfattning med, att man aldrig med säkerhet kan veta, om inte den förpliktade kommer att frivilligt göra rätt för sig, då tiden härför är inne. Det kan dessutom under mellantiden inträffa något som medför att förpliktelsen upphör eller åtminstone modifieras till sitt innehåll.⁹

Om däremot avtalsparten medger, att han tänker överlåta aktierna till någon utomstående men bestrider sin skyldighet att iakttaga konsortialavtalets villkor om hembud eller förbehåll, torde domstolen kunna medverka till en fullgörelsedom i medkontrahentens intresse, dvs en dom som går ut på att förplikta den överlåtande parten att fullfölja avtalets villkor.¹⁰ En sådan fullgörelsedom kan grunda sig på alternati-

⁷ Se UL 38 § samt Rodhe, Obligationsrätt s 378 f. Denna bestämmelse i UL anses analogvis tillämplig när det yrkas att allmän domstol skall ge vitesföreläggande, se Rodhe a a s 379.

⁸ Se Rodhe a a s 379 och Ekelöf, Rättegång s 99.

⁹ Ekelöf a a s 99. Se också beträffande motsvarande talan om fullgörande av röstbindningsavtal Roos a a s 368.

¹⁰ Jfr beträffande röstbindningsavtal Roos a a s 366 ff, särskilt s 372 f samt i dansk rätt Gomard i Scandinavian Studies 1972 s 126 ff. Jfr rättsfallet NJA 1964 s 422 där två avtalsparter i konsortialavtal förbjöds att vid vite av 2.000 kronor överlåta aktier i bolaget utan medgivande av en tredje avtalspart intill dess lagakraftätagande skiljedom förelåg i frågan om de två aktieägarna kunde sälja aktier till utomstående utan samtycke av den tredje avtalsparten. Se även Roos a a s 396 f.

va yrkanden, antingen positivt att överlåtelsen skall ske under iakttagande av avtalets villkor, eller negativt att tredskande part skall avhålla sig från att överlåtelse utan att hembud först äger rum eller utan att tillse att förvärvaren tillträder avtalet.¹¹

Det torde inte heller vara något hinder i vägen för en domstol att i en fastställsetalan förklara, att part inte äger överlåta sina aktier till utomstående utan att iakttaga avtalets föreskrifter.¹² En sådan dom har dock ett begränsat värde för medkontrahenten i konsortialavtalet, eftersom den inte är exigibel.¹³

Frågar man sig åter, om medkontrahenten i ett konsortialavtal, som innehåller den mycket vanliga klausulen om förköpsrätt för parterna vid försäljning till utomstående, kan få domstols dom på att få bättre rätt än förvärvaren till de överlåtna aktierna, är man inne på den sakrättsliga frågeställningen som skall behandlas i nästa avsnitt.

De nu behandlade exekutiva tvångsmedlen, som står till förfogande för parterna i ett frivilligt avtal om föryttringsbegränsningar, har emellertid ett begränsat värde som instrument för att uppnå syftet och förmå motparten att efterleva avtalets villkor.¹⁴ Sådana avtal bygger i alldeles särskilt hög grad på solidaritetskänslan hos kontrahenterna.¹⁵ Den osäkerhet, som sålunda råder, föranleder att man vanligen »säkrar upp» konsortialavtalen med deposition av aktierna, ofta i kombination med pantsättning till säkerhet för skadeståndssanktionen vid eventuellt kontraktsbrott.¹⁶ Syftet med en depositions klausul är sålunda främst att hindra, att aktierna kommer i händerna på personer som inte är anslutna till konsortiet. Enligt bedömning i svensk doktrin, är detta det mest

¹¹ Det kan anmärkas att ett totalt föryttringsförbud torde ha små förutsättningar att vinna rättsordningens gillande. Möjligheter finns för domstol att ingripa mot sådana »otillbörliga» begränsningar med stöd av nya 36 § avtalslagen. Ett förbud mot överlåtelse i konsortialavtal kan emellertid ofta vägas upp på olika sätt genom compensation i andra avseenden eller tidsbegränsning. Detta kommer naturligtvis att påverka bedömningen av förbudets eventuella oskälighet. Jfr Roos a a s 386 f samt Hassler, Utsökningsrätt s 149 ff. Se också Olivecrona, Utsökning s 67. Nial, Studier s 22 f anser emellertid inte att det finns anledning att inskränka avtalsfriheten genom att fränkänna totala föryttringsförbud obligationsrättslig verkan; jfr i finsk rätt Olsson, Aktieförvärvare s 157 med not 32 samt Taxell, Aktieägare s 127 f.

¹² Jfr Roos a a s 373 och Gomard a a s 126.

¹³ Ekelöf a a s 97.

¹⁴ Se beträffande röstbindningsavtal Roos a a s 373.

¹⁵ En något annorlunda inställning till dessa problem och deras lösning har man tydligen i dansk rätt, se Gomard i Juristen 1969 s 362 ff, 367 f och i Scandinavian Studies 1972 s 126 ff.

¹⁶ Se Roos a a s 93, 131, 325 samt Nial, Studier s 23.

effektiva sättet att undvika, att aktierna övergår till personer som inte är bundna av avtalet.¹⁷ Genom depositionen förhindras att förvärvare av konsortieanslutna aktier kommer i fysisk besittning av aktiebrevet. De har då inte möjlighet att uppfylla kravet på företeende för att bli registrerade i aktieboken, vilket i sin tur är en förutsättning för rösträtt på bolagsstämma. Det torde inte heller vara möjligt för en förvärvare att utverka vitesföreläggande för att få ut de deponerade aktierna. Det finns inget skäl att i denna situation skydda förvärvaren och prioritera hans krav, så att depositionsavtalet bryts.

12.2. Föryttringsbegränsningars sakrättsliga verkningar

Utgångspunkten för den här diskuterade frågeställningen är att sådana föryttringsbegränsningar, som överensstämmer med aktiebolagslagen, också har aktiebolagsrättsliga verkningar. Denna omständighet inverkar på vem bolaget får betrakta som aktieägare i förhållande till associationen. Begränsningar som går utöver dessa — t.ex. genom att föreskriva att hembud skall ske innan någon överlåtelse äger rum, att överlåtelse kräver bolagets samtycke eller som innehåller rena överlåtelseförbud — har i varje fall inte några sådana aktiebolagsrättsliga verkningar.¹ Där- emot har de, som vi nyligen sett, utan tvekan obligationsrättsliga verkningar, ehuru det när vitesklausuler o dyl saknas kan vara möjligt, att avsaknaden av sanktionsmöjligheter i realiteten gör dem betydelselösa.

Det är mot denna bakgrund man har anledning att ställa frågan, om de avtalade föryttringsbegränsningarna kan ha sakrättsliga verkningar i egentlig mening, dvs om de kan binda en förvärvare. I detta avseende finns tre principmöjligheter: de binder varje förvärvare oavsett ond eller god tro, de binder förvärvare som känner till begränsningen, och de har ingen som helst verkan mot en förvärvare, även om han mycket väl känner till begränsningen.

Beträffande de sakrättsliga verkningarna av sådana i avtal mellan aktieägare uppställda begränsningar i möjligheten att överlåta aktier har för svensk rätts vidkommande uttalats uppfattningen, att avtalen inte ger upphov till några dylika rättsverkningar.² Konsekvensen av denna

¹⁷ Roos a a s 93 och 325 samt Nial, Studier s 23.

¹ Jfr Prop 1975:103 s 314 samt Finska förslaget s 75.

² Nial, Studier s 20, densamme i Aktiebrev s 78 f vid not 292, Skarstedt, Aktiebolagslagen s 131, Roos, Rösträtt s 325, Hessler s 453 samt Forssell s 175. Jfr beträffande rösträttsöverenskommelse Nial, Studier s 10, densamme i Aktiebrev s 77, Roos a a s 321 samt rättsfallet NJA 1915 s 590. Se även Forssell s 189 ff.

uppfattning är att aktier, som i strid mot avtalets bestämmelser överlåtes till annan – genom köp, byte eller gåva – eller som tillskiftas make vid bodelning efter boskillnad i annat fall än efter andra makens död, är oåtkomliga för medkontrahent och inte kan vindiceras från förvärvaren, även om denne råkade känna till den avtalade föryttringsbegränsningen.³ Bolaget måste i enlighet härmed registrera den som avtalsstridigt förvärvat aktien i aktieboken.⁴ Man anser sig ha stöd härför i 9 § 2 mom ABL 1944, som då förmenas innebära att det bara är hembudsklausuler enligt 70 § som kan slå igenom mot tredje man.⁵

Det måste emellertid uppmärksammas att regeln i ABL 1944 9 § 2 mom eller dess motsvarighet i ABL 1975 3 kap 2 § inte har med problemet om tredjemansverkningar att göra. Den uttalar endast att hembudsklausulen är en av de få begränsningar i akties överlåtbarhet som får upptas i bolagsordningen och därigenom har aktiebolagsrättsliga verkningar. Förvärvarens bundenhet av en i bolagsordningen upptagen begränsningsklausul följer av »en allmän och på naturliga skäl grundad regel, att den, som förvärvat aktie i ett bolag, måste underkasta sig de bestämmelser bolagsordningen innehåller och att han alltså handlar helt på egen risk, om han underlåter att förskaffa sig kännedom om bolagsordningens bestämmelser».⁶ Till skydd för förvärvare gäller också att ifrågavarande förbehåll skall vara angivet i aktiebrevet. Att sådan påskrift inte skett hindrar emellertid inte att förbehållet gäller mot förvärvare, oberoende av om han haft kännedom om förbehållet eller ej.⁷

Det förhållandet, att de särskilt avtalade föryttringsbegränsningarna på grund av sin avvikande konstruktion inte kan upptas i bolagsordningen och därför inte har någon verkan i förhållande till aktiebolaget, utesluter emellertid i och för sig inte, att de skulle kunna ha rättsverkningar i förhållande till tredje man och binda en förvärvare av aktier, som i strid med begränsningen åtkommit avtalsanslutna aktier. Denna fråga är ett spörsmål om avtalets sakrättsliga verkningar, som inte finner sin lösning inom ramen för aktiebolagsrätten, men som måste ses i ett större sammanhang avseende möjligheten till tredjemansskydd vid

³ Jfr Roos a a s 195 och 324 f, Gomard, Aktieselskabsret s 232 vid not 72 samt något tveksamt Hessler s 453 vid not 22.

⁴ Jfr Finska förslaget s 75, där det uttalas av utredningen, att avtalen inte har bolagsrättslig verkan och att de alltså inte kan förhindra att en aktieförvärvare införs i aktieboken även om förvärvet stått i strid med ett dylikt avtal.

⁵ Nial, Studier s 20 f och Roos a a s 325.

⁶ Nial i TfR 1936 s 44; jfr densamme i Aktiebrev s 91.

⁷ Om förvärvaren lider skada härigenom, kan han emellertid göra skadeståndsanspråk gällande mot de styrelseledamöter, som försummat påskriften, ABL 1975 15 kap 1 §.

övergång av lös egendom. Som nyligen redovisats, menar man emellertid att särskilt avtalade föryttringsbegränsningar endast har verkan på partsplanet och inte kan göras gällande mot ny ägare till aktierna, inte ens om förvärvaren känt till begränsningens existens. Däremot antas mellan aktieägare ingångna avtal om föryttringsbegränsningar binda, förutom parterna, även universalsuccessorer.⁸

Bundenhet uppkommer också, när aktieöverlåtaren gör förbehåll om beståndet av medkontrahenternas rättigheter enligt konsortialavtalet i sitt avtal med förvärvaren. Förvärvaren ansluter sig med andra ord i förvärsavtalet till de konsortiebundna aktieägarnas avtal, ofta i enlighet med uttrycklig föreskrift i sådana konsortialavtal att överlåtaren skall tillse att förvärvaren biträder avtalet. En dylik anslutning gör att de ursprungliga aktieägarna såsom parter i begränsningsavtalet kan åberopa förbehållet mot den nye ägaren av aktier. Det är då fråga om tillämpning av principen om tredjemansavtal – den nye aktieägaren har genom att ansluta sig till avtalet själv blivit part i detta.⁹ I rättspraxis anses det stå utom tvivel, att ett för tredje man berättigande tredjemansavtal skall erkännas.¹⁰ För att ett tredjemansavtal i egentlig mening – dvs. ett sådant avtal som tredje man skall kunna åberopa självständigt – skall föreligga krävs, att parterna avsett att tredje man skall erhålla en sådan självständig rätt.¹¹

Det är sålunda klart, att en utomstående förvärvare av aktier blir bunden av de i det frivilliga avtalet uppställda begränsningarna, under förutsättning att han förbundit sig gentemot överlåtaren att respektera avtalet och om avtalet från början avsett att ge rättsverkningar mot tredje man. Utgångspunkten för det följande resonemanget är emellertid, att bortsett härifrån sådana frivilligt avtalade begränsningar i föryttringsrätten saknar betydelse för och inte kan göras gällande mot förvärvare, han må vara i god eller ond tro.¹² Denna sats får ses som uttryck för den i allmänhet härskande uppfattningen, att sådana rättigheter saknar sakrättsligt skydd och att deras rättsliga status skall bedömas enligt den andra av de tre möjliga principerna. Det är också helt klart, att en förvärvare, som i god tro avseende frånvaron av avtalsvis

⁸ Nial, Studier s 11, 20; jfr Roos a a s 326 ff och Wallin i NFT 1962 s 35 f.

⁹ Se Roos a a s 325, Nial, Studier s 20 not 23; jfr beträffande nyttjanderätten Tiberg i SvJT 1964 s 506 f, Bengtsson s 62 och Rodhe, Obligationsrätt s 610 med noter.

¹⁰ Jfr Nials uttalande i NJA 1941 s 317 och NJA 1956 s 209. Se även Aldercreutz, Avtal s 17 och Bernitz, Standardavtalsrätt s 16.

¹¹ Se Aldercreutz a a s 17 och NJA 1956 s 209.

¹² Nial, Studier s 20, Roos a a s 92 f, 325, Hessler s 448 och Forssell s 175.

uppställda begränsningar fått aktier överlåtna till sig, inte kan frånvin-
nas aktierna på talan av överlåtarens medkontrahenter i begränsnings-
avtalet. Förvärvaren, som ju gjort ett extinktivt godtrosvärv, kan be-
trakta sig som ägare till aktierna – under förutsättning att han ej på
grund av hembudsklausul i bolagsordningen är skyldig att hembjuda
sitt förvärv – och har i princip rätt att på begäran få bli registrerad för
aktierna i aktieboken.¹³

Men är det lika klart att en förvärvare, som har kännedom om detal-
jerna i det tidigare begränsningsavtalet mellan bolagets aktieägare –
och alltså är i *ond* tro – också skall ha rätt att betrakta sig som rätt
ägare till de förvärvade aktierna? Måste han inte finna sig i att aktierna
frånvinns honom av någon som har »bättre rätt» till dem, just därför
att det brister i hans goda tro? Frågan avser alltså om det kan tänkas
existera ett relativt sakrättsskydd, nämligen att förvärvaren är skyldig
att respektera belastningen, om han vid sitt förvärv var i ond tro.¹⁴

Att frågeställningen begränsas till överlåtelsesituationen är betingat
av, att denna situation har störst intresse i förevarande sammanhang.
Därmed avskiljs frågan om de tidigare aktieägarnas sakrättsliga skydd
mot den överlåtande aktieägarens borgenärer. Man kanske kan tycka,
att dessa båda sakrättsliga aspekter inte kan gå att särskilja och att ett
svar på den uppställda frågan med avseende på de tidigare aktieägarnas
sakrättsliga skydd mot den överlåtande aktieägarens singulärsuccessor-
er icke kan bli säkert och fullständigt, om man inte samtidigt under-
söker deras förhållande till borgenärgruppen. Det finns emellertid
inget som i och för sig talar för att det sakrättsliga skyddet alltid måste
vara fullständigt. Ibland kan det föreligga ett *partiellt* sådant skydd –
i ett fall endast mot ny ägare, i ett annat fall endast mot upplåtarens
borgenärer. Den här relevanta frågeställningen angår sålunda problemet
om en rättighet med avseende på ett förmögenhetsobjekt, som i övrigt
saknar sakrättsligt skydd – dvs. är blott obligatorisk – likväl skall kun-
na göras gällande mot ondtröende ny ägare.

Den uppställda frågan angår egentligen spørsmålet om svensk rätt
lämnar några möjligheter att tillskapa nya sakrätter.¹⁵ Huvudregeln en-
ligt traditionell uppfattning är alldeles klar – sakrätter får inte fritt till-

¹³ Jfr resonemanget hos Hessler s 465 beträffande verkningarna av överlåtelseförbud.

¹⁴ Jfr Hessler s 453, 457 ff.

¹⁵ Denna fråga har behandlats av bl a Nial i SvJT 1940 s 673 ff, Walin i SvJT 1941 s 428 ff, Karlgren i SvJT 1956 s 249 f, Tiberg i SvJT 1964 s 497 ff, Grönfors i Nordisk Gjenklang s 430 ff, Bengtsson s 62 f, Hessler s 448 ff samt Forssell s 216 ff. Se även Karlgrens särskil-
da yttrande i NJA 1949 s 645.

skapas. Satsen »köp bryter legostämman» har ett alltför starkt rotfäste för att ge utrymme för några större avvikelser. Nya idéer och tankar om lättnader i det nedärvda typtvånget för sakrätterna har framsprungit i ett kärvt klimat. Inte ens med stöd av 68 § UL har man kunnat finna väg för erkännande av sakrättsskydd för nyttjanderätt till lös egendom vid utmätning av sådan egendom.

Men trots allt kan man spåra en viss »förbättring av väderleken» och en ökad förståelse för behovet av en utökning av sakrättstypernas antal.¹⁶ Sålunda har i en serie rättsfall utfästelse om panträtt i lös egendom ansetts ge sakrättslig verkan mot ny ägare till den belastade egendomen, som vid förvärvet haft *faktisk kännedom* om utfästelsen.¹⁷ Osäkerheten om hur långt principen kan göras gällande är emellertid stor och svaret på frågan, i vad mån den kan vinna tillämpning även på andra avtalstyper, är oklart. Man har framför allt diskuterat, om inte principen borde gälla i fråga om nyttjanderätt till lös egendom.¹⁸ I senare doktrin har det sålunda hävdats, att vi beträffande denna avtalstyp befinner oss i en utvecklingsperiod mot ett vidare skydd.¹⁹ Det är då framför allt avsaknaden av sakrättsligt skydd mot ondtroende förvärvare av egendom, som uppfattas som synnerligen stötande.²⁰ Varför, frågar man sig, kan det inte vara tillräckligt med sakliga skäl såsom stöd för en regel, att nyttjanderättsupplåtelse kan hävdas mot en ny förvärvare till egendomen som har vetskap om upplåtelsen?²¹ En sådan regel gäller i fastighetsrätten, där bl.a. nyttjanderätt skall bestå mot ny fastighetsförvärvare, som vid sitt förvärv haft eller bort ha kännedom om upplåtelsen.²²

När det gäller frågan om utsträckande av den i de nämnda panträttsfallen antagna principen till att gälla vid andra avtalstyper, som t.ex. nyttjanderätt, kan man inte bortse från att det är lättare för domstolarna att föreskriva sakrättsliga verkningar av blotta avtalet, när man har att göra med en redan etablerad sakrätt än i andra fall, där den fullt ut-

¹⁶ Se t ex Grönfors a a s 430 ff, Tiberg i SvJT 1964 s 509, Bengtsson s 61 f samt Forssell s 216 ff.

¹⁷ NJA 1924 s 329, 1925 s 80 och 1940 s 297. Jfr Forssell s 90 f, 198.

¹⁸ I dansk och norsk rätt, där man överhuvudtaget ej är lika bundna av typtvång som i den svenska rätten, anses allmänt gälla ett sakrättsskydd för nyttjanderättshavare till lösöre med besittning av objektet, se t ex Illum s 196 ff och Augdahl, Obligasjonsrett s 437.

¹⁹ Tiberg a a s 509, Grönfors a a s 431 och Bengtsson s 63.

²⁰ Tiberg a a s 514, Bengtsson s 62 f.

²¹ Bengtsson s 62 f, Tiberg a a s 510 ff.

²² JB 7:14 1 st.

bildade rättigheten hittills icke erkänts som en sakrätt.²³ Vid ett försök att utsträcka panträttsfallens princip till en situation där Aktiebolaget Radiotjänst brutit mot förbud och förbehåll, uppställda av tillverkare av grammofonskivor, att utan tillstånd framföra musikverken i offentlig sändning, ansågs sålunda kännedom om förbudet icke förta radiobolaget rätten att framföra verken.²⁴ Fallet var emellertid något speciellt bl.a. med hänsyn till att förbehållen uppställts av tillverkaren och ej av återförsäljaren.²⁵ Av stort intresse är däremot JR Karlgrens särskilda yttrande som här återges i valda delar:²⁶

»I rättspraxis har som bekant under senare tid, i strid mot en tidigare mycket utbredd rättsuppfattning, fastslagits att pantförskrivning av lös sak redan före egendomens traderande grundlägger en sakrätt såtillvida som en tredje man, vilken förvärvat äganderätt till saken med vetskap om pantförskrivningen, blir bunden av denna senare; egendomen övergår alltså till dylik förvärvare med den gravation panträtten innefattar (N.J.A. 1924 s. 329, 1925 s. 89, 1940 s. 297). Vilka principiella slutsatser som böra dragas av nämnda rättstillämpning kan vara föremål för olika meningar. Tveksamt är sålunda, om man med utgångspunkt från de anmärkta avgörandena vågar uppställa en allmän regel om att en eljest blott obligatorisk rätt till sakobjekt är gentemot en ondtröende tredjeman-förvärvare att behandla som en sakrätt. Denna tvekan förefaller befogad, även om man håller öppet spörsmålet huruvida såsom ondtröende bör bedömas jämväl en sådan tredje man vilken vid sitt förvärv endast *bort* inse den obligatoriska rättighetens existens och därför under inga förhållanden kan sägas ha handlat medvetet otillbörligt. Konsekvenserna av den angivna regeln äro nämligen vittgående och svåra att överblicka. I synnerhet kan det ifrågasättas att icke utsträcka regelns tillämplighet till lägen, där det med hänsyn till den obligatoriska rättighetens typ möter — ur de synpunkter som eljest pläga vara bestämmande för erkännande av sakrättigheter — särskilda betänkligheter att godtaga här dryftade utsträckande av det sakrättsliga rättsskyddet. Jag syftar därvid närmast på sådana fall då en ägare obligationsrättsligt underkastats en del inskränkningar i den allmänna rådigheten över vederbörande rättsobjekt, t.ex. att icke avhända sig detsamma eller att göra en avhändelse blott under förutsättning att visst pris ernås eller i övrigt under speciella betingelser (jfr även den vid enkla bolag föreliggande obligationsrättsliga bundenheten, som kan vara av mycket skiftande art).²⁷ Ur den allmänna omsättningens synpunkt kan det vara önskvärt

²³ Jfr Hessler s 461 f.

²⁴ NJA 1949 s 645; jfr NJA 1939 s 592. Se även Hessler s 462 och Forssell s 194 ff.

²⁵ Det kan anmärkas att i målet avsedd upphovsrätt numera är skyddad enligt upphovsrättslagen §§ 2 och 23.

²⁶ NJA 1949 s 645 på s 650 f. Jfr Nial, Handelsbolag s 387 not 2.

²⁷ Det kan anmärkas att bestämmelse att visst pris inte får underskridas numera, genom 1953 års lag om motverkande av konkurrensbegränsning, är förbjuden, om inte vederbörligt tillstånd erhållits av myndighet. Beträffande konkurrensbegränsande avtal överhuvudtaget gäller att de utsätts för skälighetsbedömningar. Jfr Hessler s 459 f.

att låta dylika åtaganden bli tredje man helt ovidkommande. I dessa fall är ock den obligatoriska bundenheten till sin typ helt artskild från den som stadgandet i 13 kap. 2 § handelsbalken har i sikte och från den varmed man i de ovannämnda rättsfallen hade att göra.

Under alla omständigheter torde synnerlig försiktighet vara på sin plats, när det gäller att utsträcka tillämpningen av den i omförmälda rättspraxis uttryckta grundsatsen till ett område där man tangerar auktorsrätten eller vad därmed kan jämföras. Att i *det enskilda fallet* förhållandena kunna vara sådana att en förefintlig skyldighet å tredjemansförvärvarens sida att respektera den obligatoriska rättigheten icke skulle innefatta några olägenheter ur den allmänna omsättningens synpunkt eller överhuvud icke skulle framstå som sakligt sett opåkallad bör ej inverka på det principiella bedömandet.

Med det anförda har icke förnekats möjligheten av att, om en tredje man så att säga gjort sig skyldig till kvalificerad ond tro genom att vid förvärvet från den obligatoriskt bundne kontrahenten medverka till dennes kontraktsbrott på ett mot »goda seder» stridande eller eljest klart otillbörligt sätt, skadeståndsansvar kan anses böra åvila tredje mannen. Om sådant fall är emellertid i förevarande mål icke fråga.»

Karlgren trycker särskilt på avtalstypens betydelse samt det skydd för omsättningsintresset, som från rättspolitisk synpunkt i allmänhet uppfattas som det tyngsta argumentet mot att tillskapa sakrättsliga verkningar. Den kraftfulla argumentering för att hålla de sakrättsliga verkningarna inom snäva ramar som presteras av *Karlgren*, har emellertid inte hindrat att man i senare doktrin funnit anledning att lätta på banden. Så har föreslagits, att långtidscertepartier borde tillerkännas sakrättslig verkan mot ondtroende ny ägare till fartyget.²⁸ Som stöd för en sådan sats har anförts den nära släktskapen mellan tidsbefraktningens avtalet och saklegan såsom avtalstyper samt liknande praktiska ändamålssynpunkter, som kan anses motivera ett sakrättsligt skydd för nyttjanderätt till lös egendom vid besittning av denna.²⁹

Bengtsson förutspår att domstolarna kan tänkas tillgripa en försiktig metod i sin bedömning av det sakrättsliga skyddet för nyttjanderätten till lös egendom, nämligen att tolka in ett förbehåll för nyttjanderättshavaren i köpeavtalet, när båda parter varit väl införstådda med att nyttjanderätt upplåtits.³⁰

²⁸ Grönfors a a s 431; mera tveksam Tiber, Kreditsäkerhet s 102. Jfr också uttalanden av Brækhus i Shipbuilding Contracts 1956 s 25 omtryckt i densammes Juridiske arbeider s 374. Förf påpekar här även att regeln utom Norden ofta är den att certepartierna tillerkänns verkan mot ny förvärvare av fartyget.

²⁹ Grönfors a a s 431.

³⁰ Bengtsson s 63; jfr Rodhe, Obligationsrätt s 609 f med noter.

Det senaste uttrycket för skepsis mot den vedertagna uppfattningen i frågan om bristande sakrättsskydd för nyttjanderätt ger Walin: »Enligt min mening både kan och bör domstol, om frågan aktualiseras, ta upp till förutsättningslöst övervägande i vad mån upplåtelse av nyttjanderätt till lös sak bör vara skyddad mot den som förvärvar äganderätten och upplåtarens borgenärer.»³¹

Vart för oss nu dessa iakttagelser beträffande rättstillståndet i den ursprungligen uppställda frågan om frivilligt uppställda förnytringsbegränsningars sakrättsliga verkan mot ondtröende förvärvare av aktier? Avtalstypen är något svårpreciserad, eftersom det närmast är fråga om en rådighetsinskränkning. Det är alltså en belastning på egendomen i form av en inskränkning i ägarens möjligheter att fritt förfoga över densamma. Sådana belastningar är välkända, såsom förköpsrätter, lösningsrätter eller återköpsrätter.³² Det är emellertid tydligt att en rättighetstyp som förköpsrätten eller optionsrätten, som det här främst är fråga om, är mera oprecis och mycket svagare till sin karaktär än t.ex. nyttjanderätten. Detta visar sig inte minst i fråga om möjligheterna att med exekutiva tvångsmedel åstadkomma fullgörande i enlighet med upplåtelse- eller begränsningsavtalets villkor. Vi har redan påtalat de stora bristerna i sanktionssystemet beträffande en avtalad belastning i form av förköpsrätt.

Finns det mot bakgrund av det senast sagda någon möjlighet att skydda en så svag rättighet som förköpsrätten, i en situation där ny förvärvare till aktierna åtkommit dem med kännedom om belastningen? Det är tydligt att man vid en argumentering till förmån för att ett sådant begränsat sakrättsligt skydd måste falla tillbaka på den »gröna våg», som rättsfallen om panträttsupplåtelse och doktrinens uttalande om sådant skydd för nyttjanderätt till lös egendom satt igång. Därmed har man också begränsat frågeställningen till att avse sådana fall där den nye ägaren haft *faktisk vetskap* om belastningen. Ty inte ens i fråga om nyttjanderätter har man vågat gå så långt som att hävda, att även en ny ägare, som »borde ha känt till» upplåtelsen, skulle vara tvingad att respektera rättigheten.³³ Man gör alltså skillnad mellan olika former av *ond tro*. I det förra men ej i det senare skulle det even-

³¹ Walin, Separationsrätt s 47; jfr SOU 1973:22 s 236 ff och SOU 1974:55 s 222 ff.

³² Se t ex Brækhus – Hærem s 291 ff och Ussing, Obligationsret s 536. Jfr Hessler s 457 ff och Forssell s 194 ff.

³³ Se t ex Tiberg i SvJT 1964 s 510. Jfr dock beträffande nyttjanderätt till fast egendom JB 7:14 1 st.

tuellt vara motiverat, att förvärvaren blev bunden av upplåtelsen eller belastningen.³⁴ Det skulle vara otillbörligt, att förvärvaren icke blev bunden om han haft vetskap, men så ej om han blott varit oaktsam. Den rättsliga giltigheten av en sådan sats torde inte kunna motsägas från rent principiella synpunkter. Strängheten i ett godtroskrav varieras på många ställen i lagstiftningen.

Är då egentligen steget så långt till att erkänna en begränsad sakrättslig verkan till förmån för den belastning, som föryttringsbegränsningen innebär, när förvärvaren haft vetskap om denna? I svensk rätt ser man två hinder härför – dels aktiebolagslagens regel i 9 § 2 mom. (ABL 1944), dels ock typtvånget beträffande sakrätter. I dansk rätt, där man inte har någon motsvarande regel i aktiebolagslagen, har man antagit, att tredje man är utesluten från att göra ett förvärv i strid med avtalsvis uppställda belastningar avseende den överlåtna egendomen.³⁵ Det samma gäller förmodligen enligt norsk rätt.³⁶

Den i svensk rätt omfattade uppfattningen, att avtalsvis uppställda förfogande belastningar på grund av regeln i ABL 9 § 2 mom. icke kan göras gällande ens mot den tredje man som med vetskap om belastningarna förvärvat aktier, har i senare svensk associationsrättslig doktrin med fog betecknats som förvånande.³⁷ Visserligen avser uttalandet en röstbindningsbelastning, men alldenstund inskränkningar i rösträtten regleras av ett mot 9 § 2 mom. svarande stadgande – 119 § – är denna reflexion lika berättigad med avseende på förvärvsbegränsningar. I sammanhanget erinras om att man, som vi sett, tillåter att förbehåll om belastningens bestånd kan uppställas i förhållande till förvärvare samt att dessutom avtalsvis uppställda föryttringsbegränsningar tillerkänns verkan mot universalsuccessorer.³⁸

Motståndet mot att erkänna tredjemansverkningar utanför området av redan etablerade sakrätter grundar sig på ett envist fasthållande i tra-

³⁴ Nial i SvJT 1940 s 681 ff och Karlgren i NJA 1949 s 645 på s 650 samt densamme i SvJT 1956 s 250. Jfr Hessler s 458 f.

³⁵ Se Ussing a a s 536, Gomard, Aktieselskabsret s 232 f och densamme i Scandinavian Studies 1972 s 135 f; jfr även Gomard i Juristen 1969 s 367 f och Forssell s 175 och 188 f.

³⁶ Se Brækhus – Hærem s 462 och Forsell s 175 och 188 f. Jfr dock beträffande röstavtalen Augdahl, Aksjeselskapet s 315 f. Se även Lübbert s 84, som anmärker att enligt kontinental rätt avtalsmässiga föryttringsbegränsningar inte kan vara utrustade med sakrättsliga verkningar.

³⁷ Roos a a s 322; jfr Tiberg i SvJT 1964 s 514 beträffande situationen vid nyttjanderätt samt Gomard i Juristen 1969 s 367.

³⁸ Jfr Gomard i Juristen 1969 s 367 f och densamme i Scandinavian Studies 1972 s 135 ff.

ditionella indelningsgrunder – i obligatoriska rättigheter och sakrätter.³⁹ I senare svensk doktrin har dock framhållits att principen »köp bryter lega» inte längre har någon funktion att fylla och att den i praktiken urholkats och berövats nästan allt sitt materiella innehåll.⁴⁰ Kritik har också riktats mot den i svensk doktrin omhuldade metoden att tillerkänna en rättighetstyp (möjlighet till) tredjemansskydd endast i den mån ett »behov» därav visat sig i det praktiska livet. En sådan uppfattning betecknas som en avläggare av teorin om sakrätternas numerus clausus.⁴¹ I stället har föreslagits en regel som prioriterar olika rättigheter från tidpunkten för individualiseringen av egendomen vid konkurrens mellan individuellt bestämda anspråk inbördes. Det innebär beträffande lös egendom, att varje rättighet till individuellt bestämd egendom i *princip* skall tillerkännas skydd mot ny ägare, som inte kan åberopa godtroshörvärv.⁴²

En granskning av de traditionellt uppställda motiveringarna för att begränsa tredjemansskyddet till vissa bestämda och redan godtagna rättighetstyper ger också vid handen, att dessa inte har samma slagkraft i alla tillfällen, då det är fråga om att företa en rimlig avvägning mellan motstående intressen. Det mest framträdande rättspolitiska skälet att underkänna alla sakrättsliga verkningar av en blott »obligatorisk rättighet» är omsättningsintresset. Det har t.ex. sagts, att en motsatt regel skulle försvåra omsättningen av aktier.⁴³ Men det är ju just det man vill åstadkomma med de särskilda avtalen om föryttringsbegränsningar. I de flesta aktiebolag finns ingen marknad för aktierna, medan det däremot existerar högst legitima behov att förhindra från aktieägarmajoritetens synpunkt olämpliga personer att inträda i bolaget. Omsättningsintresset som rättspolitiskt skäl har alltså ingen bärkraft i de slutna bolagen. Ej heller i de öppna bolagen synes emellertid en regel om sakrättsligt skydd för föryttringsbegränsningsavtal i förhållande till förvärvare med vetskap om begränsningarna vara till hinder för omsättningen.⁴⁴

³⁹ Se Forssell s 208 ff.

⁴⁰ Forssell s 164.

⁴¹ Se Forssell s 214, 216.

⁴² Se Forssell s 216.

⁴³ Se Roos a a s 322, jfr s 195. Se även Hessler s 462 och Forssell s 191 och 206 ff.

⁴⁴ Roos a a s 322 menar att en regel såsom den i texten föreslagna skulle göra det enkelt att sätta den legala regleringen ur spel genom att förse aktierna med påskrift om ifrågavarande avtalsbegränsning. Det är emellertid synnerligen tveksamt om en sådan anteckning angående privata avtal överhuvudtaget kan ske enligt ABL, något som Roos också antar (s 325), när han påpekar att en påteckning torde sakna rättslig betydelse. Forssell s 191 f ställer sig också skeptisk till att en anteckning på aktien skulle åga någon betydelse.

En sådan regel skulle tvärtom kunna hjälpa till att ge nödvändig stadga åt de här vanligt förekommande och från samhällssynpunkt direkt önskvärda och accepterade konsortialavtalen.

Andra skäl, som återopats, angår den osäkerhet om rättsförhållandet med åtföljande tvister som skulle bli konsekvensen av att man uppställde krav på god tro hos förvärvaren för att denne skulle vara skyddad mot »obligatoriska» anspråk. En sådan osäkerhet skulle i så fall hänföra sig till godtroskravets innebörd eller till bevisläget. Detta torde emellertid kunna avhjälpas genom lagstiftning och förhållandet kan i varje fall inte vara mera besvärande än i många andra av rättsordningen redan accepterade konkurrenssituationer.⁴⁵

Behovet av skydd mot varaktiga begränsningar av en ägares befogenheter anförs ofta som motiv för att fränkänna t.ex. överlåtelseförbud och förköpsrätter verkan mot tredje man.⁴⁶ Risken för varaktiga bindningar bör emellertid enligt en tanke som framförts i senare doktrin mötas med ingrepp direkt i partsförhållandet i stället för med en reglering av tredjemansskyddet.⁴⁷

Enligt mitt förmenande finns det starka skäl för att i högre grad låta ändamålsöverväganden vara bestämmande för tredjemansskyddets gränser. Det finns ett praktiskt behov av att erkänna ett begränsat sakrättsligt skydd för privata överenskommelser mellan aktieägare avseende möjligheterna att förfoga över aktierna.⁴⁸ Det är rimligt att den förvärvare, som, med vetskap om att avtalade föryttringsbegränsningar föreligger, åtkommer aktier från en av de konsortiebundna aktieägarna, inte kan tillåtas negligera de föreliggande förvärvshindren utan får bära risken av att överlåtaren inte haft konsortie medlemmarnas samtycke till överlåtelsen eller att förköpsrätt görs gällande.⁴⁹ Förvärvaren kan skydda sig mot denna risk genom att hos konsortieledningen efterhöra om några anspråk vilar på de aktier, som han har för avsikt att förvärva. Det är omöjligt för ABL att med sina bestämmelser täcka in alla tänkbara situationer som kan uppkomma i praktiken. Lagens brister är helt naturligt mest framträdande när det gäller bolagets inre organisation. Det har heller inte varit lagstiftarens önskan att ingripa med regler i detta hänseende.

⁴⁵ Jfr Forssell s 209 f.

⁴⁶ Forssell s 207.

⁴⁷ Se Forssell s 201, 211 och 216.

⁴⁸ Jfr de av Forssell s 221 framställda rekommendationerna avseende röstbindningsavtal.

⁴⁹ Jfr beträffande dansk rätt Gomard, *Aktieselskabsret* s 232 f och densamme i *Scandinavian Studies* 1972 s 135 ff.

12.3. Avtalade föryttringsbegränsningar och hembudsklausul

Den i föregående avsnitt behandlade frågeställningen kan dock förväntas få liten praktisk betydelse i de fall där bolagsordningen upptar en hembudsklausul. Osäkerheten beträffande konsortialavtalets rättsverkningar har i praktiken medfört att man vanligen »säkrat upp» detta avtal med en hembudsklausul i bolagsordningen. Man kan då vara tämligen säker på att utomstående, som förvärvar aktier i bolaget i strid med konsortialavtalets begränsningsbestämmelser, i vart fall är skyldiga att hembjuda den förvärvade aktieposten till inlösen av övriga aktieägare i bolaget. Det har sagts att en hembudsklausul kan konsolidera ett konsortialavtal under förutsättning att alla bolagsaktier, respektive alla aktier av visst slag, innehas av personer som är parter i detta senare avtal. Men den lösningsrätt, som då uppkommer, gäller inte till förmån för dessa personer i deras egenskap av parter i konsortialavtalet utan fastmer i deras egenskap av aktieägare eller ägare till visst slag av aktier.¹

Aktieägarna i ett bolag kan sålunda vara bundna av dubbla begränsningsregler – dels konsortialavtalets föryttringsbegränsningar, dels bolagsordningens hembudsklausul. I det fallet att inte samtliga bolagets aktieägare är anslutna till ett föreliggande konsortialavtal kommer, vid en överlåtelse av konsortieanslutna aktier som även omfattas av hembudsförbehållet i bolagsordningen, lösningsrätten att aktualiseras också för de icke konsortiebundna aktieägarna. Hela lösningsfrågan kommer därför att avgöras i enlighet med bolagsordningens hembudsregler. Förhållandet blir emellertid detsamma om bolagets samtliga aktieägare är anslutna till ett konsortialavtal. Även i detta fall kommer lösningsfrågan att avgöras med tillämpning av bolagsordningens hembudsklausul, då avtalsparterna underlåter att respektera de begränsningsregler som konsortialavtalet uppställer. Detta sammanhänger med att konsortialavtalets föryttringsbegränsningar inte avser att konkurrera med hembudsklausulen. Tvärtom är avsikten att de skall komplettera de överlåtbarhetsbegränsningar, som är en följd av hembudsklausulen och förstärka den bindningseffekt, som maximalt kan uppnås med ett hembudsförbehåll.

Den angivna lösningen är dock inte helt undantagslös. Det kan nämligen tänkas att bolaget eller berörda aktieägare kan ge sitt samtycke till att hembudsklausulen i bolagsordningen får stryka på foten till för-

¹ Nial, Studier s 21; jfr Roos, Rörsträtt s 325.

mån för konsortialavtalets villkor.² Ett sådant fall, *UfR 1960 s. 304*, har avgjorts av danska Højesteret och saklaget var följande:

Ett filmaktiebolags bolagsordning upptog följande bestämmelse: »Överlåtelse av aktier kan endast äga rum med styrelsens samtycke. Om en aktieägare önskar sälja sina aktier, är han skyldig att först hembjuda dem till styrelsen. . .». I avtal mellan huvudaktieägaren A och hans broder B lovade B, som under en följd av år hade haft betydande affärskontakter med bolaget, att gå i borgen för bolagets skuld till en bank. I samma avtal medgav A att B skulle äga förköpsrätt till A:s aktier »såvida aktierna skall överlätas, oavsett om det sker genom frivillig försäljning eller på vilket som helst annat sätt». Sedan skulden till banken reglerats, sålde A sina aktier till två andra filmproducenter (C). Köpet skulle komma till stånd när B:s förköpsrätt hade upphört och ytterligare vissa förutsättningar hade uppfyllts. C anställdes genast som direktör med rätt till två tredjedelar av nettoöverskottet som tantiem, och C gav A ett betydande lån motsvarande den kontanta delen av köpeskillingen enligt köpeavtalet mot att C fick handpant i A:s aktier och rösträtt för dem.

Højesteret antog, att B:s förköpsrätt inte var ogiltig med hänsyn till danska aktiebolagslagens regler i §§ 8, lit. f och 24, lit. i, om överlåtelsebegränsningar, samt vidare att inte heller den ovannämnda bolagsordningsföreskriften kunde medföra ett åsidosättande av förköpsrätten, »allerede fordi» att styrelsen med kännedom om avtalet hade förhållit sig passiv. Eftersom de med C ingångna avtalen innebar ett sådant förfogande över A:s aktier och rättigheter, att de måste jämsättas med en fullbordad överlåtelse, kunde B göra gällande förköpsrätten.

Avgörandet i detta rättsfall visar att ett avtal, som avviker mot bolagsordningens föreskrifter inför särskilda rättigheter beträffande aktierna, ändå kan betraktas som giltigt och få rättsverkan, för såvitt samtycke till överlåtelse kan ges av styrelsen och sådant samtycke kan anses ha givits — uttryckligen eller tyst.³

På liknande sätt kan man tänka sig att aktieägare avstår från att åberopa tillämpningen av bolagsordningens bestämmelser. Sådant avstående anses kunna ske innan hembudstiden går ut:

»Förutvarande aktieägares lösningsrätt upphör, om han ej hos styrelsen anmäler sin önskan att lösa aktien inom bolagsordningen bestämd tid efter hembudet hos styrelsen. Naturligtvis kan en aktieägare dessförinnan genom överenskommelse med förvärvaren avstå från sin lösningsrätt, och en dylik överenskommelse kan enligt vanliga avtalsregler ske genom konkludenta handlingar».⁴

² Jfr Gomard, *Aktieselskabsret* s 232, Olsson, *Aktieförvärvare* s 215 med hänvisning i not 48 och Nial, *Aktiebolag* s 23.

³ Gomard a a s 233 samt densamme i *Juristen* 1969 s 368; jfr Roos a a s 350 f.

⁴ Nial, *Aktiebolag* s 23; jfr Olsson a a s 215 med hänvisning i not 48.

Det kunde ifrågasättas, att sådant avstående kunde ske först efter det hembud skett. Så har emellertid inte situationen uppfattats. *Palmgren* uttalar härom:⁵

»Om samtliga lösningsberättigade på förhand avstått från sin lösningsrätt, behöver hembud tydligen inte ske. Ifall antalet bolagsmän är obetydligt, kan köparen, själv eller genom säljarens förmedling, tänkas t.o.m. före köpets avslutande ha förvissat sig om att ingen av bolagsmännen kommer att begagna sig av dem förbehållen lösningsrätt. Och har bolagsman förklarat sig avstå från honom tillkommande lösningsrätt, måste detta anses innefatta en för honom bindande utfästelse icke blott där köpet redan avslutats utan ock om avsägelsen skett på förhand.»

Detta uttalande avser emellertid blott avstående inför en viss bestämd överlåtelse. Problemet blir då om man mera generellt kan avstå från sin inlösningsrätt, exempelvis såvitt gäller alla situationer av visst angivet slag? Detta spørsmål har besvarats jakande av *Olsson*.⁶

»I motsats till bolaget torde aktieägare gentemot annan aktieägare kunna avstå från sin lösningsrätt generellt, alltså oberoende av vem hans medkontrahent säljer sina aktier till.»

Detta uttalande synes innebära, att den nye förvärvaren kan åberopa avståendet mot den sålunda bundne aktieägaren.

Den här behandlade frågeställningen har inte varit föremål för svensk domstols prövning. Som så ofta i fråga om konsortialavtal föredrar man att hålla tvister om sådana avtal utanför offentlighetens ram. Det hindrar emellertid inte att frågan har stor praktisk betydelse och att den flera gånger »i det tysta» varit föremål för utomjudiciell prövning.

Ett sådant fall angick ett aktiebolag (AB X) med två delägare, A och B. Mellan dem hade träffats ett omfattande konsortialavtal. Beträffande avtalsparternas rätt att avyttra aktier i bolaget innehöll avtalet följande:

»Bolagsordningen för (AB X) skall innehålla hembudsklausul . . . (A) skall dock äga överlåta aktier till sina skyldemän utan hinder av hembudsbestämmelsen men med villkor att förvärvaren förbinder sig att till alla delar respektera detta konsortialavtal.

Skulle någon av parterna eljest vilja överlåta sina aktier helt eller delvis till tredje man, skall andra parten först genom rekommenderat brev erbjudas aktieposten. Har andra parten icke inom 90 dagar efter mottagandet av skrivelsen med hembudan, innehållande villkoren för överlåtelse, accepterat köp av aktieposten, äger den hembjudande parten fritt sälja aktierna till utomstående, förutsatt att försäljningen icke sker till lägre pris eller på gynnsammare villkor än den andra parten erbjudits.

⁵ Palmgren i FJFT 1945 s 94.

⁶ Olsson a a s 215.

.....
 Parterna förbinder sig, att överhuvudtaget vid all form av överlåtelse och försäljning till annan än varandra och oavsett om överlåtelsen sker till skyldemän eller utomstående, tillse, att den nye ägaren övertager samtliga åtaganden och förpliktelser, som parterna enligt detta avtal åtagit sig, vid äventyr av erläggande av ersättning för den skada som i annat fall åsamkas andra parten, liksom att denne nye ägare i sin tur förbinder sig att icke överlåta aktierna till annan utan att den nye ägaren åtager sig liknande förpliktelser och detta i all fortsättning.»

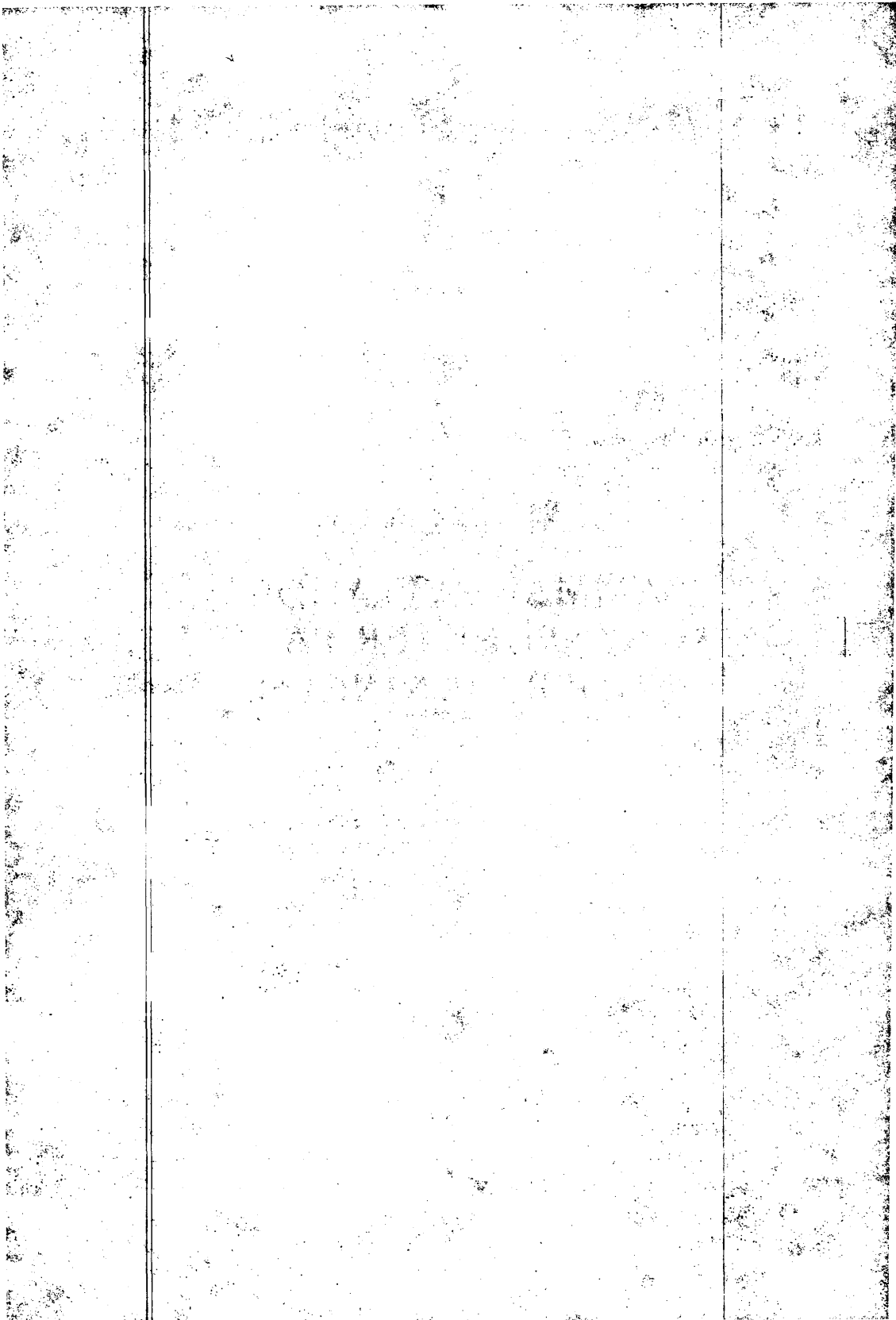
Avtalet var slutet på obestämd tid och i bolagsordningen för AB X var intaget en hembudsklausul enligt vilken aktie, som övergått till person som icke förut var aktieägare i bolaget och ej heller var aktieägares make eller skyldeman, ofördröjligen skulle hembjuda aktieägarna till inlösen genom skriftlig anmälan hos bolagets styrelse. Lösenbeloppet skulle utgöras av köpeskillingen där fånget var köp, men eljest av belopp som — om överenskommelse ej kunde nås — fastställdes genom skiljemannaförfarande.

A önskade försälja sina aktier, i första hand till B. Förhandlingarna demellan blev emellertid resultatlösa. A avsåg då att i enlighet med avtalets bestämmelser erbjuda B att köpa aktieposten. Om den bestämda tiden förflöt utan att B accepterade anbudet, ämnade A söka annan köpare, som var intresserad av att förvärva aktierna till det erbjudna priset. Frågan var då om B, som vägrat att mottaga A:s anbud, kunde åberopa bolagsordningens hembudsklausul gentemot den utomstående köparen till vilken A försålt aktierna.

Enligt min mening måste här B, genom att i avtal åta sig en mera ingripande begränsning i förfoganderätten över aktierna än bolagsordningens, anses ha avstått från att göra bolagsordningens bestämmelse gällande vid förfoganden som omfattas av avtalet. Eftersom samtliga aktieägare — här A — på förhand avsågts sig sin rätt till inlösen skulle alltså den utomstående köparen inte kunna tvingas att hembjuda sitt förvärv.

KAPITEL VIII

SAMMANFATTANDE
SYNPUNKTER PÅ
UNDERSÖKNINGEN

13. Undersökningens huvudresultat

Huvudresultatet av den nu genomförda undersökningen avseende aktiebolagets möjligheter att begränsa överlåtbarheten av sina aktier kan sägas vara, att det inte finns någon enhetlig lösning på detta problem och att det ej heller är praktiskt möjligt att åstadkomma någon sådan lösning. Det förhåller sig uppenbarligen så, att svaret på den uppställda frågan inte kan ges annat än mot bakgrund av en analys av förhållandena i varje särskilt fall. Frågan måste ställas i relation till det enskilda bolagets behov av att införa föryttringsbegränsningar och detta behov är i sin tur beroende av en hel mängd faktorer såsom bolagets storlek, aktieägarstruktur, organisation och verksamhetsinriktning. Det framgår då, att svaren på frågan kan få ett mycket växlande innehåll. Om man dessutom bemärker, att eventuella behov att inskränka aktiers omsättbarhet inte kan tillfredställas — och i praktiken icke heller tillfredsställs — på samma sätt i olika fall, vilket medför att utformningen av begränsningarna inte kan bli likartade, inses till fullo att det redovisade undersökningsresultatet borde vara en logisk följd av sakens tillstånd.

Beklagligtvis har emellertid den svenske lagstiftaren icke uppfattat problemen på detta sätt. Såsom ett land bland ett fåtal länder i världen har Sverige i sin aktiebolagslag infört en regel, som mycket hårt och ensidigt beskär bolagets möjligheter att föreskriva begränsningar i aktiers överlåtbarhet. Den härövan i kapitel III lämnade redogörelsen för rättstillståndet i en stor del av de kontinentala länderna samt i anglo-amerikansk lagstiftning har däremot givit belägg för att lagstiftarna där har en helt annan uppfattning om och förståelse för nödvändigheten av att närma sig denna problematik med större tolerans. Den svenske lagstiftaren står emellertid i stort sett kvar på samma fläck och vid samma värdering som vid tillkomsten av 1895 års aktiebolagslag. Aktiebolagsutredningens försök att tillskapa alternativa möjligheter att begränsa aktiers överlåtbarhet avvisades bestämt vid remiss- och departementsbehandlingen, mycket beroende på att det föreslagna al-

ternativet (samtyckesbegränsning) erfarenhetsmässigt inbjuder till stor osäkerhet och öppnar vägen för tvistigheter.

13.1. Hembudsklausulens avigsidor

De praktiska olägenheter som är förbundna med den av den svenska aktiebolagslagen accepterade hembudsklausulen har redovisats under kapitel II (7.1.).¹ Några av de missförhållanden, som i praktiken visat sig uppkomma vid tillämpningen av hembudsklausulen, har huvudsakligen teknisk karaktär och torde kunna justeras efter ingripande av lagstiftaren. Men de verkliga grundskotten riktar sig mot själva konstruktionen av hembudsförbehållet och mot de konsekvenser i plötsliga och oväntade maktförskjutningar inom bolaget, som klausulen kan ge upphov till. Här avses det förhållandet, att övergång av aktier måste ske innan lösningsrätten aktualiseras samt den omständigheten, att de förvärvade aktierna »nedfrysas» i rösträttshänseende, så länge lösningsfrågan är föremål för prövning.

Den förstnämnda olägenheten visar sig ofta utgöra ett hinder i och för sig för en förnuftig planering av ett företags skattemässiga eller successionsrättsliga framtid. Om t.ex. i ett bolag, vars bolagsordning föreskriver hembudsskyldighet vid varje överlåtelse av aktier, en aktieägande fader i sin livstid önskar överlåta en del av sina aktier för en billig penning till sina barn, kan han inte göra detta utan att lösningsrätten aktualiseras. Teoretiskt sett föreligger en möjlighet för överlåtaren att i förväg efterhöra hos medaktieägarna, om någon av dem vid en sådan överlåtelse avser att utöva sin lösningsrätt. En sådan förfrågan kan också resultera i, att de övriga aktieägarna med bindande verkan avstår från sin lösningsrätt med avseende på den tilltänkta överlåtelsen av aktier. Men det föreligger inte någon skyldighet för någon av de tillfrågade aktieägarna, att i detta skede ta ställning till om de kommer att vilja utöva lösningsrätten eller ej. Resultatet av transaktionen kan bli, att någon av de övriga aktieägarna löser till sig aktierna på förmånliga villkor, en utveckling som alls inte avsetts av den överlåtande aktieägaren. Visserligen kan invändas, att det är fullt möjligt att konstruera hembudsklausulen på ett sådant sätt, att den avsedda transaktionen går att genomföra utan komplikationer. Därvid pekar man emellertid på en annan av svagheterna med hembudsförbehållet, nämligen det förhål-

¹ Se ovan s 79 ff; jfr 7.4. s 88 f.

landet att förbehållet vid sitt tillskapande kräver stor framsynthet hos aktieägarna. Det avgörande för om ett hembudsförbehåll skall fungera tilifredsställande blir en fråga om teknisk-juridisk skicklighet hos upphovsmännen. Det ligger nära till hands att då säga sig, att konstruktionen bara är en onödig komplikation.

Den andra härovan anmärkta olägenheten kan få betydligt allvarligare följder. En överlåtelse av hembudspflichtiga aktier passiverar nämligen rösträtten för samma aktier. Den som ägt en aktie men avhänt sig den får inte delta i bolagsstämma, även om han fortfarande är antecknad som ägare av aktien i aktieboken. Och den som äger aktie men inte är vederbörligen legitimerad får heller inte delta i stämma. För att vara legitimerad måste aktieägaren vara införd i aktieboken.² Den som förvärvat aktie till vilken lösningsrätt för annan föreligger kan inte införas i aktieboken, innan det visar sig att lösningsrätten ej begagnas.³

Det sagda innebär att, innan frågan om lösningsrätt till de överlåtna aktierna slutligen avgjorts, det inte finns någon som äger uppträda på bolagsstämma och rösta för aktierna.⁴ Detta förhållande kan naturligtvis tänkas medföra allvarliga störningar i bolagets förvaltning och verksamhet, i synnerhet om den överlåtna aktieposten utgör en majoritetspost eller representerar halva antalet aktier i ett 50/50-bolag. Den totala omkastningen av maktbalansen i bolaget kan få svåra följder för de utestängda aktieägarna och för bolagets framtid och de anställdas trygghet, när makten över bolaget kanske kommer i händerna på personer som alls inte är lämpade att handha bolagets förvaltning och planeringen av verksamheten.⁵ Man måste nämligen beakta, att ett sådant svävande tillstånd kan fortvara under en lång tidsperiod, beroende på att lösningsfrågan ofta tenderar att bli en mycket långdragen historia med rättegångar och förhandlingar fram till en lagakraftgående dom eller en slutlig uppgörelse.

De påtalade olägenheterna är en direkt konsekvens av den konstruktion av överlåtelsebegränsning, som lagstiftaren envist håller fast vid.

² Se härom SOU 1971:15 s 220, Prop 1975:103 s 386 f; jfr ovan avsnitt 1.1. s 6 not 14 och avsnitt 7.1. s 81 samt Riska s 41.

³ ABL 1975 3 kap 3 § sista stycket; jfr Nial, Associationsrätt s 60 och Riska s 40 f, 44.

⁴ Se Sandström, Aktiebok vid not 38–40. Nial, Aktiebrev s 60 not 206 anmärker att man i praktiken vanligen blundar för detta förhållande och tillåter att rösträtt utövas av förvärvaren med stöd av fullmakt från den sist inregistrerade aktieägaren. Man måste dock ha klart för sig att bolagsstämmobeslut som tillkommit på detta sätt i och för sig är klanderbara. Jfr Riska s 41 ff.

⁵ Jfr Sandström a a vid not 39.

H(1978
s. 214

13.2. Fåmansbolaget från lagstiftarens synpunkt

Orsaken till lagstiftarens inställning till förevarande problem står att finna i den utgångspunkt man en gång valt för att reglera aktiebolagsrättsliga frågor. Det är det stora kapitalkrävande aktiebolagets problematik, som i huvudsak sysselsätter lagstiftaren och som utgör förklaringen till uttalanden, som t.ex. detta: »Den fria överlåtbarheten är också från övriga delägares synpunkt i allmänhet utan betänkligheter, när det gäller aktiebolaget, som ju – i motsats till andra bolagsformer – till sin hela struktur är en fullt utpräglad kapitalassociation, där delägarens person träder i bakgrunden».¹ Man avvisar kategoriskt varje försök till närmare inträngande i de problem, som kan uppkomma i en bolagsform, vilken avviker från lagstiftarens »prototypbolag».² Härom uttalas i stället:³

»Att i svensk lagstiftning införa en bolagsform motsvarande den tyska GmbH möter enligt lagberedningens mening allvarliga betänkligheter redan från den synpunkten att en sådan bolagsform saknar grundval i inhemsk lagstiftning. . . . Erfarenheten visar vidare, att i Sverige i stor utsträckning förekommer små aktiebolag, däri aktieägare finnas med ringa antal aktier – ofta en aktie – vilka endast formellt äro ägare av sina aktier och i själva verket innehava dem för huvudaktieägarens räkning. Att missförhållanden beträffande sådana aktiebolag, vilka i själva verket äro enmansbolag eller stå enmansbolaget nära, icke i vidsträcktare omfattning visat sig, torde bero på de regler som för aktiebolaget gälla om årsredovisningen, särskilt reglerna för balansräkningens upprättande, om revision och om vinstutdelning, samt på den publicitet rörande bolagets ställning och resultatet av dess verksamhet som föreligger enligt dessa regler. Att införa en bolagsform, som medger begränsning av den personliga ansvarigheten utan sådana regler, väcker därför stora betänkligheter. . . . De små bolagen kunna ej hindras att driva en ganska omfattande rörelse och de små företag, som icke vilja underkasta sig aktiebolagets regler om redovisning, revision och publicitet, böra enligt lagberedningens mening vara hänvisade till företagsformer med personlig ansvarighet.»

Man förkastar alltså här tanken på att tillskapa en särskild bolagsform för de bolag som tidigare i denna undersökning betecknats som slutna bolag. Helt kan man dock inte negligera de alldeles uppenbara särproblem för en sådan bolagstyp och detta ger anledning till följande uttalande:⁴

¹ SOU 1941:9 s 262.

² Undantag görs visserligen för de s k enmansaktiebolagen, vilkas problem emellertid saknar betydelse i förevarande sammanhang.

³ SOU 1941:9 s 34.

⁴ SOU 1941:9 s 35.

»Lagberedningen vill emellertid erinra därom, att vad de för aktiebolaget föreslagna reglerna beträffar det följer av sakens natur, att en stor del av dessa regler komma att sakna betydelse för de små företagen eller i varje fall vid sin tillämpning på små företag med enkla förhållanden ej erbjuda större svårigheter. I fråga om vissa regler har det i lagen angivits att de skola gälla endast beträffande större bolag, och i fråga om vissa andra regler har beredningen ansett en sådan begränsning kunna ifrågasättas, ehuru beredningen stannat vid att ej föreslå särskilt undantag för de små bolagen.»

Dessa uttalanden uttrycker dock en ringa förståelse för och insikt om de problem som uppkommer inom ramen för det slutna bolaget med dess mindre aktieägarkrets. Den därav föranledda personliga atmosfären i dylika bolag medför att kontrollen över aktiernas omsättbarhet blir särskilt betydelsefull. Det hindrar emellertid icke aktiebolagsutredningen från att trampa på i samma fotspår. Här konstateras i förslaget — nu visserligen under täckmantel av nordisk enighet — att utredningen icke ansett sig kunna ta upp frågan om en särskild företagsform för de slutna bolagen.⁵ »För svensk del kvarstår de vid AL:s tillkomst anförda skälen Möjligen bör frågan upptas i samband med en modernisering av lagstiftningen om handelsbolag och enkla bolag».⁶

I samband med införandet av lagen om konvertibla skuldebrev m.m. samt de därvid samtidigt genomförda ändringarna i ABL avseende bl.a. höjning av minimiaktiekapitalet till 50.000 kronor uttalade departementschefen:⁷

»En del remissinstanser har efterlyst en ny företagsform, ett slags motsvarighet till GmbH-bolaget, anpassat för de mindre företagen. För min del har jag efter ingående överväganden inte kunnat finna tillräckliga motiv för att införa en sådan ny företagsform, där delägarna inte svarar personligen för företagets förbindelser. Det behövs inte heller för att tillgodose småföretagens behov. Det finns andra associationsformer som är lämpade för småföretag. Jag tänker bl.a. på handelsbolaget och kommanditbolaget.»

Man är emellertid medveten om att problemen kring en väl avvägd balans mellan bolagets olika organ — beslutande, verkställande och kontrollerande — samt mellan å ena sidan majoriteten bland delägarna

⁵ SOU 1971:15 s 105; jfr uttalande på s 120.

⁶ SOU 1971:15 s 121. Jfr Prop 1975:103 s 76 f där det påpekas att riksdagen nyligen begärt en utredning om en särskild bolagsform för mindre företag (LU 1974:19, rskr 1974:238).

⁷ Prop 1973:93 s 89; jfr utredningen och remissyttranden s 53 ff.

och å andra sidan minoriteten och enskilda aktieägare kan utfalla på olika sätt alltefter bolagets struktur. I detta sammanhang konstateras följande:⁸

»I mindre bolag föreligger inte sällan en mer eller mindre långt gående identitet mellan bolagsledningen och stämman därigenom att styrelseledamöterna innehar hela eller en viss del av aktiekapitalet. Och i stora bolag är det vanligt att endast en ringa del av aktieägarna begagnar sin rätt att delta i bolagsstämma, varför en med styrelsen lierad mindre grupp aktieägare kan dominera bolagsstämmorna, ibland tack vare aktier med flera röster. Detta förhållande torde i stort sett vara ändamålsenligt. (Sic!) Bolagsledningen kan också i allmänhet sägas representera företagets mera långsiktiga intressen och känna ett mer omedelbart ansvar än mängden av aktieägare för företagets förpliktelser i samhället och mot de anställda.»

Med undantag för några nya särbestämmelser avseende förhållandena i mindre bolag gör emellertid förslaget inget för att möjliggöra för delägarna i fåmansbolag att realisera och permanenta den ideologi, som man på utredningshåll tydligen anser vara ändamålsenlig. Man bortser helt ifrån att de omtalade maktkoncentrationerna i öppna aktiebolag respektive styrelsens förankring i en bred aktieägarkrets i de slutna aktiebolagen i praktiken inte kan erhålla någon stabilitet, om inte bolaget samtidigt förses med möjligheter att bevara ett sådant tillstånd, t.ex. med hjälp av frikostigare regler avseende rätten att inskränka aktiernas överlåtbarhet.

I varje fall är det svårt att se att utredningen ägnat problemen någon större uppmärksamhet. Det förefaller, som om man vid revisionen av hithörande regler utgått ifrån de erfarenheter som kan utvinnas ur rättspraxis. Ett sådant tillvägagångssätt innebär onekligen risk för att hela problemställningen erhåller en snedvridning. De fall som dragits inför domstol kan röra mycket speciella förhållanden i mycket speciella bolag — erfarenheter som ingalunda behöver vara representativa för alla bolag.⁹ För att kunna åstadkomma en ändamålsenlig lagstiftning i förevarande avseende är det emellertid nödvändigt, att man bildar sig en uppfattning om var någonstans — hos vilka bolag och bolagstyper — problemen uppkommer, och att man med utgångspunkt härifrån samt under hänsynstagande till de särskilda behov som kan göra sig gällande inför lämpliga regler. Risker är nämligen att lagstiftaren med sitt val att vid regleringen utgå från förhållandena i de större bolagen helt för-

⁸ SOU 1971:15 s 111.

⁹ Jfr t ex finsk rättspraxis avseende lösningsfrågor där 70–80 procent av avgjorda rättsfall angår förhållandena i bostadsaktiebolag.

bigår de mindre bolagens särskilda behov och förlorar den vinkling av problemen, som blir aktuell i dessa fall, ur sikte.

13.3. Fåmansbolagens särskilda problem

Det är tydligt att aktiebolagens karaktär av öppna eller slutna har stor betydelse för frågan om vilka möjligheter till begränsning av aktiers omsättbarhet rättsordningen skall gilla. Från sammanhanget kan omedelbart avföras de börsnoterade företagen och de bolag som har sina aktier noterade på fondhandlarnas lista. I dessa fall är inskränkningar i akties överlåtbarhet uteslutna, dels på grund av börs- eller fondhandlarregler, dels därför att de hindrar en önskvärd omsättning av bolagens aktier. I andra större bolag av den öppna karaktären kan aktierna vara utspridda på ett så stort antal, att risken för en ändring av majoritetsförhållanden i bolaget genom att aktier byter ägare är minimal eller obefintlig. Men aktieägarstrukturen kan också vara sådan att problemen beträffande maktkoncentrationen och därmed sammanhängande risker för en skadlig omfördelning i samband med överlåtelser av aktier gestaltar sig på liknande sätt som i ett slutet aktiebolag.

Ändå visar sig en del skillnader när man ser till minoritetsaktieägarnas eller den enskilde aktieägarens ställning. Såväl i det slutna aktiebolaget som i det öppna är aktieägarmajoritetens intressen inriktade på att bevara och stabilisera kontrollen. I det slutna bolaget tillkommer dock kontrollen vanligen samtliga aktieägare, vilket medför att man i de flesta fall inte finner några aktieägare i minoritetsställning. Men bl.a. på grund av bristande möjligheter till kontroll över aktiernas överlåtelse kan även i sådana bolag ägare till mindre aktieposter plötsligt komma att befinna sig i en dylik ställning — nämligen när aktier i strid mot den avsedda uppläggningsen av bolagets inre organisation övergår till utomstående. I dessa fall är minoritetsaktieägarens ställning i det slutna aktiebolaget betydligt mera prekär än den som följer av motsvarande ställning för en aktieägare i det öppna bolaget. Den förre kan nämligen normalt inte finna någon marknad för sina aktier och blir tvingad att vid utträde ur bolaget acceptera det pris, som majoriteten vill betala. Den senare däremot kan när som helst utträda ur bolaget och behöver endast i undantagsfall riskera att inte få tillbaka sin kapitalinsats.

De nu ventilerade frågeställningarna, som egentligen icke berör frågan om tillåtligheten av föryttringsbegränsningar annat än som ett me-

del att åstadkomma en stabilisering i bolagets organisatoriska uppläggning, pekar på väsentliga problem i samband med struktureringen av det slutna bolaget. Det karaktäristiska dragen i sådana bolag påminner i flera avseenden om förhållandet mellan bolagsmän i handelsbolaget. Den enskilde delägarrens person blir av stor betydelse för meddelägarerna. Den personliga karaktären och yrkeskunnigheten samt inte minst den enskilde delägarrens ekonomiska förutsättningar utgör i det slutna aktiebolaget de väsentliga faktorer kring vilka samverkansregler byggs upp, ofta med syfte att alla delägarna skall mer eller mindre aktivt och på olika poster medverka i bolagets förvaltning och verksamhet. Sådana faktorer kan icke tänkas bli reglerade i enlighet med de normer som aktiebolagslagen tillskapat med hänsyn till organisationen och skyddsproblemen i de större bolagen, vilka för sitt kapitalbehov är beroende av tillskott från och vänder sig till allmänheten. Beträffande de senare bolagen inriktar lagstiftaren i stor utsträckning sina ansträngningar på att skydda den kapitalplacerande allmänheten mot de risker, som kan vara förbundna med en skilsmässa mellan ägarskap och kontroll.

En dylik reglering har ett mycket litet samband med problemen i det slutna aktiebolaget. Allmänt sett är dessa till skillnad från situationen i det öppna aktiebolaget följande: 1) kontroll över tillträdet av nya delägare och över utträdet av nuvarande delägare; 2) kontroll över den dagliga verksamheten i bolaget; 3) kontroll över strukturförändringar i organisationen och växlingar i delägarnas proportionella aktieinnehav; 4) skydd för delägarnas bevarande i vissa anställningar och för den lön som utgår i anslutning härtill; samt 5) bestämmelser i syfte att undvika låsning — s.k. deadlock — och föreskrifter om upplösning av bolaget. Häremot står aktiebolagslagens normer om styrelsen såsom beslutande organ, majoritetsregeln, den fria överlåtbarheten av aktier samt förutsättningen av kontinuitet i bolagets organisation helt oberoende av delägarrens tillbakaträdande eller död. Dessa normer förefaller inte att kunna förenas med de behov som nyligen redovisats för de slutna aktiebolagen. De eftergifter för de slutna bolagens särskilda problem som aktiebolagsutredningen i olika avseenden föreslagit, kan heller icke betraktas som någon lyckad lösning, om ens som ett försök till lösning av de här uppställda frågeställningarna.

13.4. Reformförslag

Enligt min mening föreligger starka skäl att differentiera lagstiftningen med olika regler för olika typer av bolag, gärna på det sättet att lagen skapar en för de mindre (slutna) företagen avsedd form av bolag med personlig ansvarighet.¹ Aktiebolagets betydelse som företagsform i näringslivet medför att lagstiftaren måste kunna garantera att företagen ges tillräckliga möjligheter att förverkliga sitt omedelbara ansvar för sina förpliktelser mot samhället och mot de anställda.² Ett företag kan emellertid icke fylla denna samhällsekonomiskt och politiskt viktiga funktion, om det inte bereds tillfälle att organisationsmässigt förmera sig på ett sätt som tryggar företagets fortbestånd och framtida verksamhet. Här är platsen att än en gång erinra om det slutna bolagets utbredning som företagstyp och dess väsentliga betydelse för en stabiliserad samhällsekonomi.

När man sålunda tvingas konstatera att aktiebolagslagens regler varken i sin nuvarande eller föreslagna utformning räcker till för att ta hänsyn till den särpräglade skyddsproblematiken i de slutna bolagen, vill man gärna instämma i ett uttalande av amerikanen Rutledge:³

»To a philosopher, it would appear incongruous to provide the same mechanism for legal organization of 'The Corner Peanut Wagon, Incorporated' and 'The United States Steel Corporation'.»

De farhågor man sedan lång tid tillbaka på lagstiftarhåll hyst för att en särskild reglering av de mindre bolagen skulle kunna inbjuda till missbruk av större bolag, genom att dessa etablerade sig i en för de mindre bolagens avsedd form, verkar vara betydligt överdriven och kan ju dessutom av lagstiftaren förhindras med spärregler.

I lagutskottets betänkande i anledning av motioner angående ändringar i aktiebolagslagstiftningen m. m. har också framkommit en större förståelse hos de lagstiftande myndigheterna för behovet av att fåmansbolaget erhåller en särreglering.⁴ Utskottet uttalar bl.a. följande:⁵

»När frågan om införande av en särskild associationsrättslig form för de mindre företagen nu väcks på nytt, har den ändringen inträffat att i Danmark fr.o.m. den

¹ Grosskopf s 59 framhåller t ex att den begränsade personliga ansvarigheten för fåmansbolaget oftast är endast en formell bestämmelse utan verklig innebörd. Detta förhållande sammanhänger med att aktieägarna vanligen avkrävs borgensförbindelser som säkerhet för bolagsförbindelser. Jfr Mutén s 59 och Sandels i SkN 1969 s 237.

² Jfr aktiebolagsutredningens uttalande i SOU 1971:15 s 111 och Finska förslaget s 48 f.

³ Rutledge s 338.

⁴ LU 1974:19.

⁵ LU 1974:19 s 12 ff.

I januari 1974 införts en bolagsform av GmbH-typ, nämligen genom lagen om s.k. anpartsselskab (se ovan s. 9 f.). Denna lag överensstämmer på centrala punkter med den nya lag om aktieselskab som samtidigt trätt i kraft. Till följd därav går det mycket lätt att omvandla ett aktieselskab till ett anpartsselskab eller omvänt. Vissa viktiga särregler gäller emellertid för anpartsselskaber. Sådana bolag kan inte utfärda aktier och får ej tillträde till kapitalmarknaden. På grund härav har anpartsselskaber, vilkas tillgångar inte överstiger en viss maximigräns, kunnat tillerkännas vissa lättnader i fråga om skyldigheten att offentliggöra sin årsredovisning. Vidare ställs lägre krav på kapitalinsatsens storlek i anpartsselskaber. Minimikapitalet i ett sådant bolag är 30.000 Dkr., medan motsvarande belopp i ett aktieselskab är 100.000 Dkr. På denna punkt ansluter sig den nya danska bolagsformen nära till sina utländska förebilder. Minimikapitalet i det västtyska GmbH är således 20.000 DM och i det franska SARL 20.000 F. Fastän formen anpartsselskab i första hand är avsedd för rörelser med ett begränsat kapital eller med en begränsad krets av delägare föreskrivs ingen maximigräns för tillskottskapitalet och inte heller uppställs några begränsningar i fråga om antalet delägare. Även detta överensstämmer med de andra EG-ländernas motsvarande lagstiftning, med undantag av att delägarantalet i det franska SARL är begränsat till 50 personer.

Utskottet har i april 1974 haft tillfälle att närmare studera den nya danska bolagslagstiftningen vid sammanträffanden med bl.a. ledamöter i folketingets erhvervsudvalg, befattningshavare vid handelsministeriet och aktieselskabsregisteret samt företrädare för det danska näringslivet. Utskottet kunde därvid konstatera att lagstiftningen hade en bred parlamentarisk förankring. De synpunkter i olika hänseenden på den nya bolagsformen som framfördes till utskottet var genomgående positiva. De praktiska erfarenheterna, vilka ännu så länge visserligen var begränsade, uppgavs vara goda.

Eftersom Sverige inte är medlem av EG är vi inte direkt berörda av den gränsdragning mellan aktiebolag och bolag av GmbH-typ som kommissionens harmoniseringsdirektiv aktualiserar (se ovan s. 9). Utskottet vill emellertid erinra om det arbete på en enhetlig nordisk aktiebolagslagstiftning som inleddes efter Nordiska rådets rekommendation nr 11/1961 och som efter ett omfattande utredningsarbete lett till att betänkanden av i stort sett likartat innehåll lagts fram av de svenska, danska, finska och norska aktiebolagsutredningarna. Mot bakgrund av den nyligen genomförda samnordiska översynen av aktiebolagslagstiftningen finns det enligt utskottets uppfattning — sedan en bolagsform liknande GmbH numera införlivats med dansk bolagsrätt — i och för sig anledning att överväga huruvida det även för de övriga nordiska ländernas del är önskvärt med en motsvarande differentiering av bolagsformerna, så att man har en form för stora bolag, särskilt sådana vars aktier säljs på börsen eller eljest cirkulerar bland allmänheten, och en annan form för mindre bolag. Utskottet erinrar i detta sammanhang om att det ovannämnda utredningsarbetet hittills endast i Danmark lett till lagstiftning.

Utskottet vill också peka på ett annat skäl till att frågan om en sådan differentiering bör tas upp till förnyad diskussion. Den nuvarande svenska lagstiftningen om aktiebolag har vissa brister när det gäller minoritetsskyddet i fåmansbolagen. Dessa brister beror framför allt därpå att aktiebolagsformen främst utformats med sikte på bolag med ett större antal ägare och att fåmansbolagens särskilda problem

skjutits åt sidan. I samband med föregående års partiella aktiebolagsreform erhöll därför den s.k. generalklausulen i 76 § andra stycket en ny lydelse i syfte att öka klausulens praktiska genomslagskraft. Aktiebolagsutredningens förslag upptar också vissa andra förbättringar i minoritetsskyddet. Om dessa genomförs kan man förmoda att bristerna i fåmansbolagens minoritetsskydd blir mindre besvärande än de är nu. Inte heller med utredningens förslag uppnår man dock en liknande avbalansering av delägarnas positioner som den som gjorts i reglerna om handelsbolag. Detta beror bl.a. på att minoriteten mera sällan har den insyn i bolagets förhållanden som är en förutsättning för att minoriteten skall kunna använda de regler som getts till dess skydd.

Från rättsvetenskapligt håll har nyligen den åsikten framförts, att önskemålet om att få till stånd en för fåmansföretag utan personlig ansvarighet mera tillfredsställande avvägning av bolagsmännens inbördes förhållanden kan för svensk del utgöra ett motiv för att skapa en särskild bolagsform för företag med ett begränsat antal delägare. I detta hänseende torde visserligen den nya danska lagen om anpartsselskab inte erbjuda några efterföljansvärda lösningar. Utskottet vill emellertid peka på att i det förslag till en ny GmbH-Gesetz som för närvarande är under diskussion i den tyska förbundsdagen förordas ett betydligt förstärkt minoritetsskydd. Enligt detta förslag skall bl.a. varje delägare ha rätt att begära sammankallande av bolagsstämma. Vidare skall varje delägare i princip ha rätt att vid bolagsstämma eller eljest begära fullständiga upplysningar om bolagets förhållanden och rätt att ta del av bolagets bokföring. Bestämmelserna om rätt för delägare att säga upp sig till utträde ur bolaget föreslås också bli liberaliserade.

Med hänvisning till vad sålunda anförts finner utskottet att frågan om införande av en särskild associationsrättslig form för de mindre företagen bör bli föremål för förnyat övervägande. Utskottet förordar därför att en utredning tillsätts för att förutsättningslöst och skyndsamt pröva frågan i hela dess vidd.»

Justitiedepartementet har med anledning härav lämnat bemyndigande att tillkalla sakkunniga med uppdrag att se över lagstiftningen om handelsbolag m. m., vari beträffande behovet av en särskild ny bolagsform för mindre företag uttalas bl.a. följande:⁷

»De sakkunnigas arbete bör på denna punkt bedrivas förutsättningslöst. De sakkunniga bör pröva om det mot bakgrund av de ändringar beträffande handelsbolagstiftningen som kan bli aktuella är av behovet påkallat med en särskild ny företagsform för de mindre företagen. Ett sådant behov skulle troligen närmast avse en kombination av det minoritetsskydd som gäller enligt handelsbolagslagen med frihet från personligt ansvar. En sådan frihet förutsätter dock ett bundet bolagskapital av betryggande storlek. Skulle utredningen komma till att det finns behov av en sådan företagsform, torde den nya danska lagstiftningen i varje fall i vissa hänseenden kunna tjäna som förebild för hur lagstiftningen i så fall bör läggas upp. De sakkunniga bör i denna del också i vederbörlig mån beakta de olika synpunkter och uppslag som fördes fram under riksdagsbehandlingen i våras. Jag vill dock i

⁶ Se här Rodhe i SvJT 1974 s 1 ff.

⁷ Se Utdrag av statsrådsprotokoll 1974-10-11 s 11 f.

det sammanhanget framhålla att de sakkunniga inte i sitt arbete skall gå in på frågor om olika skatteregler för skilda företagsformer. Frågan om neutralitet i det hänseendet behandlas av företagsskatteberedningen.»

Tveksamheten att införa någon ny bolagsform för de mindre företagen har emellertid också grundats på påtalade svårigheter att finna fasta kriterier, som avskiljer de öppna aktiebolagen från de slutna.⁸ Så uttalar t.ex. den norska aktiebolagslagskommittén:⁹

»Viktig er det også at man ved forsøk på en differentiering av reglene med sikte på at noen regler bare skal gjelde selskaper av en viss størrelse eller struktur, vil ha vanskeligheter med å finne en enkel og generell skillelinje. I enkelte relasjoner kan det være naturlig at et skille trekkes på grunnlag av aksjekapitalens eller egenkapitalens størrelse, antallet ansatte eller lignende kriterier, som kan vise selskapets økonomiske betydning. Dette kan være en brukbar skillelinje f.eks. når det gjelder spørsmålet om et selskap skal ha statusautorisert revisor, om selskapets styre skal ha mer enn ett medlem m. m. I andre relasjoner, f.eks. når det gjelder regler om aksjeomsetning, generalforsamlinger m. m. synes en eventuell differentiering av reglene helst å burde skje på basis av antallet akjeeiere i selskapet.»

Det finns emellertid ett kriterium, som är mycket närliggande och som dessutom tar sikte just på grundvalen för en differentiering — nämligen ett legalt krav på att aktierna icke får vara fritt överlåtbara. Det är ju nämligen möjligheten för de slutna aktiebolagen att relativt fritt kunna uppställa inskränkningar i akties överlåtbarhet för att därmed få kontroll över in- och utträde i bolaget, som utgör den mest typiska skiljelinjen mellan de öppna och de slutna bolagen.¹⁰ Det är också detta kriterium som förekommer i alla kontinentala lagstiftningar, vilka har specialregler för små respektive stora aktiebolag. I engelsk och amerikansk lagstiftning är förhållandet detsamma.

Att låta begränsningen i aktiernas omsättbarhet utgöra den avgörande skiljelinjen synes också väl överensstämja med lagberedningens i annat sammanhang uttryckta uppfattning om betydelsen för mindre bolag att kunna förhindra okontrollerad övergång av aktierna.¹¹ Beredningen föreslog nämligen i sitt år 1941 avgivna förslag till aktiebolagslag en regel som erbjöd en möjlighet att vid bildandet av aktiebolag bestämma, att aktiebrev ej skulle utfärdas. Som motivering härför anfördes, att det för ett stort antal aktiebolag med ett fåtal delägare, ej minst de s.k. familjebolagen, vilkas aktier inte är föremål för omsättning,

⁸ Se Norska förslaget s 53 och Finska förslaget s 51.

⁹ Norska förslaget s 53.

¹⁰ Jfr ovan framställningen i avsnitt 3.2. s 24 ff.

¹¹ SOU 1941:9 s 35.

kunde vara till olägenhet att tvingas utfärda aktiebrev av löpande beskaffenhet. Förslaget föll dock och bestämmelsen utgick på föranledande av lagrådet.¹²

Kravet på inskränkningar i aktiers omsättbarhet behöver däremot icke vara det enda kriteriet för att åstadkomma en skiljelinje mellan de öppna och de slutna aktiebolagen. Vid sidan härav maximeras vanligen antalet delägare – 2, 3, 30 eller 50 delägare. Avgörandet, vilket antal som skall utgöra maximum för att bolaget skall vara att anse som slutet, får träffas efter lämplighetsöverbäganden mot bakgrund av den genomsnittliga ägarstruktur hos förefintliga aktiebolag.¹³ När det sedan gäller valet av lämplig begränsningsform såsom huvudkriterium för bolagets möjlighet att inordna sig under en speciallagstiftning för de mindre och slutna aktiebolagen, torde förköpsklausulen vara den typ av begränsningsförbehåll som är minst kontroversiell. Å andra sidan kan man också som i engelsk rätt endast uppställa krav på att bolagets aktier skall vara underkastade någon form av begränsning. En sådan lösning är måhända den mest lämpliga med hänsyn till svårigheterna att helt allmänt avgöra vilken typ av föryttringsbegränsning som i det konkreta fallet kan vara den mest effektiva. Det går nämligen inte att generellt påstå, att en viss typ av begränsning är bättre och effektivare än en annan typ. Avgörande för valet av klausul kan endast ske mot bakgrund av de organisatoriska förhållandena i varje särskilt bolag och med beaktande av det ändamål som ligger bakom bolagets önskan att inskränka aktiernas överlåtbarhet. Den enda förklaringen till att man t.ex. i Norge vanligen använder sig av samtyckesbegränsning medan man i Danmark föredrar förköpsklausuler torde vara en i praktiken förekommande traditionsbunden uppfattning om de skilda klausulernas effektivitet.

Det förefaller slutligen ändamålsenligt att en här avsedd speciallagstiftning förbjuder bolagen att utge aktier och i stället låter de enskilda delägarnas andelsrätt i bolaget konkretiseras i någon form av bevis, som inte har löpande beskaffenhet.

Den omedelbara effekten av en speciell lagstiftning avseende de mindre bolagen blir en »legalisering» av de i denna undersökning tidigare behandlade konsortialavtalen. Det förutsätts nämligen att aktieägarna i det slutna aktiebolaget skall ha stora möjligheter att själva utforma

¹² Jfr NJA II 1945 s 205.

¹³ Jfr framställningen i avsnitt 3.2. härovan s 24 ff.

bolagets organisation med hänsyn till dess ägarstruktur, och verksamhetsinriktning.

För de öppna aktiebolagen kommer emellertid riskerna för att en övergång av aktier äger rum i strid mot konsortialavtalens bestämmelser att kvarstå. Det är dock i stor utsträckning möjligt att trygga sig mot sådana risker genom deposition av de konsortiebundna aktierna eller att säkra konsortiets bestånd genom bildandet av särskilda holding-bolag.

Rättsfallsregister

Svenska

NJA

1874 s 389 241
 1883 s 335 199
 1884 s 412 150, 211, 239
 1888 s 490 253
 1914 A 303 148, 149, 150, 234
 1915 s 590 280
 1916 s 45 199
 1921 s 290 148, 149, 150, 237, 238,
 242, 249
 1923 s 61 243
 1924 s 329 284, 285
 1925 s 80 284, 285
 1932 s 243 239
 1934 s 4 147, 254
 1938 s 142 149, 150, 241, 246, 249,
 s 215 254, 259
 s 592 150, 222, 239
 1939 s 592 285
 1940 s 297 284, 285
 1941 s 317 282
 1945 s 711 150, 205, 206, 214, 243
 1947 A 182 215, 243, 248, 250
 1948 s 196 245, 247, 248, 250
 1949 s 645 283, 285, 288
 1954 s 445 80, 150, 206, 219, 220,
 221
 s 473 205, 206, 215, 216, 217,
 238, 244, 271
 1956 s 209 282
 1957 s 1 161, 261
 1958 s 282 217, 219, 244, 246, 248,
 250

1960 s 166 146
 1962 s 359 277
 s 648 146, 255
 1963 s 431 146, 163, 167
 1964 s 422 278
 1969 s 120 261
 1971 s 66 10
 1972 s 29 5, 75, 76

SvJT

1944 rf s 81 238, 242
 1975 rf s 69 261

SJA

~~XXXXII~~
 1859/60 s 479 212

Opublicerade

Stockholms RR (Avd 6), Stig Haglund
 mot Apotekarsocieteten; dom den 25
 mars 1965

232, 251, 252

Jönköpings TR, Dom DT 302;
 T 173/74 den 20 september 1974
 Göta Hovrätt Dom DT 136;
 T 132/75 den 20 oktober 1975
 236, 265, 266, 268

RÅ

1909 ref 94 136
 not F 155 137
 1910 ref 61 137
 1912 ref 91 136
 1922 not H 74 136

1924 ref	42	137
1940 ref	10	136
1946 not H	67	137

Danska

UfR

1937 s	631	99
1944 s	1105	101
1945 s	1085	100
1955 s	478	206
	s 954	99, 100
1960 s	304	100, 101, 210, 292,

Finska

HD

1922 II	218	104
1927 II	192	105
1930 II	142	105
	II 383	105
1932 II	527	105, 266
1933 II	276	225
1938 II	83	105
1939 II	111	105
1940 II	200	105, 266
	II 340	105, 266
1941 II	145	105
	II 202	105
1944 II	72	105
1945 II	54	105
1950 II	426	105
1952 II	25	105, 252
1954 II	122	105, 252, 268
1956 II	65	206
1962 II	35	105
	II 101	105, 268
1963 II	31	105, 268
1965 II	35	237
1966 II	41	206
1969 II	93	105, 266

LM

1948 s	220	255
--------	-----	-----

Norska

NRt

1907 s	569	206, 224, 225
1922 s	58	240, 254
1928 s	807	61
1929 s	454	262
1938 s	374	95
1949 s	309	262
	s 737	95, 144
1957 s	581	95, 96, 206, 218
1960 s	1007	254
1963 s	102	220
1967 s	133	95

Belgiska

R.P.S.

1949 s	158 (Comm. Bruxelles 1er décembre 1948)	117
--------	--	-----

Tyska

KG/HRR	1938, nr 1607	108
JW	39, 296	108
RG	70, 67	108
	132, 157	108

Engelska

Bushell v. Faith

(1970) A.C.	1099 House of Lords	123
-------------	---------------------	-----

In re Westbourne Galleries Ltd

(1972) 2 W.L.R.	1289, House of Lords	123
-----------------	----------------------	-----

Amerikanska

Williams v. Montgomery

148 N.Y. 519, 43 N.E. 57 (1896)
127

Wright v. Iredell Tel. Co.

182 N.C. 308, 108 S.E. 744 (1921)
127

Mason v. Mallard Tel. Co.

213 Iowa 1076, 240 N.W. 671 (1932)
127

Tracey v. Franklin

21 Del. Ch. 477, 67 A 2d 56 (S.Ct.
1949)
127

Palmer v. Chamberlin

191 F 2nd 532, 541 (5th Cir. 1951)
264

W.O. Barnes, Inc. v. Folsinski

337 Mich. 370, 60 N.W. 2nd 302 (1953)
127

Lawson v. Household Finance Corp.

17 Del. Ch. 1, 152 A. 723 (1957)
127

Martin v. Graybar Electric Co.

F. 2d 619 (7th Cir. 1961)
127

In re West Waterway Lumber Co.

367 P. 2d 807 (Wash. 1962)
127

In re Mather

410 Pa 361, 189 A 2nd 586 (1963)
264

1. The first part of the report is a general introduction to the subject of the study.

2. The second part of the report is a detailed description of the methods used in the study.

3. The third part of the report is a detailed description of the results of the study.

4. The fourth part of the report is a detailed description of the conclusions of the study.

5. The fifth part of the report is a detailed description of the recommendations of the study.

6. The sixth part of the report is a detailed description of the limitations of the study.

7. The seventh part of the report is a detailed description of the future research.

8. The eighth part of the report is a detailed description of the references.

9.

10. The ninth part of the report is a detailed description of the appendix.

11. The tenth part of the report is a detailed description of the summary.

12. The eleventh part of the report is a detailed description of the conclusion.

13.

14. The twelfth part of the report is a detailed description of the references.

15. The thirteenth part of the report is a detailed description of the appendix.

16.

17. The fourteenth part of the report is a detailed description of the summary.

18. The fifteenth part of the report is a detailed description of the conclusion.

19.

20. The sixteenth part of the report is a detailed description of the references.

21. The seventeenth part of the report is a detailed description of the appendix.

22.

23. The eighteenth part of the report is a detailed description of the summary.

24. The nineteenth part of the report is a detailed description of the conclusion.

25.

26.

27.

28.

29.

30.

31.

32.

33.

34.

35.

36.

37.

38.

39.

40.

41.

42.

43.

44.

45.

46.

47.

48.

49.

50.

51. The twentieth part of the report is a detailed description of the conclusion.

Litteraturregister

1. Urkundspublikationer, kommittébetänkanden m. m.

Svenska

Förslag till lagar om enkla bolag och handelsbolag, om aktiebolag samt om föreningar för ekonomisk verksamhet m m. Afgivna af den dertill i nåder utsedda komité. Sthlm 1890.

Cit Förslag 1890.

Förslag till lag om aktiebolag äfvensom till andra därmed sammanhängande författningar. Afgifna af därtill utsedde kommitterade. Sthlm 1908.

Cit Förslag 1908.

SOU 1941:9

Lagberedningens förslag till lag om aktiebolag m m. II. Motiv. Sthlm 1941.

SOU 1942:47

Lagrådets utlåtande över lagberedningens förslag till lag om aktiebolag m m. Sthlm 1942.

SOU 1947:38

Lagberedningens förslag till Jordabalk I. Sthlm 1947.

SOU 1954:16

Förslag till jordrationaliseringslag m m. Avgivet av 1951 års jordbruksrationaliseringsutredning. Sthlm 1954.

SOU 1958:27

Förslag till förenklingar i vissa delar av aktiebolagslagen. Betänkande avgivet av särskild utredningsman. Sthlm 1958.

SOU 1960:25

Lagberedningens förslag till jordabalk m m. II. Motiv till balken. Sthlm 1960.

SOU 1968:3

Kreditmarknadens struktur och funktionssätt. Av T. Hagström. Sthlm 1968. (Koncentrationsutredningen 2.)

SOU 1968:5

Industrins struktur och konkurrensförhållanden. Sthlm 1968. (Koncentrationsutredningen 3.)

SOU 1968:7

Ägande och inflytande inom det privata näringslivet. Sthlm 1968. (Koncentrationsutredningen 5.)

SOU 1969:4

Bostadsrätt. Betänkande avgivet av Bostadsrättskommittén. Sthlm 1969.

SOU 1971:15

Förslag till aktiebolagslag m m. Betänkande avgivet av aktiebolagsutredningen. Sthlm 1971.

SOU 1973:22

Utsökningsbalk. Förslag av lagberedningen. Utsökningsrätt XII. Sthlm 1973.

SOU 1974:55

Utsökningsrätt XIII. Promulgationslag till utsökningsbalk m m. Lösöreköp. Förslag av lagberedningen. Sthlm 1974.

SOU 1975:54

Fåmansbolag. Delbetänkande av Företagsskatteberedningen. Sthlm 1975.

Ds Ju 1975:10. Justitiedepartementet.

Förslag till lag om tillståndsprövning av förvärv av vissa bostadsfastigheter m m.

Remiss till lagrådet den 23 augusti 1974 av förslag till ny aktiebolagslag. Sthlm 1974.

Riksdagens skrivelser 1974:238.

LU 1974:19

Lagutskottets betänkande i anledning av motioner angående ändringar i aktiebolagslagstiftningen m m.

Utdrag av statsrådsprotokoll 1974-10-11.

Bemyndigande att tillkalla sakkunniga med uppdrag att se över lagstiftningen om handelsbolag m m.

Prop 1970:99

Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till lag om förenklad aktiehantering m m; given Stockholms slott den 6 maj 1970.

Prop 1971:12

Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen med förslag till bostadsrättslag, m m; given Stockholms slott den 29 december 1970.

Prop 1973:93

Kungl. Maj:ts proposition med förslag till lag om konvertibla skuldebrev m m; given Stockholms slott den 16 mars 1973.

Prop 1974:128

Kungl. Maj:ts proposition med förslag till aktiefondslag, m m; given den 14 juni 1974.

Prop 1975:103. Del A och B.

Regeringens proposition med förslag till ny aktiebolagslag, m m beslutad den 10 april 1975.

Prop 1975/76:33

Förslag till lag om förvärv av hyresfastighet m m.

Prop 1975/76:81

Regeringens proposition med förslag om ändring i lagen (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område, m m beslutad den 16 oktober 1975.

SFS 1975:1385

Aktiebolagslag; utfärdad den 15 december 1975.

NJA II 1895 Nr 3

Den nya bolagslagstiftningen. Lag om aktiebolag s 56 ff.

NJA II 1910 Nr 14

Ny lagstiftning om aktiebolag m m. 1:o Lag om aktiebolag s 7 ff.

NJA II 1944 Nr 5

Ändringar i arrendelagstiftningen. 2:o Lag om förköpsrätt s 312 ff.

NJA II 1945 Nr 6

Ny lagstiftning om aktiebolag. I. 1:o Lag om aktiebolag s 199 ff.

NJA II 1946 Nr 1

Ny lagstiftning om aktiebolag s 1 ff.

NJA II 1967 Nr 6

Förköpslag s 373 ff.

Danska

Betænkning om revision af aktieselskabslovgivningen.

Avgivet af den af handelsministeriet den 6. september 1957 nedsatte kommission.

Betænkning nr 362. Kbhvn 1964.

Betænkning om en fællesnordisk aktieselskabslovgivning.

Afgivet af det af handelsministeriet den 6. november 1964 nedsatte udvalg.

Betænkning nr 540. Kbhvn 1969.

Forslag til Lov om ændring i aktieselskabsloven. Fremsat den 16. marts 1962 af handelsministeren. Folketingstidende 1962–1963. Tilæg A til Folketingstidende. Folketingsåret 1961–62 (113 årg) Kbhvn 1962.

Cit Folketingstidende 1962–63.

Forslag til Lov om aktieselskaber. Handelsmin.j.nr. 119–72. Folketingsåret 1972–73. Kbhvn 1973.

Cit Danske forslaget

Forslag til Lov om anpartsselskaber. Lovforslag Nr 172. Folketinget 1972–73.

Fremsat den 31. januar 1973 af handelsministeren.

Cit Anpartsselskaber

Finska

Förslag till en ny lag om aktiebolag. Aktiebolagskommitténs betänkande jämte nordiska parallellförslag. Helsingfors 1969.

Cit Finska förslaget

Norska

Innstilling om lov om aksjeselskaper. Avgitt i mars 1970 av lagmann Hans Fredrik Marthinussen på grunnlag av oppdrag gitt ved kongelig resolusjoner 26. januar 1962 og 22. februar 1963.

Cit Norske forslaget

Ot prp nr 4 (1957). Justis- og politidepartementet.

Om lov om aksjeselskaper.

Ot prp nr 16 (1962–62). Justis- og politidepartementet.

Lov om endringer i lov om aksjeselskaper av 6. juli 1957.

Ot prp nr 19 (1974–75). Justis- og politidepartementet.

Om lov om aksjeselskaper.

2. Övrig litteratur

Adlercreutz, A., *Avtalsrätt II*. Lund 1972.

– *Avtal*. Lärobok i allmän avtalsrätt. 3 uppl. Lund 1975.

Algott, S., Börsen. En bok om rörliga värden till vardags. Uppsala 1965.

American Law Reports, Annotated.

65 A.L.R. (1930) s. 1154–1186

61 A.L.R. 2d (1958) s. 1309–1345.

Anderberg, E., Jordabalken.

Minnesskrift ägnad 1734 års lag. I. Sthlm 1934. s. 239–272.

Om lösningsrätter och hembud, s. 247–248.

Andersson, L.O., Ökad rörlighet på det riskvilliga kapitalet. (Ekonomen 1960:5 s. 1 ff.).

Arnholm, C.J., Privatrekt. I. Almindelig Privatrekt. Oslo 1964.

– Privatrekt. II. Avtaler. Oslo 1964.

– Privatrekt. III. Almindelig obligasjonsrett. 2. utgave revidert. Oslo 1974.

– Lærebok i Avtalerett. Oslo 1969.

Arntzen, A. & Bugge, J., Doing business in Norway. An introduction to Norwegian business legislation. Oslo 1968.

Augdahl, P., Aksjeselskapet efter norsk ret. 3 utg. Oslo 1969.

– Lov om aksjeselskaper av 6. juli 1957 (og tilhørende forskrifter). Oslo 1959.

– Den norske *obligasjonsretts* alimindelige del. 4. utg. Oslo 1972.

Austenå, T., Løsningsrettigheter. Særlig om kontraktsmessige forkjøps-, tilbuds- og kjøperettigheter til fast eiendom. I och II. Oslo 1974. (Institutt for privatrett. Universitetet i Oslo. Stensilserie Nr 6.)

Balfour, I.A., Company Law in a nutshell. 3 ed. London 1945.

Ballantine, H.W., Ballantine on corporations. Revised ed. Chicago 1946.

Balser, H., Die Aktiengesellschaft nach dem neuen Aktiengesetz insbesondere im Handelsregisterverkehr. Band I. Baden-Baden 1966.

– Die Aktiengesellschaft. Formularbuch. Band II. Baden-Baden 1968.

Baumbach, A. & Hueck, A., Aktiengesetz. Begründet von Dr. Adolf Baumbach, fortgeführt von Dr.Dr.h.c. Alfred Hueck unter Mitwirkung von Dr. Götz Hueck. 12. neubearb. Auflage. München und Berlin 1965.

Cit Baumbach–Hueck, AG.

– GmbH-Gesetz. Gesetz betr. die Gesellschaften mit beschränkter Haftung. Begründet von Dr. Adolf Baumbach fortgeführt von Dr.Dr.h.c. Alfred Hueck. 13. neubearb. Auflage. München 1970.

Cit Baumbach–Hueck, GmbH.

Beckman, N., Svensk familjerättspraxis. 5 uppl. Sthlm 1972.

Bedrivande av advokatverksamhet under form av aktiebolag. (TSA 1976 s 28 ff)

Bengtsson, B., Särskilda avtalstyper I. Sthlm 1971.

Bergendal, R., Aktiebolagets författning och dess yttre rättsförhållanden enligt svensk rätt. Lund 1922.

Bergqvist, E.G., Se: Pokorny, C.R.

Bernitz, U., *Standardavtalsrätt*. 2 omarb. uppl. Uddevalla 1975.

Birke, G., Avfattningen av bestämmelser i bolagsordning med hänsyn till nya aktiebolagslagen (TSA 1947 s. 95–110).

– I vissa fall erfordras ej Konungens medgivande för ändring om förbehåll i bolagsordning om förbud i vissa fall mot förvärv av aktier. (TSA 1957 s. 16–19)

Borgström, C., Koncernrättsliga problem. En komparativ studie. Sthlm 1970.

Borum, O.A., Aktielovsudkast 1969. (Revision og Regnskabsvæsen 1970: 5 s. 1 ff.)

– Hvem tilkommer stemmeretten på en aktie? (Juristen 1962 s. 255 ff.)

- Brachvogel, G., *Aktiengesellschaft und Gesellschaftsgruppe im französischen Recht*. Stuttgart 1971.
- Bradley, E.J., *Stock Transfer Restrictions and Buy-Sell Agreements*. (The University of Illinois Law Forum 1969/2 s. 139 ff.)
- Brækhus, S., & Hærem, A., *Norsk Tingsrett*. Oslo 1964.
Cit Brækhus—Hærem
- Brækhus, S., *International Shipbuilding Contracts*. Particularly legal problems in connection with finance and security. (International bar association, sixth conference, Oslo, July 1956.)
- *Juridiske arbeider fra sjø og land*. Oslo 1968.
- Bruns, G., *Vinkulierte Namensaktien im Börsenhandel*. (Die Aktiengesellschaft 1962:12 s. 329 ff.)
- Business Insurance Agreements. A Guide For The Practising Lawyer*. 2. ed. New York 1967.
- Bürgi, F.W., *Kommentar zum schweizerischen Zivilgesetzbuch*. V 5 b 1. Die Aktiengesellschaft. Kommentar von F.W. Bürgi. Zürich 1957.
- Bär, R., *Aktuelle Fragen des Aktienrechts*. (Zeitschrift für schweizerisches Recht 1966 II s. 121—537)
- (The company limited by shares — an inquiry of comparative law. M. Rotondi: *Inchiesta di Diritto Comparato*. 4. Kluwer — The Netherlands. 1974. Suisse 4 III s. 2093 ff)
Cit Bär
- Böckmark, J. & Svensson, B., *Nya aktiebolagslagen. Kommentar till 1975 års aktiebolagslag jämte lagtext. Åmål* 1976.
- Cary, W.L., *Cases and Materials on Corporations*. 4. ed. — unabridged. Mineola 1969.
- Cataldo, B.F., *Stock transfer restrictions and the closed corporation*. (Virginia Law Review 37 (1951) s. 229 ff.)
- Champaud, C., *Le pouvoir de concentration de la société par actions*. Paris 1962.
- Charlesworth, J., *The principles of company law*. 5. ed. London 1949.
- Charlesworth's Company Law*. 9. ed. by T.E. Cain. London 1968.
- Chayes, A., *Madame Wagner and the close corporation*. (Harvard Law Review 73 (1960) s. 1532 ff.)
- Coates, D.P., *Share transfer and transmission restrictions in the close corporation*. (University of British Columbia Law Review. 3 (1967—68) s. 96 ff.)
- Company Law in Europe*. Ed. by S.N. Frommel and J.H. Thompson. Kluwer Deventer—The Netherlands 1975.

- Danielsson, E., Aktiekapitalet. Studier över aktiebolagets kapitalkonstruktion enligt svensk rätt. Kristianstad 1952.
- Se: Pokorny, C.R.
- David, C.L., I hvilket Omfang kan den til en Aktie hørende Stemmeret udøves af andre end af Aktieejeren. (UfR 1947 B s. 205 ff.)
- Degner, H., Nochmals: Vinkulierte Namensaktien im Börsenhandel. (Die Aktiengesellschaft 1963:5 s. 121 ff.)
- Eckert, R.J. & Wellens, D.R., Comments. A comparison of the close corporation statutes of Delaware, Florida and New York. (Miami Law Review 23 (1968–69) s. 515–530.)
- Eckhardt, A.G., and the Law Review Seminar. Family Firm Corporations. (Wisconsin Law Review 1960 s. 553 ff.)
- Ekelöf, P.O., *Rättegång*. Andra häftet. 4 omarb. uppl. Sthlm 1974.
- Fabricius, F., The German Companies Act 1965. (The Journal of Business Law 1967 s. 274 ff.)
- Flodhammar, G., Tvångslösen av aktier. (SvJT 1971 s. 102 ff.)
- Forsgren, B. & O., Vem äger vad i svenskt näringsliv. 2 uppl. Uppsala 1972.
- Forssell, H., Tredjemansskyddets gränser. En studie av principen »köp bryter lega» och indelningen i sakrätter och obligatoriska rättigheter. Lund 1976. Diss.
- Forssius, G., Den nya franska bolagslagen. (SvJT 1968 s. 673 ff)
- Foss, E.A., Inledning til selskapsretten. Sammenslutninger. 2 uppl. Bergen—Oslo—Tromsø 1972.
- Frey, A.H., Morris, C.R. jr. & Choper, J.H., Cases and Materials on corporations. Boston 1966.
- Fromer, L., Schutz der privaten Aktiengesellschaft vor fremden Einflüssen. (Die Schweizerische Aktiengesellschaft 1960/61 s. 113 ff.)
- Fromm, H., Die Rechts- und Sachmängelhaftung beim Verkauf von Aktien und GmbH-anteilen. Stuttgart 1962. Diss.
- Förhandlingar vid andra nordiska juristmötet i Stockholm den 26–28 augusti 1875. Sthlm 1876.
- Förhandlingar vid Sveriges Advokatsamfunds årsmöte i Lund den 8 juni 1907. Sthlm 1908.
- Förslag till aktiebolagslag m m. Förslag av aktiebolagsutredningen och yttrande av advokatsamfundets styrelse. (TSA 1972 s. 30 ff)
- Gestrin, L., Om aktiebolags rätt att vid hembud inlösa egna aktier. (FJFT 1950 s. 352 ff)

- Glansdorff, B., (The company limited by shares — an inquiry of comparative law. M. Rotondi: Inchiesti di Diritto Comparato. 4. Kluwer — The Netherlands. 1974. 4 I Belgique s. 375 ff)
- Glattfelder, H., Die Aktionärbindungs-Verträge. (Zeitschrift für schweizerisches Recht 1959 s. 141 ff.)
- von Godin, R. & Wilhelmi, H., Aktiengesetz vom 6. September 1965. 4. Aufl. neu-
arbeitet von Sylvester Wilhelmi. Band I. §§ 1–178. Berlin 1971.
Cit Godin–Wilhelmi I
- Aktiengesetz vom 6. September 1965. 4. Aufl. neuarbeitet von Sylvester Wil-
helmi. Band II. §§ 179–410. Berlin 1971.
Cit Godin–Wilhelmi II
- Gomard, B., *Aktieselskaber* og anpartsselskaber efter lovene af 13. juni 1973.
Kbhvn.
- Aktieselskabers likvidation og konkurs. Kbhvn 1975.
- *Aktieselskabsret*. 2 utf. Kbhvn 1970.
- Retssammenlignende selskabsret. (Juristen 1968 s. 25 ff.)
- Shareholders agreement in danish law. (Scandinavian Studies in Law 16(1972)
s. 99 ff.)
- Stemmeretsaftaler i aktieselskaber. (Juristen 1969 s. 349 ff.)
- Gower, L.C.B., Some contrasts between British and American corporation law.
(Harvard Law Review 69(1956) s. 1369 ff)
- The principles of modern company law. 3. ed. London 1969.
Cit Gower
- Grosskopf, G., Beskattning av fåmansbolag. En inkomstskatterättslig studie av sär-
behandlingen av fåmansbolag. Lund 1976. Diss.
- Grönfors, K., Ägande och brukande som kreditunderlag. (Nordisk gjenklang. Fest-
skrift till Carl Jacob Arnholm 18. december 1969 s. 417 ff. Oslo 1969.
- Guhl, T., Das Schweizerische Obligationenrecht. 4 uppl. Zürich 1948.
- Gullnäs, I. & Larsson, S., Den kommunala förköpsrätten. Kommentar till lagen i
ämnet den 8 december 1967. Sthlm 1970.
Cit Gullnäs–Larsson
- Gynne, N., Kompanjonsförsäkring och kompanjonsavtal. (Gjallarhornet 1959
s. 301 ff)
- Hagbergh, E. & Nisell, Sal., Lagen om ekonomiska föreningar. 4 uppl. Sthlm 1970.
Cit Hagbergh–Nisell
- Hagströmer, J., Om aktiebolag enligt svensk rätt. Uppsala 1872. Diss.

- Hamiaut, M., *La réforme des sociétés commerciales*. Loi no 66—537 du 24 juillet 1966.
- I. Société en nom collectif — Sociétés en commandite simple. Sociétés à responsabilité limitée — Sociétés en participation. Paris 1966.
- Cit* Hamiaut I.
- II. Les sociétés par actions. Paris 1966.
- Cit* Hamiaut II
- Harris, C., *Separate treatment for close corporations; Lessons from England and Australia*. (American Journal of Comparative Law. 17(1969) s. 194 ff.)
- Harvard Law Review. Notes. 71 Harv.L.R. 1498—1516 (1958): Statutory assistance for closely held corporations.
- Hassler, Å., *Utsökningsrätt*. 2 uppl. Lund 1960.
- Havansi, E., *Lunastuslausekkeista osakeyhtiöiden yhtiöjärjestyksissä*. Hämeenlinna 1970.
- Hellner, J., *Generalklausulerna och avtalsrättens utveckling*. (FJFT 1975 s 92 ff)
- Hemström, C., *Uteslutning ur ideell förening*. Sthlm 1972. Diss.
- Henn, H.G., *Handbook of the law of corporations and other business enterprises*. 2. ed. St. Paul, Minn. 1970.
- Hermansson, C.H., *Monopol och storfinans — de 15 familjerna*. Sthlm 1965.
- Hesselmann, M., *Handbuch der GmbH & Co. Systematische Darstellung in betriebswirtschaftlicher, handelsrechtlicher und steuerrechtlicher Sicht*. 12. überarb. und erweiterte Aufl. Köln 1971.
- Hessler, H., *Allmän sakrätt. Om det förmögenhetsrättsliga tredjemansskyddets principer*. Sthlm 1973.
- Hetherington, J.A.C., *Special Characteristics, Problems, and Needs of the Close Corporations*. (The University of Illinois Law Forum 1969:1 s. 1 ff.)
- Hirsch, A., *Company Law in the Common Market from the Swiss Viewpoint*. (The Harmonisation of European Company Law, ed. by Clive M. Schmitthoff. London 1973. s. 166 ff)
- de Houghton, C., *The company. Law, Structure and reform in eleven countries*. London 1970.
- Hornstein, G., *Stockholders' agreements in closely held corporation*. (Yale Law Journal. 59(1950) s. 1040 ff.)
- van Houtte, J., *Traité des Sociétés de Personnes à responsabilité limitée*. 3. ed., entièrement refondue et augmentée. Tome I. Paris 1962.
- Cit* van Houtte, Tome I.

- van Houtte, J., *Traité des Sociétés de Personnes à responsabilité limitée*. 3. ed., entièrement refondue et augmentée. Tome II. Paris 1963.
Cit van Houtte, Tome II.
- Hueck, A., *Gesellschaftsrecht*. 14. Aufl. München 1968.
- Hult, P., *Lärobok i värdepappersrätt*. 5 uppl. ombesörjd av prof. Henrik Hessler. Sthlm 1966.
- Om aktiebrev enligt svensk rätt. (TfR 1931 s. 409 ff.)
- Huttunen, A., *Osuuskunnan sulautumisesta*. (LM 1966 s. 487 ff)
- Illum, K., *Dansk Tingsret*. 2. udg, 2 opl. Kbhvn 1973.
- Immenga, U., *Die personalistische Kapitalgesellschaft. Ein rechtsvergleichende Untersuchung nach deutschem GmbH-Recht und dem Recht der Corporations in den Vereinigten Staaten*. Bad Homburg v.d.H. 1970.
- Israels, C.L., *Corporate practice*. 2. ed. New York 1969.
- Ivamy, E.R.H., *Casebook on partnership*. London 1970.
- Se Topham
- Johnston, A.R., *Shareholders' agreements in closely held corporations*. (Illinois Bar Journal. 47(1958–59) s. 380 ff.)
- Juridiska föreningens förhandlingar. År 1938.
12. Centralavdelningen
 Åbo filialavdelning
 Wasa filialavdelning
 (FJFT 1939 s. 587 ff.)
- Juridiska föreningen förhandlingar. År 1944.
9. Centralavdelningen
 Åbo filialavdelning
 (FJFT 1945 s. 126 ff.)
- Juridiska föreningens förhandlingar. År 1950.
2. Centralavdelningen
 Åbo filialavdelning
 (FJFT 1951 s. 244 ff.)
- Juridiska föreningens förhandlingar. År 1951.
9. Centralavdelningen
 Åbo filialavdelning
 (FJFT 1952 s. 364 f.)
- Kallstenius, J., *Arvsavtalslagen contra s.k. kompanjonsförsäkring och därmed sammanhängande avtal*. (Gjallarhornet 1959 s. 207 ff.)
- *Kompanjonsförsäkring och kompanjonsavtal. En replik*. (Gjallarhornet 1959 s. 410 f.)

- Karlgrén, H., En bok om bolag. Några randanteckningar. (SvJT 1956 s. 609 ff.)
- Några exekutionsrättsliga oklarheter. (SvJT 1956 s. 246 ff.)
 - Om *stiftelseurkund* och aktieteckning. Vid bildande av aktiebolag enligt svensk rätt. Lund 1930.
 - Studier över privaträttens juridiska personer och samfälligheter utan rättspersonlighet. Göteborg 1929.
 - Ändamålsbestämmelser och stiftelse. Lund 1951.
- Kessler, R.A., New York *close corporations*. Mundelein, 111. 1968.
- The shareholder-managed close corporation under the New York Business Corporation Law. (Fordham Law Review. Vol XLIII November 1974 No 2.)
- Klauss, H. & Mittelbach, R., Die GmbH & Co. KG. 2., unveränd. Aufl. Ludwigs-hafen 1971.
- Knutsson, A. & Lindqvist, I., Bostadsrättslagen. Sthlm 1972.
Cit Knutsson–Lindqvist
- Köersner, A., Om aktiebok, inregistrering av aktier och aktieförvärv. Sthlm 1929.
- Krenchel, H.B., Håndbok i dansk aktieret. 2 utg. ved Estrid Jacobsen. Kbhvn 1954.
- Kreutz, P., Grundzüge der GmbH-Reform. (Die Aktiengesellschaft 1973 s. 145 ff)
- Kungl. patent- och registreringsverket. Bolagsbyrån. Anvisningar och formulär be-träffande aktiebolagsbildning. Anvisningar beträffande ökning av aktiekapitalet. Anvisningar beträffande nedsättning av aktiekapitalet. Sthlm 1968.
Cit PRV:s anvisningar
- Larsson, S. se Gullnäs, I.
- Lattin, N.D., The law of corporations. 2. ed. New York 1971.
- Latty, E.R., The new business Corporation Law of New York. (The Journal of Business Law 1962. s. 406 ff.)
- Lehner, O., Die rechtliche Struktur und die Hauptarten der aktienrechtlichen Vor-kaufsrechte. (Schweizerische Juristen Zeitung 1954. s. 73 ff.)
- Lemeunier, F., Pourquoi et comment constituer une Société Anonyme. 9e ed. Paris 1972.
- Lesslie, E.C., Valuation of Close Corporation Stock. (American Society of Char-tered Life Underwriters Journal. 21(1967) No. 3 s. 12 ff.)
- Lidén, L., *Makten* över företaget. En analys av ansvarsfördelningen mellan bolags-stämman, styrelse och verkställande direktör. Sthlm 1966.
- Lind, J., Avveckling av små aktiebolag. (SvJT 1974 s. 526 ff)
- Lindberg, P., Om lösningsrätt till hembud underkastade aktier. (FJFT 1945 s. 82 ff.)

- Linden, G., Förfärd och förlust av medlemskap i ekonomisk förening. Sthlm 1952. Diss.
- Lübbert, H., Abstimmungsvereinbarungen in den Aktien- und GmbH-Rechten der EWG-Staaten, der Schweiz und Grossbritanniens. Baden-Baden 1971.
- Macciarola, F.J., The Close Corporation and the New York Business Corporation Law — After five years. (American Business Law Journal 6(1968) s. 655 ff.)
- Marthinussen, H.F., Aksjeloven (Lov om aksjeselskaper av 6. juli 1957) Med kommentar av Hans-Fredrik Marthinussen. Oslo 1960.
- Mattsson, N., Ökning av *aktiekapital* eller ny företagsform? Lund 1975.
- Mees, T.J.D., (The company limited by shares — an inquiry of comparative law. M. Rotondi: Inchiesti di Diritto Comparato. 4. Kluwer — The Netherlands. 1974. 4 II Suisse s. 1439 ff)
- Miöen, B., Om kompanjonsavtal. (Gjallarhornet 1959 s. 411 ff.)
- Moliérac, J., Manuel des sociétés. Avec le concours de ses fils Henri et Maurice Moliérac. Tome I. Paris 1956. Tome II. Paris 1959.
- Mutén, L., Företagsbeskattningsproblem. Industriproblem 1960. Sthlm 1960. s. 46—71. (Industrins Utredningsinstitut)
- Müller, H.R., Der Missbrauch der Verwaltungsrechte des Aktionärs. Saarbrücken 1973. Diss.
- Nial, H., *Aktiebolagsrätt*. Föreläsningar över 1944 års aktiebolagslag. Sthlm 1946.
- Aktiebolagsrättsliga *studier*. Röstavtal. Enmansbolag och dotterbolag. Fusion. Sthlm 1935.
 - Bolags- och föreningsrätt 1944—1947. (SvJT 1948 s. 491)
 - Bolags- och föreningsrätt 1948—1953 (SvJT 1955 s. 255)
 - Bolags- och föreningsrätt 1954—1958. (SvJT 1960 s. 494)
 - En nordisk aktielag? (Festskrift till Broum s. 323 ff.)
 - Om *aktiebolag* (enligt lagen den 14 september 1944). Översiktlig framställning för praktiskt bruk jämte formulär och lagtext. 2 uppl. Sthlm 1948.
 - Om *aktiebrev* och andra aktierättsliga dokument. Sthlm 1929.
 - Om förvärf i strid mot legala förbud. (TfR 1936 s. 1 ff.)
 - Om *Handelsbolag* och enkla bolag. Sthlm 1955.
 - Om klanderbara och ogiltiga bolagsstämmobeslut. Sthlm 1934.
 - Svensk rättspraxis. Obligationsrätt 1931—35. (SvJT 1937 s. 471)
 - Svensk rättspraxis. Obligationsrätt 1936—1940. (SvJT 1942 s. 211.)
 - Svensk rättspraxis. Bolags- och föreningsrätt 1959—1963. (SvJT 1965 s. 581)

- Nial, H., Till frågan om kontrollen över aktiebolags förvaltning. (Ekonomen 1932 s. 93 ff.)
- Se: Eberstein, G.
 - Svensk *associationsrätt* i huvuddrag. Sthlm 1975.
 - Nya sakrätter? (SvJT 1940 s. 673 ff.)
- Noirel, J., La société anonyme devant la jurisprudence modern. Paris 1958.
- Nybergh, G., Fördelning av hembjudna aktier mellan flera lösningsberättigade. (FJFT 1949 s. 134 ff.)
- Om inlösning av aktier, vilkas pris vid hembud uppgivits lägre än det verkliga. (FJFT 1952 s. 341 ff.)
- Olivecrona, K., *Utsökning*. 8 uppl. Lund 1975.
- Olsson, C., *Aktieförvärvares rätt i förhållande till bolaget*. Helsingfors 1949.
- Bolagsrätt. Kompendium. Helsingfors 1967.
 - General clauses for the protection of minority shareholders in the scandinavian companies act. (Scandinavian Studies in Law 11(1967) s. 271 ff.)
 - Samnordisk aktiebolagslag. (Nordisk kontakt 1964:13 s. 771 ff.)
- van Ommeslaghe, P., Le régime des sociétés par actions et leur administration en droit comparé. Bruxelles 1960.
- O'Neal, F.H., Close Corporations. *Vol. I och II* (Law and Practice) Chicago 1958.
- Expulsion or oppression of business associates. »Squeeze-Outs» in Small Enterprises. Durham 1961.
 - Restrictions on transfer of stock in closely held corporations: Planning and drafting. (Harvard Law Review 65(1952) s. 773 ff.)
 - Resolving disputes in closely held corporations: Intra institutional arbitration. (Harvard Law Review 67(1954) s. 786 ff.)
 - Squeeze-outs in American Corporations. (The Journal of Business Law 1962 s. 310 ff.)
- Palmer, F.B., Palmer's company law. 21. ed. by Clive M. Schmitthoff and James H. Thompson. London 1968.
- Palmgren, G., Kan lösningsrätt till hembud underkastade aktier gå förlorad oaktat hembud icke ägt rum? (FJFT 1945 s. 91 ff.)
- Paulson, E.W., *Aksjeselskapet i norsk næringsliv*. Oslo 1970.
- Pennington, R.R., *Companies in the Common Market*. 2. ed. London 1970.
- *Company Law*. 3. ed. London 1973.
- Pestalozzi-Henggeler, R., Zur Spaltung der Aktienrechte bei vinkulierten Namenaktien. (Schweizerische Juristen Zeitung 1960 s. 321 ff., 342 ff.)

- Peyer, H.K., Die Zweimannaktiengesellschaft. Bern 1963. Diss.
- Pfenninger, C., Vinkulerte Aktien und ihre Aktualität heute. (Die schweizerische Aktiengesellschaft 1965 s. 233 ff.)
- Philipson, B., *Aktiebolag*. Om bolagsbildning och förvaltning. 2 uppl., omarb. och utökad. Uddevalla 1966.
- Pokorny, C.R., *Aktieplacerarens handbok*. Förvaltnings- och holdingbolag, rederier, varv, banker och försäkringsbolag på fondbörsens aktielistor samt dotterbolag och andra branschföretag. Sthlm 1959.
- *Aktieplacerarens handbok*. Industri- och handelsbolagen på fondbörsens A-lista. Sthlm 1958.
 - Att ha aktier. Praktisk handbok för aktieköpare och aktieägare. Sthlm 1957.
 - (Bergqvist, E.G. & Danielsson, E.), Hur stort bör aktiekapitalet vara? Aktiens värde. Falun 1958.
- Ramklint, L., Börskursen. Elementär handbok för aktiesparande. Uppsala 1966.
- Ranking and Spicer's Company law. 9. ed. by H.A.R.J. Wilson and T.W. South. London 1951.
- Reed, R.L., Section 202 of the Delaware Corporation Law – per se rules for stock transfer restrictions. (Boston College Industrial and Commercial Law Review 9(1967–68) s. 405 ff.)
- Renauld, J., Droit européen des sociétés. Bruxelles 1969.
- Riska, O., Inverkan av aktieöverlåtelse på bolagsmans rösträtt. (FJFT 1955 s. 37 ff.)
- Rodhe, K., *Aktiebolagsrätt* (enligt 1975 års aktiebolagslag). 8 omarb. uppl. Sthlm 1976.
- *Föreningslagen*. 1951 års lag om ekonomiska föreningar. 4 uppl. Malmö 1963.
 - Harmonisering av aktiebolagsrätt inom EEC och i Norden. (SvJT 1971 s. 609 ff.)
 - Inledning till associationsrätten. Sthlm 1970.
 - Kan *minoritetsskyddet* i aktiebolagen göras effektivare. (Festskrift till Borum. Kbhvn 1964. s. 431 ff, omtryckt i Ekonomisk Revy 1964 s. 489 ff.)
 - Lagen om förenklad aktiehantering. Stencil HHS. 1970.
 - *Obligationsrätt*. Lund 1956.
 - Svensk aktiebolagsrätt och harmonisering av EEC-ländernas aktiebolagslagar. (Festskrift till Håkan Nial. Sthlm 1966)
 - Vem bestämmer i de stora aktiebolagen. (TSA 1950 s. 255 ff.)
 - Behövs en särskild bolagsform för små företag? (SvJT 1974 s. 1 ff.)
 - Litteraturanvisningar för internationell bolagsrätt. 6 uppl. Maj 1975. Lund 1976.

- Rodhe, K., Svensk rättspraxis. Obligationsrätt 1945–1949. (SvJT 1951 s. 581 ff.)
- Svensk rättspraxis. Förmögenhetsrätt: Förpliktelsers uppkomst och obligationsrätt 1950–1959. (SvJT 1961 s. 245 ff.)
- Roos, C.M., Aktiebolagsrättens grunder. 5 uppl. Lund 1975.
- Avtal och *rösträtt*. En aktiebolagsrättslig studie. Uppsala 1969. Diss.
 - *Handelsbolag* och enkla bolag. 4 uppl. Lund 1973.
- Rutledge, Significant trends in Modern Incorporation. (Wash.U.L.Q. 22(1937) s. 338)
- Samuels, A., Lifting the Veil. (The Journal of Business Law 1964. S. 107 ff. Also editorial s. 296)
- Sandels, C., Anm. av Leif Mutén, Bolagsbeskattning och kapitalkostnader. Uppsala 1968. (Skattenytt 1969 s. 236 ff.)
- Cit* Sandels i SkN 1969.
- Sanders, P., The Reform of Dutch Company Law. (The Harmonisation of European Company Law, ed. by Clive M. Schmitthoff. London 1973 s. 133 ff.)
- Sandström, J., *Aktiebok* och rösträtt. (Festskrift till Knut Rodhe. Studier i krediträtt och associationsrätt. Sthlm 1976)
- Schmidt, D., Les Droits de la minorité dans la Société anonyme. Paris 1970.
- Schmitthoff, C.M., The future of the European Company Law Scene. (The Harmonisation of European Company Law. ed. by Clive M. Schmitthoff. London 1973 s. 3 ff.)
- Schucany, E., Kommentar zum Schweizerischen *Aktienrecht*. Schweizerisches Obligationenrecht, 26 und 27 Titel Die Aktiengesellschaft und Kommanditaktiengesellschaft unter hinweis auf die Gerichts- und Verwaltungspraxis für den praktischen Gebrauch erläutert. 2. neuarb. Aufl. Zürich 1960.
- Statuarische Übertragungsbeschränkungen. (Die schweizerische Aktiengesellschaft 1960/61 s. 243 ff.)
- af Schultén, C.G., Fusion av aktiebolag. Helsingfors 1968.
- Skarstedt, S., Allmänna *aktiebolagslagen* av den 12 augusti 1920. 6 uppl. Sthlm 1930.
- Lagen om aktiebolag (af den 12 augusti 1910 med förklarande anmärkningar, formulär och sakregister m. m.) Sthlm 1910.
 - Lagen om ekonomiska föreningar av den 22 juni 1911 jämte vissa därtill hörande författningar med förklarande anmärkningar, formulär och sakregister. 6 uppl. Sthlm 1946.
- Skatteinformation Aktiebolag. September 1960. Rättspraxis. Nr 138/1960. Bolagsrätt.

- Skånes Handelskammare. Avgivna yttranden år 1971 (Årg. 67. Häfte 1–4 1971) Malmö 1972.
- Stenbeck, E., Wijnblad, M. & Nial, H., Akteibolagslagen (jämte dithörande författningar med förklaringar). 6 uppl. ombesörjd av M. Wijnblad och H. Nial. Sthlm 1970.
Cit Stenbeck m.fl.
- Stjernquist, P., Ekonomiska föreningar, 5 uppl. delvis omarb. Lund 1968.
- Stockholms Fondbörs. Remissvar med anledning av aktiebolagsutredningens betänkande med förslag till aktiebolagslag m. m. (SOU 1971:15) Sthlm den 4 december 1971.
- Utdrag ur styrelseprotokoll den 24 maj 1972.
- Taxell, L.E., Aktiebolagsstyrelsens kompetens att rättshandla. Åbo 1946.
- *Aktieägarers rättsskydd*. Åbo 1961.
- Ansvar och ansvarsfördelning i aktiebolag. Åbo 1963.
- Om aktierätt vid bolagsstämma. Åbo 1959.
- Tiberg, H., Nyttjanderättshavarens sakrättsliga skydd. (SvJT 1964 s. 497 ff.)
- *Kreditsäkerhet i fartyg*. Sthlm 1968.
- Topham and Ivamy's Company law. 13. ed. by E.R. Hardy Ivamy; with a chapter on companies in Scotland by David M. Walker, London 1967.
- Tvede-Møller, C., Anm. av Carl Martin Roos, Avtal och rösträtt. (UfR 1969 B s. 257 ff.)
- Ussing, H., Dansk *Obligationsret*. Almindelig Del. 3 utg. København 1946.
- Obligationsretten. Almindelig Del. 4 utg. ved A. Vinding Kruse. København 1961.
- Vahlén, L., *Avtal* och tolkning. Sthlm 1960.
- Om slutande av avtal (Teori och praxis. Skrifter tillägnade Hjalmar Karlgren. Sthlm 1964, s 356 ff.)
- Walén, G., Nya sakrätter? (SvJT 1941 s. 428 ff.)
- *Separationsrätt*. Lund 1975.
- Wallin, G., Till frågan om de s.k. kompanjonsavtalens giltighet. (NFT 1962 s. 17 ff.)
- Waselius, A., Lösen för aktier. (FJFT 1965 s. 232 ff.)
- Vasseur, M., A company of European Type. (The Journal of Business Law 1964 s. 358 ff. continued 1965 s. 73 ff.)
- Welinder, C., Aktieägarparadox – ju fler desto maktlösare. (Ekonomien 1960:5 s. 10 ff.)

- Widmer, K., Statuarisches Vorkaufs- und Vorhandsrecht an Aktien. (Die schweizerische Aktiengesellschaft 1968 s. 1 ff.)
- Wojta, A.J., Life insurance funding of stock purchase agreements. (Nebraska Law Review 48(1968–69) s. 961 ff.)
- Wüllrich, M., Das 'Groupement d'intérêt économique': Ein deutsch-französisches Kooperationsmodell auf dem Wege zur europäischen Integration im Gesellschaftsrecht? Bonn 1973. Diss.
- Zitting, Ch., Ett par frågor om lösningsrätt i bostadsaktiebolag. (FJFT 1962 s. 401 ff.)
- Zitting, S., Om bostadsaktie som föremål för dubbel disposition. (FJFT 1973 s. 317 ff.)

Sakregister

advokataktiebolag 80
affärsbank 102
affärshemlighet 68
aksjeselskap, lov om 93 ff
aktiebok 5, 6, 15, 66, 81, 165, 237, 250, 280, 281, 283, 299
aktiebrev 3
aktiefondlag 5
aktiekapital 6, 25 ff, 36 ff
Aktiengesellschaft 107 ff, 114 ff
aktieselskaber, lov om 98 ff
aktieslag 23, 42, 43, 143, 185
aktiesparare 33, 71
aktieägare i opposition 33, 72
alkoholbolag 102
allmän domstol 17
andel 8 ff, 11, 17, 19
andelsbevis 10, 115
anmälan 140, 147 ff, 230 ff
anpartsbevis 101
anpartsselskab 60, 98 ff, 306
anställda 25, 42, 70, 173, 305
ansvarsfriskrivning 248
ansökan om registrering 238 ff
AP-fond, fjärde 5
apport 203, 226, 227
arbetstagarledamöter 173
arrendators förköpsrätt 82, 245, 258
arv 3, 9, 83, 86, 95, 100, 104, 201, 213
arvskifte 220
A/S Holmenkollbanen 61
avkastningsvärde 161
avkomsträtt, testamenterisk 4 f, 148
avstående från lösningsrätt 293 f
avstämningsbolag 5, 6
avtalslagen 75, 259
avtalsfrihet 58

begränsat sakrättsligt skydd 290
begränsningar av överlåtbarhet 14 ff
beslutene naamloze vennootschappen 119 ff
betalning 266 ff

bodelning 3, 9, 201, 214, 215, 216, 219, 244, 281
bokbetalning 267
bokföringsvärde 261, 262
bolagsman 10 ff, 18
bolagsordning 149
bolagsskifte 11
bolagsstämma 35, 172
bolagstillskott 200
bolagstyper 32 ff
borgensförbindelser 305
boskillnad 214, 215, 216, 281
bostadsaktiebolag 65, 102, 302
bostadsbolag 82, 266
bostadsrätt 10, 12 ff, 19 ff
bostadsrättsförening 12 ff, 19 ff
bröstarvinge 218
buy-sell agreement 127
börsnoterade aktier 30, 33, 64, 72, 303
—, bolag 30, 303

check 267
checkräkning 267
clause d'agrément 111
clause de préemption 111
close corporation 126 ff
companies limited by shares 121 ff
consent restriction 127
conventions de blocage 113
corporation 125 ff

deadlock 304
denaturerade bolag 172
deposition 181, 189, 191, 195, 268, 279, 280
dolda reserver 261, 262
dotterbolag 229 ff, 263
dödsbo 80, 186, 219 ff, 271
dödsfall 217, 218, 221

EG 44, 87, 98, 130, 131, 306
ekonomisk förening 7 ff, 16 ff, 243
—, dödsbo 8
—, konkursbo 8
—, medlem 7 ff
—, tillskott 8
—, upplösning 8
—, utmätning 8
—, vinstutdelning 8
enkelt bolag 277
exekutiv försäljning 9, 22, 44, 83, 95, 99, 104, 200, 202, 203, 221 ff
exekutiva tvångsmedel 287
extinktivt godtroshövd 283

faktisk vetenskap 287
 fast egendom 64, 83, 224, 226, 271, 287
 fastställsetalan 279
 first-refusal option 127
 fondaktie 6, 165
 fondandelsägare 5
 fondbolag 5
 fondbörs 24, 37, 176
 fondemission 15
 fondhandlarlista 30, 33, 176, 303
 fondkommissionär 33
 fullgörelse av hembud 230 ff
 fullgörelsedom 278
 fullmakt 299
 fullständigt sakrättsskydd 283
 fusion 23, 45, 200, 203, 204, 225 ff
 fåmansbolag 26 ff, 30 ff, 61, 68, 72, 74, 300 ff
 fång, rättighetsutlösande 140 ff, 199 ff
 fördelning av aktier
 –, efter huvudtal 145, 167, 179, 255
 –, proportionell 145, 167, 179, 255
 förköpsklausul 39, 40, 59 f, 64, 66, 81 ff, 95, 99, 103, 140, 176, 183 ff, 190, 192, 222, 224, 309
 förköpslag 200, 224, 246 f
 förköpsrätt 279, 290
 förmögenhetsrättslig rättighet 4 ff
 försummelse 152, 237, 251 f
 försäkring 190
 försäkringsbolag 102
 förutsättning, bristande 45, 243, 245 f, 250
 förvaltningsbefogenhet, aktieägars 3 ff
 förvärv av egen aktie, bolagets 143 f
 förvärvare 230 ff
 förvärvsförbud 5

 generalklausul 75, 158, 208, 211, 265, 279, 307
 Gesellschaft mit beschränkter Haftung 107 ff, 114 ff, 301, 306
 giftorätt 22, 83, 86, 95, 104, 213, 214, 215, 216 ff
 girering 267
 god tro 248, 280 ff, 290
 godtrosvförvärv 289
 going concern 262
 goodwill 261
 grammofonskivor 285
 gåva 215, 223, 243
 gåvoskatt 261

 haltande bundenhet 259
 handelsbolag 10 ff, 18 f, 35, 68, 72, 73, 175, 190, 277, 301, 304, 307
 –, upplösning 11
 –, utträde ur 11

hembud 230 ff
 hembudsförbehåll 22 ff
 hembudsklausul 78 ff, 103, 135 ff, 139 ff
 –, förekomst 36 ff
 –, införande av 162 ff
 –, nackdelar med 38, 79 ff, 298
 –, motiv för införande 53 ff
 hembudsskyldighet 3, 147 ff, 213, 230 ff
 hypoteksbank 102
 hyresfastighet 24, 82, 200, 225, 226
 hyresnämnd 20
 huvudtal, fördelning efter 145, 167, 179, 255

 införande av hembudsklausul 162 ff
 inlösen av aktier 72 f
 –, partiell 146 f
 –, total 146 f
 innehavaraktie 94, 99, 103
 inträdesvillkor 17, 20
 invindikabel 103

 joint venture corporations 176, 192 ff
 joint ventures 176, 192 ff
 jordförvärvslagstiftning 246
 jämkning 75, 105, 157 f, 195, 210 f, 254, 263, 264 f

 klander av skiljedom 157
 kommanditbolag 11, 267, 301
 kommuns förköpsrätt 79, 83, 226
 kompanjonsavtal 40, 176, 190 ff
 koncentration av kontroll 39, 171 ff, 174 ff
 konkret tolkning 211 ff
 konkurrensbegränsning 285
 konkurrent 40, 57, 63, 65, 69, 74, 84, 142
 konkurs 3, 186, 221 ff
 konkursbo 22, 44, 203
 konsortialavtal 34, 39, 46, 48, 53, 58, 60, 61, 97, 106, 171 ff, 175, 176 ff, 183 ff, 194 ff,
 275 ff, 291 ff, 309
 konsortium 176, 241
 kontantbetalning 267
 kontraktsbrott 246
 kontrollaktieägare 33
 kredit 254
 kreditbolag 102
 kringgående av hembudsskyldighet 209 f, 225, 250, 271
 kronans förköpsrätt 82, 271
 kuponginnehav 6
 kvalificerad majoritet 163, 164
 köp bryter legostämma 284, 289

- legitimation 65
- leveransplikt 44
- likvidation 72, 261
- likvidationsvärde 161
- lokal 20
- lottning 145, 255
- långtidscertepartier 286
- lägenhet 12, 20
- lämplighetsprövning 75
- lös egendom 286
- lösen, erläggande av 151 ff
- lösenbelopp 81, 137, 156 ff, 260 ff
- lösningsanspråk 15, 151 ff, 253 ff
- , återkallande av 253 ff
- lösningsberättigad 143 ff
- lösningsförbehåll 139
- lösningsrätt 15, 78
- lösningstid 230 ff

- majoritetsregeln 34, 35
- maktförskjutning 298
- matematiska värdet 161, 261
- medlemskap 8, 12, 16, 20
- mellanhand 150, 251
- minoritetsaktieägare 7, 45, 57, 63, 72, 84, 261, 303
- minoritetsskydd 5, 32
- modellklausul 165 ff
- moderbolag 229 ff, 263
- motiv för överlåtelsebegränsningar 53 ff

- namnaktie 14, 94, 98 f, 103
- namnskyddsbolag 25
- nedsättning, av aktiekapital 4, 23
- negativ fastställsetalan 233
- negotiabel 94, 99, 101
- New York Business Corporation Law 33
- nominella värdet 153, 263
- Nordiska rådet 306
- normalbolag 35
- numerus clausus 289
- nyemission 23, 165, 172
- nyttjanderätt 148, 282, 284, 286, 287, 288
- , testamentarisk 4 f
- nyttjanderättsupplåtelse 284

- objektiv tolkning 205
- obligationsrättsliga verkningar 42, 58, 61, 64, 101, 106, 114, 275, 276 ff
- odelbarhet, akties 4
- omsättningsintresse 289
- ond tro 280 ff
- opene naamloze vennootschappen 119 ff
- optionsrätt 82, 83, 84, 287

ordalydelse 207
orderbekräftelse 259
otillbörlig fördel 264, 288

pantförskrivning 285
panträtt 284
partiell inlösen 146 f
partiellt sakrättsskydd 283
passivering av aktie 15, 81, 149, 299
pensionsförpliktelse 261
personbolag 116
pluralitetsregler 146
postanvisning 267
postgiro 267
postremissväxel 267
praktisk majoritet 34
preferensaktie 23
prisonnier de son titre 111
private companies 121 ff
proportionell fördelning 145, 167, 179, 255
prototypbolag 35, 300
PRV 136, 221
public companies 121 ff
publicitet 300
påkallande av hembud 241 ff, 249, 250
påskrift å aktie 289

radiobolaget 285
Radiotjänst AB 285
realaccept 260
realanbud 260
realhandling 259, 266
redovisning 24, 300
registrering 136, 237 ff, 267, 281, 283
rektaklausul 94, 99, 103
relativt sakrättsskydd 283
reproduktionsvärde 161
reservfond 63
restriktiv tolkning 206, 210
revision 26, 300
revisor 24, 308
RR 136 ff
rådighetsinskränkning 287
röstbindningsavtal 76, 101, 278, 280, 288, 290
rösträtt 4 ff, 15, 39, 75, 171, 299
rösträttsfullmakt 5, 174
röstvärdesdifferenser 174

saklega 286
sakrättsliga verkningar 275, 280 ff
samarbetsavtal 40, 192 ff
samtyckesklausul 39, 40, 59 f, 63, 85 ff, 95, 99, 103, 183 f, 224

samäganderätt 4, 200
 singularsuccession 196, 283
 skadestånd 152, 164, 181, 182, 191, 195, 248, 252, 277, 279, 281
 skadeståndsskyldighet 73, 104, 164, 248
 skatterättslig 26 ff
 skiljedom 79, 256, 260, 264, 270
 skriftlighet 151, 152, 153, 166 f
 skrivbordsbolag 25
 skälighet 152, 159, 207, 208, 211
 slutande av avtal 259
 slutna bolag 15, 32 ff, 73, 76, 183 ff, 228
 småföretag 24
 Société à responsabilité limitée 110 ff, 306
 Société anonyme 110 ff, 116 ff
 Société de personnes à responsabilité limitée 116 ff
 splittringsförbud 4, 6, 13
 spridning av kontroll 35, 143, 171 ff, 174 ff, 194 ff
 stabilisering av kontroll 34, 38
 stamaktie 23
 Stockholms fondbörs 37
 styrelse 44, 67, 68, 86, 96, 100, 137, 147, 149, 152, 173, 250 ff
 subsidär 271
 substansvärde 161
 Svenska Standardaktiebolag AB 36
 Sveriges advokatsamfund 80
 Sveriges fondhandlareförening 37

 taleberättigad 149
 testamente 9, 22, 83, 86, 95, 100, 104, 201, 211 ff
 tidsbefraktning 286
 tidsfrist 152 ff, 167, 231, 251 ff, 265 ff
 tillståndsförbehåll 44, 45, 56, 58, 66, 86
 tolkning 141, 202 ff, 211 ff, 265 f
 total inlösen 146 f
 tredjemansavtal 282
 tredjemansverkning 196, 276, 281, 288, 289
 tredska 235, 278
 tvångsauktion 204

 underlåtenhet, att hembjuda 149, 233 ff
 –, att meddela 251 ff
 Uniform Business Corporation Act 125
 Uniform Commercial Code 125, 128
 Uniform Stock Transfer Act 125
 universalsuccession 196, 202, 227, 229, 282, 288
 upplösning, av bolag 4
 uppsägningsrätt 277
 utdelning 4
 utlänning 14
 utlånningsförbehåll 3, 44, 64, 276
 utmätning 3, 186, 221 ff
 utmätningsförbud 209

utomstående 23
utskiftning 23
utövande av hembudsskyldighet 230 ff

verkliga värde 161, 187, 236, 262
verkställande direktör 151, 164, 172
vetorätt 172
vetskap 288, 289, 290
vidareöverlåtelse 240 ff, 253
vilande bolag 25
villkorat lösningsanspråk 254
vinstutdelning 6, 15, 39, 68, 165
vite 181, 182, 189, 191, 193, 195, 240, 277, 278, 280
värdepapperskvalitet 206
värdering av aktie 158 ff, 190 f, 260 ff
värderingsmän 260

återgång av aktieövergång 45, 240 ff, 253
återkallande av lösningsanspråk 253 ff, 259
återköpsrätt 271, 287

äganderätt 78, 141, 199, 203, 204, 206

öppenhetsprincipen 16
öppet bolag 15, 32 ff, 76, 174, 176 ff
överexekutor 278
övergång 141, 199, 222
överlåtbarhet, akties 3, 7, 53, 69
överlåtelse 201, 204, 222, 229
överlåtelseförbud 18, 39, 54, 103, 181, 184, 191, 209, 279, 280, 283, 290

~~17~~, 25, 84, 83 } 87 94 107 140 157 173 176 262
 86 } 99 110
 100
 106 103

277

EsF

Exl

Jan Sandström

Hembud och lösningsrätt vid övergång av aktier

Fåmansbolaget karaktäriseras av bl a persongemenskap mellan delägarna. I samband med överlåtelse av aktier uppkommer ofta frågan hur man bäst skall skydda bolaget mot intrång av utomstående personer. För lösandet av detta problem anvisar lagstiftaren hembudsförbehållet såsom enda möjlighet.

Författaren granskar i denna bok hembudsklausulens för- och nackdelar och belyser en rad praktiska problem som denna konstruktion ger upphov till.

Jan Sandström är professor vid Rättsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.